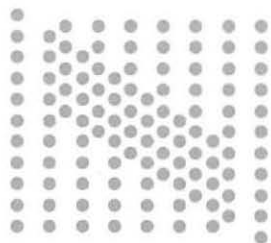
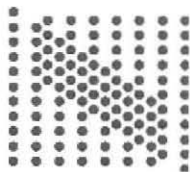

46

RAZPRAVE in
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2005

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2005

RAZPRAVE IN GRADIVO – TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja – Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR – EDITORIAL BOARD

Dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Boris Jesih, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Vera Klopčič,
dr. Miran Komac, dr. Albina Nečak Lük, dr. Auguštín Malle, dr. Mojca Medvešek,
dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

PREVODI – TRANSLATION

Jana Kranjec Menaše, Meta Cerar

OBLIKOVANJE – DESIGN

Jana Kuharič

TISK – PRINTED BY

DEMM, d.o.o.

ZALOŽIL IN IZDAL – PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja – Institute for Ethnic Studies

SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964

e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK – REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

Revija Razprave in gradivo je vključena v dve mednarodni bibliografski bazi podatkov:

CSA Sociological Abstracts in CSA Worldwide Political Science Abstracts.

The journal Treatises and Documents is listed in two international bibliographic data bases:

CSA Sociological Abstracts and CSA Worldwide Political Science Abstracts.

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. – The published articles express authors' viewpoints.

REVIJO SOFINANCIRA – CO-FINANCED BY

Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Slovenian Research Agency

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

46

MIRAN KOMAC, MOJCA MEDVEŠEK	
KAKŠNA NAJ BI BILA INTEGRACIJSKA POLITIKA?	6
MITJA ŽAGAR	
KONCEPTI, MODELI IN MEHANIZMI POLITIČNEGA PREDSTAVLJANJA NARODNIH MANJŠIN IN POLITIKE INTEGRACIJE	48
SONJA NOVAK LUKANOVIČ, KATALIN MUNDA HIRNÖK, BORIS JESIH, IVAN VERDENIK, NIKA VODOPIVEC	
PERCEPCIJA KULTURNE IN JEZIKOVNE RAZNOLIKOSTI V DVEH OBMEJNIH MESTIH – PRIMER NOVA GORICA (SI) – GORICA (IT) – PREDSTAVITEV IZBRANIH REZULTATOV RAZISKAVE	76
MOJCA MEDVEŠEK	
DEJAVNIKI OHRANJANJA ALI OPUŠČANJA ELEMENTOV ETNIČNE IDENTITETE V MEDGENERACIJSKI KONTINUITETI NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH OB SLOVENSKI MEJI	100
JERNEJ ZUPANČIČ	
ETNIČNA SESTAVA PREBIVALSTVA IN MEDETNIČNI ODNOSI V VELENJU	154
PETER ČEDE, DIETER FLECK	
DIE STEIRISCHEN SLOWENEN IM SPIEGEL DER AMTLICHEN VOLKSZÄHLUNGEN	166
KARMEN MEDICA	
SLOVENCİ V HRVAŠKI ISTRI OD UNIJE SLOVENCEV ZA ŽUPANIJO ISTRSKO DO PRVEGA ORGANIZIRANEGA DRUŠTVA SLOVENCEV V HRVAŠKI ISTRI	196
STEVAN BUGARSKI	
SRBI U TEMIŠVARU	206
MARTIN TOMAŽIN	
USKOŠKO PREBIVALSTVO V BELOKRAJSKIH VASEH BOJANCI, MARINDOL, MILIČI IN PAUNOVIČI	220
MARIJA JURIČ PAHOR	
CHRISTOPH CORNELIßEN, LUTZ KLINKHAMMER IN WOLFGANG SCHWENTKER (IZD.): KULTURE SPOMINJANJA. NEMČIJA, ITALIJA IN JAPONSKA PO LETU 1945	242
MIHAELA HUDELJA	
ZBORNİK PREDAVANJ IN PRISPEVKOV; SIMPOZIJ O DR. PAVLETU ZABIATNIKU	246
AVTORJI	254

TABLE OF CONTENTS

MIRAN KOMAC, MOJCA MEDVEŠEK	
WHAT SHOULD INTEGRATION POLICY BE LIKE?	6
MITJA ŽAGAR	
CONCEPTS, MODELS AND MECHANISMS OF POLITICAL REPRESENTATION OF NATIONAL MINORITIES AND THE POLITICS OF INTEGRATION	48
SONJA NOVAK LUKANOVIČ, KATALIN MUNDA HIRNÖK, BORIS JESIH, IVAN VERDENIK, NIKA VODOPIVEC	
PERCEPTION OF CULTURAL AND LINGUISTIC DIVERSITY IN TWO BORDER TOWNS – NOVA GORICA (SI)/GORICA (IT) – PRESENTATION OF SELECTED RESULTS OF THE RESEARCHPROJECT (CASE STUDY)	76
MOJCA MEDVEŠEK	
FACTORS OF PRESERVATION OR OMISSION OF ELEMENTS OF ETHNIC IDENTITY IN INTERGENERATION CONTINUITY IN ETHNICALLY MIXED REGIONS ALONG THE SLOVENE BORDER	100
JERNEJ ZUPANČIČ	
ETHNIC STRUCTURE OF POPULATION AND INTERETHNIC RELATIONS IN VELENJE	154
PETER ČEDE, DIETER FLECK	
DIE STEIRISCHEN SLOWENEN IM SPIEGEL DER AMTLICHEN VOLKSZÄHLUNGEN	166
KARMEN MEDICA	
SLOVENES IN CROATIAN ISTRIA	196
STEVAN BUGARSKI	
SERBS IN TEMISVAR	206
MARTIN TOMAŽIN	
THE RENEGADE POPULATION (»USKOKI«) IN THE BELA KRAJINA VILLAGES BOJANCI, MARIDOL, MILIČI AND PAUNOVIČI	220
MARIJA JURIČ PAHOR	
CHRISTOPH CORNELIBEN, LUTZ KLINKHAMMER IN WOLFGANG SCHWENTKER (IZD.): ERINNERUNGSKULTUREN. DEUTSCHLAND, ITALIEN UND JAPAN SEIT 1945.	242
MIHAELA HUDELJA	
COLLECTION OF LECTURES, ARTICLES, SYMPOSIUM ON DR. PAVLE ZABLATNIK	246
AUTHORS	254

KAKŠNA NAJ BI BILA INTEGRACIJSKA POLITIKA?

O rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike¹

WHAT SHOULD INTEGRATION POLICY BE LIKE?

RESULTS OF THE PROJECT PERCEPTIONS OF SLOVENE INTEGRATION POLICY

The Republic of Slovenia is a multi-ethnic community. Inhabitants that declare themselves as "non-Slovenians" wish to preserve - according to their opinion leaders - the basic elements of their original national identity. However, the majority/dominant population is reserved, often even negative, towards public manifestations of ethnic diversity.

The key question here is: how to ensure equal status of members of "new" minority communities, which are neither recognized in terms of constitution, nor treated as ethnic communities in Slovenia, and how to respect their need to preserve ethnic features. Which integration model would be most suitable for this situation, and what would be the key elements of such integration?

To acquire sufficient information on perceptions, needs and wishes of Slovene people, concerning integration policy, the project Perceptions of Slovene Integration Policy was launched. On the basis of results of empirical research, relevant data for the upgrading/operationalization of the existing Slovene integration policy were gained.

Keywords: "new" minority communities, integration policy, Slovenia

Republika Slovenija je več etnična skupnost. Prebivalci, ki se opredeljujejo kot »Neslovenci«, glede na stališča njihovih mnenjskih voditeljev, želijo ohraniti temeljne postulate izvorne narodne identitete. Toda imamo tudi zadržan, pogosto celo odbojen odnos večinske/dominantne populacije do izkazovanja etnične drugačnosti v javnosti.

Ob tem se zastavlja ključno vprašanje: kako je mogoče zagotoviti enakopravni položaj pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, ki ustavno niso priznane in obravnavane kot narodne skupnosti v Sloveniji, hkrati pa upoštevati njihovo potrebo po ohranjanju etničnih posebnosti? Kakšen model integracije bi torej bil najprimernejši za to situacijo in kaj bi bili ključni elementi takšne integracije?

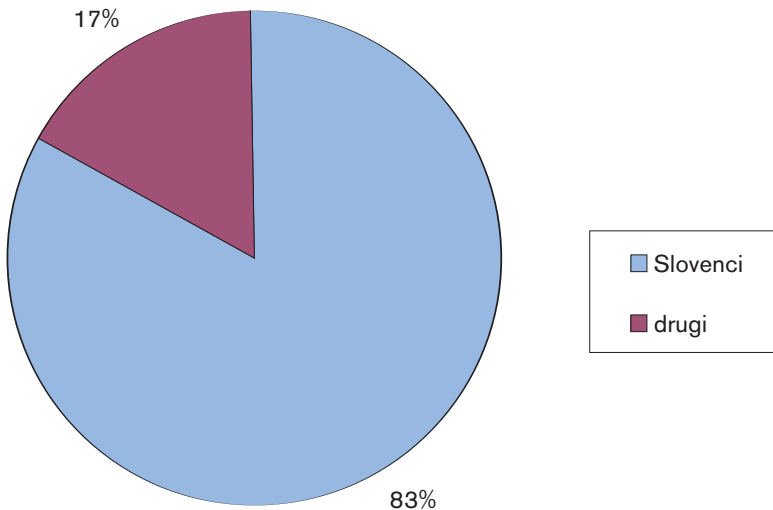
Da bi pridobili dovolj informacij o dojemanju, potrebah in željah prebivalcev Slovenije o integracijski politiki, smo začeli s projektom Perceptije slovenske integracijske politike. Na podlagi izsledkov empiričnega raziskovanja smo pridobili valentne podatke za dograjevanje/operacionalizacijo obstoječe slovenske integracijske politike.

Ključne besede: »nove« manjšinske skupnosti, integracijska politika, Slovenija

UVODNA POJASNILA

Nič posebno novega ne bomo ugotovili, če zapišemo, da je Republika Slovenija več etnična skupnost. Nekatere izmed tistih, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo kot »Neslovenci«, so na ozemlje Slovenije prinesle vojne vihre, druge želja po boljšem zaslužku, izobrazbi ali zgolj hotenje po drugačnem načinu življenja. Ta druga skupina je v največji meri sestavljena iz pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države, t. i. »novih« manjšinskih skupnosti. Obe temeljni misli, zapisani v zgornjih vrsticah je mogoče prikazati tudi v grafični obliki, s pomočjo rezultatov popisa 2002.²

Slika 1: Prebivalstvo Republike Slovenije po narodni pripadnosti na popisu 2002 (Statistični urad Republike Slovenije, Popis 2002)

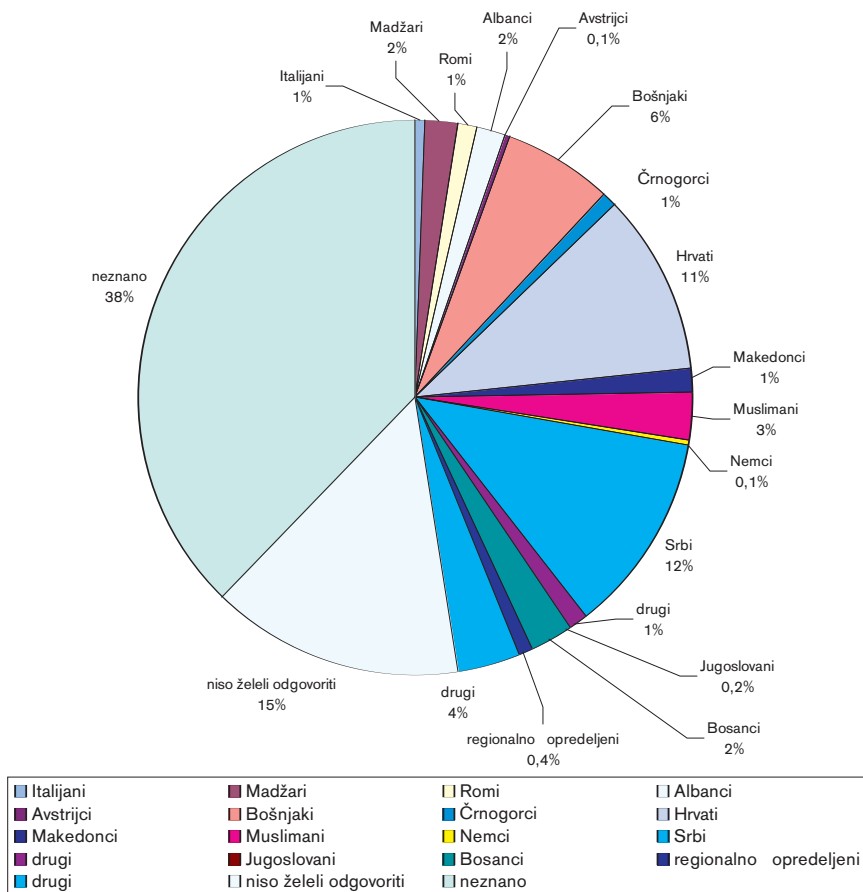

* * *

¹ Projekt *Percepcije slovenske integracijske politike* je potekal v okviru ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006«. Izvajalci: Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana. Vodja projekta: izr. prof. dr. Miran Komac, Sodelavci: asist. mag. Romana Bešter, doc. dr. Mitja Hafner - Fink, doc. dr. Marina Lukšič - Hacin, Felicita Medved, dr. Mojca Medvešek, doc. dr. Mirjam Milharčič Hladnik, doc. dr. Petra Roter, mag. Natalija Vrečer.

² O migracijskih procesih s področja nekdanje skupne jugoslovanske države ter o dilemah popisovanja po narodni pripadnosti, glej podrobneje: Danilo Dolenc, Priseljevanje v Slovenijo iz območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V: *Percepcije slovenske integracijske politike*. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, INV, 2005, str. 37–87.

Slika 2: Prebivalstvo Republike Slovenije neslovenske narodnosti (Statistični urad Republike Slovenije, Popis 2002)

Razpad Jugoslavije in oblikovanje samostojne slovenske države naj bi radikalno spremenil status in položaj »novih« manjšinskih skupnosti. To je mogoče pogosto slišati s strani predstavnikov teh skupnosti.³ Toda, ali jim je bilo res kaj odvzeto? Katere »posebne« (narodnomanjšinske) pravice so jim bile odvzete? Branje besedil ustav, ki so bile sprejete po drugi svetovni vojni, ne kaže na to, da je bilo pripadnikom teh skupnosti kar koli »odvzeto«. Povojne slovenske republiške ustave ne vsebujejo posebnih določb v prid varovanja pravic pripadnikov narodov in narodnosti iz nekdanje Jugoslavije. V nobeni povojni ustavi ni mogoče najti določb o pripadnikih v Sloveniji živečih narodov in narodnosti

* * *

³ Glej na primer: Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Republiki Sloveniji. Ljubljana, 14. oktober 2003. V Dokumentaciji INV.

Jugoslavije kot konstitutivnih (etničnih/narodnih) prvin slovenske države. Je pa zato v ustavah mogoče najti obilico dokazov za trditev, da je bila Socialistična republika Slovenija v Jugoslaviji »država« Slovencev in »drugih«. Med »drugimi« narodnimi skupinami se poimensko omenjajo zgolj in samo pripadniki italijanske in madžarske manjšine.⁴

V ustavne norme prevedeni viziji razreševanja slovenskega narodnega vprašanja, kot je skicirana v zgornjih vrsticah, so bili »podrejeni« vsi mediji (narodne) socializacije. Zato je jasno, da temeljna dilema v celotnem obdobju bivanja v skupni jugoslovanski državi ni bila povezana s problematiko uveljavljanja jezikovnih in kulturnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so prihajali v Slovenijo, ampak z uveljavljanjem slovenstva v vseh segmentih javnega življenja. Pripadniki drugih narodov so bili v Sloveniji obravnavani kot prišleki, ki naj se življenju v Sloveniji čim prej prilagodijo, naučijo naj se slovenščine in naj jo v javnosti tudi uporabljajo. Drugačno nastopanje ali obnašanje v javnosti je bilo obravnavano kot »južnjaško« mačistično nastopaštvo, morda celo izzivanje.

Torej, imamo zajeten korpus neslovenskega življa, ki glede na stališča njihovih mnenjskih voditeljev, želi ohraniti temeljne postulate izvorne narodne identitete, oziroma identitete njihovih prednikov. Toda imamo tudi zelo zadržan, pogosto celo odbojen odnos⁵ večinske/dominantne populacije do izkazovanja etnične drugačnosti v javnosti. Čemu raziskovati problematiko imigracij in integracije, če pa je, vsaj večinski populaciji, vse »kristalno jasno«? Toda v življenju se pogosto dogaja, da je »kristalno jasno« zgolj rezultat različnih družboslovnih aksiomov in stereotipov, lahko tudi zgolj metoda izključevanja posameznikov in/ali družbenih skupin iz procesov (so)odločanja.

S pojmom naroda in narodnega vprašanja ni nič drugače. Če povedano prevedemo na pojem (slovenskega) naroda, velja ugotovitev, da je biološki pristop/model v takšni ali drugačni obliki, v središču vseh teorij o nastanku slovenskega naroda. Dejstvo, da je slovenski narod sestavljen iz posameznikov, katerih predniki so prihajali »iz vseh vetrov«, je za nosilce bioloških teorij le postranskega pomena. Ohranjanje biološkega modela tvorbe naroda pa pomeni, glede na slovenske in evropske demografske trende, da smo pristali na prostovoljno izumiranje tvorbe, ki jo imenujemo slovenski narod. Toda pojavljajo se tudi »rešitelji«, ki pa ostajajo, žal, znotraj »biološkega« okvirja. Tvorci, sopotniki in poustvarjalci biologističnega modela navajajo dve metodi ohranjanja in rasti

* * *

⁴ Glej o tem podrobneje: Miran Komac, Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, INV, 2005, str. 207–235.

⁵ Glej o tem podrobneje: Mojca Medvešek, Natalija Vrečer, Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, INV, 2005, str. 271–377.

slovenskega naroda: višjo nataliteto in povratek – integracijo v slovensko družbo – slovenskih izseljencev ter njihovih potomcev.⁶ Ker sta oba modela v obtoku že nekaj desetletij in nista dala omembe vrednih rezultatov, ju pri ohranjanju slovenstva ne velja jemati povsem resno. Naj se sliši še tako »tuje«, je vredna razmisleka hipoteza, ki pravi: za ohranjanje slovenstva kot jezikovne in kulturne vrednote bo ključnega pomena imigracija ter ustrezna politika integracije. Morda pa bi bilo bolje govoriti o ustvarjanju slovenske nacije in ne o ustvarjanju slovenskega naroda. Namreč, iz rezultatov projekta Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP) lahko jasno razberemo željo in potrebo po ohranjanju posebne etnične identitete pripadnikov priseljenih populacij in njihovih potomcev, hkrati pa pridobljeni podatki kažejo tudi željo po vključevanju v slovensko družbo.

Zastavlja se torej vprašanje: kako (na kakšen način) oblikovati politiko imigracije in politiko (ali politike) integracije, ki naj vodi k tvorbi homogene slovenske družbe ob hkratnem upoštevanju želja pripadnikov ne-slovenskih populacij po ohranjanju etničnih posebnosti. Kakšen model integracije bi torej bil najprimernejši za to situacijo in kateri bi bili ključni elementi takšne integracije?

Pred nadaljevanjem razprave velja navesti še naslednjo ugotovitev. O procesih imigracije v prihodnjih letih lahko le ugibamo. Verjetno bodo imigracijske tokove iz območij nekdanje skupne države dopolnjevali imigracijski tokovi iz držav EU; toda ni pričakovati, da bodo imigracijski tokovi iz nekdanje skupne države povsem usahnil. Problematika dvojnega državljanstva in problematika združevanja družin še nista zaključeni zgodbi.

Če želimo zgraditi koherentno in konkurenčno družbo, je treba poskrbeti za ustrezno integracijo posameznikov, v našem primeru pripadnikov različnih nedominantnih narodnih skupnosti, v slovensko družbo. Toda kako pojmovati integracijo?

V *Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije* (Ur. l., RS 40/1999) je integracija opredeljena kot:

»Upoštevajoč družbeno večkulturnost, s spoštovanjem bogastva različnosti, mirnega sožitja, družbene stabilnosti in kohezivnosti bo Republika Slovenija vodila integracijsko politiko, katere cilji so zasnovani na temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja.

* * *

⁶ O procesih reintegracije izseljencev in njihovih potomcev ter o težavah, s katerimi se pri tem srečujejo, glej podrobneje prispevke Jerneja Mlekuža, Kristine Toplak in Marine Lukšič - Hacin v delu *Percepcije slovenske integracijske politike*, ki sta jo uredila Miran Komac in Mojca Medvešek, izdala pa INV, Ljubljana, 2005, str. 689–758.

Pri tem je:

- enakopravnost razumljena kot zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic;
- svoboda kot pravica do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in gojitve lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije;
- vzajemno sodelovanje kot pravica do udeleženja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne družbe.

Da bi omogočali čim večjo družbeno koherentnost, bo integracijska politika vsebovala določene pravne okvire in družbene ukrepe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobnost in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije.«

Iz zapisanega v resoluciji je mogoče razbrati, da iz procesa oblikovanja politik(e) integracije ne bi bilo smiselno izključiti tistih, ki jih učinki integracije neposredno zadevajo. Da bi pridobili dovolj informacij o dojemanju (percepcijah), potrebah in željah prebivalcev Slovenije o integracijski politiki, smo v letih 2002–2004 izvajali projekt z naslovom *Percepcije slovenske integracijske politike*. Temeljni namen raziskovalnega projekta je bil, da na podlagi empiričnega raziskovanja

- a) mnenj in stališč pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti⁷ in
- b) mnenj in stališč pripadnikov večinske narodne populacije, pridobimo dovolj valentne podatke za dograjevanje/operacionalizacijo obstoječe slovenske integracijske politike.

Ad.a) Mnenja in stališča večinske populacije o priseljencih smo dopolnili z raziskavami slovenskega javnega mnenja (SJM), ki to tematiko bolj ali manj kontinuirano obravnava že od začetka sedemdesetih let in tako omogoča longitudinalno analizo stališč na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenije.

Ad.b) Za analizo percepcij in stališč pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti pa smo izpeljali novo empirično raziskavo. Naš cilj je bil oblikovati vzorec, ki bi vključeval pripadnike vseh »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije in pokrival vse slovenske regije. Za vzorčni okvir, potreben za izvedbo verjetnostnega vzorčenja, smo določili prebivalce Republike Slovenije, ki so po

* * *

⁷ Populacije, ki so »subjekt« raziskovalne obravnave, prihajajo skoraj v celoti z območja držav naslednic nekdanje skupne jugoslovanske države.

osamosvojitvi Slovenije zaprosili za državljanstvo (oziroma oddali vlogo za pridobitev državljanstva). Za vzorčenje pa smo uporabili bazo vlog za državljanstvo, ki jo hrani Ministrstvo za notranje zadeve.⁸

Izvedli smo enostavno slučajno vzorčenje, ki vključuje bistvene značilnosti kompleksnejših načinov vzorčenja in nam omogoča oblikovanje reprezentativnega vzorca glede na preučevano populacijo »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije.⁹ Načrtovali smo vzorec s 4000 enotami. Ker pa je bil vzorčni okvir v veliki meri zastarel, saj je bila večina vlog za državljanstvo stara deset in več let, je bilo ob kreiranju vzorca potrebno čiščenje baze podatkov, torej primerjava baze podatkov s Centralnim registrom Slovenije, zaradi ažuriranja podatkov – naslovov.

Ob tem se je 22,6 odstotka enot (elementov) vzorca pokazalo kot neustreznih: spisa ni bilo v arhivu (14 odstotkov), oseba je odšla iz Republike Slovenije v tujino (11 odstotkov), negativna odločba, sklep o ustavitvi postopka (15,2 odstotka), oseba je umrla (13,8 odstotka), oseba ne izpolnjuje kriterija starosti (45,9 odstotka). Po postopku identifikacije in lociranja enot smo dobili vzorec velikosti 3094 elementov.

Oblikovali smo strukturiran vprašalnik, ki vključuje štiriindevetdeset vprašanj, razvrščenih v devet tematskih sklopov: kakovost življenja, šola in jezik, mediji, religija, socioekonomski položaj, kultura, stiki, politična participacija in demografija.¹⁰

Na podlagi stroškovne in časovne analize smo se odločili za izvedbo samoanketiranja – anketiranja po pošti. Po štirih stikih z anketiranci smo raziskavo

* * *

⁸ Pri tem smo upoštevali *Zakon o varstvu osebnih podatkov* (Ur. l. RS, št. 59/99), ki v tretjem odstavku 8. člena določa »... Osebnih podatki, ki so povezani z narodnim, rasnim in drugim poreklom, političnimi, verskimi in drugimi prepričanji, izobrazbo, zdravstvenim stanjem, razen nalezljivih bolezni, ter spolnim vedenjem, se smejo zbirati tudi od drugih oseb ali pridobivati in povezovati iz že obstoječih zbirk osebnih podatkov samo ob pisni privolitvi posameznika, na katerega se nanašajo, razen če uporabnik osebnih podatkov namerava uporabljati osebne podatke za statistične ali raziskovalne namene v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznikov, pri čemer mora biti določena zbirka in vrsta osebnih podatkov ter način zbiranja ...«

Avgusta leta 2004 je bil sprejet nov *Zakon o varstvu osebnih podatkov* (Ur. l. RS, št. 86/2004), ki pa v 17. členu ravno tako določa možnost obdelave podatkov za zgodovinsko, statistično in znanstvenoraziskovalne namene.

⁹ Baza vlog za državljanstvo, ki smo jo uporabili kot vzorčni okvir, je sestavljena iz posamezno oštevilčenih spisov, ki pa lahko vključujejo od ene do več vlog (npr. pod posamezen spis je lahko zavedena celotna družina), zato smo pri izboru upoštevali dve omejitvi: a) starostna omejitev. V vzorec smo vključili prebivalce rojene med letoma 1933 in 1984; b) če je bilo v enem spisu zajetih več polnoletnih oseb, smo izbrali tisto, ki je imela zadnja v letu rojstni dan.

¹⁰ Struktura vprašalnika in tudi zaključnega poročila skuša slediti naboru t. i. kompenzacijskih pravic; naboru »posebnih« pravic, ki jih običajno zasledimo pri obravnavi klasičnih, zgodovinskih, narodnih, etničnih in/ali jezikovnih manjšin. Med »posebne« manjšinske pravice se uvrščajo: 1) raba jezika; 2) izobraževanje; 3) kultura; 4) asociacije in organizacije; 5) stiki; informiranje; 6) zaposlovanje v javnih službah; 7) politična participacija; 8) avtonomija in 9) soodločanje.

končali. Vrnjenih smo dobili 1163 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar je 37,5 odstotna realizacija vzorca.

V raziskavah po pošti je natančna ocena vzrokov za neodgovore precej težavna. Nekateri anketiranci sicer sporočijo, da zavračajo sodelovanje in navedejo tudi razlog, v posameznih primerih sosedje ali sorodniki obvestijo, da je oseba bolna, odsotna itd., nekateri vprašalniki se vrnejo pošiljatelju, ker naslovnik ne obstaja, ali pa pošiljke ni mogoče dostaviti. Kljub temu pa pri veliki večini neodgovorov vemo le to, da je bil vprašalnik odposlan, ne pa tudi vrnjen. Predvsem za anketiranje po pošti velja, da je stopnja odgovorov odvisna od prizadevanj, ki so bili vloženi v raziskavo (ponovljeni dopisi itd.), od ugleda izvajalcev, aktualnosti vsebine ankete ter motiviranosti ciljne populacije. Ob upoštevanju vseh okoliščin smo z doseženim rezultatom ter s strukturo vzorca lahko zadovoljni.

Omenjeno je že bilo, da vzorčni načrt (enostavni slučajni vzorec) omogoča sklepanje o reprezentativnosti vzorca v odnosu na celotno populacijo, ki jo predstavljajo pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti. Takšen vzorec pa ne zagotavlja podlage za sklepanje o reprezentativnosti na ravni posameznih delov ali kategorij v populaciji, saj izbira enot v vzorec ni potekala na ravni teh kategorij oziroma delov populacije (npr. na ravni etničnih skupin). Nimamo torej podlage za verodostojno sklepanje o reprezentativnosti vzorca za npr. posamezne etnične skupine ali za regije. Lahko npr. sklepamo o tem, ali izobrazbena struktura vzorca ustrezno izraža strukturo celotne populacije, ne moremo pa sklepati o tem, ali izobrazbena struktura etničnih skupin v vzorcu kaže izobrazbeno strukturo etničnih skupin v opazovani populaciji. Takšna omejitev ni nujna le zaradi samega vzorčnega načrta, ampak je še posebej potrebna tudi zaradi težav z vzorčnim seznamom (npr. spremembe naslovov) in zaradi nesodelovanja v anketi (zavračanje v celoti ali npr. zavračanje odgovora na vprašanje o etnični pripadnosti). Sklepanje o reprezentativnosti je še posebno vprašljivo pri tistih skupinah, ki so relativno majhne in so torej v vzorcu zastopane z zelo nizkimi absolutnimi številkami (npr. 8 pripadnikov albanske, 7 pripadnikov črnogorske ali 6 pripadnikov makedonske narodnosti). Prav tako pa se je prav pri vprašanju o etnični pripadnosti treba zavedati dejstva, da gre za subjektivno opredeljevanje, ki je lahko močno odvisno tudi od okoliščin, v katerih se posamezniki izrekajo o svoji etnični pripadnosti (Medvešek, Hafner - Fink 2005, 5).

STALIŠČA VEČINSKE SLOVENSKE POPULACIJE DO PRISELJENCEV IN INTEGRACIJSKIH PROCESOV

Zapisali smo že, da razreševanje slovenskega narodnega vprašanja v celotnem obdobju bivanja v skupni jugoslovanski državi ni bilo povezano s problematiko uveljavljanja jezikovnih in izobraževalnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so prihajali v Slovenijo, ampak z uveljavljanjem slovenstva v vseh segmentih javnega življenja. Pripadniki drugih narodov so bili obravnavani kot prišleki, ki naj se življenju v Sloveniji čim prej prilagodijo. Pogosto je bilo mnenje, da priseljenci celo ogrožajo slovenski narod. Izsledki empiričnih raziskav (SJM), ki so bile opravljene v 70., 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, jasno kažejo odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja delavcev iz drugih republik in zadržan odnos večinskega naroda do že priseljenih populacij iz nekdanje Jugoslavije.

V **sedemdesetih letih**, kljub temu, da precejšen del anketirancev¹¹ meni, da je priseljevanje slabo za slovensko okolje, iz odgovorov ni mogoče zaznati prvin etnične odbojnosti in posebej odklonilnega odnosa do prihajajočih pripadnikov južnoslovanskih narodov. Morda je razlago za ugodno oceno medetničnih odnosov treba iskati v splošnih družbenih razmerah, ki so kazale solidne razvojne dosežke, splošno blaginjo in (pogosto zaukazano) nekonfliktno okolje.

Tudi v **zgodnjih osemdesetih** lahko še govorimo o »idiličnem« obdobju medetničnih odnosov v Sloveniji. Razloge za dobre medetnične odnose je mogoče iskati tudi v dejstvu, da je v tem času prevladovala prva generacija priseljencev, katere glavna skrb je bila usmerjena v reševanje lastnih socialnih in eksistenčnih problemov. Gospodarska in družbena kriza, ki je začela razjedati jugoslovansko družbo sredi 80. let, pa se je kazala tudi v medetničnih odnosih v Sloveniji. Občutno je upadel odstotek tistih, ki so menili, da so odnosi dobri, naraščal pa odstotek tistih, ki so bili do pripadnikov drugih narodov »nevtralni«, zadržani.¹²

Vse tuje, tudi tisto, kar je prihajalo iz drugih jugoslovanskih republik, je bilo v slovenskem prostoru sprejeto z določeno distanco. Ni bil prav nizek odstotek tistih, ki so menili, da priseljenci celo ogrožajo Slovence.¹³

* * *

¹¹ Odgovori, glede na leto anketiranja, nekoliko nihajo, povprečno med 30 in 42 odstotkov anketirancev meni, da je priseljevanje slabo za slovensko okolje. Med razlogi za pozitivno vrednotenje priseljevanja prevladujejo ekonomske vsebine (Sloveniji primanjkuje nekvalificirane delovne sile itd.). Ekonomski razlogi pa prevladujejo tudi med odklonilnimi odgovori (odvzemanje delovnih mest Slovincem itd.) (Komac 2005, 215–218).

¹² Naraščajoča gospodarska kriza je prepričanje o omejevanju zaposlovanja iz drugih republik le še povečevala. Odstotek tistih, ki so mnenja, da je treba priseljevanje omejiti ali celo preprečiti, doseže leta 1986 60-odstotni delež, dve leti pozneje pa je o takšni omejevalni politiki priseljevanja prepričanih kar tri četrte anketiranih (Komac 2005, 226).

¹³ Podatke o stališčih anketirancev o ogroženosti slovenskega jezika in pomanjkanju delovnih mest za domače prebivalstvo je mogoče najti v mnogih raziskavah slovenskega javnega mnenja (Komac 2005, 221).

Preglednica 1: »Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate ali ne?«

odgovori	leto raziskave					
	SJM 1980		SJM 1983		SJM 1990	
	N	%	N	%	N	%
ne	999	49,2	822	39,8	584	28,5
da	718	35,4	791	38,3	1086	53
ne vem	310	15,3	454	22	380	18,5
b. o.	4	0,1	-	-	-	-
<i>skupaj</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Občutek ogroženosti je bil prisoten v celotnem obdobju intenzivnega priseljevanja, posebno poudarjen pa je bil na vrhuncu jugoslovanske krize in ob pripravah na osamosvajanje Slovenije. Na eni strani se je povečeval delež ljudi, ki bi ustavili ali omejili priseljevanje v prihodnosti, na drugi strani pa se je zmanjševal delež ljudi, ki medetnične odnose v Sloveniji ocenjuje kot dobre.

Odgovori anketirancev v novejših raziskavah slovenskega javnega mnenja (SJM 2002, 2003) kažejo, da stališča večinske populacije do priseljencev niso več tako zaostrena, kot so bila v obdobju jugoslovanske krize ter osamosvajanja Slovenije.¹⁴ Stališča večinske populacije o priseljencih v letih 2002/2003¹⁵ so se

* * *

¹⁴ Razlog za porast nestrpnosti do pripadnikov etničnih skupin iz nekdanje Jugoslavije gre iskati v dejstvu, da se je ob pozitivnem nacionalizmu (samozavedanje) ob osamosvajanju razvijal tudi negativni nacionalizem. Kot pozitivni nacionalizem naj navedemo pravico narodov do samoodločbe in njihov boj za nacionalno suverenost. Pfaff (1993) meni, da je nacionalizem ena najmočnejših političnih sil 20. stoletja. Vendar pa je pogosto, kot meni Hobsbown, mit o narodu osnovan na seriji izumljenih tradicij (v: Jackson & Penrose 1993). Največkrat so to miti o etnični enotnosti naroda, kar pa v sodobnih družbah ne drži, saj so vse etnično mešane. Ker stori nacionalizem pogosto napako, ko zavzame izključujoč odnos do drugih etničnih skupin, preide v negativni nacionalizem. Kot meni Carmichael: »Ker uporablja jezik ognjišča, doma, krvi, bratstva in zemlje, prav tako kot poudarja pomen heroizma in pravice ter žrtvovanja za etnično skupnost, moderni nacionalizem uspešno združi patriotska čustva in Heimatliebe s primordialnimi idejami o razliki« (2002, 14). Tako pride pri nacionalističnih gibanjih do delitve na nas in druge, pri čemer se pojavlja vključujoč odnos do avtohtonega prebivalstva in izključujoč odnos do tako imenovanega neavtohtonega prebivalstva. Kot meni Gellner, je nacionalizem politična doktrina in sentiment, ki zahteva, da so politične in kulturne enote skladne (Gellner, v: Baumgartl, Favell 1995). V resnici pa so vse družbe etnično in kulturno mešane že v svojem nastanku, in ne moremo govoriti o narodu kot o primordialni kategoriji (prim. Bastian v: Kuper 1999). Za negativno fazo nacionalizma je značilen kontrastiven odnos, ko se posameznik ali narod identificirata kot drugačna od drugega. Pri odcepitvi od Jugoslavije je bila pri mnogih posameznikih (tudi politikih) značilna negativna stopnja identifikacije. Pogosto je bilo slišati, da smo Slovenci drugačni od drugih etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, kar je spet oživilo stereotipe o marljivih in pametnih Slovencih in drugačnim »jugom«. Negativna identifikacija je bila pogosto vzrok izjav, da z »jugom« nimamo nič skupnega. Prav tako so nekateri zavračali kakršno koli povezanost Slovenije z Balkanom. Lahko bi dejali, da se je z osamosvojitvijo Slovenije okrepil »kulturni rasizem« (Gilroy), ki predpostavlja razlike v kulturi in poudarja nekompatibilnost življenjskih slogov in tradicij (v: Torres, Miron, Inda 1999) (Medvešek, Vrečar, 2005).

¹⁵ Toš, Niko in skupina. Slovensko javno mnenje 2003/2, Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti in Stališča o lokalni demokraciji [datoteka kodirne knjige]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], november 2004.

približala stališčem, ki so jih izražali v zgodnjih osemdesetih letih – njihov odnos do priseljencev in njihovih potomcev je zadržan.

Pomemben segment raziskovanja medetničnih odnosov v Sloveniji v okviru raziskav SJM predstavljajo tudi percepcije in stališča večinske populacije do integracije priseljencev, oziroma, kako si integracijo predstavljajo pripadniki večinskega naroda. Pokaže se, da je njihova percepcija v skladu z vizijo lastništva nad slovensko državo: Slovenija je država slovenskega naroda («etničnih» Slovencev) in dveh tradicionalnih manjšin, italijanske in madžarske, ki jima pripada ustrezen nabor »kompenzacijskih« pravic. Drugi naj se prilagodijo življenju v slovenskem okolju, naučijo naj se slovenskega jezika in naj ga v vsakdanjem življenju v javnosti tudi uporabljajo.

Slovensko okolje strogo loči med naborom »posebnih« pravic, ki naj bi jih bili deležni pripadniki madžarske in italijanske skupnosti ter pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti. Medtem ko se nabor posebnih manjšinskih pravic za pripadnike »klasičnih« manjšin ne zdi vprašljiv, so pri »podeljevanju« pravic za imigrantske skupnosti močno selektivni. Zavračajo tako rekoč vse, kar presega sfero zasebnega in ustvarjanje v okviru lastne etnične skupine. Tudi na ta stališča je treba računati pri izgrajevanju sodobne slovenske politik(e) integracije (Komac 2005, 226–228).

PERCEPCIJE PRIPADNIKOV »NOVIH« MANJŠINSKIH SKUPNOSTI O INTEGRACIJSKI POLITIKI

Izsledki raziskave, ki smo jo izvedli med pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti, so pokazali, da je v njihovih percepcijah nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji danes več, kot je bilo pred osamosvojitvijo, to pa je podatek, ki vzbuja skrb.¹⁶ Več nestrpnosti občutijo predvsem etnične skupnosti Srbov, Bošnjakov in Muslimanov, moški v nekoliko večjem deležu zaznavajo porast nestrpnosti kot ženske, med izobrazbenimi kategorijami pa anketiranci s srednjo stopnjo izobrazbe v nekoliko večjem številu kot drugi menijo, da je nestrpnosti več kot prej.

Posamezniki se skušajo etnične odbojnosti/nestrpnosti izogniti na različne načine; nekateri si pozitivno obravnavo večinske populacije želijo zagotoviti tudi z zakrivanjem etničnih znakov, kot je na primer **sprememba imena**. V raziskavi delež anketirancev, ki razmišljajo o spremembi imena v bolj slovensko zvonečega (o tem razmišlja 15 odstotkov anketiranih) in še posebej delež tistih, ki so ime

* * *

¹⁶ V raziskavi je kar 70 odstotkov anketiranih odgovorilo, da nestrpnost med ljudmi obstaja. Štirideset odstotkov anketiranih je menilo, da je danes med prebivalstvom več nestrpnosti kot pred osamosvojitvijo, približno 30 odstotkov je menilo, da je nestrpnosti enako kot prej, 13 odstotkov pa, da je nestrpnosti manj kot prej.

spremenili (5,5 odstotka), ni posebno velik. Velik pa je delež anketirancev, ki poznajo posameznike, ki so spremenili ime v bolj slovensko zvenečega (38 odstotkov anketirancev). Razkorak med obema izidoma daje slutiti, da je število anketirancev, ki so že spremenili ime v bolj slovensko zvenečega, dejansko večji, kot so bili pripravljeni to povedati v raziskavi. Pokazalo se je, da se precejšnje število pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti zateka k prikrivanju etnične pripadnosti kot »strategiji preživetja«.17 To pogosteje kot ženske počno moški, glede na starostno strukturo pa pripadniki mlajše generacije.

Izidi raziskave so pokazali obstoj nestrpnosti in distance večinske populacije do pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, pomembna pa je tudi **družbena distanca med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj proučevane populacije. Pokaže se, da imajo anketiranci največjo distanco do Romov, Albancev ter Muslimanov, najmanjšo distanco pa so anketiranci izrazili do Slovencev in Hrvatov.** Podatki kažejo manjšo distanco anketirancev do pripadnikov drugih etničnih skupnosti med mlajšo generacijo ter višje izobraženimi anketiranci.

Na kakšen **način** se po mnenju anketirancev kaže nestrpnost večinske populacije? Na podlagi opredelitev do posameznih trditev, ki kažejo različne oblike nestrpnosti, lahko potrdimo tezo o novih oblikah etnične nestrpnosti v post-moderni. **Anketiranci bolj kot »očitno nestrpnost« in sovražstvo v svojih percepcijah zaznavajo posredno in prikrito etnično nestrpnost.** Iz podrobnejše analize podatkov je še mogoče razbrati, da vse navedene oblike etnične nestrpnosti (od bolj očitnih do bolj prikritih) v svojih percepcijah bolj občutijo Bošnjaki, Muslimani in Srbi, pripadniki mlajše generacije ter višje izobraženi anketiranci.

Razvrstitev posameznih **življenjskih področij** oziroma situacij glede na to, v kolikšni meri se anketiranci v zvezi z njimi spopadajo z neenakopravno obravnavo, je pokazala, da je najbolj pereče **področje, področje zaposlovanja oziroma odnosov na delovnem mestu.** Najmanj neenakopravnosti pa anketiranci občutijo na področju politične participacije.

* * *

17 36,3 odstotka anketiranih se je včasih znašlo v situacijah, ko so prikrili svojo etnično pripadnost, dobra polovica (57,8 odstotka) se nikoli ni znašla v takšni situaciji, medtem ko to pogosto doživlja 5 odstotkov anketiranih.

Preglednica 2: Razvrstitev posameznih življenjskih situacij glede na aritmetično sredino odgovorov anketirancev (1 - nikoli, 2 - redko, 3 - pogosto)

	<i>arit. sredina</i>
neenaka obravnava s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu	1,56
neenaka obravnava pri iskanju zaposlitve	1,49
strah, da izgubite delovno mesto	1,42
problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda	1,42
neenaka obravnava otroka v vrtcu oziroma šoli	1,41
težave pri reševanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja)	1,39
težave pri urejanju zadev v javni upravi	1,35
neenakopravno obravnavanje s strani policije	1,3
neenakopravne možnosti pri politični participaciji	1,27

KULTURA

Poseben sklop vprašanj je zadeval področje kulturne intergacije. Zanimale so nas predvsem percepcije pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti o institucionalni infrastrukturi na področju njihovega lastnega kulturnega delovanja ter njihovo udeleževanje na različnih prireditvah in dejavnostih, ki jih organizirajo društva posameznih etničnih skupnosti.

Povprašali smo jih po njihovi aktivni vlogi pri delovanju kulturnih društev posameznih etničnih skupnosti. Pokazalo se je, da anketiranci, na prvi pogled, v dokaj majhnem deležu aktivno sodelujejo in ravno tako v majhnem deležu redno spremljajo delovanje kulturnih društev etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije. Podrobnejša analiza družbenega konteksta, v katerega so društva umeščena, število kulturnih društev, njihove prostorske razporeditve, vsebine kulturnih programov, finančnih sredstev, s katerimi razpolagajo, pa kaže na to, da delež aktivno sodelujočih dejansko ni tako majhen.

Glede na odgovore anketiranih lahko sklepamo, da so za delovanje svojih društev še najbolj zainteresirani Bošnjaki in Muslimani, »drugi« ter Srbi. Pokazalo se je, da je mlajša generacija dejavnejša in v primerjavi s srednjo in starejšo generacijo bolj spremlja delovanje društev pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, ter da so višje izobraženi anketiranci v primerjavi z nižje izobraženimi v večjem deležu aktivni člani društev in v večjem deležu redno spremljajo delovanje društev.

Anketiranci, ki niso aktivni člani društev in ne spremljajo redno delovanja društev, so kot razloge navedli: 1. nezanimanje, 2. pomanjkanje časa, 3. etnična skupnost, ki ji pripadam, takšnega društva nima, 4. prilagoditev slovenski družbi.

Povprašali smo jih po njihovem udeleževanju na kulturnih in družabnih prireditvah, ki jih organizirajo posamezne etnične skupnosti. Glede na zbrane podatke ugotavljamo, da se približno tri odstotke anketirancev redno udeležuje kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizirajo etnična društva, občasno pa

približno 23 odstotkov anketiranih. Po odgovorih sodeč se Bošnjaki in Muslimani v večjem deležu kot ostali udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizirajo njihova društva. Starejša generacija anketirancev tvori največji delež tistih, ki se redno udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, mlajša generacija pa se v največjem deležu občasno udeležuje kulturnih prireditev. Višje izobraženi se v večjem deležu ali redno udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev ali pa jih tovrstne prireditve ne zanimajo in se jih sploh ne udeležujejo. Nižje in srednje izobraženi pa imajo nekoliko višji delež tistih, ki se kulturnih in družabnih prireditev udeležujejo občasno.

Anketiranci, ki se ne udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev v organizaciji društev etničnih skupnosti, so razloge razvrstili (glede na število odgovorov) takole: 1. tovrstne prireditve jih ne zanimajo, 2. anketiranci za to nimajo časa, 3. nimajo informacij o kulturnem dogajanju oziroma o delovanju društev, 4. ne vedo, da takšna društva sploh obstajajo, 5. kulturnih prireditev se ne udeležujejo zaradi stroškov in oddaljenosti kraja, v katerem se prireditve odvijajo.

Na podlagi odgovorov anketirancev lahko razloge za njihovo »nezanimanje« za dejavnosti kulturnih društev posameznih etničnih skupnosti strnemo v nekaj ugotovitev:

- Med pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti je določena stopnja neozaveščenosti glede pravic (še posebej kolektivnih pravic), ki jih imajo. Mnogi odgovori anketirancev (glede obiskovanja kulturnih prireditev, ki jih organizirajo društva posameznih etničnih skupnosti ali članstva v teh društvih), ki imajo skupni imenovalc »me ne zanima«, dejansko zakrivajo strah pred družbeno izključenostjo in strah pred izpostavljanjem obstoječi nestrpnosti s strani večinske populacije. Udeležbi na prireditvah in članstvu v društvih, ki jih dokajšen delež večinske populacije ne odobrava, se raje izognejo, čeprav je to njihova ustavna pravica.
- Pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti v svojih percepcijah društvom »očitajo« preveliko politično angažiranost oziroma izrabo društev za politično uveljavljanje posameznikov, premalo pa naj bi bilo oblikovanja kulturnih vsebin.
- Pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti so slabo informirani o obstoju in delovanju društev, kar je povezano z nizkimi finančnimi sredstvi, ki jih društva imajo.
- Mnoga društva so bila ustanovljena konec devetdesetih let, so torej »mlada«, praviloma imajo malo registriranih članov in se ubadajo z mnogimi organizacijskimi težavami, kot so finančni, kadrovske (kulturni organi-

zatorji, mentorji, kulturne skupine, recenzenti ...) in infrastrukturni (prostori, oprema ...) primanjkljaji.

- Mnogi pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti svoje kulturne potrebe zadovoljujejo drugje oziroma na drugačne načine ali v okviru večinske kulturne ponudbe ali pa kar neposredno v deželi izvora, kar omogoča njena geografska bližina.

ŠOLA IN JEZIK

Sklop vprašanj smo namenili vprašanju urejevanja (politike) učenja neslovenskih maternih jezikov v Sloveniji. Kot je znano, je bila srbo-hrvaščina obvezen predmet v petem razredu osnovne šole v Socialistični Republiki Sloveniji, v samostojni državi pa je bil ta predmet ukinjen. V zadnjih letih je država ponovno ustvarila pogoje za učenje jezikov predvsem nekdanjih jugoslovanskih narodov, vendar v zelo omejenem obsegu in kot fakultativni predmet.¹⁸

Takšno dopolnilno učenje jezika po navadi poteka enkrat tedensko (tri do pet ur). Pobudo za ta pouk pa so dala društva Makedoncev, Albancev in Arabcev ter makedonsko in hrvaško veleposlaništvo v Sloveniji.¹⁹

V šolskem letu 2003/04 se je 52 učencev v Ljubljani, Kranju, Novi Gorici in na Jesenicah učilo makedonski jezik, 16 učencev v Mariboru srbski jezik in 35 učencev v Novem mestu, Ljubljani, Mariboru in Radovljici hrvaški jezik.²⁰ Za primerjavo: v šolskem letu 1999/2000 se je makedonščino učilo 62 učencev na štirih osnovnih šolah (v Ljubljani, Kranju, Celju in na Jesenicah), 12 učencev pa albanščino, in sicer na eni osnovni šoli v Ljubljani.²¹

* * *

¹⁸ Kot je pojasnila Vlada RS, dopolnilno oziroma fakultativno učenje maternega jezika za učence migrantov temelji na 8. členu *Zakona o osnovni šoli*, na priporočilih Sveta Evrope in Evropske unije in na obsežnih izkušnjah dopolnilnega učenja slovenskega jezika v zahodnoevropskih državah. (Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin* (Second report submitted by Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, received on 6 July 2004, ACFC/SR/II(2004)008).

Drugi odstavek omenjenega 8. člena *Zakona o osnovni šoli* (Ur. l., RS, 23/2005) je posebno pomemben za našo razpravo, saj določa dopolnilno izobraževanje za otroke v Sloveniji, za katere slovenščina ni materni jezik: »Za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Republiki Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski jezik, se v skladu z mednarodnimi pogodbami organizira pouk njihovega maternega jezika in kulture, lahko pa se dodatno organizira tudi pouk slovenskega jezika.« (Roter 2005, 268).

¹⁹ Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin* (Report submitted by the Republic of Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1, of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/SR(2000)004, submitted on 29 November 2000).

²⁰ Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*, str. 30 (Roter 2005, 268).

²¹ Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*, 59. odstavek (Roter 2005, 268).

V šolskem letu 2003/04 sta dve osnovni šoli v Sloveniji (obe v Mariboru) kot izbirni tuj jezik ponujali hrvaščino, v pripravi je učni načrt za srbski jezik, sprejeta pa je bila odločitev za pripravo učnih načrtov za makedonski, albanski in bosanski jezik.²²

Glede učenja jezika smo želeli izvedeti, ali je po mnenju anketiranih dobro, da bi se otroci učili jezik staršev, če ta ni slovenščina.

Večina vseh anketiranih (55 odstotkov) meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik enega od staršev, če ta ni slovenščina. Srbi (75 odstotkov), Muslimani (63 odstotkov) in Bošnjaki (61 odstotkov) v nekoliko večjem deležu kot ostali menijo, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik enega od staršev, če ta ni slovenščina.

Da takšno učenje ni potrebno in da je pomembnejše znanje slovenskega jezika, meni le 14 odstotkov vseh anketiranih oziroma le 6 odstotkov Srbov in Bošnjakov, 10 odstotkov Muslimanov, 12 odstotkov Hrvatov in 19 odstotkov Slovencev. Glede na visok odstotek tistih anketirancev, ki menijo, da je znanje slovenskega jezika ključen integracijski dejavnik, bi lahko sklepali, da naši anketiranci oziroma njihovi otroci govorijo slovensko, hkrati pa si želijo, da bi se njihovi otroci učili tudi neslovenskega jezika enega od svojih staršev.

27 odstotkov vseh anketirancev meni, da je pomembnejše znanje svetovnih jezikov in da naj bi se otroci namesto jezika svojih staršev raje učili jezike, kot sta angleščina in nemščina. Za to tretjo možnost se je odločilo največ etnično neopredeljenih anketirancev (34 odstotkov) in Slovencev (32 odstotkov), sledijo Bošnjaki (29 odstotkov), Hrvati (28 odstotkov), pod povprečjem (27 odstotkov) pa so Muslimani (20 odstotkov) in Srbi (18 odstotkov) (Roter 2005, 263).

V raziskavi se je torej pokazalo, da je večina anketirancev naklonjena učenju neslovenskega maternega jezika staršev. Sodelujoče v raziskavi pa smo tudi spraševali po načinu ureditve učenja jezika otrok, ki jim slovenščina ni materni jezik staršev ali enega od staršev.

Največ – 33 odstotkov – vseh anketirancev meni, da se **otroci jezika lahko naučijo doma.** Za ta odgovor se je odločilo največ etnično neopredeljenih (38 odstotkov), Slovencev (38 odstotkov) in Muslimanov (35 odstotkov) ter najmanj Bošnjakov (22 odstotkov), Srbov (25 odstotkov) in Hrvatov (28 odstotkov).

Druga najpogosteje omenjena možnost je naš drugi odgovor: 27 odstotkov vseh anketirancev namreč meni, da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v okviru **dodatnih šolskih dejavnosti.** Za to možnost se posebno

* * *

²² Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*, str. 49 (Roter 2005, 268).

odločajo Srbi (34 odstotkov), sledijo Hrvati (30 odstotkov), Muslimani (28 odstotkov), Slovenci (26 odstotkov), Bošnjaki (25 odstotkov) in etnično neopredeljeni (21 odstotkov) (Roter 2005, 264).

Nadaljnjih 22 odstotkov vseh anketiranih meni, da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v okviru rednega šolskega programa, in sicer kot **izbirni predmet**. Za to možnost se zavzema kar 43 odstotkov Bošnjakov, 30 odstotkov Srbov ter 28 odstotkov Muslimanov, 26 odstotkov neopredeljenih, 22 odstotkov Hrvatov in le 17 odstotkov Slovencev.

11 odstotkov anketirancev pa je prepričanih, da bi moralo učenje tega jezika potekati **v okviru društev posameznih etničnih/narodnih skupnosti** (tudi v tem primeru je odstotek daleč najvišji pri sicer majhnem vzorcu Črnogorcev – 29 odstotkov jih namreč podpira učenje jezika v okviru društev).

Le dva odstotka anketirancev pa zagovarjata idejo o ustanavljanju **lastnih šol** (med temi ni Bošnjakov in Muslimanov) (Roter 2005, 264–265).

Iz odgovorov na ta vprašanja se je torej jasno pokazala želja, da bi se **otroci neslovenski jezik svojih staršev učili v šolah**. V raziskavi pa smo tudi ugotovili, da anketiranci jasno zaznavajo tudi potrebo – ne le željo – da bi se otroci v šolah **seznanjali s kulturo, z zgodovino in jezikom neslovenskih etničnih/narodnih skupnosti**, ki živijo v Sloveniji. Kar 67 odstotkov vseh vprašanih namreč meni, da se zdaj otroci v šolah »premalo« seznanjajo oziroma se sploh ne seznanjajo z jezikom, s kulturo in z zgodovino manjšinskih etničnih skupnosti v Sloveniji (Roter 2005, 265).

Kakšna pa so stališča večinske populacije do tega, da bi se potomci priseljencev učili neslovenski materni jezik?

Kot je poročala Mladina (Šuljić 2003), je konec leta 2003 46 mariborskih otrok med sedmim in osemnajstim letom začelo obiskovati popoldanski pouk v srbskem jeziku, z naslednjimi šolskimi predmeti: srbski jezik, književnost, zgodovina in glasba. Organizator pouka – srbsko kulturno društvo Branko Radićević – je na slovesno odprtje sicer vabilo šolskega ministra, vendar še nekaj tednov pred začetkom pouka na ministrstvu za šolstvo »niso bili seznanjeni o pobudi, ki poteka nekaj mesecev, država pa – kot se zdi – noče aktivno sodelovati pri uvajanju bratskega jezika v šole« (Šuljić 2003). Po odzivih »neznancev« na Mladinini spletni strani, na katerih je bil objavljen tudi Šuljićev prispevek, pa državni organi niso edini, ki so tovrstnim pobudam nenaklonjeni (Roter 2005, 269).

Sicer anonimni odzivi kažejo na veliko stopnjo nestrpnosti do pobude, ki ne posega v pravice večine, niti ne nalaga finančnih obveznosti vsem državljanom. Mladinini bralci so tako ugotavljali,²³ da ne vidijo smisla, »zakaj bi se otroci učili srbskega jezika kot 'maternega jezika' – saj /.../ so uradni jeziki v Sloveniji

slovenščina, italijanščina in madžarščina« in se spraševali o tem, »Zakaj pa bi moral naš šolski sistem skrbeti za identiteto nekih Srbov?! /.../ ČE je že potreben dodaten pouk, naj bodo to slovenska književnost, jezik in literatura. Konec koncev živimo v Sloveniji in ne v Srbiji.« Ker ne gre samo za učenje jezika, ampak tudi za književnost, zgodovino in glasbo, je neki bralec ugotovil, da to nikakor »ni učenje tujega jezika, ampak pranje možganov z mitološko zgodovino srbskega naroda.«

Reakcije nekaterih bralcev Mladine, ki so dokaj specifična populacija, ob tem gre tu še za uporabnike interneta, predstavlja del večinske populacije, ki ni naklonjena ohranjanju etničnih elementov priseljencev, hkrati pa teh stališč ni mogoče posploševati na celotno večinsko populacijo (Roter 2005, 269).

Stališča anketirancev v raziskavi SJM 2002 o tem, da bi posamezne skupnosti imele možnost ustanavljanja lastnih šol, niso bila tako izrazito odklonilna.

Preglednica 3: Odgovori anketirancev na vprašanje: »Skupnostim ljudi, ki so prišli živeti k nam, bi morali dovoliti, da svoje otroke izobražujejo v svojih lastnih ločenih šolah, če tako želijo.« (SJM 2002)²⁴

	<i>N</i>	%	%
strinjam se	493	32,5	33,5
ni se strinjam niti se ne strinjam	319	21	21,7
ne strinjam	659	43,4	44,8
skupaj	1471	96,8	100
b. o.	48	3,2	
skupaj	1519	100	

Mnenja anketirancev so precej deljena, ni pa med večinskim prebivalstvom opaziti izrazitega nasprotovanja do izobraževanja otrok priseljencev v lastnih šolah. Ob tem velja še enkrat poudariti, da si pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije ustanavljanja lastnih šol niti ne želijo, želijo pa si možnosti, da bi se otroci lahko učili neslovenskega jezika svojih staršev v javnem šolskem sistemu.

Potrebno je s strokovnimi argumenti podkrepljeno informiranje javnosti o

* * *

²³ Vsi navedki so dostopni na: http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/ (23. avgust 2004).

²⁴ Toš, Niko et al. Slovensko javno mnenje 2002/2, Evropska družboslovna anketa [datoteka kodirne knjige], 2002. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], 2002.

pozitivnih učinkih uvajanja pouka jezikov držav naslednic Jugoslavije v šole, kot dopolnilnih ali izbirnih predmetov. Za uspešno integracijsko politiko je namreč ključno zagotavljanje ozračja tolerance, spoštovanja različnih kultur, jezikov ali običajev in predvsem spoštovanje človekovih pravic posameznikov, ki v sodobni mednarodni skupnosti nedvomno vključujejo tudi pravico do ohranjanja posameznikove identitete – torej jezika, kulture, veroizpovedi, in sicer ne glede na to, ali je posameznik pripadnik večinskega naroda ali pa manjšinske etnične oziroma narodne manjšine v neki državi (Roter 2005, 269).

MEDIJI

Ko govorimo o medijih in »novih« manjšinskih skupnostih, govorimo o pravi- ci do pristopa (vstopa) pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti v medije in s tega vidika kot o delu pravice do sodelovanja v kulturnem življenju. V luči celovitega prikaza vloge medijev na področju narodnomanjšinske problematike bi razpravo veljalo razdeliti na tri tematske sklope:

1. Mediji v jeziku dominantne narodne skupine in manjšinska problematika;
2. Medijska produkcija manjšin samih v njihovem lastnem jeziku;
3. Dostopnost medijev iz »matične« domovine oziroma domovine njihovih staršev (Komac 2005, 379).

V okviru **analize prvega tematskega sklopa** je mogoče uporabiti različne disciplinarne pristope: pravni – z vidika analize zakonskih podlag²⁵ za promocijo etnično-manjšinske pestrosti; komunikološki – v luči analize medijskih vsebin iz naslova manjšinske problematike; veljalo bi razpravljati o tem, kako mediji, ki so pripravljeni v jeziku večinske, dominantne etnične skupine, **obravnava, če sploh, problematiko rasnega in etničnega,**²⁶ **kakšen je odnos medijev do tradicionalnih in »novih« manjšinskih skupnosti,** v kakšen kontekst je manjšinska problematika postavljena, je problematika manjšinskih, nedominantnih etničnih skupin obravnavana v luči iskanja simbioze med različnimi etničnimi

* * *

²⁵ Pravne podlage o uresničevanju pravice do informiranja pripadnikov manjšin v državah članicah OSCE je mogoče najti v študiji: Tarlach McGonagle, Bethany Davis, Monroe Price (Eds), *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. University of Oxford, 2003.

²⁶ Literature na to temo je kar nekaj. Omeniti je treba:

Shirley Biagi; Marilyn Kern - Foxworth, *Facing difference. Race, gender and mass media*. Thousand Oaks, Pine Forge Press, 1997.

Robert M. Entman, Andrew Rojecki, *The Black Image in the White Mind. Media and Race in America*. Chicago and London, The University of Chicago Press, 2001.

Tamar Liebes (ed.), *Media, ritual and identity*. London and New York, Routledge, 1998.

skupinami pri tvorbi nacij, ali so mediji orodje za izrivanje manjšinskih in nedominantnih etničnih skupin iz skupnega nacionalnega projekta. Torej, vredno je razpravljati o tem, kakšno vlogo imajo mediji pri uveljavljanju etnične različnosti, etnične strpnosti in kulturnega pluralizma in o vlogi **medijev pri upravljanju kulturnega pluralizma**.²⁷ Vredno je iskati odgovor na vprašanje o vlogi medijev pri ustvarjanju/ohranjanju **podobe o etnično homogeni nacionalni skupnosti**. Ključno vprašanje je, v kolikšni meri mediji sodelujejo pri ohranjanju tradicionalne bipolarnosti »mi-oni« na eni strani, oziroma v kolikšni meri mediji sodelujejo pri nastajanju družbe, v kateri bi tudi »oni« imeli možnost, da postanejo »mi«.

Posebno pomembno vprašanje s področja medijev in (»novih«) manjšin zadeva vlogo manjšin pri tvorbi in razširjanju informacij o sebi v medijih večinske, dominantne skupnosti.

Odnos medijev do manjšinske problematike ne »visi« v zraku; zamejen in pogojen je z zgodovinsko oblikovano percepcijo naroda, nacije in t. i. narodnega oziroma nacionalnega vprašanja. Mediji težko popravljajo nekaj, kar je rezultat socializacije. Lahko pa prispevajo ustrezen delež k ovrednotenju »večnih resnic« in ustvarjanju strpnega pluralnega okolja. Zato je izjemnega pomena **aktivno delovanje medijev proti pojavom rasizma, etnični odbojnosti in ksenofobiji, predsodkom in sovražnemu obnašanju**²⁸ do etnično ter religiozno drugačnih.

Že bežen in površen pogled v slovenske medije razkrije, da je problematika »novih« manjšinskih skupnosti močno na obrobju medijskega zanimanja. Problematika je »tiho spregledana«, ignorirana in/ali obravnavana z negativnega vidika.²⁹ Pregledovanje strokovne literature razkrije, da takšen odnos ni neka slovenska posebnost – medijska marginalizacija (»novih«) manjšinskih skupnosti je tudi v drugih nacionalnih okoljih zelo pogost pojav,³⁰ kar pa ne bi smelo biti tudi vodilo za slovenske medije.

* * *

²⁷ Glej na primer: Janina W. Dacyl & Charles Westin (ed), *Cultural Diversity and the Media*. Ceifo, Stockholm, 2001.

²⁸ Pomembno vlogo medijev v boju proti rasizmu, ksenofobiji in netoleranci zasledimo tudi v dokumentih Sveta Evrope. V priporočilu 1222 (1993) je zapisano (...) »ii/ the crucial role the media could play in presenting an open and tolerant society to the public, and in countering prejudice and hatred«. Povzeto po: Council of Europe, Recommendation 1275 (1995) on the fight against racism, xenophobia, anti-Semitism and intolerance (http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA_95/EREC1275.HTM).

Glej tudi: Joint Statement on Racism and the Media. Special Rapporteurs' Joint Statements on Racism and the Media. (<http://www.article19.org/docimages/950.htm>).

²⁹ Glej na primer: Tonči Kuzmanič, Brankica Petković (ur.), *Bitja s pol strešice, slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*, (Mediawatch). Ljubljana, Open Society Institute, Slovenia, 1999. 73, 81 str.

³⁰ Stojan Obradovic, Between disregard and tacit abandonment (dostopno na, <http://www.medienhilfe.ch/News/2003/CRO/MOL9070.pdf>).

Vpliv množičnih **medijev na oblikovanje javnega mnenja** in percepcij prebivalcev do posameznih družbenih pojavov je že desetletja znano dejstvo. Vpliv na tvorbo predstav o pojavih iz arzenala (med)etničnih, (med)narodnih in/ali (med)verskih odnosov, je še posebno močan. Odnos medijev do narodno manjšinskih skupin je mogoče razvrstiti v širokem razponu med spodbujanjem netolerantnega ali celo sovražnega odnosa do nedominantnih etničnih in/ali verskih skupin na enem polu, do prizadevanj po ohranjanju in uveljavljanju kulturne ter jezikovne različnosti na drugem polu. Če je ta bipolarnost prepoznana v vseh evropskih družbah, bi bilo zelo nenavadno, da bi bila slovenska družba imuna pred tovrstnimi delitvami.

Odnos slovenskih medijev do etničnih/narodnih manjšin **temelji na (zamejenem) pojmovanju slovenske nacije** ter na tem zamejenem pojmovanju vloge slovenske države – **temeljna funkcija novonastale države je »obramba« slovenskega naroda v vsej njegovi državniški večplastnosti in uveljavljanje italijanske, madžarske, romske narodne skupnosti**. Znotraj tega okvira je oblikovana tudi zakonodaja o medijih.³¹

Pregled zakonskih določil o urejanju slovenskega medijskega prostora je pokazal, da zakonodaja govori le o »klasičnih« etničnih/narodnih manjšinah. Problematika »novih« narodnih skupnosti je v celoti izpuščena. Mnogi iščejo »opravičilo«/potrditev za takšen pristop v mednarodnopravnih dokumentih, ki zadevajo varstvo »klasičnih« narodnih manjšin. In v teh dokumentih je mogoče resnično najti veliko gradiva za opravičevanje slovenskega etnodualizma.

Res je, da so mednarodnopravni dokumenti, ki obravnavajo varstvo narodnih manjšin, problemsko zamejeni – nanašajo se zgolj na »klasične« manjšine. Torej, vse tako imenovane »posebne manjšinske pravice«, kamor spada tudi pravica do obveščanja, so vezane na klasične manjšine. Toda to še ne pomeni, da je mogoče »novim« narodnim skupnostim kratiti nekatere pravice iz nabora občih človekovih pravic: 1) pravico do svobode izražanja; 2) pravico do ohranjanja kulturne in jezikovne različnosti; 3) pravico do zaščite identitete in 4) pravico do enakosti in nediskriminacije.³²

Da si pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti želijo stopiti iz medijske teme, je mogoče razbrati tudi iz podatkov, zbranih v raziskavi PSIP 2003.

* * *

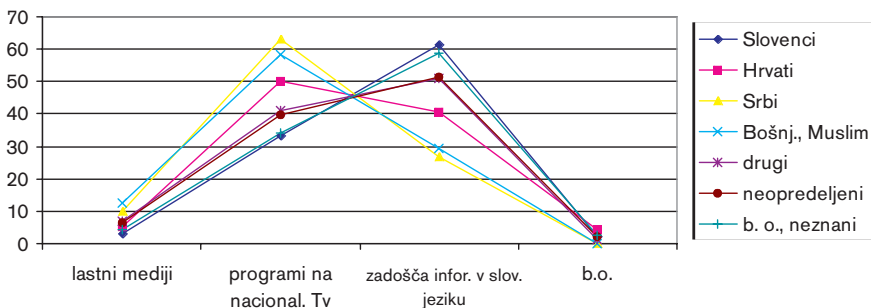
³¹ O zakonodaji s področja medijev, ki je pomembna za manjšinske skupnosti, glej podrobneje: Miran Komac, Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin, Ljubljana, 2002, str. 50–56.

³² Glej o tem podrobneje: Guidelines on the use of Minority Languages in the Broadcast Media. Office of the High Commissioner on National Minorities. The Hague, 2003. Dostopno na: http://www.osce.org/documents/hcnm/2003/10/2242_en.pdf.

Vprašanje v raziskavi se je glasilo: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do obveščanja v svojem jeziku?« (Mogoč je samo en odgovor.)

1. Država bi jim morala omogočiti (finančna podpora) ustanovitev lastnih medijev.
2. Država naj omogoči v okviru nacionalnih medijev program oziroma oddaje o kulturi, življenju, delovanju drugih etničnih/narodnih skupnosti in priseljencev.
3. Zadošča informiranje v slovenskem jeziku.

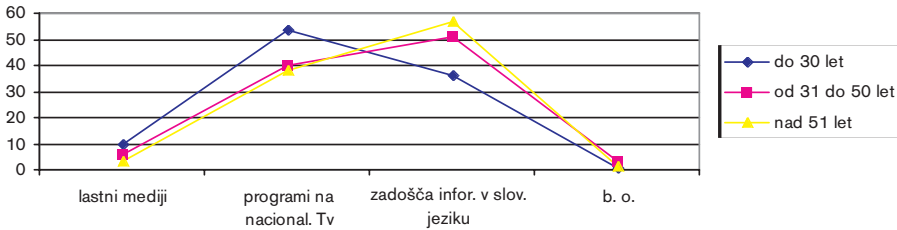
Slika 3: Odgovori anketirancev na vprašanje: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« glede na etnično pripadnost

sig. < 0,000

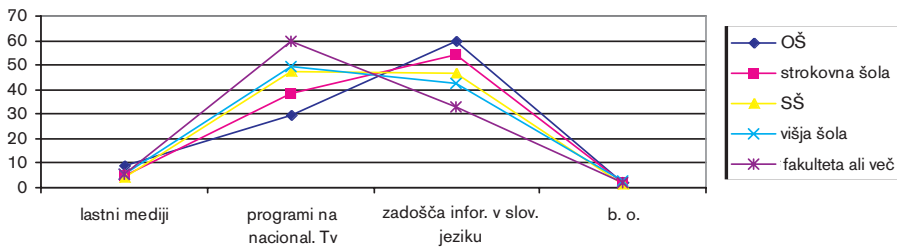
Hotenje po vstopu v slovenski medijski prostor prek nacionalne televizije najbolj poudarjajo pripadniki najbolj »stigmatiziranih« etničnih skupnosti: Bošnjaki (Muslimani) in Srbi. Verjetno vidijo v tem mediju priložnost za javno priznanje lastnega »obstoja« in seveda možnost za predstavitev lastnih stališč do posameznih vprašanj, ki jih še posebej zadevajo. Da vprašanja umestitve teh skupnosti v slovenski medijski prostor ne bi bilo modro še nadalje pometati pod preprogo, ga ignorirati, je mogoče razbrati tudi iz podatkov, ki jih navajamo v nadaljevanju. Za vstop v medijski prostor prek javnega televizijskega medija se zavzemajo populacije v starosti do 30 let (slika 4), visokošolsko izobraženi (slika 5) in populacije, ki so bile rojene v Sloveniji (slika 6).

Slika 4: Odgovori anketirancev na vprašanje »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« Glede na etnično pripadnost

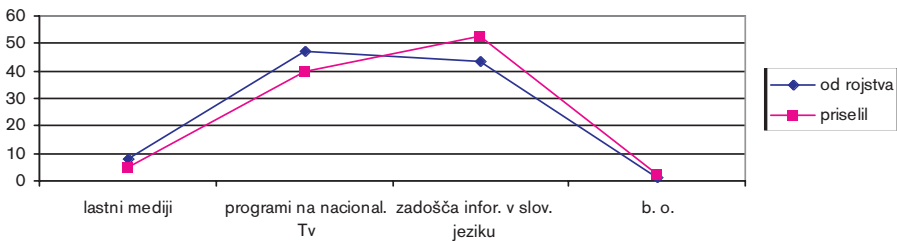
sig. < 0,000

Slika 5: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« (Mogoč je samo en odgovor.)

sig. < 0,000

Slika 6: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« (Mogoč je samo en odgovor.)

sig. < 0,010

EKONOMSKA INTEGRACIJA

Ekonomsko integracijo smo opredelili kot stanje, v katerem imajo primerljive skupine prebivalstva, ne glede na etnično, versko ali kulturno pripadnost, enake možnosti in dosegajo primerljive rezultate glede zaposlitve, dohodkov, družbenoekonomskega statusa, uporabe socialnih storitev in drugih ekonomskih kazalcev, pa tudi kot proces, ki posameznika in družbo kot celoto vodi do tega stanja (Bešter 2005, 559).

Preveriti smo želeli stanje ekonomske integracije pripadnikov nekaterih manjšinskih etničnih skupin v Sloveniji. Natančneje, zanimalo nas je, ali se ekonomski položaj pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, ki so pridobili slovensko državljanstvo, razlikuje od položaja pripadnikov slovenske narodnosti oziroma celotnega slovenskega prebivalstva in ali se na tem področju soočajo z diskriminacijo na podlagi njihove etnične različnosti. To smo preverjali z dveh vidikov:

a) Objektivnega vidika: primerjali smo položaj pripadnikov proučevane populacije s položajem celotne slovenske populacije glede na sledeče indikatorje: stopnjo brezposelnosti, trajanje brezposelnosti, poklicno strukturo in položaj na delovnem mestu.

b) Subjektivnega vidika: preverjali smo percepcije pripadnikov proučevane populacije o njihovem lastnem položaju v slovenski družbi glede na sledeče indikatorje: zadostnost mesečnega dohodka gospodinjstva, možnosti za zaposlitev v primerjavi z drugimi Slovenci, možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci, možnost dostopa do dobro plačanih delovnih mest v Sloveniji in možnosti za vzpon na družbeni lestvici (Bešter 2005, 561).

Ad.a) Podatki Popisa 2002 kažejo, da obstajajo razlike med večinsko populacijo in pripadniki »novih« etničnih skupnosti glede dveh objektivnih indikatorjev - **stopnje brezposelnosti** in **poklicne strukture**. Tako podatki o stopnji brezposelnosti kot podatki o poklicni strukturi kažejo na slabši položaj proučevane populacije v primerjavi s večinskim prebivalstvom.

Izsledki raziskave PSIP niso tako nedvoumni. Stopnja brezposelnosti pripadnikov »novih« etničnih skupnosti ni večja od stopnje brezposelnosti anketirancev, ki so se opredelili kot Slovenci. Kažejo pa se opazne razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi. Bošnjaki, Muslimani, neopredeljeni ter anketiranci katerih etnična pripadnost ni znana, kažejo večjo, Hrvati, Srbi in drugi pa manjšo stopnjo brezposelnosti kot anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci. Pri tovrstnih analizah objektivnih indikatorjev, bi veljalo kot bolj relevantne, obravnavati popisne podatke in sicer predvsem zaradi načina zajema podatkov ter velikosti vzorca.

Glede **položaja na delovnem mestu** se je izkazalo, da ni razlik med proučevano populacijo in celotnim slovenskim prebivalstvom. Vodilni, vodstveni, nadzorni in nevodstveni delovni položaji so enako porazdeljeni med celotnim slovenskim prebivalstvom kot med proučevano populacijo.

Glede **trajanja brezposelnosti** nimamo primerljivih podatkov za celotno slovensko družbo, zato ne moremo reči, kakšen je glede tega položaj proučevane populacije v primerjavi z drugim slovenskim prebivalstvom. Izkazalo pa se je, da med posameznimi etničnimi skupinami znotraj proučevane populacije ni velikih razlik glede trajanja brezposelnosti. Večina tistih, ki so bili v zadnjih desetih letih brezposelni (ne glede na etnično pripadnost), je bila brez zaposlitve več kot leto dni.

Ad.b) Ocena anketirancev raziskave PSIP glede **zadostnosti mesečnih dohodkov** ne kaže posebno velikih razlik v primerjavi z oceno večinskega prebivalstva glede zadostnosti mesečnih dohodkov, ki jo je mogoče razbrati iz SJM. Med pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti je delež anketirancev, ki brez težav preživijo in še nekaj prihranijo, nekoliko manjši, kot je delež večinskega prebivalstva, hkrati pa je delež anketirancev, ki se izredno težko preživljajo oziroma se zadolžujejo, v primerjavi z deležem med večinskim prebivalstvom, med pripadniki »novih« manjšin nekoliko večji.³³ Iz odgovorov anketirancev raziskave PSIP, glede ocene zadostnosti mesečnih dohodkov, se kaže, da ni bistvenih razlik med posameznimi etničnimi skupinami, z nekoliko slabšo oceno izstopajo le Bošnjaki in Muslimani.³⁴

Percepcije proučevane populacije o njihovih **možnostih za zaposlitev, za napredovanje** in za **dostop do dobro plačanih delovnih mest** v primerjavi z drugimi Slovenci kažejo, da določen del te populacije zaznava obstoj diskriminacije v slovenski družbi oziroma meni, da na omenjenih področjih nimajo vedno enakih možnosti kot večinsko prebivalstvo. Pri tem so opazne tudi razlike med posameznimi etničnimi skupinami. Največ diskriminacije zaznavajo Bošnjaki in Muslimani ter Srbi, najmanj pa Slovenci in Hrvati (Bešter 2005, 587–588).

Glede tega, kako **visoko se na slovenski družbeni lestvici** lahko povzpnejo osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci, so si odgovori anketi-

* * *

³³ Pri primerjavi med rezultati raziskave SJM in PSIP je treba upoštevati, da sta bili vprašani v obeh raziskavah nekoliko drugače zastavljeni in tudi mogoči odgovori so bili formulirani nekoliko drugače. Vendar pa so ugotovljene razlike ocen anketirancev v skladu z že ugotovljenimi razlikami glede objektivnih indikatorjev ekonomske integracije.

³⁴ Da si lahko zagotovijo vse, kar potrebujejo, in še nekaj prihranijo, meni 24,8 odstotka anketiranih; da imajo dovolj za potrebe gospodinjstva, vendar jim nič ne ostane, meni 48 odstotkov anketirancev, 16,1 odstotka jih s težavo zagotovi tisto najnujnejše za preživetje, 5,5 odstotka pa se jih mora zaradi pomanjkanja denarja zadolževati.

rancev po posameznih etničnih skupinah zelo podobni. V vseh skupinah prevladuje mnenje, da se omenjene osebe lahko povzpnejo le nekje do dveh tretjin družbene lestvice, medtem ko se Slovenci lahko povzpnejo (skoraj) do vrha (Bešter 2005, 588).

POLITIČNA PARTICIPACIJA

DRŽAVLJANSTVO

Slovenski pristop k naturalizaciji državljanov drugih republik SFRJ v obdobju nastajanja samostojne države Slovenije, je bil liberalen glede pogojev in postopka pridobitve državljanstva. Kot takšnega ga je podpiralo tudi večinsko javno mnenje. Po letu ali dveh, ko je bila neodvisnost zagotovljena, morda pa zaradi družbenih sprememb nelahke tranzicije, je bilo lažje zavzeti bolj omejevalna stališča. Tako se danes Slovenija uvršča med strožje evropske države, vsaj kar se tiče redne naturalizacije. Še več, nepričakovano visok interes za slovensko državljanstvo po 40. členu, skoraj izključno dvojno državljanstvo oseb, ki so pridobile slovensko državljanstvo ter senzacionalistično predstavljanje, da bi lahko bile škodljive in potencialno nevarne, je vodilo do zakonodajnih napadov na status dvojnega državljanstva. Še posebno je to področje postalo politično občutljivo v letih 1993–1996 (Medved 2005, 470–471).

Zahteve po ponovnem urejanju problematike državljanstva so bile vse pogostejše, niso bile redke tudi zahteve po odpravi dvojnega državljanstva. O problematiki dvojnega državljanstva smo spraševali tudi v raziskavi PSIP.

Analiza odgovorov na vprašanje o tem, **katero državljanstvo bi želeli ohraniti**, če bi med državami naslednicami Jugoslavije prišlo do skupnega dogovora o odpravi dvojnega državljanstva, je pokazala, da bi 65 odstotkov proučevanega vzorca želelo ohraniti slovensko državljanstvo. Za ohranitev slovenskega državljanstva bi se odločilo najmanj Srbov in oseb neznane etnične opredelitve, a še vedno okoli 60 odstotkov. Želja po ohranitvi slovenskega državljanstva se zmanjšuje z rastjo stopnje formalne izobrazbe.

Kljub v trenutku ankete 14-krat večji želji po izbiri slovenskega državljanstva od 4,6-odstotne preference ohranitve drugega državljanstva (drugih držav naslednic SFRJ), odgovori nakazujejo, da bi bila odločitev, če bi do nje resnično prišlo, težka. Na težavnost odločitve med drugim nakazuje tudi relativno visok delež neodločenih (23,6 odstotka).

Dodatno to potrjuje tudi relativno visoko, 36-odstotno stališče za ohranitev dvojnega državljanstva v Sloveniji, medtem ko je njegovo odpravo podprlo 15 odstotkov anketirancev. Želja po ohranitvi dvojnega državljanstva je največja pri

Hrvatih (52,9 odstotka) in tistih, ki smo jih prišteli v skupino »drugi« (52,3 odstotka) ter Srbih (49,2 odstotka). Med Bošnjaki in Muslimani je ta želja sicer nekoliko manj izražena, a še vedno za 4 odstotke višja od 36-odstotnega povprečja. Ohranitev dvojnega državljanstva najbolj podpirajo tisti z najvišjo izobrazbo.

Sklepamo, da proučevani populaciji stanje toleriranja dvojnega državljanstva ustreza in da si vendarle v veliki meri, čeprav ne izključno, želi ohraniti državljanstvo povezano z državo njihovega izvora oziroma izvora njihovih staršev. Ta jim tudi omogoča lažje ohranjanje drugih stikov, predvsem ekonomskih, socialnih in kulturnih.

Da pa bi videli, koliko ti izsledki govorijo o dejanski politični integraciji proučevane populacije v slovensko politično skupnost, ki presega državljanstvo »samo kot status« in nanj vezane pravice, smo analizirali tudi izide, ki se tičejo vsebin in praks državljanstva kot politične participacije v javnem življenju politične skupnosti (Medved 2005).

POLITIČNA PARTICIPACIJA

Volilna udeležba proučevane populacije na državni ravni na obeh obravnavanih tipih volitev, **predsedniških** (41,2-odstotna) in **državnozborskih** (62,3-odstotna), je bila v zadnjih desetih letih **nižja od splošne udeležbe**. Pripadniki etničnih skupin se glede na naš vzorec v 27 odstotkih manj udeležujejo predsedniških volitev, medtem ko je na državnozborskih skladno s splošno večjo volilno udeležbo tudi udeležba proučevane populacije za petino večja kot na predsedniških volitvah in za desetino nižja od volilne udeležbe vseh volilnih upravičencev. Na predsedniških volitvah je še posebno šibka udeležba volivcev neznanе etnične samoopredelitve (29,4 odstotka) in Muslimanov (35 odstotkov), na volitvah v državni zbor pa volilnih upravičencev neznanе etnične samoopredelitve (52,6 odstotka) in etnično neopredeljenih (55,5 odstotka). Udeležba proučevane populacije na **lokalnih volitvah** (67,2 odstotka) **je za 12 odstotkov višja od udeležbe celotnega volilnega telesa** (v letu 1998), vendar je razlika med etničnimi skupinami očitnejša. Medtem ko Bošnjaki (75,5 odstotka) tako kot Hrvati (75,4 odstotka) presegajo volilno udeležbo vseh drugih etničnih skupin, je polovična udeležba Muslimanov najnižja med vsemi etničnimi skupinami (Medved 2005, 551).

8,2 odstotka anketirancev je aktivno sodelovalo v političnih strankah. V relativnih terminih so najaktivnejši pripadniki bošnjaško-muslimanske skupine, etnično neopredeljeni, »drugi« in tisti, katerih etnična opredelitev ni znana (med 10 odstotki in 8,4 odstotka). Najmanj aktivni v političnih strankah so Srbi (5,7 odstotka). Najmanj aktivna je mlajša generacija, kar devet desetlin ni sodelovalo v

političnih strankah. Enako visok je delež neaktivnosti v Sloveniji rojene proučevane populacije (Medved 2005, 551).

Tudi za udeležbo na političnih srečanjih proučevani vzorec ne kaže posebnega zanimanja. V najmanjšem delu so sodelovali anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine, Srbi in anketiranci neznane etničnosti, v največjem pa »drugi« (16 odstotkov). Prevladovali so moški, starejši od 51 let, višje in visoko izobraženi in v Slovenijo priseljeni (Medved 2005, 551).

Izidi potrjujejo naša predvidevanja, da bo volilna udeležba proučevane populacije **nižja od splošne udeležbe na državni ravni in da bo participacija na lokalni ravni najpomembnejša**. To nakazuje, da lokalno državljanstvo prevzema večjo odgovornost za realnost različnosti in da pripadniki etničnih skupin, še posebno tam, kjer je njihova poselitev gostejša, želijo vplivati na politične odločitve lokalne samouprave. Hkrati izid nakazuje, da bi lokalne skupnosti morale biti bolj odzivne na aspiracije tistih skupin, ki so bolj integrirane v sebi kot v širšo družbo in politično skupnost (oziroma bolj izločene ali segregirane iz širše družbe). Zato je vprašanje pasivne volilne pravice in s tem reprezentativnosti ter sodelovanje v političnih strankah, kot potrjujejo tudi izsledki te raziskave, prav za te skupine pomembnejše (Medved 2005, 552).

V zadnjih desetih letih je 30 oseb ali **2,6 odstotka koristilo eksterno volilno pravico države** drugega državljanstva, najaktivneje Bošnjaki in Muslimani (14,3 oziroma 12,4 odstotka), manj Hrvati (4,3 odstotka), medtem ko so jo vsi ostali koristili v minimalnem obsegu. Moški in v Slovenijo priseljeni kažejo trikrat večji interes za formalno politično participacijo v demokratičnem političnem procesu drugega državljanstva kot ženske in v Sloveniji rojeni anketiranci. Največ volivcev je imelo višjo šolo (9,6 odstotka), najmanj osnovno šolo in nekoliko presenetljivo fakulteto in več (1,8 oziroma 1,9 odstotka). Uživanje eksterne volilne pravice se zdi manj pomembno mladi generaciji (1,9 odstotka) (Medved 2005, 552).

Nizka eksterna volilna udeležba glede na politične procese, ki so se v zadnjem desetletju odvijali v vseh državah naslednicah SFRJ, nekoliko preseneča. Manj preseneča, da je najvišja med tistimi, za katere predvidevamo, da imajo državljanstvo Bosne in Hercegovine, prav tako kot verjetno tudi del hrvaških anketirancev. Geografska bližina je verjetno pomemben dejavnik, hkrati pa tudi dostop do informacij o demokratičnih procesih v državah drugega državljanstva od teh držav samih ali pa mednarodne skupnosti (Medved 2005, 552).

PREDSTAVNIŠTVO

Pri raziskovanju področja političnega predstavnštva so nas zanimali aktualni pogledi anketirancev na politično predstavnštvo etničnih/narodnih skupnosti. Anketirance smo vprašali: »Na kakšen način bi po vašem mnenju morali imeti slovenski državljani, pripadniki drugih etničnih/narodnih skupnosti v Sloveniji, zagotovljeno pravico političnega predstavnštva?«

Povzetek splošnih rezultatov o načinu političnega predstavnštva je sledeč:

- 34 odstotkov anketirancev se strinja, da bi vse skupnosti morale imeti **skupnega poslanca v državnem zboru**;
- 35,9 odstotka se strinja, da bi vsaka skupnost morala imeti **svojega predstavnika**;
- 16,4 odstotka se strinja, da bi morale vse skupnosti imeti **skupno politično stranko**;
- 16 odstotkov se strinja, da bi morala vsaka skupnost imeti **svojo politično stranko**;
- 50,4 odstotka se strinja, da bi obstoječe politične stranke morale **v svojih programih bolj zastopati njihove interese**;
- 54,3 odstotka se strinja, da bi skupnosti morale imeti **svoje organizacije**, ki bi bile sogovornice vlade;
- 71 odstotkov se strinja, da bi obstoječi **Urad za narodnosti** v RS moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti.

Edini, ki večinsko podpirajo državnozbornskega poslanca za vsako etnično skupnost skupnosti, so anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine ter Srbi (64 odstotkov oziroma 51,6 odstotka).

Kot je sklepati iz anketnih izidov, se polovica proučevane populacije (50,4 odstotka) strinja, da bi morale obstoječe stranke bolj zastopati tudi interese drugih etničnosti. Temu stališču izražajo visoko podporo vse etnične skupine, najbolj pa Srbi (68 odstotkov), Bošnjaki in Muslimani ter »drugi« (okoli 58 odstotkov).

Nekoliko večja podpora pripada stališču, da bi etnične/narodne skupnosti morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in bi skrbele za uresničevanje njihovih pravic in uveljavljanje njihovih interesov (54,3 odstotka). Edini, ki temu stališču večinsko ne pritrjujejo, so Slovenci (42,7 odstotka).

Najvišjo, 71-odstotno podporo je dobilo stališče, da bi Urad za narodnosti v vladi Republike Slovenije moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skup-

nosti. S tem se večinsko strinjajo anketiranci vseh samoopredeljenih etničnih skupin našega vzorca.

Mlajši generaciji in tistim, ki so rojeni v Sloveniji, je vloga Urada nekoliko pomembnejša kot starejšim in v Slovenijo priseljenim, prvo pa velja tudi za lastne organizacije in pomembnost vključevanja interesov teh skupin v programe obstoječih političnih strank. Trend podpore narašča z izobrazbo, vendar z značilno podobnostjo med (nižjimi) deleži anketirancev z osnovno in višjo šolo (Medved 2005, 553).

STIKI

Običajno je strokovno in politično zanimanje usmerjeno v strukturno in kulturno dimenzijo integracijskega procesa. Interakcije med priseljenci, njihovimi potomci ter večinskim prebivalstvom v raziskavah navadno niso obravnavane kot posebna dimenzija integracijskega procesa, temveč le kot del strukturne ali kulturne dimenzije. Sodobna dogajanja v posameznih družbah pa vedno bolj kažejo na to, da gre za pomembno dimenzijo, ki »zahteva« ločeno obravnavo. Interakcijsko dimenzijo integracijskega procesa lahko na ravni posameznika pojasnujemo s pomočjo koncepta medetničnih stikov, stikov med pripadniki različnih etničnih skupnosti na različnih ravneh oziroma področjih.

Zanimalo nas je, v okviru katerih etničnih skupnosti pretežno potekajo interakcije anketiranih. Ali potekajo interakcije anketiranih razpršeno, delno med priseljenci, njihovimi potomci in delno med večinskim prebivalstvom, ali interakcije v večji meri potekajo le med priseljenci, oziroma med pripadniki ene etnične skupnosti, ali pa anketiranci interakcije vzpostavljajo predvsem z večinsko populacijo.

Najprej smo preverili, ali je etnična pripadnost ključna kategorija v zbirki posameznikovih pripadnosti oziroma opredelitev. Izsledki so pokazali, da pripadnost etnični skupnosti v percepcijah anketiranih ne zaseda pomembnega mesta, in po vsej verjetnosti ne predstavlja ključne kategorije, po kateri pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti razvrščajo ljudi.

Pokazalo pa se je tudi, da obstajajo v percepcijah anketiranih statistično pomembne razlike glede pomembnosti pripadnosti pri treh skupinah oziroma skupinskih pripadnosti: etnični skupnosti, verski skupnosti in krajevni pripadnosti. Na podlagi podatkov lahko sklepamo, da sta etnična in verska pripadnost za Bošnjake, Muslimane in Srbe bolj pomembni in zavezujoči kategoriji, kot za pripadnike drugih etničnih skupnosti, hkrati pa je v njihovih percepcijah krajevena pripadnost manj pomembna kategorija, kot se kaže v percepcijah pripadnikov drugih etničnih skupnosti.

Medetnične stike – interakcijo – anketirancev smo analizirali na naslednjih ravneh:

a) **Družina.** Medetnične stike na ravni družine smo preučevali s pomočjo deleža etnično mešanih zakonov znotraj posameznih etničnih skupnosti. Pokazalo se je, da se posamezne etnične skupine med seboj razlikujejo glede deleža etnično mešanih zakonov. Kot najbolj endogamni so se pokazali anketiranci, opredeljeni kot Slovenci, Bošnjaki in Muslimani, zato bi za te skupnosti lahko predpostavljali, da na ravni družine pretežno vzdržujejo stike v okviru etnične skupnosti, ki ji pripadajo. Hrvati in anketiranci združeni v kategoriji »b. o., neznan« imajo velik delež etnično mešanih zakonov (večinoma sklenjenih s pripadniki večinske populacije) zato lahko sklepamo, da interakcija večinoma poteka s pripadniki večinske skupnosti. Srbi pa imajo uravnoteženo porazdelitev endogamnih in eksogamnih zakonov, kar bi lahko pomenilo, da vzpostavljajo stike tako v okviru etnične skupnosti, ki ji pripadajo kot tudi s pripadniki večinske skupnosti.³⁵

b) **Področje dela.** Osredotočili smo se na preučevanje dejavnosti anketirancev ob iskanju zaposlitve, ter na preučevanje etnične strukture delovnega kolektiva, v katerem anketiranec dela. Povezava načina iskanja zaposlitve ter etnične pripadnosti, se ni pokazala kot statistično značilna. Večje razlike v načinu iskanja zaposlitve so se pokazale na ravni izobrazbene strukture ter starostne strukture anketiranih oziroma generacijskih razlik.

Pri ugotavljanju, kakšne so etnične strukture delovnih kolektivov, v katerih so zaposleni anketiranci, se je pokazalo, da večji del anketirancev dela v delovnih kolektivih, kjer so večinoma zaposleni Slovenci, v nekoliko manjšem številu so zaposleni v delovnih kolektivih z enakim deležem Slovencev in drugih, še manjše število (pod deset odstotkov) pa jih je menilo, da so zaposleni v delovnem kolektivu, v katerem prevladujejo pripadniki drugih etničnih skupnosti.

Situacija je nekoliko drugačna pri Bošnjakih, Muslimanih ter Slovencih. Bošnjaki in Muslimani so v malo večjem deležu kot ostali menili, da so zaposleni v delovnem kolektivu, kjer je enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti, v nekaj manjšem številu so zaposleni v delovnih kolektivih, kjer številčno prevladujejo Slovenci, najmanj (vendar še vedno nekoliko več kot drugi pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti) pa jih je menilo, da so zaposleni v delovnem kolektivu, v katerem prevladujejo pripadniki drugih etničnih skupnosti. Slovenci so ravno obratno, v večjem številu kot drugi menili, da so

* * *

³⁵ Ob tem je treba omeniti, da za sklepanja o interakcijah priseljencev s pripadniki te ali one skupnosti na ravni družine ne zadošča samo pregled števila etnično mešanih zakonov in njihove demografske strukture. Proučiti bi bilo treba tudi kakovost stikov, kako sprejema etnično mešane zakone večinska populacija itd.

zaposleni v delovnih kolektivih, kjer številčno prevladujejo Slovenci, v nekoliko manjšem številu kot drugi so zaposleni v delovnem kolektivu, kjer je enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti in v še manjšem številu kot drugi so zaposleni v delovnem kolektivu, v katerem prevladujejo pripadniki drugih etničnih skupnosti.

c) **Prijateljske vezi.** Glede na ocene anketirancev, v okviru katere etnične skupnosti imajo pretežno razvite prijateljske vezi, se je pokazalo, da se pravzaprav majhen delež anketirancev družijo izključno v krogu svoje etnične skupnosti ali v krogu drugih priseljskih skupnosti. Še v največjem deležu se v krogu priseljske skupnosti družijo Bošnjaki, Muslimani ter Srbi. **Podatki pa kažejo tudi na to, da se število pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, ki se družijo v krogu iste etnične skupnosti ali v krogu drugih etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije povečuje, saj je delež anketirancev, rojenih v Sloveniji (t. i., »druga« generacija), ki ima prijatelje večinoma iste etnične pripadnosti oziroma Neslovencev večji, kot med prvo generacijo priseljencev.** Povezava med izobrazbeno strukturo anketiranih in etnično strukturo njihovih prijateljev pa pokaže, da se višje izobraženi anketiranci v večjem deležu povezujejo z večinskim prebivalstvom v primerjavi z nižje izobraženimi.

d) **Soseščina.** Nekaj več kot polovica anketirancev je za svojo sosesčino menila, da v njej večinoma prebivajo Slovenci, sedemintrideset odstotkov jih je menilo, da v njihovi sosesčini živi približno enako število Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti, šest odstotkov pa jih je menilo, da v njihovi sosesčini živijo večinoma pripadniki drugih etničnih skupnosti. Pokažejo se sicer razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi, vendar so te razlike majhne. Tako so Slovenci in Hrvati v nekoliko večjem deležu ocenili, da živijo v soseskah, kjer prebivajo večinoma Slovenci, medtem ko so Bošnjaki, Muslimani in Srbi v nekoliko večjem deležu ocenili, da prebivajo v etnično mešanih soseskah.

Glede na empirične podatke se zdi, da je bolj kot z etnično pripadnostjo bivanjska segregacija povezana z ekonomskim statusom.

e) **Druženje v prostem času.** Analiza pokaže, da je obiskovanje kulturnih prireditev anketirancev precej odvisno od posamezne zvrsti prireditve. Razlike v obiskovanju kulturnih prireditev med posameznimi etničnimi skupnostmi so v manjši meri prisotne samo pri nekaterih kulturnih zvrsteh, tako na primer koncerte klasične, jazz in rock glasbe nekoliko bolj obiskujejo Slovenci ter anketiranci opredeljeni kot »drugi«, manj pogosto pa Bošnjaki in Muslimani, filmske predstave pogosteje obiskujejo Srbi ter »drugi«, manj pogosto pa neopredeljeni in Hrvati, gledališke predstave pa pogosteje obišejejo Slovenci in »drugi« ter manj pogosto Bošnjaki in Muslimani. Večinoma pa na obiskovanje prireditev, bolj kot etnična pripadnost, vplivata starostna in izobrazbena struktura, tako na primer

mlajša generacija pogosteje obiskuje koncerte klasične, jazz in rock glasbe (z izjemo koncertov narodne glasbe) ter filmske predstave, izobrazbena struktura pa vpliva na obiskovanje koncertov klasične, jazz in rock glasbe, gledališča ter obiskovanje likovnih, fotografskih razstav, posvetovanj, predavanj in okroglih miz.

Glede pogostosti druženja s sorodniki, prijatelji, z ljudmi, s katerimi se družino v športnih klubih itd. med posameznimi etničnimi skupnostmi ni statistično značilnih razlik. Razlike med etničnimi skupnostmi se pokažejo glede druženja s sodelavci in z ljudmi, s katerimi hodijo v cerkev, molilnico itd. Odgovori anketirancev na vprašanje, s kom in kako pogosto preživljajo prosti čas, pokažejo, da Bošnjaki in Muslimani nekoliko bolj pogosto kot drugi preživljajo prosti čas s sodelavci ter z ljudmi, s katerimi hodijo v cerkev, molilnico itd.

SKLEPNE UGOTOVITVE

V sodobni mednarodni skupnosti – to velja tudi za Slovenijo – je etnična struktura prebivalstva ena bolj spremenljivih, dinamičnih kategorij. Migracijski tokovi, še posebno v zadnjih nekaj desetletjih, so to dinamičnost le še okrepili. Države se tako srečujejo z vedno novimi izzivi glede upravljanja večetničnosti, večkulturnosti, verskih in jezikovnih razlik. Sodobne razmere postavljajo pred države nove izzive glede pojmovanja in priznavanja novih manjšin. Te skupnosti – za katere se v slovenskem prostoru postopoma uveljavlja izraz »nove« manjšinske skupnosti (Komac 2003) – res niso teritorialne skupnosti, jih pa sestavljajo posamezniki, ki se etnično opredeljujejo drugače od večinske etnične skupnosti in praviloma želijo ohraniti svojo etnično identiteto ali vsaj nekatere njene posebnosti, najpogosteje materni jezik.

Slovenske razmere so še posebej zanimive za raziskovanje pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu, in sicer predvsem zaradi tega, ker številčno najmočnejše skupnosti, ki se pri popisih prebivalstva v etničnem smislu opredeljujejo za Neslovence, sestavljajo državljani Republike Slovenije. S tem je torej izpolnjen eden izmed petih kriterijev pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu – državljanstvo. Težišče razprave o tem, ali so te neslovenske etnične skupnosti manjšine ali ne, bi se torej premaknilo h konceptu avtohtonosti – tj. k vprašanju, ali so vezi med njihovimi pripadniki in državo dovolj trdne, močne in dolgotrajne, da bi jih lahko poimenovali in obravnavali kot manjšine. Odločitev o avtohtonosti pa je kot taka subjektivna.

Če predpostavljamo, da »nove« narodne skupnosti v Sloveniji – **z izjemo ohranjanja dolgotrajnih in trajajočih vezi** (ob upoštevanju dejstva, da je ta kriterij nedorečen, čeprav praksa kaže, da nakazuje na teritorialne manjšine, ki so se znašle v manjšinskem položaju, ko je del poselitvenega območja prišel pod suv-

erenost druge države) – izpolnjujejo vse t. i. objektivne in subjektivne kriterije, ki so se uveljavili tako na univerzalni kot na regionalni (evropski) ravni varovanja manjšin – da so torej to skupnosti posameznikov, ki so v nedominantnem položaju in ki jih družijo skupna etnična identiteta, hkrati pa imajo pozitiven odnos do te svoje posebne identitete v smislu, da želijo svoje posebnosti ohranjati (vsaj kot eno izmed več identitet, ki jo posameznik ima) – **potem ni nikakršnega formalnega kriterija več, ki bi preprečeval razumevanje teh skupnosti kot posebne vrste manjšin. Vendar pa te »posebne vrste manjšin« niso enake t. i. teritorialnim manjšinam, ki lahko uživajo posebne manjšinske pravice prav na svojem poselitvenem prostoru** (Roter 2005, 191–192).

Ob obstoječem modelu varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji, ki temelji na teritorialnem načelu (torej se pravice narodnih manjšin izvršujejo na narodnostno mešanem ozemlju in zadevajo vse prebivalce določenega ozemlja), je neizvedljivo razmišljati o širitvi istega modela varstva posebnih pravic na t. i. nove oziroma novodobne etnične skupnosti, ki živijo razpršeno. Hipotetično to pomeni, da bi morali v luči uresničevanja »posebnih« pravic »novih« narodnih manjšin na podlagi modela varovanja »klasičnih« narodnih manjšin celotno ozemlje Slovenije preoblikovati v narodno mešano ozemlje ozemlje.

Hkrati pa ozemeljska razpršenost teh skupnosti ne pomeni, da država ne bi mogla dejavnije pomagati ohranjati njihovo posebno identiteto – da torej ne bi mogla zagotavljati spoštovanja tistih človekovih pravic, ki so posebej ključne za ohranjanje manjšinskih jezikov, kulture, običajev. Prav nasprotno: dejstvo, da t. i. nove manjšine v evropski praksi niso pojmovane in razumljene kot narodne manjšine, pa ne pomeni, kot pravilno opozarja Komac (2003, 14), **»da je država (ali države) 'oproščena' varovanja etničnih posebnosti 'novih' narodnih skupnosti«** (Roter 2005, 192).

Pregled obstoječih integracijskih strategij in politik v posameznih državah kaže, da za reševanje te problematike ni edinstvenega oziroma univerzalnega modela integracijske politike. Vsaka država ima svojo zgodovino nastanka nacije, svoj način obravnave migracijskih tokov in priseljencev ter v skladu s tem specifično oblikovano integracijsko politiko. Podrobnejše preučevanje integracijskih pristopov oziroma ukrepov in njihovih učinkov v posameznih državah pokaže, da ne moremo govoriti o bolj ali manj uspešnem integracijskem modelu, saj ima vsak pozitivne in negativne učinke na določenih ravneh: ekonomski, socialni, kulturni in politični.

Kakšni naj bi bili ukrepi oziroma kakšna so priporočila za oblikovanje integracijske politike v Sloveniji, ki jih je mogoče izluščiti iz izsledkov projekta *Percepcije slovenske integracijske politike?*

1) KULTURA

Iz stališč anketirancev v raziskavi je mogoče razbrati njihovo željo in potrebo po ohranjanju »prinesenih« kulturnih vzorcev.

Leta 2004 je bil sprejet *Nacionalni kulturni program 2004–2007*,³⁶ v njem je poudarjen kulturni pluralizem, ki je »že vgrajen v slovensko kulturo« in že izvajanje tega programa bi v mnogočem prispevalo k integraciji priseljencev iz nekdanje Jugoslavije. Nacionalni kulturni program v povezavi z narodnima skupnostma, romsko skupnostjo ter drugimi manjšinskimi etničnimi skupnostmi in priseljenci opredeljuje dva splošna cilja: 1. Spodbujanje kulturne raznolikosti v programih javnih zavodov³⁷ in 2. Povečati delež vsebin z raznoliko etnično tematiko pri izvajalcih javnih kulturnih programov in kulturnih projektov, kar pomeni: a) spodbujanje kulturnega pluralizma;³⁸ b) zagotavljanje pogojev za avtentično izražanje kulturnih potreb različnih manjšinskih skupnosti, spodbujanje razvoja manjšinskih kultur za njihov avtentični izraz ter zagotavljanje temeljnih pogojev za ohranjanje in razvoj njihovih kulturnih identitet; c) povečati delež manjšinskih programov, ki jih skupaj podpirajo Ministrstvo za kulturo in lokalne skupnosti; d) zagotavljanje dostopnosti celostnih informacij o kulturni dejavnosti manjšinskih skupnosti. Slaba dostopnost do celostnih informacij je namreč pojmovana kot ena ključnih ovir pri krepitvi kulturnega pluralizma. Večji dostop do celostnih informacij se bo doseglo s prednostno podporo programom in projektom, ki zagotavljajo izoblikovanje ustrezne informacijske podpore na področju kulturnega delovanja manjšinskih skupnosti.

Iz rezultatov raziskovanj je jasno razvidna želja pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti po ohranitvi oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki podpira kulturno ustvarjanje narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih etničnih skupnosti in priseljencev. Uresničevanje sprejetega nacionalnega kulturnega programa bi v mnogočem prispevalo h kulturni integraciji etničnih skupnosti. Na žalost pa je obseg sredstev, ki jih država namenja za kulturno »integracijo« premajhen,

* * *

³⁶ Državni zbor Republike Slovenije je na podlagi 107. člena v zvezi s 109. členom *Poslovnika državnega zbora* (Ur. l. RS, št. 35/02) ter v zvezi z 10. in 11. členom *Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo* (Ur. l. RS, št. 96/02) na seji dne 27. 2. 2004 sprejel *Resolucijo o nacionalnem programu za kulturo 2004–2007*.

³⁷ To pomeni, da bo do leta 2007 najmanj polovica javnih zavodov na področju kulture v svoje programe vključila tudi vsebine z raznoliko etnično tematiko. Ena najpomembnejših sestavin kulturne raznolikosti je spoštovanje in razvijanje etnične raznolikosti. Cilj je usmerjen v vključevanje programov in projektov pripadnikov različnih manjšinskih skupnosti v programe javnih zavodov s področja kulture ter tudi v zviševanje občutljivosti za etnično tematiko.

³⁸ Potrebno je zagotavljanje kulturnih pravic kot razsežnosti človekovih pravic, spodbujanje kulturnega pluralizma ter zagotovitev pogojev za posebno obravnavo kulturnih pravic manjšinskih skupnosti s poudarkom na pogojih za njihovo kulturno ustvarjalnost in dostopnost do kulturnih dobrin. To naj bi povzročilo višjo stopnjo ustvarjalnosti, večjo kulturno raznolikost, socialno kohezivnost, večjo kakovost bivanja, spodbujanje kulturnega sodelovanja s sosednjimi državami in državami nekdanje Jugoslavije na različnih področjih itd.;

da bi izpolnili tisto, kar jim obljublja nacionalni kulturni program. Trenutno se kulturna društva večinoma financirajo z lastnimi sredstvi (donacije), Ministrstvo za kulturo, Javni sklad RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti in lokalne skupnosti so le skromni sofinancerji.

2) ŠOLA IN JEZIK

Iz odgovorov na vprašanja o učenju jezika je možno razbrati željo, da bi se otroci neslovenskih staršev v šolah učili jezik svojih staršev. V raziskavi pa smo še ugotovili, da anketiranci jasno zaznavajo tudi potrebo – ne le željo – da bi se otroci v šolah seznanjali s kulturo, z zgodovino in jezikom neslovenskih etničnih/narodnih skupnosti, ki živijo v Sloveniji.

Na področju izobraževanja se zdi izvajanje t. i. jezikovnih pravic manjšin relativno enostavno. Vsaj na ravni osnovnega šolstva že obstaja določena praksa učenja jezikov, kot so hrvaški, srbski, makedonski, albanski in bosanski.³⁹ Večji del obstoječega pouka jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije poteka kot dopolnilni oziroma fakultativni pouk (pouka se je v letu 2003/2004 udeleževalo 106 učencev) ali pa pouk organizirajo društva priseljenjskih skupnosti (nimamo točnega podatka o številu otrok, ki se udeležujejo tečajev jezika narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije v organizaciji društev). Vsekakor pa število otrok, ki se dodatno (zunaj doma) učijo jezik svojih staršev, ni prav veliko. Glede na to, da večina anketiranih v raziskavi PSIP meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik staršev, če ta ni slovenščina, lahko predvidevamo, da relativno majhno število otrok, ki dejansko obiskuje pouk neslovenskih jezikov, ni posledica pomanjkanja interesa, temveč gre tu za bolj pragmatične odločitve. Dejstvo je, da so otroci obremenjeni z obveznimi šolskimi dejavnostmi ter drugimi interesnimi dejavnostmi. Učenje jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije bi moralo biti **omogočeno kot izbirni predmet**, če se na posamezni šoli ali šolskemu okolišu pokaže interes. K poučevanju jezikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države, Slovenijo zavezujejo tudi bilateralni sporazumi.

Priporočljivo bi bilo, da bi se v okviru Ministrstva za šolstvo in šport oblikoval oddelek za »manjšinsko šolstvo« novih etničnih skupnosti, ki bi skrbel za organizacijsko in vsebinsko izvedbo učenja manjšinskih jezikov.

* * *

³⁹ Fakultativno učenje maternega jezika za učence migrantov temelji na 8. členu *Zakona o osnovni šoli*, na priporočilih Sveta Evrope in Evropske unije in na obsežnih izkušnjah dopolnilnega učenja slovenskega jezika v zahodnoevropskih državah.

3) MEDIJI

Ustavna določba (61. člen Ustave RS) pravi, da ima vsakdo pravico, »da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Dolžnost države bi torej bila, da ustvari ustrezne razmere za ohranjanje in uveljavljanje kulturne in jezikovne identitete vseh njenih prebivalcev. Glede na povedano bi bilo treba **slovensko zakonodajo o medijih ustrezno dopolniti z obveznostmi javnih medijev, v prvi vrsti javne RTV**, da omogočijo »novim« manjšinskim skupnostim uresničevanje pravice do pristopa (vstopa) v medije in s tem do sodelovanja v kulturnem življenju. **Ignoranca, tudi medijska, vodi v različne oblike getoizacije**; to pa je v nasprotju z želenim procesom integracije. Pregled medijske zakonodaje kaže na **najlažjo in najbolj elegantno pot za izhod iz medijskega mrka** – oblikovanje narodnostnega programa v okviru RTV, kar bi bilo mogoče doseči z dopolnilom zakona o RTV. Če bi bilo dopolnilo napisano v duhu določb, ki veljajo za klasični manjšini, bi se izognili prenekateri nevšečnosti.

4) SOCIOEKONOMSKI POLOŽAJ

Socioekonomski položaj proučevane populacije je po nekaterih objektivnih kazalcih (npr. položaj na delovnem mestu) primerljiv s slovenskim povprečjem, po drugih (npr. stopnja brezposelnosti in poklicna struktura) pa se razlikuje od položaja slovenskega prebivalstva, in sicer je nekoliko slabši od slovenskega povprečja. Vzroke za to lahko delno iščemo v izobrazbeni strukturi, delno pa jih lahko pripišemo tudi etnični diskriminaciji. K slednji trditvi nas napeljujejo subjektivne ocene proučevane populacije o njihovih dejanskih možnostih na ekonomskem področju v primerjavi z ostalimi Slovenci. Dobršen (čeprav vseeno manjšinski) del proučevane populacije namreč meni, da se kot pripadniki manjšinskih etničnih skupin na področju dela (zaposlovanje, napredovanje, plačila) v Sloveniji srečujejo z diskriminacijo in svojega položaja ne zaznavajo kot enakopravnega z drugimi Slovenci. Približno 12 odstotkov proučevane populacije meni, da nima enakih možnosti za zaposlitev kot drugi Slovenci. Prav tako 12 odstotkov jih meni, da nimajo enakih možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci. Kar dobrih 23 odstotkov pa ima občutek, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence.

Subjektivni občutki proučevane populacije so vsaj delno upravičeni in razlike med pripadniki »novih« etničnih skupnosti in večinsko populacijo, na katere kažejo objektivni kazalci, so lahko tudi posledica (predvsem prikrite) etnične diskriminacije (Bešter 2005).

Kakšni naj bi bili ukrepi za odpravljanje diskriminacije na socioekonomskega področju?

Svet EU je leta 2000 sprejel direktivi, ki naj bi bili vodilo za boj proti diskriminaciji. To sta *Direktiva o rasni enakosti 2000/43/E* in *Direktiva o enakosti pri zaposlovanju 2000/78/EC*. Direktivi določata, da mora imeti vsak, ki je postal žrtev diskriminacije, oziroma tisti, ki meni, da je bil neenako obravnavan zaradi osebnih lastnosti, na voljo ustrezno pravno varstvo in pravico do učinkovite odprave posledic neenake obravnave.

Na nacionalni ravni je v skladu z uresničevanjem direktiv Državni zbor RS leta 2004 sprejel *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja* (Ur. l. RS, št. 50/2004), ter prilagodil *Zakon o delovnih razmerjih* (Ur. l. RS, št. 4/02), ki vsebuje posebno določbo v zvezi z prepovedjo (tudi etnične) diskriminacije pri iskalcih zaposlitve in delavcih, ki so že v delovnem razmerju.

Na mikro ravni, na ravni podjetij, organizacij ter javnih služb pa bi bilo treba opredeliti postopke oziroma procedure v primeru zaznave diskriminacijskega obravnavanja posameznika. Poleg tega pa bi morale biti javne in zasebne organizacije »odprte« za vse prebivalce, ne glede na njihovo etnično poreklo. Vključevanje priseljencev v organizacije, zavode, institucije itd. jim omogoča, da postanejo »del« družbe. Vendar pa delovanje organizacij ter institucij na nediskriminacijski osnovi ni avtomatičen proces. Treba je odstraniti ovire, ki so pri vključevanju priseljencev pogojene z jezikom, s kulturnimi razlikami itd. Najboljša strategija za to je sprememba kulture zaposlovanja in poslovanja v organizacijah. To pomeni zagotovitev prisotnosti pripadnika(ov) priseljenjskih skupnosti v organih odločanja (afirmativna politika) ter ustrezno kontinuirano izobraževanje o večkulturnosti, kot tudi nagrajevanje dodatnega znanja jezikov zaposlenih, ki so v neposrednem stiku s strankami.

5) POLITIČNA PARTICIPACIJA

Glede na izide projekta in dane pobude o priznanju »skupnosti/manjšin« je razvidno, da obstaja subjektivna volja priseljencev iz nekdanje Jugoslavije – po ohranjanju drugačnosti, ki jo želijo zavarovati tudi z obilnejšim sodelovanjem v sferi politike. Obstajajo pa razlike med posameznimi etničnimi skupinami. Pripadniki, opredeljeni kot Bošnjaki, Muslimani in Srbi nekoliko bolj kot drugi čutijo, da niso »polni« državljani, da nimajo pristopa (ali da so konfrontirani z družbenimi in političnimi dejavniki, ki ovirajo njihovo polno participacijo) do procesov odločanja in drugih oblik participacije v javni sferi, zlasti na področjih, ki so zanje posebno pomembna (šolstvo in kulturna politika). Zato se dojemajo kot politično marginalizirane skupine, kar vodi do bolj organiziranih izrazov njihovih želja in potreb ter »politike priznanja«. Tako ni presenetljivo, da se dojemajo kot »deskriptivno politično podprezentatirane« in visoko podpirajo vse načine predstavnštva, ki smo jih v vprašalniku v obliki stališč ponudili, razen t. i.

etničnih političnih strank. Vendar so izidi, nekoliko paradoksalno s pobudo po »manjšinskem/skupnostnem« statusu pokazali, da si želijo predvsem sogovornika na ravni vlade in da se njihovi interesi, želje in potrebe vključijo v »mainstream« politiko. To pa kaže pozitiven odnos do integracije. **Temeljno spoznanje je, da te skupnosti želijo locirati sogovornika v državni upravi, s katerim bi komunicirali pri razreševanju njihovih vprašanj.** Ta naj bi bil po njihovem mnenju Urad za narodnosti. O podobni komunikaciji pa bi veljalo razmisliti tudi na ravni lokalne samouprave, predvsem mestnih občin, kjer je koncentracija največja (Medved 2005).

In čisto na koncu: rezultati raziskovanja v okviru PSIP kažejo potrebo po operacionalizaciji integracijske politike po posameznih področjih (status, kultura, šolstvo, raba jezika, stiki z »matico«, predstavništvo, financiranje) ter določitvi institucionalnih nosilcev področnih integracijskih politik. Ignoriranje zajetnega korpusa prebivalstva Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljuje drugače kot pripadniki večinske in dominantne narodne skupnosti, zna spodbuditi procese na etnični/narodni osnovi. Delitev nacije po etničnih/narodnih šivih in »zapiranje« posameznikov v lasten etničen okvir pogosto vodi, kot nas uči zgodovina, v etnične/narodne tenzije in konflikte.

LITERATURA

- BAUMGARTL, Bernd; FAVELL Adrian (ur.) 1995: *New Xenophobia in Europe*. London, Kluwer Law International.
- BEŠTER, Romana 2005: Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 559–590.
- BOSWELL, Christina 2003: European migration policies in flux. Changing patterns of inclusion and exclusion. Oxford, Blackwell, Chatham House papers.
- DOLENC, Danilo 2005: Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 37–87.
- JACKSON, Peter; PENROSE, Jan (ur.) 1993: *Constructions of race, place and nation*. England, London, UCL.
- KOMAC, Miran 2003: Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. Razprave in gradivo / Treatises and Documents (43), 6–33.
- KOMAC, Miran 2005: Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 207–235.
- KOMAC, Miran 2005: Mediji in »nove« narodne skupnosti. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 379–400.
- KUPER, Adam 1999: *Culture. The Anthropologist's Account*. London, Harvard University Press.
- MEDVED, Felicita 2005: Politična integracija, državljanstvo, politična participacija in reprezentacija. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 453–558.
- MEDVEŠEK, Mojca; HAFNER – FINK Mitja, 2005: Metodološki okvir raziskave Percepcije slovenske integracijske politike. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 3–33.

- MEDVEŠEK, Mojca; VREČER, Natalija 2005: Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti. Nove manjšine v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 271–377.
- MEDVEŠEK, Mojca 2005: Interakcijska dimenzija integracije. Znotrajkupinski in medskupinski stiki/odnosi. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 591–640.
- PPAFF, William 1993: *The Wrath of Nations*. London, Simon & Schuster.
- PERCEPCIJE slovenske integracijske politike 2005. Zaključno poročilo. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek, 2. natis. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005.
- ROTER, Petra 2001: Locating the »minority problem« in Europe. A historical perspective. *Journal of International Relations and Development* 4(3), 221–49.
- ROTER, Petra 2005: Integracija. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 199–205.
- ROTER, Petra 2005: Vloga jezika v integracijskem procesu. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 239–270.
- ŠULJIĆ, T. 2003: Pouk srbščine v Mariboru. Cirilica v slovenskih šolah, Mladina, 3. november, dostopno na: http://www.mladina.si/tednik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/ (23. avgust 2004).
- TORRES, Rodolfo D.; MIRON, Louis F; JONATAN, Xavier Inda (ur.) 1999: *Race, Identity and Citizenship. A Reader*, Oxford, Blackwell Publishers.

1. UVOD

Vprašanje varstva vseh vrst manjšin in v tem okviru vprašanje njihovega ustreznega političnega predstavljanja (oziroma, če to problematiko gledamo širše, njihovega statusa, položaja, politične in družbene participacije) je v večini sodobnih pluralnih družb vedno tudi – ali celo predvsem – politično in ideološko vprašanje. Zato nas ne preseneča dejstvo, da se to vprašanje ali vsaj njegovi posamezni segmenti vedno znova znajdejo v središču živahnih in včasih zaostrenih političnih razprav v mnogih državah, pa tudi v mednarodni skupnosti. Gre tudi za aktualno temo znanstvenih in strokovnih razprav, v katere se vmešča tudi ta prispevek.

Prvotni namen tega prispevka je bil, da bi nakazal izhodišča in okvir teh razpravo ter izluščil vsaj nekatere ključne vsebine in jih umestil v širši kontekst. Zavedam pa se, da je vse to pri obravnavanju tako široke teme skorajda nemogoče storiti. V svojem prispevku zato obravnavam le specifični izsek iz problematike varstva manjšin v sodobnih etnično pluralnih družbah – varstvo narodnih manjšin; pa tudi znotraj tega obravnavam zgolj specifični segment – politično participacijo narodnih manjšin v pluralnih družbah. V tem okviru se ukvarjam predvsem s teoretičnimi koncepti, modeli in mehanizmi politične participacije narodnih manjšin v demokratičnih sistemih. Moje ideološko in politično izhodišče je, da so ustrezni status, varstvo narodnih manjšin in njihova participacija ter enakopravna integracija bistvene sestavine in celo predpostavke demokracije v etnično pluralnih okoljih. Zavzemam se za uresničitev najvišjih standardov varstva narodnih manjšin in za njihov nadaljnji razvoj, pa tudi za to, da bi se ti standardi, ustrezno prilagojeni specifični situaciji, potrebam in interesom različnih manjšinskih skupnosti, uveljavili tudi za varstvo ostalih etničnih in drugih manjšin, ki izrazijo tovrstno potrebo in interes. To seveda pogojuje tudi mojo delovno hipotezo, da je treba status in varstvo narodnih manjšin ter njihovo politično participacijo urediti tako, da so na podlagi splošnih uveljavljenih standardov kar najbolj prilagojeni specifičnim potrebam in interesom posameznih manjšinskih skupnosti. Posledično to pomeni, da posameznih

* * *

¹ Gre za nekoliko popravljeno besedilo (znanstveni članek, ki bo objavljen v hrvaškem jeziku), ki je bilo pripravljeno za posvet Narodne manjšine v demokratičnih družbah: Politično predstavljanje narodnih manjšin, ki sta ga organizirala Fakulteta političnih znanosti zagrebske univerze (Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu), in Center za mednarodne študije (Centar za mednarodne studije) v sodelovanju z občino Mrkopalj ter s finančno podporo Fondacije Friedrich Ebert (Friedrich Ebert Stiftung). Posvet, ki ga je koordiniral prof. dr. Siniša Tatalović, je potekal od 20. do 22. maja 2004 v hotelu Jastreb v Begovem Razdolju.

rešitev in modelov ni mogoče enostavno in nekritično prenesti iz enega okolja v drugega in jih avtomatično uporabiti v različnih situacijah, ampak je pri oblikovanju in uveljavljanju konkretnih rešitev vedno treba upoštevati predvsem situacijo, značilnosti in potrebe posameznega okolja in posamezne skupnosti ter njihove interese in zahteve, ki jih formulirajo.

V svojem prispevku najprej na kratko predstavljam nekaj značilnosti sodobne demokracije, kot jo opredeljujejo različni avtorji in jo pojmem sam, v grobih obrisih pa tudi nekaj izhodišč in standardov varstva narodnih manjšin. V tem kontekstu navajam nekaj (na žalost pogosto še vedno predvsem teoretičnih) konceptov, modelov in mehanizmov političnega predstavljanja narodnih manjšin. Gre za tematiko, ki sodi v širši kontekst manjšinskih in integracijskih politik, ki naj bi zagotovile polno in enakopravno integracijo manjšin v sodobne družbe.

2. KONCEPTI, MODELI IN MEHANIZMI POLITIČNEGA PREDSTAVLJANJA NARODNIH MANJŠIN

Za postavitev ustreznega konteksta za razpravo o političnem predstavljanju narodnih manjšin je treba najprej opredeliti demokracijo. V jeziku se je uveljavila vrsta različnih pomenov tega pojma. Z njim označujemo enega od načinov vladanja v državah, v katerih so uveljavljeni mehanizmi, institucije, poti in postopki "demokratskega odločanja"; praviloma gre pri tem za opredeljevanje oblik in načinov vladanja, v katerih je kot nosilec oblasti opredeljeno ljudstvo, ki bi ga lahko označili za političnega suverena. Ljudje, praviloma državljani konkretnih držav, uresničujejo to svojo oblast na različne pravno opredeljene načine - prek oblik neposredne in posredne demokracije. Z drugimi besedami, če nekoliko parafraziramo Jeffersona, bi rekli, da gre za oblast ljudstva, v imenu ljudstva, ki jo izvaja ljudstvo - neposredno in prek svojih predstavnikov.² Pogosto pri tem prav demokratične procedure razumejo kot bistvo in bistveno vsebino demokracije. Pojem demokracija označuje tudi specifično (politično) ideologijo in konkretno iz nje izhajajočo politiko; obe pa omogočata mobilizacijo ljudi za doseganje opredeljenih ciljev. V tem kontekstu praviloma govorimo o (zahodni) liberalni demokraciji. Hkrati pojem demokracija označuje družbeni projekt in ideal, h kateremu v določenemu vrednostnemu sistemu težimo ter ga lahko tudi konkretiziramo kot specifični (teoretični) model, projekt in cilj. Zato morajo biti posamezni elementi demokracije (natančneje - konkretnega modela) v zavesti ljudi uresničljivi do te mere, da so jih pripravljeni sprejeti in se zanje angažirati.

* * *

² Ta koncept pogosto strnejo kar v frazo: "Oblast ljudstva, po ljudstvu in za ljudstvo."

Hkrati morata biti ideal in projekt demokracije – kot pravične, humane in demokratične družbe – v svoji zasnovi in vsebini toliko razumljiva in verjetna, ob upoštevanju vseh predpostavk in znanih okoliščin, da se v konkretnem trenutku ljudem dejansko zdita verjetna. Poleg omogočanja omenjenih mobilizacijskih funkcij pa koncepte in modele demokracije lahko uporabimo tudi kot “merila” konkretne družbene stvarnosti, na podlagi katerih lahko ugotovimo, v kolikšni meri se dejanska družbena stvarnost v določenem okolju približuje opredeljenim idealom, konceptom in modelom.³

V vseh teh pomenih in vsebinah, tudi ko gre za dolgoročni projekt, moramo demokracijo obravnavati kot proces, katerega bistvena značilnost je ta, da se ves čas obstoja v času in prostoru neprestano spreminja. Zato demokracija vedno v sebi nosi tudi določeno mero negotovosti.

Sprva in verjetno preveč poenostavljeno so mnogi pojmovali demokracijo kot (absolutno) oblast večine, ki je zmagala na volitvah, na referendumu ali pri glasovanju v predstavniskem telesu. Čeprav je “večina” morebiti zmagala le za en sam glas, naj bi bila s tem njena oblast ali odločitev legitimna, dokončna in zavezujoča za vse. Že kmalu pa se je pokazalo, da je treba “absolutno” oblast večine omejiti – tudi zato, da bi dolgoročno sploh lahko zagotovili sam obstoj demokracije. Te omejitve najprej predstavljajo natančno opredeljeni postopki demokratičnega odločanja in podrobna ureditev delovanja demokratičnih institucij, poleg njih pa tudi različne vsebinske omejitve, med katere štejemo tudi zaščito raznovrstnih manjšin, med katere seveda sodijo tudi narodne manjšine. Če teh omejitev ne bi bilo, potem bi se v skrajnih primerih (in takšni v zgodovini 20. stoletja niso neznan) lahko zgodilo, da bi neka oblastna struktura, ki je na volitvah zmagala, to svojo volilno zmago izkoristila za to, da bi (bistveno) omejila ali celo ukinila in odpravila demokracijo ter si tako zagotovila trajno, absolutno oblast.

* * *

³ Več o tej tematiki glej npr.: Bobbio, Norberto (1987), *The future of democracy: A defence of the rules of the game*. Oxford: Polity Press, 1987; Dahl, Robert A. (1965), *A preface to democratic theory*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1965; Dahl, Robert A. (1982), *Dilemmas of pluralist democracy: Autonomy vs. control*. New Haven, London: Yale university press, 1982; DAHL, Robert A. (1989), *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press, 1989; Dahl, Robert A. (1998), *On democracy*. New Haven, London: Yale University Press, 1998; Held, David (1989), *Models of democracy*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1989; Held, David (1995), *Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance*. Cambridge: Polity Press, 1995; Held, David, ur. (1993), *Prospects for democracy: North, South, East, West*. Oxford, Cambridge: Polity Press, 1993; Lijphart, Arend (1985), *Powersharing in South Africa*. Berkeley: Institute of International Studies: University of California, 1985; Lijphart, Arend (1977), *Democracy in plural societies: A comparative exploration*. New Haven, London: Yale University Press, 1977; Lijphart, Arend (1999), *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Haven, London: Yale University Press, 1999. Sartori, Giovanni (1987), *The theory of democracy revisited. (Part one: The contemporary debate; Part two: The classical issues)*. Chatham: Chatham House Publishers, 1987; Žagar, Mitja (1990), *Sodobni federalizem s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1990, 177–270; itd.

Zato bi sodobno demokracijo najenostavneje opredelili kot "omejeno oblast" (suverenega) ljudstva, ki bi jo lahko opredelili z elementi in značilnostmi, ki jih navajam v nadaljevanju:⁴

- (1) (Pred)pogoj demokracije je najširši **družbeni konsenz** o temeljnih predpostavkah, izhodiščih in vrednotah v družbi, ki omogočajo skupno življenje ter stabilnost in urejenost določene družbene skupnosti. Ta najširši družbeni konsenz bi lahko označili kot "družbeno pogodbo" (socialni kontrakt), na kateri temeljita demokratična družbena (in politična) ureditev ter politični sistem v demokratičnih državah.
- (2) Gre za **vladavino oz. oblast omejene večine**, katere bistvene omejitve so enake pravice in demokracija drugih ter natančno opredeljeni demokratični postopki, ki določajo tudi delovanje demokratičnih institucij.
- (3) **Zajamčene pravice manjšin** so ena najpomembnejših civilizacijskih pridobitev zgodovinskega razvoja, ki opredeljujejo tudi moderno demokracijo. Določene pravice so manjšinam zajamčene z obstoječim pravnim redom in o njih ni mogoče odločati v procesih večinskega odločanja, ampak je mogoče o njih odločati le v soglasju z manjšino, za katere zaščiteno pravico gre. Te pravice torej manjšinam jamči uveljavljen (politični in pravni) družbeni sistem – in s tem tudi večina v družbi, ki ima odločilno vlogo v upravljanju tega sistema; zaželjeno bi bilo, da bi bile pravice manjšin opredeljene že v temeljnem (pravnem in političnem) aktu določene skupnosti – torej konkretno v ustavi.

V ta okvir zaščite manjšin bi lahko uvrstili tudi avtonomije posameznih skupnosti in subkultur, ki se oblikujejo in pojavljajo v vsaki širši (globalni) skupnosti, ter so prav tako izraz (nacionalne, kulturne, verske ipd.) pluralnosti neke družbe.

Ključni argument nasprotnikov manjšinske zaščite je, da pravice manjšin pomenijo nasilje nad večino (ki se v določenem trenutku vzpostavi v družbi), vendar pa tako kot drugi zagovorniki manjšinske zaščite menim, da dolgoročno prav zaščita manjšin in s tem določeno omejevanje (morebitne neomejene in absolutne) oblasti večine (trenutne politične večine oz. enostavne večinske demokracije) zagotavlja pogoje za dolgoročnejši obstoj in razvoj demokracije v sodobnih pluralnih družbah.

* * *

⁴ Glej npr.: Žagar, Mitja (1989), "Politični pluralizem: stvarnost in perspektive" v: *Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja*, Zbornik referatov, Politološki dnevi, Ankaran 26. in 27. maja 1989. Ljubljana: Slovensko politološko društvo, 1989, 109–126; Žagar (1990), 218–222.

- (4) Bistveni element demokracije so demokratične **procedure in mehanizmi**, ki uresničevanje demokracije dejansko omogočajo. Gre predvsem za:
- (a) volilne procedure in mehanizme, ki omogočajo periodično oblikovanje politične večine in manjšine in ki določajo globalna politična razmerja v delitvi oblasti v času med volitvami;
 - (b) predstavniške mehanizme odločanja, ki jih opredeljuje ustavna in širše pravna ureditev. Ti mehanizmi se oblikujejo in konstituirajo na podlagi rezultatov pluralnih in demokratičnih volitev, znotraj njih pa se izraža tudi globalno politično razmerje sil, ki je prav tako pogojeno z rezultati volitev;
 - (c) oblike neposrednega odločanja ljudi (zbori krajanov in volilcev, referendum) ter oblike funkcionalne demokracije, ki naj omogočajo zainteresiranim posameznikom, organizacijam in skupnostim – skladno z njihovimi interesi – neposredno sodelovanje v procesih političnega odločanja.
- (5) **Oblike lokalne in regionalne avtonomije in samouprave**, ki omogočajo ljudem neposrednejše vključevanje v procese družbenega odločanja in zlasti v oblastne procese ter zadovoljevanje specifičnih potreb posameznikov in manjših skupnosti, postajajo vse bolj pomembna sestavina (in lahko bi rekli tudi vsebina) sodobne demokracije, ter omogočajo odražanje in izražanje v sodobnih družbah obstoječih različnosti.
- (6) V družbi mora obstajati določena raven **ekonomske in socialne pravičnosti**, ki zagotavlja relativno družbeno stabilnost in veliki večini ljudi zagotavlja možnost za uresničevanje njihovih demokratičnih pravic.

V okvir tega sodi tudi **zagotavljanje enakovrednejših možnosti slehernega posameznika** za njegov individualni razvoj (izobrazba, ustrezna zaposlitev, socialna in zdravstvena varnost in zaščita, možnost za družbeno in politično udejstvovanje) in za uresničevanje njegovih interesov. Te elemente bi lahko označili kot elemente **socialne in ekonomske demokracije** v najširšem smislu.

V ta okvir sodi tudi uresničevanje **industrijske demokracije**, ki se izraža zlasti v uveljavljenosti **delavske participacije** oziroma natančneje participacije vseh zaposlenih v upravljanju njihovih podjetij, zavodov in ustanov, pa tudi uresničevanje različnih oblik **samoupravljanja** (ki ga v tem kontekstu nikakor ne smemo enačiti in zožiti na samoupravljanje, kakršno je obstajalo v nekdanji Jugoslaviji) – tako na področju gospodarskih in javnih dejavnosti kot tudi na ravni lokalnih skupnosti in avtonomij.

- (7) Demokracija – kot jo pojmem – v sodobni družbi ni možna, če ne obstaja **politični pluralizem**, ki se pretežno izraža kot strankarski pluralizem in je institucionaliziran kot večstrankarski sistem. Vendar se poleg strankarskega pluralizma politični pluralizem lahko izraža tudi kot razne oblike "nove političnosti in družbenosti", ki terjajo oblikovanje in uveljavljanje različnih metod in oblik t. i. "funkcionalne demokracije".

Ekonomska demokracija političnega pluralizma in na njem temelječe politične demokracije ne more nadomestiti, je pa njeno uveljavljanje (poleg politične) pomemben kriterij demokratičnosti konkretne družbe.

- (8) Čeprav jih v tej shematski predstavitvi navajam nazadnje, pa so bistveni in ključni pogoj pa tudi bistvena vsebina sodobne demokracije **človekove pravice in svoboščine**. Brez ustrezne pravne ureditve, jamstva obstoja in uresničevanja človekovih pravic ter brez obstoja možnosti za njihovo uresničevanje sodobna demokracija – po mojem mnenju – sploh ni mogoča.

Ko govorim o človekovih pravicah, pri tem mislim na celotno telo človekovih pravic; v nasprotju s tistimi, ki te pravice opredeljujejo zgolj kot individualne, pa sam sodim, da so njihov sestavni del tudi kolektivne pravice, o čemer nekaj več v nadaljevanju. Tako so za sodobno demokracijo pomembne prav vse človekove pravice in svoboščine – od osebnostnih, političnih in civilnih pravic posameznika, prek socialnih in ekonomskih ter kulturnih pravic, pa vse do pravic posameznikov in skupnosti po mednarodnem pravu (kot so npr. pravica do razvoja, do zdravega okolja, miru). Med ključne pravice v tem kontekstu seveda uvrščam tudi (posebne) pravice pripadnikov manjšinskih skupnosti in manjšinskih skupnosti samih.

Ob koncu uvodnega razpravljanja o sodobni demokraciji bi rad poudaril, da je sodobna demokracija vedno tudi **formalna demokracija**, če pod tem pojmom razumemo dejstvo, da morajo kot nujni (pred)pogoj za uresničevanje demokracije obstajati opredeljene (določene) in (za)varovane demokratične poti in postopki odločanja. Te poti (mehanizmi) in postopki demokratičnega odločanja morajo biti v sodobnih družbah praviloma pravno opredeljeni in zavarovani (v končni posledici tudi s prisilnimi oblastnimi sredstvi), tako da niso odvisni le od samovolje konkretne oblasti, ampak je zagotovljena njihova (relativna) trajnost in stabilnost. Šele obstoj formalne demokracije omogoča obstoj demokratične skupnosti ter uresničevanje tistih elementov demokracije, ki jih nekateri označujejo kot vsebinska demokracija. V sodobnih družbah je uveljavljena zlasti t. i. "**institucionalna demokracija**", ki temelji na (institucionaliziranih) organizacijah ter opredeljuje in določa zlasti vlogo in položaj političnih in drugih družbenih institucij v političnem sistemu in v procesih družbenega upravljanja. Posebno vlogo v uresničevanju institucionalne demokracije imajo politične stranke pa tudi nekatere

druge institucije političnega sistema, ki predstavljajo izraz pluralizma organiziranih (političnih) interesov, v kontekstu naše teme pa kaže zlasti opozoriti na vlogo (morebitnih) manjšinskih strank in drugih institucij narodnih manjšin. Želeli pa bi si, da bi se bolj uveljavili tudi zametki "funkcionalne (projektne) demokracije", ki naj bi omogočili vključevanje ljudi v procese političnega odločanja na podlagi njihovih različnih specifičnih (ne le političnih) interesov in oblik organiziranja, vsaj v določeni meri pa tudi vključevanje posameznika. Vendar za zdaj ne obstaja še niti "operativni teoretični model" takšne demokracije in tovrstnega družbenega sistema, prav tako pa posamezne pojavne oblike in zametki funkcionalne demokracije praviloma niso formalno integrirani v procese družbenega in političnega odločanja.⁵

Kot je danes že splošno sprejeto, lahko prav uresničevanje človekovih pravic in svoboščin, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom štejemo za enega ključnih kriterijev presojanja obstoja demokracije in ravni demokratičnosti določene družbe. Kot še mnogi drugi menim, da so nediskriminacija, ustrezní status in varstvo narodnih manjšin bistvene in nujne sestavine ter celo predpostavke sodobne demokracije.

3. ZAŠČITA IN PRAVICE NARODNIH MANJŠIN TER POLITIČNA PARTICIPACIJA MANJŠIN

Narodne manjšine, kakršne poznamo danes, so posledica obstoja nacionalnih držav in meja med njimi. V evropskem prostoru je zgodovinski proces oblikovanja nacionalnih držav potekal vzporedno in medsebojno povezano s procesom nastajanja modernih evropskih narodov kot specifičnih etničnih skupnosti, oba omenjena procesa pa sta bila pogojena z uveljavljanjem in razvijanjem kapitalističnega načina produkcije.⁶ Ta procesa sta v mnogočem zaznamovala zgodovinski razvoj v Evropi v zadnjih stoletjih, predvsem od 17. stoletja, še zlasti intezivno pa v 19. in 20. stoletju. V tem času so države – najprej v Evropi, potem pa tudi v drugih delih sveta – dobile svojo etnično vsebino in dimenzijo, vključno z nacionalno kulturo in (uradnim) jezikom. Razvil se je koncept moderne enonacionalne države, ki državo pojmuje kot nacionalno državo titularnega (naslovne) naroda; slikovito bi lahko rekli, da gre za "poroko" med državo in kulturo titularnega naroda. Poleg uveljavljanja kapitalistične produkcije in modernizacije so bili ključni dejavniki teh procesov nacionalni zgodovinski miti, nacionalizem (vključno z nacionalističnimi gibanji), tisk in roman, ki so ustvarili tudi mit o etnični homogenosti nacionalnih držav, ki pri ljudeh še vedno pogojuje pojmovanje

* * *

⁵ Povzeto po: Žagar (1989), 114.

⁶ Glej npr.: Hobsbawm, Eric J. (1990), *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1990, 9.

države, čeprav ne ustreza dejanski stvarnosti.⁷ Mej med državami namreč nikoli ni mogoče zarisati in postaviti tako, da bi lahko zagotovili popolno etnično homogenost prebivalstva posamezne države. Kadar se določajo državne meje (eno)nacionalne države, se vedno zgodi, da znotraj njih ostanejo tudi manjšine – posamezniki in skupnosti, ki ne pripadajo titularnemu narodu; po drugi strani pa vsaj del pripadnikov titularnega naroda nacionalne države ostane zunaj meja države – kot pripadniki manjšin in manjšinskih skupnosti v drugih, najpogosteje sosednjih državah. Če so bile v fazi oblikovanja nacionalnih držav in določanja mej med njimi prav meje tiste, ki so razdelile določeno etnično mešano (pluralno) ozemlje in prebivalstvo na njem med različne države ter tako ustvarile (narodne) manjšine, pa so migracije ob vse večji in intenzivnejši mobilnosti tisti ključni dejavnik, ki v sodobnem svetu povečuje etnično pluralnost in ustvarja nove manjšine. Danes dejansko v svetu ni niti ene države, za katero bi lahko trdili, da je etnično popolnoma homogena.

Vseeno v glavah ljudi in v svetu še vedno prevladuje koncept enonacionalne države, na podlagi katerega obstoj etnične raznolikosti (pluralnosti) in manjšin mnogi – tudi nekatere države in njihove institucije, zlasti pa še nekateri politiki in politične stranke ter nacionalistična gibanja – še vedno vidijo kot problem in oviro pri uspešnem in učinkovitem delovanju nacionalne države. Nedavni zgodovinski dogodki – še zlasti razpad nekaterih evropskih večnacionalnih držav (Sovjetska zveza, Češkoslovaška, Jugoslavija) ter zahteve posameznih narodov brez lastnih držav in zatiranih manjšin po ustanovitvi njihovih lastnih nacionalnih držav (npr. Katalonci, Baski, Albanci na Kosovu in v Makedoniji, pa tudi v nekaterih drugih državah v Evropi, posamezni kavkaški narodi v Ruski federaciji, Kurdi, itd.) – so pokazali, da tudi na prelomu tisočletja proces oblikovanja modernih narodov in nacionalnih držav v svetu verjetno še ni končan. Analiza prevladujočega diskurza pa tudi pokaže, da je mit o zaželjeni etnični homogenosti nacionalnih držav še tako uveljavljen, da gre pri teh pojavih še vedno za težnjo, da se oblikujejo nove etnično homogene enonacionalne države.

* * *

⁷ Več glej npr.: Anderson, Benedict (1995), *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Revised ed. London, New York: Verso, 1995; Gellner, Ernest (1983), *Nations and nationalism*. First edition. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983; Gellner, Ernest (1988), *Culture, identity, and politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988 (©1987); Gellner, Ernest (1994), *Encounters with nationalism*. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1994; Gellner, Ernest (1998), *Nationalism*. London: Phoenix, 1998; Smith, Anthony D. (1988), *The ethnic origins of nations*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1988; Smith, Anthony D. (1999), *Myths and memories of the nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999; Smith, Anthony D. (2000), *The nation in history: Historiographical debates about ethnicity and nationalism*. Hanover: Brandeis University Press, Historical Society of Israel, 2000; Smith, Anthony D. (2001), *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. Reprinted. London, New York: Routledge, 2001; Smith, Anthony D. (2003), *Chosen peoples: Sacred sources of national identity*. Oxford: Oxford University Press, 2003; Žagar, Mitja (1994/1995), "Constitutions in multi-ethnic reality." *Razprave in gradivo*, št. 29/30 (Ljubljana, 1994/1995), 143–164; itd.

Kljub takšnemu pojmovanju nacionalnih držav se vse bolj uveljavlja spoznanje, da so zaščita in posebne pravice manjšin – kot del celote človekovih pravic in svoboščin – v sodobnem svetu ključno merilo demokratičnosti posamezne države. Še več, ko je Badinterjeva komisija ugotovila, da je razpadla nekdanja jugoslovanska federacija (SFRJ), je zaščito narodnih manjšin opredelila kot enega od pogojev za demokracijo (in/ali uspešno demokratizacijo) v sodobnih etnično pluralnih družbah ter hkrati tudi kot predpogoj za mednarodno priznanje novih držav in kriterij za njihovo vključevanje v evropske integracijske procese.⁸ V Evropi danes ta izhodišča večinoma štejejo za temeljna načela glede zaščite (narodnih) manjšin. V devetdesetih letih pa sta pomembni prelomnici v zgodovinskem razvoju evropskega varstva manjšin Okvirna konvencija o zaščiti narodnih manjšin ter Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki sta bili sprejeti v okviru Sveta Evrope in sta postali prva pravno zavezujoča mednarodnopravna dokumenta o varstvu narodnih manjšin. Če upoštevamo navedeno, potem vsaj v Evropi na prelomu tisočletja ne bi smelo biti dvoma o tem, da obstajajo posebne pravice narodnih manjšin in potreba za posebno varstvo teh – pa tudi drugih – manjšin.

* * *

⁸ Podrobneje glej npr.: Alain Pellet (1992), "The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples." *European Journal of International Law*, Let. 3, št. 1, <http://www.ejil.org/journal/Vol3/No1/art12.html#TopOfPage>; Danilo Türk (1993), "Recognition of States: A Comment." *European Journal of International Law*, let. 4, št. 1, <http://www.ejil.org/journal/Vol4/No1/art5.html#TopOfPage>; itd. Besedilo pravnih mnenj Badinterjeve komisije glej npr.: (Opinions 1-3) v Alain Pellet (1992), "The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples - Appendix: Opinions of the Arbitration Committee." *European Journal of International Law*, Let. 3, št. 1, <http://www.ejil.org/journal/Vol3/No1/art13.html#TopOfPage>; (Opinions 4-10) v Roland Rich (1993), "Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union." *European Journal of International Law*, Let. 4, št. 1, <http://www.ejil.org/journal/Vol4/No1/art4.html#TopOfPage>.

⁹ Dosedanje izkušnje so pokazale, da je pravno definiranje etničnih in narodnih manjšin politično zelo zapleteno in občutljivo vprašanje, zato države pri tem nikakor ne morejo doseči potrebnega soglasja. Med poskusi kaže posebej omeniti 1. člen osnutka Dodatnega protokola o osebah, ki pripadajo narodnim manjšinam, k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, za katerega pa tudi ni verjetno, da bo kmalu sprejet. Omenjeni osnutek opredeljuje narodno manjšino (national minority) kot:

"... a group of persons in a state who: (a) reside on the territory of that state and are citizens thereof; (b) maintain long-standing, firm and lasting ties with that state; (c) display distinctive ethnic, cultural, religious or linguistic characteristics; (d) are sufficiently representative, although smaller in number than the rest of the population of that state or of a region of that state; (e) are motivated by a concern to preserve together that which constitutes their common identity, including their culture, their traditions, their religion or their language". (Article 1 of the proposal for an additional protocol to the Convention for the Protection of Human rights and Fundamental Freedoms, concerning persons belonging to national minorities, in Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights, adopted on 1 February 1993.)

Ta poskus pravne definicije narodne manjšine kaže nekatere novejšje trende v teoriji mednarodnega prava, je pa po mnenju nekaterih držav – in tudi z vidika posameznih teoretikov – nesprejemljiv. (Glej npr.: "Report on an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights" (1993), Rapporteur: Mr. Worms, France Socialist; Parliamentary Assembly, Council of Europe: ADOC 6742. 1403-15/1/93-2-E, 19 January 1993, 4-5.)

Še vedno pa velja ugotovitev, da ne obstaja splošno sprejeta mednarodno-pravna definicija etničnih in narodnih manjšin.⁹ Zaradi različnih strokovnih in političnih pogledov se mednarodni pravni in politični dokumenti ter ustave in zakonodaja posameznih držav temu vprašanju večinoma izogibajo.¹⁰ Zlasti na ravni posameznih držav je pogosteje uveljavljena praksa, da ustave in zakoni naštevajo manjšine, na katere se manjšinska zaščita nanaša in za katere vzpostavljajo določene (posebne) manjšinske pravice, le izjemoma pa se ustave ali zakonodaja lotevajo opredeljevanja definicije narodnih manjšin in njihovih pripadnikov – tako kot je to storil hrvaški ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin iz leta 2002 v svojem 5. členu.¹¹ Ta se je naslonil na verjetno najbolj znano in citirano definicijo profesorja Capotortija, ki (etnično) manjšino opredeljuje kot skupino:

- ki je manj številčna glede na preostalo prebivalstvo države,
- ki je v nedominantnem položaju v tej skupnosti,
- katere pripadniki, ki so državljani države, v kateri živijo, imajo določene etnične, verske ali jezikovne značilnosti, ki jih razlikujejo od preostalega prebivalstva te države,
- katere pripadniki kažejo vsaj implicitno medsebojno solidarnost z namenom, da bi ohranili svojo kulturo, tradicije, vero ali jezik.¹²

Poleg navedene definicije v znanstveni in strokovni literaturi lahko najdemo vrsto definicij manjšin različnih avtorjev, ki so proučevali različne tematike, povezane z manjšinskimi skupnostmi. Čeprav so si te definicije v posameznih delih podobne, pa se med sabo tudi razlikujejo, saj izražajo raziskovalne in druge interese svojih avtorjev.¹³ Poznavanje teh definicij in razlik med njimi je zelo

* * *

¹⁰ Glej npr.: Florence Benoit-Rohmer, Hilde Hardeman (1994), *The Minority Question in Europe: Towards the Creation of a Coherent European Regime*. CEPS Paper No. 55, Brussels: Centre for European Policy Studies, 1994, 25–29.

¹¹ *Ustavni zakon o pravima nacionalnih*, Narodne novine RH - Official Gazette of the Republic of Croatia, št. 154/2002.

¹² Capotorti, Francesco (1991), *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York: United Nations, 1991, 96.

¹³ Tudi sam sem – predvsem za potrebe svojega pravnega raziskovanja – razvil delovno definicijo etnične in narodne manjšine. **Etnično manjšino** – kot najsplošnejšo in najširšo kategorijo pri opredeljevanju manjšinskih etničnih skupnosti – opredeljujem kot:

- a. specifično in oblikovano (etnično) skupnost,
- b. ki je manj številčna od preostalega prebivalstva v državi,
- c. ki je kot skupnost v nedominantnem (socialnem) položaju v tej državi,
- d. katere pripadniki so državljani države, v kateri živijo,
- e. pripadniki etnične manjšine se od večinskega prebivalstva razlikujejo po svojih posebnih etničnih, verskih in/ali jezikovnih značilnostih,
- f. obstaja posebna etnična identiteta te skupnosti in njenih pripadnikov ter njihov interes za ohranitev njihove specifične kulture, tradicij, vere ali jezika,

pomembno in koristno, saj le tako lahko pravilno razumemo in ocenimo ugotovitve, stališča, ocene in predloge posameznih avtorjev. Šele takrat lahko namreč ugotovimo, če pri svojih pogledih in ugotovitvah izhajajo iz istih izhodišč in v kolikšni meri so razlike med njimi pogojene prav z različnimi definicijami, iz katerih izhajajo.

Analiza ustav držav sveta in njihovih zakonodaj pa pokaže, da nacionalne države, ki urejajo pravice in status narodnih manjšin, in tudi mednarodnopravni dokumenti praviloma poseben pravni status, posebne manjšinske pravice in zaščito priznavajo le osebam, ki pripadajo **tipičnim (tradicionalnim) narodnim manjšinam**,¹⁴ in le izjemoma v nekaterih primerih tudi narodnim manjšinam kot specifičnim skupnostim (kot kolektivnim subjektom).¹⁵ Še vedno pa je precej

* * *

g. etnična/narodna manjšina je nastala kot posledica specifičnega zgodovinskega razvoja države (migracije, sprememba upravno-administrativnega statusa ozemlja), pogosto z določitvijo meja nacionalne države, na ozemlju katere živijo.

Pri opredeljevanju **tipičnih (tradicionalnih) narodnih manjšin**, katerih pripadnikom države v skladu z notranju pravno ureditvijo zagotavljajo manjšinski status in morebitne posebne manjšinske pravice, splošnim elementom definicije dodam še naslednje elemente:

h. Tipična narodna manjšina tradicionalno in dolgo časa (avtohtono) živi na določenem ozemlju.

i. Tipična narodna manjšina je praviloma etnično povezana z določeno (večjo) etnično skupnostjo (matico, matičnim narodom, "kin-nation"), ki ima praviloma svojo lastno (nacionalno) državo. Država "matičnega naroda" je najpogosteje sosednja država države, v kateri tipična narodna manjšina živi.

j. Tipična narodna manjšina ima številne (kulturne, socialne, ekonomske, politične) stike in vezi z državo "matičnega naroda", manjšinsko vprašanje pa je pogosto tudi pomembna sestavina odnosov med obema državama (med "matično" etnično državo in državo, katere državljani so pripadniki narodne manjšine).

Netipične tradicionalne etnične manjšine, lahko od tipičnih narodnih manjšin razlikujemo tako, da ugotovimo, da sicer živijo (avtohtono) na ozemlju svoje tradicionalne poselitve, ne obstaja pa njihov "matični narod" zunaj meja države, katere državljani so, oziroma da njihov "matični narod" nima svoje lastne nacionalne države. V tem primeru včasih govorimo kar o narodih brez lastne države (stateless nation). (Glej: Žagar, Mitja (1995), "Ali so Slovenci na Hrvaškem narodna manjšina: Splošna terminološka vprašanja in pravna zaščita." – v Kržišnik-Bukić, Vera, ur., *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995, 334–335; Žagar, Mitja (2002), "Nekateri novejši trendi razvoja varstva manjšin in (posebnih) pravic narodnih in drugih manjšin: Evropski kontekst." / "Some newer trends in the protection and (special) rights of ethnic minorities: European context" – v Polzer, Miroslav, Kalčina, Liana, Žagar, Mitja, ur., *Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin. / Slovenia & European standards for the protection of national minorities*. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, 2002, 71–81, zlasti 73–74 (sl.), 77–104, zlasti 79–81 (an).)

¹⁴ Tako npr. Deklaracija o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim, etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National, Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (A/RES/47/135) adopted by the General Assembly of the United Nations on December 18th, 1992) manjšinske pravice opredeljuje kot individualne pravice, čeprav poudarja, da "(p)ersons belonging to minorities may exercise their rights, including those set forth with the present Declaration, individually as well as in community with other members of their group, without any discrimination." (prvi odstavek, 3. člen)

¹⁵ Glej npr.: Bešter, Romana (2001), *Primerjava nekaterih vidikov ustavne zaščite manjšin v državah članicah Sveta Evrope: Manjšinsko delstvo v Svetu Evrope in ustavna ureditev manjšinskega varstva v državah članicah Sveta Evrope*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza – Fakulteta za družbene vede, 2001; Žagar, Mitja, Novak, Aleš (1999), "Constitutional and international protection of national minorities in Central and Eastern Europe." – v Žagar, Mitja, Jesih, Boris, Bešter, Romana, ur., *The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts: Selected papers*. Ethnicity 2. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies, 1999, 177–214.

držav – med njimi so tudi evropske, članice Evropske unije (Francija, Grčija), ki ne priznavajo obstoja narodnih manjšin na svojem ozemlju in zato tudi ne vzpostavljajo posebnega sistema in režima manjšinske zaščite. Praviloma pri tem – vsaj na ravni političnih izjav – ne zanikajo več obstoja etnične in kulturne raznolikosti, vendar trdijo, da zadoščata že sam obstoj načela nediskriminacije in njegovo dosledno uveljavljanje v praksi. Dejansko to pomeni, da se te države pridružujejo stališčem tistih, še vedno ugovarjajo konceptu “posebnih” manjšinskih pravic, češ da bi te lahko povzročile nesprejemljivo diskriminacijo; hkrati praviloma sploh zanikajo možnost obstoja kolektivnih pravic in poudarjajo, da so pravice lahko izključno individualne.¹⁶ Vseeno pa lahko ugotovimo, da mednarodno pravo, uradni dokumenti in zakonodaje številnih držav ter večina politikov in strokovnjakov, čeprav med njimi obstajajo precejšnje razlike in nekateri med njimi priznavajo zgolj individualne pravice pripadnikov manjšin, priznava obstoj posebnih manjšinskih pravic ter njihov pomen.¹⁷

Ob tem je treba spomniti, da so se “posebne” pravice narodnih manjšin oz. njihovih pripadnikov razvile predvsem zato, da bi zagotovile enakopravnost in enakost možnosti za pripadnike manjšinskih skupnosti, ki so zaradi različnih objektivnih okoliščin v nekem okolju postavljeni v manj ugoden položaj. Njihov temeljni namen je, da posameznikom omogočajo enakopravno uresničevanje vseh pravic, ki jim jih zagotavljata ustava in zakonodaja, kar naj bi zagotovile tako, da omogočajo vsem posameznikom – vsaj do določene mere – enakopraven izhodiščni položaj. Pri tem so manjšinske pravice še vedno večinoma opredeljene kot individualne pravice (pravice posameznikov), vendar pa se vsaj pri njihovem uresničevanju pogosto uveljavi tudi njihov kolektivni značaj, saj dejansko ne ščitijo le posameznika, ampak vsaj posredno tudi manjšinske skupnosti, ki jim ti posamezniki pripadajo.¹⁸ Prav zato sam vedno trdim, da imajo manjšinske pravice praviloma dvojno naravo: gre za individualne pravice posameznikov, ki pripadajo določenim manjšinskim skupnostim in jih ti posamezniki lahko uresničujejo individualno; hkrati te pravice pripadniki narodnih manjšin pogosto lahko uresničujejo le skupaj z drugimi pripadniki manjšine, torej kolektivno in imajo zato tudi svojo kolektivno dimenzijo, čeprav so manjšinske pravice formalno le redko opredeljene kot posebne kolektivne pravice manjšinske skupnosti.

* * *

¹⁶ Glej npr.: Tibor R. Machan (1989), *Individuals and their rights*. La Salle, Illinois: Open Court, 1989.

¹⁷ Glej npr.: Capotorti (1991); Iván Gyurcsik (1993), “The New Legal Ramifications to the Minority Question.” Paper for the 12th Annual Conference of the Institute for East-West Studies “Minority Rights and Responsibilities: Challenges in a New Europe,” Lake Bled, Slovenia, May 21–23, 1993; Kymlicka, Will, ur. (1996), *The Rights of Minority Cultures*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996; Kymlicka, Will (1999), *Multicultural Citizenship: A liberal theory of minority rights*. Reprinted in paperback. Oxford: Clarendon, 1999; Kymlicka, Will (2001), *Politics in the vernacular: Nationalism, multiculturalism, and citizenship*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001; itd.

¹⁸ Glej npr.: Vernon Van Dyke (1985), *Human Rights, Ethnicity, and Discrimination*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1985, 14–15; 44–45.

Za zgodovinski proces razvoja (posebnih) manjšinskih pravic in zaščite narodnih manjšin, ki je neločljivo povezan z oblikovanjem, nastankom, obstojem in razvojem modernih narodov, nacionalnih držav in meja med njimi, lahko ugotovimo, da traja več stoletij in da je bil pogosto počasen, boleč in zelo negotov. Vzponom so pogosto sledili padci, vseeno pa lahko zasledimo določen razvojni trend, katerega bistveni značilnosti sta bili postopno uveljavljanje novih pravic in njihovo širjenje. Ključni koraki v zgodovinskem razvoju so (bili) povezani s specifičnimi zgodovinskimi okoliščinam in predvsem s tragičnimi izkušnjami vojn, ki predstavljajo mejnike v tem razvoju.¹⁹ Tako bi razvoj manjšinskih pravic lahko razdelili v tri ali štiri ključne faze, ki jih opredeljujejo nekatere skupne značilnosti:²⁰

Sodobni razvoj manjšinske zaščite se začena z westfalskimi sporazumi (1648), ki opredeljujejo začetek prve faze razvoja, za katero bi lahko rekli, da traja vse do prve svetovne vojne. V tem obdobju je bil razvoj manjšinskih pravic zelo počasen, sporadičen in omejen predvsem na Evropo. Njegove bistvene značilnosti so bile:

- (i) Manjšinska zaščita je bila omejena na zaščito verskih manjšin ter je vključevala le svobodo in enakopravnost ver, v nekaterih primerih pa tudi omejeno versko in lokalno samoupravo. Izjemoma so bile omenjene tudi etnične manjšine, njihova zaščita pa ni bila natančneje urejena.²¹
- (ii) Redki mednarodni dokumenti, ki so določali manjšinsko zaščito, niso predvidevali mehanizmov za njeno uresničevanje, tako da je bilo uresničevanje v celoti prepuščeno posameznim suverenim državam.
- (iii) Določbe o zaščiti manjšin, ki so obstajale v mednarodnih pogodbah in zakonodajah posameznih držav, so se le zelo redko uresničevale.
- (iv) Razen posredno, kadar so ustave razglašale načelo enakosti, ter v zelo redkih primerih, ko so prepovedale diskriminacijo na podlagi rase ali vere, ustave niso določale posebne zaščite narodnih manjšin.

V drugi fazi razvoja, ki je trajala od konca prve do začetka druge svetovne vojne, je bil razvoj manjšinske zaščite bistveno bolj dinamičen in intenziven, njegove bistvene značilnosti pa so bile:

* * *

¹⁹ Glej, npr.: Baron, Salo W. (1985), *Ethnic Minority Rights: Some older and newer trends*. The tenth Sacks Lecture delivered on 26th May 1983. Oxford, England: Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies, 1985.

²⁰ Predstavitev razvoja povzeta po: Žagar (2002), 76–79 (sl.), 86–91 (an).

²¹ Npr. Sklepni dokument dunajskega kongresa (1815) omenja Poljake kot etnično manjšino, vendar ne določa posebne manjšinske zaščite. S tem dokumentom so se Avstrija, Prusija in Rusija sicer zavezale, da bodo Poljakom, ki živijo pod njihovo oblastjo, dale nekatere etnične pravice, vendar te pravice niso bile določene.

- (i) Z razvojem se je manjšinska zaščita razširila z verskih tudi na rasne, etnične in jezikovne manjšine, "posebne" pravice oseb, ki pripadajo etničnim, rasnim, jezikovnim in/ali verskim manjšinam, pa so postale del človekovih pravic.
- (ii) Poleg mirovnih pogodb po koncu prve svetovne vojne, ki so bile ključni mednarodni pravni dokumenti za manjšinsko zaščito v posameznih državah (zlasti v državah poraženkah in novonastalih državah), so bili ključni dokumenti za zaščito narodnih manjšin tisti, ki so se oblikovali v okviru Društva narodov. Ključni dokumenti za manjšinsko zaščito v tem obdobju pa so bile mirovne pogodbe po prvi svetovni vojni.
- (iii) Ko so ustave posameznih držav sprejele in celo dogradile rešitve iz mednarodnih dokumentov in prakse, se je začelo obdobje sodobne ustavne zaščite narodnih manjšin, vendar pa večina držav, ki je temeljila na konceptu enonacionalne države, temu zgledu ni sledila.²²
- (iv) Ker se niso razvili ustrezni in učinkoviti mehanizmi, ki bi na mednarodni ravni ali v posameznih državah zagotavljali uresničevanje mednarodnih in ustavnih manjšinsko zaščitnih določb, je obstajala vrsta hudih problemov pri uresničevanju manjšinske zaščite in "posebnih" pravic oseb, ki pripadajo manjšinam. Vseeno sta se raven zaščite in položaj manjšin bistveno izboljšala, če to obdobje primerjamo s prejšnjim.²³

Tretja faza razvoja, ki se je začela po drugi svetovni vojni, je bila še bolj dinamična in intenzivna. Pri razvoju in širjenju manjšinskih pravic je treba poudariti zlasti vlogo nekaterih mednarodnih organizacij in integracij (npr.: Združeni narodi, Svet Evrope, Konferenca oz. Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, Evropske skupnosti oziroma Evropska unija, itd.) ter dvostranskih in večstranskih mednarodnih pogodb, ki urejajo zaščito oseb, ki pripadajo narodnim manjšinam, v izjemnih primerih pa tudi zaščito in pravice narodnih manjšin kot skupnosti. V tej fazi, zaznamovani z dekolonizacijo v prvih desetletjih po vojni in z razpadom nekaterih večnacionalnih držav (Češkoslovaška, Jugoslavija, Sovjetska zveza) ob koncu dvajsetega stoletja, je v ospredje ponovno prišlo načelo samoodločbe (in na njem temelječa pravica do samoodločbe), ki je bistveno

* * *

²² Med ustavami, ki su urejale manjšinsko zaščito, kaže omeniti zlasti ustavo ruske socialistične federativne sovjetske republike (1918), nemško weimarsko ustavo (1919) in ustavo Republike Estonije (1920). (Glej npr. Blaustein, Albert P., Sigler, Jay A., ur. (1988). *Constitutions That Made History*. Edited, compiled and introduction by: A. P. Blaustein, J. A. Sigler. New York: Paragon House Publishers, 1988, 337–398.)

²³ Več o tem glej, npr.: Capotorti (1991), 25; Claude, Inis L. (1955), *National Minorities: An International Problem*. Cambridge: Cambridge University Press, 1955, 17; 35–36; Ernest Petrič (1977), Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. Maribor: Založba Obzorja, 1977, 32; 44–49; Roter, Petra (1995), "Razvoj mednarodnopravnega varstva manjšin od 17. stoletja do obdobja Društva narodov". *Razprave in gradivo / Treatises and Documents*, št. 29–30/1994-1995, 208–209.

spremenilo politični zemljevid in odprlo mnoga vprašanja.²⁴ Pri dojemanju in urejanju varstva narodnih manjšin se je pojavilo precej pomembnih (nacionalnih, regionalnih) razlik,²⁵ bistvene značilnosti tega obdobja pa so:

- (i) Z razvojem koncepta človekovih pravic in svoboščin so manjšinske pravice postale njegov sestavni del, pojavile in razvile pa so se tudi nove posebne manjšinske pravice. Manjšinske pravice ostajajo pretežno individualne pravice oseb, ki pripadajo narodnim manjšinam. Postopoma, zlasti v nekaterih političnih mednarodnih dokumentih ter v ustavah in zakonodaji posameznih držav se uveljavlja tudi priznavanje kolektivnih pravic narodnih manjšin.
- (ii) Manjšinske pravice opredeljujejo predvsem zavezujoči mednarodno-pravni dokumenti (pogodbe, konvencije) ter ustave in zakonodaja posameznih držav, poleg tega pa kaže omeniti tudi vlogo političnih, pravno nezavezujočih dokumentov (kot so deklaracije, resolucije), ki opredeljujejo in gradijo načela, koncepte in standarde manjšinske zaščite, ki bi kot pravila običajnega mednarodnega prava lahko postali zavezujoči. Vseeno je v večini primerov uresničevanje manjšinskih pravic in zaščite še vedno odvisno od politične volje posameznih držav, da spoštujejo obstoječe mednarodne in nacionalne dokumente in standarde.
- (iii) Pogosto vlade, ki izhajajo iz koncepta etnično homogene (eno)nacionalne države, nočejo sprejemati že obstoječih standardov manjšinske zaščite in jih uveljaviti v svojih pravnih sistemih, prav tako pa blokirajo tudi mednarodnopravni razvoj manjšinskih pravic.
- (iv) Posledično ustave in nacionalne zakonodaje ne vsebujejo manjšinsko zaščitnih določb, zato je raven zaščite narodnih manjšin v posameznih državah pogosto nižja od obstoječih mednarodnih standardov.
- (v) Na mednarodni ravni (npr. visoki komisar OVSE za narodne manjšine) ali v posameznih državah (npr. manjšinski ombudsman oz. varuh človekovih pravic na Madžarskem) so se oblikovali oziroma se začinjajo oblikovati

* * *

²⁴ Glej npr.: Halperin, Morton, Scheffer, David J., Small, Patricia L. (1992), *Self-Determination in the New World Order*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1992; Žagar, Mitja (1994), "National Sovereignty at the End of the Twentieth Century: Relativization of Traditional Concepts; The Case of Slovenia", v Bučar, Bojko, Kuhnle, Stein, ur., *Small States Compared: Politics of Norway and Slovenia*. Bergen: Alma Mater, 1994, 243-248.

²⁵ Glej npr.: Stavenhagen, Rudolfo (1990), *The Ethnic Question: Conflicts, Development, and Human Rights*. Tokyo, Hong Kong: United Nations University Press, 129-141; Thornberry, Patrick (1990), *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford, England: Clarendon Press / New York: Oxford University Press, 1990; Thornberry, Patrick (1991), *Minority and Human Rights Law* (1991), A minority Rights Group Report. London: MRG, 1991; *World Directory of Minorities* (1990); itd.

mehanizmi, ki naj bi zagotovili boljše uresničevanje manjšinskih pravic in standardov zaščite. Prav tako se uveljavlja mednarodno varstvo pravic pred sodišči (npr. Evropsko sodišče za človekove pravice) in različnimi mednarodnimi telesi (npr. Komisija ZN za človekove pravice), na katere se lahko obrnejo posamezniki, kadar so kršene njihove pravice, ki jih zagotavljajo mednarodne pogodbe.²⁶

(vi) Še vedno obstaja vrsta problemov pri uresničevanju "posebnih" pravic in zaščite manjšin oziroma oseb, ki pripadajo manjšinam, kot jih opredeljujejo mednarodni dokumenti, ustave in zakonodaje posameznih držav. Ti problemi so pogosto pogojeni z etničnimi politikami posameznih držav, ki niso pripravljene priznati niti obstoja etničnega pluralizma znotraj svojih meja.

V okviru tretje faze bi lahko čas po 1989–1990 opredelili kot posebno podobdobje, čeprav obstajajo tudi argumenti, da bi ta mejnik lahko opredelili kot začetek novega obdobja, četrte faze v razvoju zaščite narodnih manjšin. To je čas, ko se je po padcu komunističnih ("realsocialističnih") režimov v državah Srednje in Vzhodne Evrope začel proces "tranzicije". Te države so za svoj temeljni cilj opredelile vključitev v evropske integracijske procese in zlasti članstvo v Evropski uniji, ki je – v skladu z že omenjenimi priporočili Badinterjeve komisije – ustrezno manjšinsko zaščito postavila kot enega od pogojev za članstvo, zato so v svoje ustave in zakonodaje vključile tudi določbe o zaščiti narodnih manjšin, pri čemer so praviloma upoštevale veljavne mednarodne standarde. Hkrati sta bili v okviru Sveta Evrope pripravljene in sprejeti Okvirna konvencija za zaščito manjšin ter Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki predstavljata prva pravno zavezujoča mednarodna dokumenta, ki urejata zaščito narodnih manjšin.²⁷ Čeprav je težko oceniti, koliko je sprejem teh nacionalnih in mednarodnih pravnih dokumentov dejansko neposredno vplival na uresničevanje (posebnih) manjšinskih pravic, status in izboljšanje položaja narodnih manjšin in njihovih pripadnikov v posameznih konkretnih okoljih, pa lahko ocenimo kot izjemno pomembno že samo dejstvo, da so te pravice pravno zavarovane in da vsaj formalno obstaja tudi možnost njihovega sodnega varstva.

Če je bilo za starejša zgodovinska obdobja, vključno s srednjim vekom, običajno, da sta obstajali določena avtonomija in tudi samouprava različnih skupnosti,

* * *

²⁶ Glej npr. Bennett, A. LeRoy (1995), *International Organizations: Principles and Issues*. Sixth Edition. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1995, 209–210.

²⁷ Glej npr.: Polzer, Miroslav, Kalčina, Liana, Žagar, Mitja, ur. (2002), *Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin. / Slovenia & European standards for the protection of national minorities*. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, 2002.

ki so včasih imele celo zajamčen poseben status (kot npr. judovske skupnosti v statutih nekaterih srednjeveških mest), se je to z uveljavljanjem in razvojem (eno)nacionalne države korenito spremenilo.²⁸ Avtonomije in samouprave, ki so pomenile določeno obliko sodelovanja (participacije) različnih skupnosti v družbenem in političnem življenju in odločanju ter so izražale notranjo raznolikost družb, so postale z gledišča koncepta etnično homogene (eno)nacionalne države moteče ter so jih obravnavali kot oviro in celo kot grožnjo etnični in politični homogenosti držav. Kot smo že omenili, je takšno pojmovanje še vedno prisotno in včasih celo prevladujoče. Tako ne preseneča, da je bila tudi demokracija, ko so jo začeli uveljavljati, sprva pogosto precej ekskluzivna (izključujoča) in omejena le na ozek krog ljudi, ki so si z "demokratično večino" v družbi zagotovili legitimnost svoje oblasti. S širjenjem in z razvojem demokracije, še zlasti z razvojem človekovih pravic in svoboščin in omejevanjem (absolutne) oblasti (vsakokratne enostavne) večine, pa se je postopoma uveljavljala tudi zaščita manjšin. Z uveljavljanjem načela nediskriminacije, političnih pravic državljanov in postopnim širjenjem kroga njihovih upravičencev (z odpravo premoženjskega cenzusa, bolj inkluzivnim državljanstvom, znižanjem praga polnoletnosti, z uveljavitvijo volilne pravice žensk, itd.) so tudi pripadniki narodnih manjšin – kot posamezniki, enakopravni z vsemi drugimi državljani v posamezni državi – lahko vstopili v demokratični politični proces, vendar pa v tem kontekstu še ne moremo govoriti o posebnih oblikah politične participacije manjšin. Da bi zagotovili dejanske pogoje za politično participacijo narodnih manjšin kot specifičnih skupnosti, je namreč treba uveljaviti nekatere nove koncepte, rešitve in mehanizme v političnem sistemu države in njegovih institucijah. Zato bi lahko rekli, da se je sodobna participacija narodnih manjšin začela razvijati v drugi fazi razvoja manjšinskih pravic in da gre pri tem za kontinuiran dolgoročen proces.

V tem procesu je bilo treba razrešiti tudi nekaj temeljnih vprašanj. Politične pravice – in tako tudi pravica do politične in družbene participacije manjšin – so praviloma vezane na državljanstvo države, v kateri se uresničujejo.²⁹ Državljanstvo je za priznanje političnih in posebnih manjšinskih pravic lahko tudi sporen pogoj, saj poznamo primere, ko celo tretja ali četrta generacija imigrantov (priseljencev), ki so bili rojeni v državi, v kateri imajo stalno prebivališče, nima državljanstva te države. Kot otroci tujcev imajo po načelu "krvi" (*ius sanguini*) državljanstvo tiste države, katere državljani so (bili) njihovi starši oziroma predniki. Razlogi, zakaj ti imigranti nimajo državljanstva države, v kateri stalno živijo, so

* * *

²⁸ Glej, npr.: Baron (1985).

²⁹ Poznamo sicer nekatere izjeme, ko lahko na lokalnih volitvah sodelujejo tudi tujci s stalnim ali celočasnim bivališčem v tej lokalni skupnosti, ali pri volitvah za Evropski parlament, ko lahko v volitvah sodelujejo tudi državljani drugih držav članic EU, vendar so te redke in – po mnenju nekaterih – tudi (pravno) sporne, kar še zlasti velja za prvi primer.

lahko različni in segajo od same (omejevalne) zakonodaje o državljanstvu držav, v katerih so se rodili in v katerih živijo, kulturnih in tradicionalnih razlogov, časti, pa vse do vprašanja (dedovanja) družinskega premoženja v državah, katerih državljani so (bili) njihovi starši.³⁰ Kakor koli že, posamezniki – imigranti, ki nima-jo državljanstva države, v kateri (stalno) živijo, so zato izključeni iz demokratičnih političnih procesov; ker niso državljani, pa se v skladu s prevladujočo prakso zanje tudi ne more uveljaviti manjšinska zaščita, ki se je morebiti sicer razvila za zaščito pripadnikov tradicionalnih narodnih manjšin v državi, kjer živijo.

Drugi potencialno sporen pogoj in omejitev za pridobitev in uresničevanje posebnih manjšinskih pravic narodnih manjšin, ki seveda omejuje tudi možnost (posebne) politične participacije posameznih manjšinskih skupnosti, je avtohtonost, na katero ustave in nacionalne zakonodaje posameznih držav – vsaj posredno pa tudi nekateri mednarodni pravni dokumenti, če pri njihovem interpretiranju izhajamo iz najbolj uveljavljene Capotortijeve definicije – lahko vežejo posebne manjšinske pravice. V tem kontekstu avtohtonost navadno opredeljuje dolgotrajnost naselitve na določenem ozemlju in vključenost (integriranost) skupnosti v določeno etnično pluralno okolje. Avtohtone skupnosti praviloma sooblikujejo kulturno, ekonomsko in družbeno podobo svojega okolja. Pri tem kaže poudariti, da ni objektivnih meril, ki bi določala, kdaj neko skupnost lahko štejem za avtohtono. Tako so različna merila in pojmovanja avtohtonosti praviloma posledica subjektivnih in političnih odločitev v nekem okolju ter, upoštevaje načelo suverenosti držav, opredelitve v veljavnih ustavah in nacionalnih zakonodajah. Prav odsotnost objektivnih meril je lahko razlog za različne interpretacije, probleme, zaostritve in spore, ki v posameznih primerih lahko ogrozijo celo stabilnost določene etnično pluralne skupnosti. Zato bi, če se v nacionalnih zakonodajah ohrani pogoj avtohtonosti, kazalo sprejeti stališče *The Minority Rights Group*, ki se je opredelila, da etnične manjšine postanejo avtohtone po dveh generacijah (40–50 let), če seveda izpolnjujejo ostala merila in pogoje.³¹

Omenjena pogoja za posebne manjšinske pravice – še zlasti v primerih, kadar jih nove manjšinske skupnosti in njihovi pripadniki ne morejo izpolniti – sta lahko sporna tudi zato, ker tipične in netipične narodne manjšine predstavljajo le zelo majhen delček etnične pluralnosti v sodobnih družbah. Vseno – morebiti pa prav zato! – države novim (imigrantskim) manjšinskim skupnostim in njihovim pripadnikom praviloma nočejo priznati posebnega manjšinskega statusa

* * *

³⁰ Glej. Npr.: Bockstael, Eric, Feinstein, Otto (1991), "Ethnic Conflict and Development: A Belgian Case Study." United Nations Research Institute for Social Development – UNRISD, photocopied for the "Workshop on Ethnic Conflict and Development", Dubrovnik (Yugoslavia, Croatia), 3–6 June 1991.

³¹ Glej: *World Directory of Minorities*. (1990) Longman international reference. Edited by: Minority Rights Group. UK: Longman, 1990, xiv.

in posebnih pravic, saj menijo, da bi jim to naložilo preveč obveznosti, ki jih ne želijo ali pa jih ne bi zmogle sprejeti. Zato imigrantske skupnosti in migranti pogosto ali celo praviloma ne uživajo posebne manjšinske zaščite. Zaščita in posebne pravice narodnih manjšin v državah, ki jih vzpostavljajo, tako praviloma ostajajo rezervirane za osebe, ki pripadajo tradicionalnim tipičnim (in praviloma tudi netipičnim) narodnim manjšinam; kar zadeva obstoj njihovih kolektivnih pravic, pa smo omenili, da so te izjema celo v tistih državah, ki so vzpostavile posebno zaščito in pravice narodnih manjšin. Sam menim, da bi bilo treba zaščito manjšin vzpostaviti in razviti tudi za nove, imigrantske manjšine in njihove pripadnike, vendar pa bo v tem kontekstu verjetno treba razviti tudi nov koncept za njihovo zaščito. Tako za mnoge nove manjšine, katerih pripadniki živijo disperzirano na celotnem ozemlju posamezne države, ne bo mogoče uveljaviti nekaterih tradicionalnih konceptov in oblik zaščite narodnih manjšin, ki so teritorialno pogojene in vezane na ozemlje tradicionalne in kompaktne poselitve teh manjšin. Bolj primerni bodo različni funkcionalni pristopi. Verjetno pa bo mogoče vzpostaviti temeljne standarde, ki bodo veljali tako za narodne kot tudi za druge etnične manjšinske skupnosti.

Kar zadeva politične pravice, ne more biti dvoma, da te tako kot vsem državljanom pripadajo tudi pripadnikom narodnih manjšin, ki imajo državljanstvo države, v kateri živijo. Precej bolj negotov pa je odgovor, ko gre za vprašanje politične participacije narodnih manjšin in njihovih posebnih pravic v tem kontekstu. Okvirna konvencija za varstvo manjšin Sveta Evrope je vzpostavila obveznost držav pogodbenic, da "ustvarijo razmere, potrebne za učinkovito sodelovanje pripadnikov narodnih manjšin v kulturnem, družbenem in gospodarskem življenju ter v javnih zadevah, še zlasti pri tistih, ki jih neposredno zadevajo".³² To je pomemben korak, vendar pa tako kot drugi mednarodni dokumenti tudi konvencija – po svoji naravi splošna in abstraktna – ne govori o tem, na kakšen način naj države zagotovijo učinkovito sodelovanje pripadnikov narodnih manjšin na navedenih področjih. Pri tem ne more biti dvoma, da sodelovanje pripadnikov narodnih manjšin v javnih zadevah vključuje tudi njihovo politično participacijo. Kako bodo politično participacijo uredile, pa je očitno prepuščeno državam, ki se "suvereno" najprej odločijo, če bodo posebno manjšinsko varstvo sploh uveljavile, potem pa opredelijo v svoji pravni ureditvi, katere posebne manjšinske pravice bodo zagotovile in v kakšnem obsegu, pa tudi način njihovega uresničevanja. Vseeno lahko ugotovimo, da je v stroki – med tistimi, ki zagovarjajo obstoj posebnih manjšinskih pravic – prevladujoče stališče, da je pravica (narodnih) manjšin do politične participacije bistvena sestavina manjšinskega varstva. Seveda obstajajo

* * *

³² 15. člen Okvirne konvencije za varstvo manjšin. (Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS No.: 157).

različni načini, kako je to (posebno) pravico mogoče urediti in uresničevati. To kaže tudi pregled normativne ureditve in prakse v posameznih državah, pri čemer kot primer pozitivnega normativnega razvoja v kontekstu procesa tranzicije lahko omenimo države vzhodne in srednje Evrope.³³ Da je to vprašanje pomembno tudi v bilateralnih odnosih med državami, pa kaže Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodni skupnosti v Republiki Sloveniji, ki glede politične participacije narodnih manjšin v 8. členu določa: "Podpisnici zagotavljata, v skladu z notranjo zakonodajo, ustrežno udeležbo manjšin pri odločanju na lokalni, regionalni in državni ravni o zadevah, ki se nanašajo na pravice in položaj manjšin in njihovih pripadnikov."³⁴

Narava in obseg tega prispevka ne dopuščata, da bi predstavil in analiziral koncepte, modele in mehanizme politične participacije narodnih manjšin v posameznih državah in jih primerjalno proučil. Zato se bom omejil na predstavitev nekaterih možnih teoretičnih konceptov, modelov in mehanizmov političnega predstavljanja manjšin, pri čemer bom le primeroma in obrobno omenjal prakso in izkušnje posameznih držav. Predvsem bom pri tem izhajal iz nekaterih novjših strokovnih in znanstvenih besedil, ki obravnavajo to specifično problematiko in širšo problematiko politične participacije v sodobnih demokracijah nasploh.³⁵ Pri tem opredeljujem štiri temeljne možne koncepte (pristope) in modele, ne ukvarjam pa se z različnimi specifičnimi izpeljavami teh modelov ter z variantami in rešitvami, ki so v okviru teh konceptov in modelov možne:

Volitve in volilni sistemi: V vseh primerih, ko so pripadniki manjšin državljani, jim, če izpolnjujejo splošne ustavno in zakonsko določene pogoje (polnoletnost,

* * *

³³ Glej npr.: Jesih, Boris (2003), *Politična participacija narodnih manjšin: Primer koroskih Slovencev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, 2003, 8–14.

³⁴ Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodni skupnosti v Republiki Sloveniji, Uradni list Republike Slovenije, Mednarodne pogodbe, št. 6–7 (1993).

³⁵ Glej npr.: Cahn, Claude, ur. (2002), *Roma rights: Race, justice, and strategies for equality*. New York: International Debate Education Association, 2002; Gál, Kinga, ur. (2002), *Minority Governance in Europe*. Budapest: Open Society Institute, 2002; Gstettner, Peter (2001): "Kärntner minderheitenpolitik als Mittel zum Zweck." *Razprave in gradivo*, št. 39–39 (Ljubljana, 2001), 143–164; Hague, Rod, Harrop, Martin (2004), *Comparative government and politics: An introduction*. 6th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004; Jesih (2002); Marko, Joseph (1995), *Autonomie und Integration. Rechtstitute des Nationalitätenrechte im funktionalen Vergleich*. Wien, Köln, Graz: Böhlau, 1995; Marko, Joseph (1998), "Zur politischen Repräsentation und Partizipation von ethnischen Gruppen." *Europa ethnica*, Vol. 55, št. 3–4 (1998), 130–139; Pallaver, Günther (2001), "Die südtiroler Volkspartei. Erfolgreiches Modell einer ethnoregionalen Partei. Trends und Perspektiven." *Razprave in gradivo*, št. 38–39 (Ljubljana, 2001), 313–358; Polzer Srienz, Mirjam (2000), "Reprezentacija in participacija etničnih skupin v zakonodajnih organih." *Razprave in gradivo*, št. 36–37 (Ljubljana, 2000), 227–254; Todosijević, Bojan (2002), "Minority political parties and ethnic voting in Subotica." *Nationalism & ethnic politics*, Vol. 8, št. 3 (2002), 95–109; Young, Iris Marion (2002), *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2002 (©2000); itd.

poslovna oz. opravilna sposobnost, ipd.) avtomatično pripada volilna pravica – tako kot vsem državljanom demokratičnih držav. Sam obstoj volilne pravice za pripadnike narodnih manjšin pa jim seveda ne zagotavlja avtomatično tudi politične reprezentacije oz. njihovih predstavnikov v izvoljenih organih oblasti na različnih ravneh. Predvsem se pri tem zastavlja vprašanje, če je pripadnikov narodne manjšine v nekem okolju sploh dovolj, da bi vsaj teoretično v skladu z obstoječim volilnim sistemom in pravili lahko izvolili svojega predstavnika v določen predstavniki ali drug oblastni organ. Pri tem obstaja možnost, da kandidate iz vrst manjšin predlagajo različne politične stranke in stranke, ki v državi obstajajo in tekmujejo za oblast. Vendar pa je takšen manjšinski kandidat v tem primeru le pogojno predstavnik določene narodne manjšine, saj je predvsem kandidat, ki je izvoljen na listi določene stranke in se zato praviloma v parlamentu vključi v njen poslanski klub; je pa praviloma res, da je takšen predstavnik bolj občutljiv za problematiko, potrebe in interese manjšine, zato bo lahko v procesu odločanja te potrebe in interese bolj upošteval in jih zagovarjal ter jih tudi predstavil poslanskim kolegom in drugim, ki v tem procesu sodelujejo. Druga možnost je, da narodna manjšina oblikuje svojo lastno stranko ali tudi več strank, ki nastopajo na volitvah in si poskušajo zagotoviti svoje izvoljene predstavnike v predstavnikiških telesih na različnih ravneh ter s tem zagotoviti zastopanje manjšinske problematike, potreb in interesov v političnem procesu in odločanju. V takšnih primerih je prav etnični dejavnik, pripadnost določeni narodni manjšini, eden ključnih dejavnikov definiranja manjšinskih strank, ki iščejo svoje volilce predvsem med pripadniki te manjšine. Ob upoštevanju notranje pluralnosti sleherne narodne manjšine obstaja velika možnost, če je ta le zadosti številčna, da se bo oblikovalo več manjšinskih političnih strank, prav tako pa tudi velika verjetnost, da bo vsaj del volilcev, pripadnikov manjšine, zaradi svojega političnega prepričanja in usmeritve volil "večinske" (državne, nacionalne) politične stranke oz. stranke, ki niso etnično definirane. Prav dejstvo, da zaradi obstoječe notranje pluralnosti pride do disperzije manjšinskih glasov, praviloma še dodatno zmanjša možnosti, da bi si manjšine skozi redni volilni sistem zagotovile ustrezno politično reprezentacijo.

Prav zato so se v posameznih državah, kjer so se odločili, da bodo zagotovili ustrezno politično participacijo narodnih manjšin, razvili različni modeli, ki naj zagotovijo manjšinsko predstavljanje v političnem procesu in v predstavnikiških organih na različnih ravneh. Ti modeli so pogojeni z volilnimi sistemi, ki so v posamezni državi uveljavljeni. Gre za najbolj pogoste modele, ki so uveljavljeni v pravni ureditvi in praksi držav, ki so se odločile uveljaviti pravico do politične participacije narodnih manjšin.

Najenostavnejša možnost v okoljih, kjer je uveljavljen proporcionalni volilni sistem, je, da se za manjšinske stranke in njihove kandidate zniža ali sploh odpravi

splošni volilni prag ter s tem poveča njihova možnost za izvolitev. Tudi v tem primeru pa morajo manjšinske stranke zbrati vsaj tolikšno število glasov, kot je potrebno za izvolitev enega poslanca. Seveda bi bila v okolju, ki bi želel uveljaviti posebno pravico do manjšinske politične participacije, možna tudi rešitev, ko bi se omogočila izvolitev manjšinskih predstavnikov tudi v primeru, če ti dobijo vsaj določen delež (npr. $2/3$, $1/2$, $1/3$) glasov, ki so sicer potrebni za izvolitev poslanca. Obstajala bi tudi možnost, da se v primerih, ko manjšinski kandidat ne doseže določenega volilnega praga, določi delitev preostankov glasov (strank in list, ki ne dosežejo volilnega praga) tako, da se zagotovi izvolitev predstavnika narodne manjšine.

V mešanih in večinskih volilnih sistemih je mogoče oblikovati volilne enote ali celo posebno ("manjšinsko") volilno enoto, v kateri imajo pripadniki narodne manjšine vsaj minimalno absolutno večino, s čimer naj bi se zagotovila izvolitev njihovega predstavnika – vsaj v primeru, če je manjšina notranje enotna ali uspe posamezni kandidat v tej volilni enoti pridobiti tudi podporo volilcev, ki niso pripadniki narodne manjšine.

Neposredno zagotovljeno posebno manjšinsko predstavništvo predstavlja drugi možni model za zagotavljanje ustrezne politične participacije narodnih manjšin. V tem primeru ustava in/ali zakonodaja določa(ta), da se v predstavniška telesa na različnih ravneh obvezno izvoli določeno število ali delež predstavnikov, ki predstavljajo narodne manjšine. Ta model je lahko zasnovan tako, da neposredno zagotavlja predstavnika oz. predstavništvo določene narodne manjšine (npr. poslanca italijanske in madžarske narodne manjšine v slovenskem parlamentu) v Državnem zboru. Lahko pa je zasnovan tako, da v predstavniškem telesu predvideva določeno število ali delež predstavnikov vseh priznanih narodnih manjšin, ne zagotavlja pa nujno predstavništvo sleherne manjšine; v tem primeru je možna tudi rešitev (kakršna je uveljavljena na Hrvaškem), da pripadniki nekaj – zlasti manjših – narodnih manjšin volijo svojega skupnega predstavnika, pri čemer je seveda večja verjetnost, da bo izvoljen kandidat številčnejše manjšine, če je ta sposobna zagotoviti notranjo enotnost oz. dovolj široko podporo določenemu kandidatu. Kadar se – v kateri koli različici – uveljavi ta model, se volilno telo za manjšinske predstavnike navadno oblikuje tako, da se volitve teh predstavnikov izvedejo na podlagi posebnih volilnih imenikov, v katere so vpisani pripadniki narodnih manjšin.

Pri uveljavitvi tega modela se zastavlja tudi vprašanje ureditve aktivne volilne pravice pripadnikov narodnih manjšin. Ena možnost je ureditev, ko imajo tudi pripadniki narodnih manjšin le en sam glas. V tem primeru se pripadnikom manjšin prepusti odločitev, da se odločijo bodisi za glasovanje za manjšinske kandidate bodisi pa za glasovanje na splošnih volitvah.

Druga možnost pa je, da imajo volilci, ki so pripadniki priznanih narodnih manjšin, dvojno volilno pravico in lahko glasujejo tako za svojega manjšinskega predstavnika (v okviru manjšinskih volitev) kot tudi za kandidate oz. stranke na splošnih strankarskih volitvah. Ta možnost pripadnikom narodnih manjšin omogoča, da z volitvami manjšinskega predstavnika sledijo svojim etničnim interesom in opredelitvam, kot tudi to, da z glasovanjem za kandidata ali stranko na splošnih volitvah uveljavijo svojo strankarsko opredelitev – s čimer se želi izogniti redukciji političnega pluralizma, ki obstaja tudi znotraj sleherne manjšine. Čeprav takšno ureditev nekateri kritizirajo kot diskriminatorno do pripadnikov večinskega prebivalstva, pa po drugi strani lahko ugotovimo, da je takšna “pozitivna diskriminacija” pripadnikov manjšin pravno dopustna, saj je njen namen predvsem zagotoviti enakopraven izhodiščni položaj populaciji, ki bi se ob uveljavljanju enakih standardov znašla v neenakopravni situaciji.

Avtonomije so naslednja možnost, ki naj zagotovi ustrezen položaj in politično participacijo narodnih manjšin. Večinoma so avtonomije opredeljene teritorialno in sicer tako, da ima določeno ozemlje, na katerem živijo pripadniki narodnih manjšin, poseben status in avtonomijo, ki omogoča uresničevanje specifičnih potreb, posebnih pravic in interesov teh manjšin in njihovih pripadnikov. V okviru avtonomije lahko takšna območja (npr. federalne enote, province, pokrajine, regije, avtonomna območja) samostojno urejajo določena področja in vprašanja, zlasti še tista, ki so življenjskega pomena za narodne manjšine in njihove pripadnike. Znotraj avtonomij se poveča tudi možnost politične participacije manjšin in njihovega dejanskega vpliva na sprejem odločitev, ki so za manjšino pomembne. Pri tem je mogoče avtonomije kombinirati tudi s prej omenjenima modeloma – s posebnimi rešitvami, ki znotraj veljavnega volilnega sistema omogočijo ustrezno oz. večjo zastopanost predstavnikov narodnih manjšin, pa tudi z uveljavitvijo rešitev, po katerih je neposredno zagotovljeno neposredno manjšinsko predstavninstvo v institucijah avtonomije.

Kot specifično obliko manjšinske avtonomije, ki je praviloma tudi teritorialno organizirana, poznamo različne manjšinske institucije, samouprave in organizacijske oblike, ki imajo pravico ali celo pooblastilo, da zastopajo narodne manjšine in njihove manjšinske interese v političnem procesu (npr. manjšinske samouprave na Madžarskem, samoupravne narodnostne skupnosti v Sloveniji). Takšne manjšinske samouprave lahko država tudi pooblasti, da za potrebe in v interesu narodnih manjšin in njihovih pripadnikov opravljajo določene javne in celo oblastne funkcije in pooblastila.

Vse bolj pogoste so pobude in zamisli, da bi se poleg teritorialnih uveljavile tudi funkcionalne avtonomije, ki ne bi bile vezane na ozemlje, ampak na individualno pripadnost določeni manjšinski skupnosti. Takšne rešitve bi bile še zlasti primerne za narodne manjšine, katerih poselitev je disperzirana, ter za pripadnike

narodnih manjšin, ki živijo zunaj območij, na katerih je uveljavljena manjšinska avtonomija. Prav tako bi bile takšne rešitve lahko uporabne tudi za zagotavljanje ustrezne politične participacije pripadnikov novih manjšin in imigrantskih skupnosti.

Posvetovalna telesa prav tako predstavljajo eno od možnosti za politično participacijo narodnih manjšin in njihovih pripadnikov. V tem primeru gre lahko za različna imenovana (npr. s strani vlade, različnih institucij – vključno z manjšinskimi) ali voljena telesa, ki sodelujejo – praviloma kot posvetovalna telesa, katerih mnenja imajo različno stopnjo obveznosti za nosilce odločanja – v procesu političnega odločanja kot nekakšna delovna telesa vlade, ministrstev, predstavniških teles ali javnih institucij, ki odločajo o zadevah, ki so pomembne za narodne manjšine in njihove pripadnike. Mnenja takšnih posvetovalnih teles, ki so lahko sestavljena zgolj iz predstavnikov manjšin oz. posameznikov, imenovanih ali izvoljenih iz vrst manjšin, lahko pa je njihovo članstvo tudi širše in ni vezano na pripadnost manjšini, so lahko za organe odločanja lahko obvezna ali zgolj svetovalna, pač odvisno od tega, kako so takšna telesa, njihova vloga in pristojnosti pravno opredeljeni in urejeni, pogosto pa je to odvisno tudi od njihovega konkretnega mandata. Tipični primer takšnih teles so različni manjšinski sveti ali sosveti, pa tudi različne komisije ali odbori.

4. SKLEP: POLITIČNA PARTICIPACIJA IN INTEGRACIJA MANJŠIN

Na podlagi povedanega lahko ugotovimo, da ustreznost politična participacija narodnih manjšin predstavlja pomemben segment njihovega varstva in uresničevanja njihovih posebnih pravic v sodobnih družbah. Prav ustreznost politična participacija jim namreč zagotavlja nujno potreben vpliv na procese političnega odločanja, ki zagotavljajo njihovo varstvo in uresničevanje njihovih specifičnih interesov. Tako bi lahko rekli, da je politična participacija manjšin ključni dejavnik pri zagotavljanju njihove polne in enakopravne integracije v sodobne družbe. Ker pa je situacija sleherne manjšine, vključno z narodnimi manjšinami in njihovimi pripadniki specifična – pogojena s časom, prostorom, z zgodovinskim razvojem, s konkretnimi okoliščinami in procesi – bi na podlagi zapsanega s precejšnjo gotovostjo lahko potrdili tudi v uvodu zastavljeno delovno hipotezo, da je treba status in varstvo narodnih manjšin ter njihovo politično participacijo urediti tako, da so na podlagi splošnih uveljavljenih standardov kar najbolj prilagojeni specifičnim potrebam in interesom posameznih manjšinskih skupnosti. Pri oblikovanju in uveljavljanju konkretnih rešitev je dejansko vedno treba upoštevati predvsem situacijo, značilnosti in potrebe posameznega okolja in posamezne skupnosti ter njihove interese in zahteve, ki jih formulirajo.

Ob koncu bi rad predstavil še nekaj svojih predlogov in izhodišč za manjšinsko in integracijsko politiko. Kot zagovornik posebnih manjšinskih pravic menim,

da bi bilo treba v sodobnih pluralnih družbah uveljaviti kar najvišje standarde varstva manjšin. Pri tem kot izhodišče in ideologijo postavljam koncept multikulturalnosti in interkulturalnosti, ki priznava in ceni raznolikost sodobnih družb ter sleherni specifični skupnosti, ki to želi, omogoči, da se ohrani in razvija kot taka, hkrati pa se enakopravno in kot aktivni subjekt integrira v družbo, v kateri obstaja. Integracijska politika, ki naj to omogoči, mora pri tem upoštevati in priznavati tako slehernega posameznika kot tudi specifične skupnosti kot kolektivne subjekte. Zavzemam se, da bi se obseg in standardi varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov povečali in razširili, prav tako pa menim, da bi bilo treba ustrezne - varstvu narodnih manjšin in njihovih pripadnikov podobne - standarde manjšinske zaščite uveljaviti tudi za različne druge manjšine in njihove pripadnike.

V tem kontekstu se zavzemam tudi za to, da se spremeni in razvije koncept manjšinskega varstva. Če uporabimo Jellinekovo klasifikacijo človekovih pravic, bi posebne manjšinske pravice, v kolikor in kakršne obstajajo v ustavah in/ali zakonodajah posameznih držav, lahko pretežno opredelili kot pravice "negativnega statusa" oziroma kot "negativne pravice".³⁶ Pri uveljavljenem negativnem konceptu zaščite narodnih manjšin države posredujejo samo v tistih primerih, ko so pravice posameznikov, ki pripadajo določeni manjšini, neposredno kršene - v večini primerov pa tudi takrat posredujejo le na zahtevo posameznika, katerega pravice so kršene, ali izjemoma na zahtevo pooblaščenih manjšinske organizacije. Države posredujejo le zato, da bi preprečile nadaljnje kršenje manjšinskih pravic ter zagotovile ustrezno kaznovanje kršilcev.

Predlagam, da bi kot alternativo negativnemu konceptu varstva manjšin razvili "pozitivni koncept zaščite manjšin," ki je pretežno še vedno zasnovan le kot teoretični model, čeprav se nekatere njegove prvine in izhodišča že uveljavljajo v normativni ureditvi in praksi posameznih držav.³⁷ "Bistveni značilnosti tega koncepta zaščite manjšin sta, da:

- (i) manjšine (kot posebne skupnosti) in njihove pripadnike (kot posameznike) vzpostavi kot aktivne in enakopravne subjekte v pluralni družbi in v političnem sistemu. Pri tem zagotavlja pogoje za njihovo (politično) participacijo in odločilno vlogo v političnem odločanju;
- (ii) zahteva dejavno vlogo države pri zaščiti manjšin in uresničevanju posebnih manjšinskih pravic. Že samo dejstvo, da si država ne bi prizadevala za

* * *

³⁶ Gre za pravice, v katere država ne posega - razen v primerih, ko so te pravice neposredno kršene. (Jellinek, Georg (1963/1905). *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. (Reprint - 1905 edition.) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963, 86 in naslednje.)

³⁷ Glej npr.: Žagar (1990); Žagar, Mitja (1992), "Position and Protection of Ethnic Minorities in the Constitution of The Republic of Slovenia: Basic information." *Razprave in Gradivo/Treatises and Documents*, št. 26-27/1992, 10-11.

uresničevanje manjšinskih pravic, bi pomenilo kršitev ustave in zakona, zato bi država nosila moralno, legalno in materialno odgovornost za posledice takšnega ravnanja.”³⁸

Uveljavitev takšnega koncepta manjšinskega varstva bi omogočila tudi drugačno pojmovanje in razvoj politične participacije narodnih in drugih manjšin, saj bi vzpostavila neposredno odgovornost države – in s tem posredno večinskega prebivalstva – za uresničevanje te posebne pravice, še posebej pa za zagotavljanje ustreznih pogojev za njeno celovito in uspešno uresničevanje. Pri tem bi bilo seveda treba upoštevati specifični položaj, potrebe in interese sleherne manjšinske skupnosti ter jim prilagoditi tudi konkretno uveljavljeno zaščito. Po mojem mnenju bi bil tak koncept manjšinskega varstva najboljše zagotovilo za stabilnost in mir, sožitje, enakopravno integracijo in sodelovanje ter za uravnotežen razvoj sodobnih pluralnih družb.

* * *

³⁸ Žagar (2002), 80 (sl.).

SONJA NOVAK LUKANOVIČ, KATALIN MUNDA HIRNÖK, BORIS JESIH, IVAN VERDENIK, NIKA VODOPIVEC

PERCEPCIJA KULTURNE IN JEZIKOVNE RAZNOLIKOSTI V DVEH OBMEJNIH MESTIH - PRIMER NOVA GORICA (SI) - GORICA (IT) - PREDSTAVITEV IZBRANIH REZULTATOV RAZISKAVE (ŠTUDIJA PRIMERA)*

PERCEPTION OF CULTURAL AND LINGUISTIC DIVERSITY IN TWO BORDER TOWNS -
NOVAGORICA (SI)/GORICA (IT) - presentation of selected results of the researchproject
(case study)

The article brings results of a pilot study which served as an introduction into a wider international research project along the Slovene-Italian border, Slovene-Austrian border and Slovene-Hungarian border. The project, which took place in the year 2004 in Nova Gorica (ES Milojka Štrukelj) and Gorica (ES Ivan Trinko and ES Vittorio Locchi), included children as well as their parents. The aims of the research project were the following: - importance of command and use of languages on both sides of the border; subjective evaluation of language command - native, neighbouring and foreign language; socially and historically conditioned attitude towards language, and its role in regulation of relations between communities; the so called "expansionism" of Italian and Slovene language in the border area; stimulation of multilingual communication; the differences between Slovenian and Italian side regarding communication; orientation of the Slovene minority with respect to the present communication situation. The research study indicated the parameters on the basis of which it is possible to estimate perception of cultural and linguistic diversity in the two border towns. It also showed to what degree the presence of minority and vicinity of border affects acceptance and evaluation of self and others.

Keywords: sociolinguistics, cultural and linguistic diversity, border region, Slovenia/Italy

V prispevku so predstavljeni rezultati pilotske študije, ki je služila kot uvod v širšo mednarodno raziskavo ob slovensko-italijanski meji, slovenski-avstrijski meji in slovensko-madžarski meji. Raziskava je potekala v letu 2004 v Novi Gorici (OŠ Milojka Štrukelj) ter Gorici (OŠ Ivan Trinko in OŠ Vittorio Locchi). V raziskavo so bili zajeti tako učenci kot njihovi starši. V raziskavi smo zasledovali naslednje cilje: pomembnost znanja in rabe jezikov na obeh straneh meje; subjektivno vrednotenje znanja jezika- državnega, sosedskega in tujega; družbeno in zgodovinsko pogojen odnos do jezika in njegovo vlogo v urejanju odnosov med skupnostmi; ti <ekspanziivnost> italijanščine oziroma slovenščine v obravnavanem obmejnem pasu; kaj spodbuja večjezično komunikacijo; ali v komunikaciji obstajajo razlike med slovensko in italijansko stranjo; kakšna je v sedanji komunikacijski situaciji orientacija slovenske manjšine.

Ključne besede: sociolingvistika, kulturna in jezikovna raznolikost, obmejno območje, Slovenija/Italija

1. UVOD

Obmejna območja so neke vrste »naraven laboratorij«, kjer je večkulturnost objektivna realnost. Raziskovanje v takem laboratoriju pomeni opazovanje, zaznavanje problematike, analiziranje odnosov med jeziki in kulturami ter posledično tudi med različnimi etničnimi skupinami. Meja, obravnavana s katerega koli vidika - državnega, političnega, socialno-ekonomskega, jezikovnega ... pa tako območje močno zaznamuje in mu daje neko posebno specifičnost, zaradi katere se razlikuje od drugih območij. Prav ta specifičnost pa brez dvoma vpliva tudi na življenje in poglede ljudi ter na njihovo sprejemanje sebe in drugih, kar je vsebina našega zanimanja in raziskovanja.

Čeprav je širitev Evropske unije spremenila pomen »državne meje«, pa mejna območja še vedno zaznamuje »meja«, ki jo opredeljujejo jezik, kultura, zgodovina, prostor in ekonomija. Že v preteklosti, pred integracijskimi procesi v Evropi, so se kljub državni meji kraji na obeh straneh slovensko-italijanske meje povezovali tako na področju gospodarstva, kulture, urbanističnega načrtovanja, varstva okolja, infrastrukture itd. Intenziteta in vsebina sodelovanja in povezovanja je bila seveda v obmejnih območjih različna in je v različnih časovnih obdobjih nihala predvsem zaradi različnih političnih in tudi gospodarskih razmer na obeh straneh meje, kar je vplivalo na razlike v percepcijah posameznikov o pomenu in vlogi jezikovne in kulturne raznolikosti.

Konstanta v celotnem preteklem obdobju zблиževanja in povezovanja pa ostaja dejstvo, da se je problemu komunikacije med različnimi skupinami v prostoru doslej posvečalo zelo malo pozornosti. Čeprav se meje v komunikacijah med skupinami, ki živijo v stiku, spreminjajo, pa so vedno rezultat političnih in družbenogospodarskih dejavnikov v okolju. Jezik v obmejnih okoljih ima komunikacijsko in simbolično dimenzijo, je pokazatelj raznolikosti, prav tako pa ni vedno najpomembnejši simbol, ki zaznamuje mejo med skupinami, je pa pomemben pokazatelj statusa posamezne skupine in odnosov med njimi (Barth, 1969).

Obmejno območje zaznamuje stik dveh oziroma več kultur in jezikov. V takem okolju so dvojezični ali večjezični govorniki realnost. Pri tem je treba izhajati iz podmene, da imajo posamezni jeziki različne (neenake) komunikacijske domete in da posamezni govorniki poleg lastnega jezika usvajajo najprej tiste jezike, ki jim omogočajo vključevanje v širši komunikacijski prostor. Na vsakem opazovanem obmejnem območju je mogoče vzpostaviti hierarhijo jezikov oziroma hier-

* * *

* Raziskava je potekala ob sodelovanju raziskovalcev I.S.I.G-a iz Gorice (I). Še posebno se zahvaljujemo ravnateljicam, učiteljem, učencem izbranih razredov ter staršem šol v Novi Gorici (Milojka Štrukelj) ter Gorici (Ivan Trinko in Vittorio Locchi). Brez njihovega sodelovanja raziskave ne bi bilo mogoče izpeljati.

arhično piramido, ki ima zaradi različnih dejavnikov (jezikovnih politik, moči na »jezikovnem trgu« ipd.) različno funkcionalno konfiguracijo, kar bo pokazala tudi naša raziskava (Calvet, 1999).

V hierarhični piramidi pa položaj jezikov v stiku v posameznem obmejnem območju odraža tudi razmerje med skupinami in nakazuje, ali skupine živijo ena ob drugi ali ena z drugo. Jezikovna meja se ne pokriva vedno z nacionalno, kar dodaja obmejnemu območju dodatno specifično dimenzijo (Nećak Lük, Muskens, Novak Lukanovič (ur.), 2000).

Pri obravnavanju jezika in družbe, posebno pri definiranju vloge posameznega jezika v obmejnem področju, se vedno kaže neki specifični odnos, ki ga prek jezika zaznamuje prav moč. Številni avtorji pri definiciji moči izhajajo iz različnih konceptov, toda največkrat je definicija moči povezana tudi z močjo jezika, s konceptom politike oziroma konceptom vladanja (Kramarae, Schulz, O'Barr, 1984). Jezik odraža moč, ki jo opredeljujejo različne posamične ali medsebojno povezane komponente – politične, ekonomske, socialne, demografske – ki v določenem časovnem obdobju ali določeni situaciji prevladujejo. Odnos med jezikom in močjo je danes mnogo bolj prisoten kot v preteklosti, ko je prevladoval tradicionalen koncept jezik - narod - država. S tem ko je moč posameznega jezika prisotna v vseh porah družbenega življenja, ostane posamezniku ali skupini malo prostora za »pogajanja« oziroma za drugačno izbiro jezika.

Mnogokrat se moč posamezne skupine manifestira prav skozi jezik in odgovarja na vprašanje, zakaj in kje se posamezen jezik uporablja, kaj oblikuje jezikovne vzorce in kje so vzroki sprememb v družbeni organizaciji jezikovne rabe. To pomeni, da je pri obravnavanju rabe jezika na individualni ravni in v določenih okoljih treba hkrati in komplementarno upoštevati institucionalne strukture, hierarhijo moči in ustrezno mrežo (Kramarae, Schulz, O'Barr, 1984), kar je neposredno povezano tudi z ohranjanjem in opuščanjem določenega jezika v okolju.

Za resnično razumevanje specifičnih jezikovnih situacij v družbi je treba ugotoviti tudi, kako se ljudje odzivajo na različne jezikovne variante oziroma na različne jezike, ki se govorijo v njihovem okolju, kako sprejemajo jezikovno različnost in kakšen odnos si ustvarijo do posameznih jezikov. Po mnenju strokovnjakov (Giles, Hewstone, Ball, 1983) je stališče do jezika težko definirati in tudi izmeriti, saj je subjektivno obarvana in težko izmerljiva vrednost. Stališče do jezika vsebuje tudi določene občutke in je neke vrste emocionalni odgovor ljudi na določeno situacijo. Stališče do jezika je kompleksna in psihološka celota, ki vključuje znanje, občutke in obnašanje. Nikoli ni sestavljeno samo iz ene, temveč iz več med seboj odvisnih komponent. Prav zato je pri raziskovanju včasih težko oceniti / ovrednotiti / izmeriti rezultate, ki se nanašajo na stališče do jezika in je

nujno treba analizirati več različnih situacijskih trenutkov. Eno od temeljnih vprašanj, ki si ga raziskovalci zastavljamo, je, ali je stališče posameznika do jezika eno- ali večdimenzionalno. Nekateri menijo, da je enodimenzionalno in predstavlja posameznikovo pozitivno ali pa negativno (ugodno / neugodno) stališče do določenega dejanja, povezanega z jezikom. Nekateri raziskovalci pa obravnavajo stališče do jezika izključno kot večdimenzionalno kategorijo, in sicer predvsem takrat, ko se pomen in posledice jezikovnih dejanj spreminjajo. Po naši presoji, ki jo utemeljujemo z empiričnimi podatki iz raziskave, pa je stališče do jezika večdimenzionalno in dinamično.

Ker se konflikti in/ali sožitja med posameznimi jeziki oziroma med posameznimi skupinami vedno spreminjajo vzporedno s širšimi družbenimi dogajanjem, je pridružitvev Slovenije Evropski uniji za dosedanja jezikovna razmerja na obravnavanih obmejnih območjih gotovo izziv. Izziv za razmerja med posameznimi jeziki pa v obdobju globalizacije, zlasti v zadnjih desetletjih predstavlja tudi širjenje predvsem angleščine kot posredovalnega jezika z ekspanzivno funkcijo. Odgovor globalizacijskim procesom je tudi interkulturalizem in vloga posameznega jezika (Rizman, 1994). Tudi znotraj Evropske unije se s skupnim trgom in pretokom kapitala in ljudi odpira vprašanje enotnega komunikacijskega prostora in s tem položaja posameznih jezikov na »trgu« jezikov (Grin, 1996). Evropska unija ureja rabo uradnih in delovnih jezikov ter poudarja nujnost spoštovanja in ohranjanja raznolikosti znotraj skupne nadnacionalne skupnosti. V takih pogojih jezik (ne glede kateri) presega sporazumevalno vlogo.

2. VSEBINA, CILJI IN METODOLOGIJA RAZISKAVE

V izbranem območju ob slovensko-italijanski meji - v mestnih občinah Nova Gorica / Gorica prihajata v stik dve različni socialno-etnični območji. Slovensko stran zaznamuje območje, kjer živi relativno homogena skupnost Slovencev, na italijanski strani pa je narodnostno mešano območje, kjer se prepletata dve skupnosti oziroma dve kulturi - italijanska in slovenska. Prav zaradi bližine številnih različnih oblik sodelovanja ter kulturnih specifičnosti se med območji razvijajo procesi interkulturalizma. Dve različni območji, ki ju zaznamuje etnična komponenta (eno je etnično homogeno, drugo heterogeno) pa ob delovanju različnih dejavnikov med prebivalci ustvarjajo na eni strani podobnosti, na drugi pa različnosti v percepcijah do jezika oziroma jezikov (Nečak Lük, 1989).

Mesti Nova Gorica in Gorica imata različno zgodovino, prav tako pa se še danes razlikujeta v družbenoekonomskem pogledu.

Vloga jezika in kulture je imela na tem območju v zgodovini vedno poseben pomen. V toku zaostrovanja odnosov med italijanskim in slovenskim prebival-

stvom od druge polovice 19. stoletja ter zlasti v obdobju fašizma je tudi na Goriškem, tako kot drugod na zahodni slovenski narodnostni meji, jezik predstavljal prvo ločnico, mejo, obrambno črto in identifikacijsko izhodišče za vsako od obeh narodnostnih skupnosti.

Neugodne razmere za sožitje so se nadaljevale tudi po drugi svetovni vojni. Kot je znano, manjšinsko vprašanje Slovencev v Italiji ni zadovoljivo rešeno niti v današnjem času (Bufon, 1995). Zaradi navedenih zgodovinskih dejstev je povsem jasno, da se tudi danes problema komunikacije med italijansko in slovensko stranjo na navedenem območju ne more obravnavati zgolj kot problem praktične sporazumevalne narave, ampak moramo ob analiziranju komunikacij upoštevati tudi močno simbolno funkcijo jezika.

Pri zasnovi raziskave smo izhajali iz teoretičnih izhodišč, ki jih navajamo v uvodu prispevka. Za izvedbo empiričnega dela raziskave, s katerim smo želeli preveriti naše hipoteze, smo izbrali šolo. Ta je za mladega človeka pomemben prostor, kjer se usmerjeno seznanja z različnimi jeziki in si pridobiva vedenje o pomenu njihovega znanja. Poleg učencev smo v raziskavo vključili tudi starše, kar nam je omogočilo, da smo zaznali tudi generacijske razlike v percepcijah jezikovne raznolikosti.

2.1 CILJI IN HIPOTEZE RAZISKAVE

Z raziskavo smo želeli na podlagi zbranih podatkov ugotoviti:

- Stališče o pomembnosti znanja in rabe jezika sosedov na obeh straneh meje;
- subjektivno vrednotenje znanja jezika sosedov na obeh straneh meje;
- ali se družbeno in zgodovinsko pogojen odnos do jezika odraža v urejanju odnosov med skupnostmi (problemi simbolne narave, ki preprečujejo, da bi se reševali problemi praktične narave, sporazumevanje med obmejnima skupnostma);
- ali obstajajo medgeneracijske razlike v vrednotenju pomembnosti poznavanja jezika sosedov, drugega jezika in tujega jezika;
- kakšen je »indeks ekspanzivnosti« italijanščine oziroma slovenščine v obravnavanem obmejnem pasu;
- kateri segmenti družbene dejavnosti spodbujajo večjezično komunikacijo;
- ali v komunikaciji obstajajo razlike med slovensko in italijansko stranjo;
- kakšna je v sedANJI komunikacijski situaciji orientacija slovenske manjšine.

Poleg naštetih ciljev pa nadaljnja poglobljena analiza empiričnih podatkov nakazuje:

- oceno pomena učenja in znanja posameznih jezikov, ki se lahko *uporabi* pri načrtovanju jezikovne politike, predvsem na področju izobraževanja v obmejnih območjih;
- različno percepcijo jezikovne in kulturne raznolikosti glede na generacijo v obmejnem območju;
- primerljivost in razliko v percepcijah med posameznimi okolji z različno objektivno stvarnostjo (različen vzgojno-izobraževalni sistem, socialno-ekonomski položaj okolja, zgodovinska preteklost ipd.);
- podlago za uvajanje novih vsebin in pristopov v okviru vzgojno-izobraževalnih dejavnosti v šoli ali zunaj nje, ki so temelj sožitja za življenje in delo v obmejnem okolju;
- možno strategijo pri vstopu lastnega komunikacijskega in simboličnega prostora v širši komunikacijski in simbolični prostor EU;
- vlogo šole pri komunikacijskem usposabljanju (v znanju in vrednotenju jezika itd.) za učinkovito sodelovanje v širšem evropskem prostoru, kjer jezikovna usposobljenost za posameznika ne bo ovira pri nadaljnjem izobraževanju in vključevanju na trg delovne sile.

Pri koncipiranju raziskave smo želeli izpostaviti obmejni prostor, ki ga zaznamujejo različni jeziki – državni jezik, jezik sosednje države ter tuj jezik. V obravnavanem prostoru pa je na eni strani meje jezik sosednje države tudi jezik manjšinske skupnosti, kar vpliva na zaznavanje jezikovne in kulturne raznolikosti.

Temeljne hipoteze, postavljene v raziskavi, so bile:

- da učenci in starši zaznavajo jezikovno in kulturno raznolikost v prostoru, kjer živijo in da sprejemajo ukrepe (se učijo jezik, poslušajo in prebirajo medije, razvijajo različne oblike sodelovanja itd.); razlike med posameznimi šolami ne obstajajo;
- da v obmejnem prostoru znanje jezika sosedja zaznamuje ekonomski element;
- da prisotnost manjšine in manjšinskega jezika v prostoru vpliva na sprejemanje manjšinskega jezika kot jezika sosedja.

2.2 VZOREC IN METODOLOGIJA DELA

Izdelali smo vprašalnik v slovenskem in italijanskem jeziku ter dvojezičen vprašalnik s 37 strukturiranimi vprašanji (vprašanja odprtega in zaprtega tipa), ki

se nanašajo tako neposredno kot posredno na področje jezika in kulture ter prikazujejo predvsem stališča in odnos do posameznih jezikov – stališča do uradnega jezika, stališča do jezika soseda – slovenskega ali italijanskega.

Anketiranje je potekalo na izbranih šolah med učenci dveh razredov (starost učencev 14 let) in njihovimi starši, s ciljem, da se zaznajo medgeneracijske razlike.¹ V Novi Gorici je anketiranje potekalo v dveh razredih Osnovne šole Milojka Štrukelj, na italijanski strani, ki je etnično heterogena, pa smo vključili šolo z večinskim jezikom (šola Vittorio Locchi – vprašalnik v italijanskem jeziku) in šolo s slovenskim / manjšinskim jezikom (šola Ivan Trinko – dvojezičen vprašalnik – slovensko-italijanski).

Empirični del (anketiranje) raziskave smo izvedli pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo, kajti stališča izbranega vzorca prebivalcev o jezikovni in kulturni raznolikosti, predvsem pa vlogi posameznih jezikov pred in po vstopu v evropsko integracijo so zagotovo pomembna in specifična.²

Z učenci na vseh treh šolah smo opravili skupinski intervju, medtem ko so starši sami – anonimno odgovarjali na vprašalnik in nam ga po določenem času vrnil v zaprti ovojnici. Staršem smo ponudili možnost, da lahko odgovarjata oba ali pa samo eden. V Novi Gorici smo v raziskavo vključili 44 učencev (v intervjuju je sodelovalo 43 učencev, realizacija je 97,72 -odstotna.). V Italiji pa smo v šoli z italijanskim jezikom vključili 41 učencev (sodelovalo 38 učencev, realizacija 92,68 -odstotna), na šoli s slovenskim učnim jezikom je med 42 učenci pri raziskavi sodelovalo 41 učencev (realizacija 97,62 -odstotna). Tako smo skupaj dobili 122 veljavnih (izpolnjenih) vprašalnikov učencev. V celoten vzorec (N = 122) je bilo vključenih nekoliko več dečkov (54,9 odstotka) kot deklic (45,1 odstotka).

Na osnovni šoli IvanTrinko, kjer smo učencem in njihovim staršem razdelili dvojezičen vprašalnik, je večina učencev nanj odgovorila v slovenskem jeziku (85,4 odstotka), medtem ko so starši odgovorili tako v slovenskem kot italijanskem jeziku (le malo več kot polovica jih je odgovarjala na slovenski vprašal-

* * *

¹ Pri tem želimo pripomniti, da so bili učenci na vseh šolah nad raziskavo navdušeni in so izrazili željo, da jim predstavimo rezultate. Posebno so bili veseli na šoli Ivana Trinka v Gorici, kajti intervju jim je pomenil tudi stik s slovenskim jezikom. Pri tem naj povzamemo besede ravnateljice osnovne šole Ivan Trinko iz Gorice, ki je dejala, da z veseljem podpira tako raziskovanje, kajti že samo naša prisotnost in vprašanja o tej tematiki pomenijo za njihove učence in za starše jezikovni prispevek. Rezultati niti niso tako pomembni, kajti že vključitev šole z italijanskim jezikom v skupno raziskavo pomeni, da se učenci in starši soočijo s tematiko kulturna in jezikovna raznolikost. Tudi če se nikoli niso soočali s tem vprašanjem, v takih situacijah začnejo o tem razmišljati. To pa koristi tudi njihovi šoli, torej manjšini, dolgoročno pa prispeva k ustvarjanju vzdušja sprejemanja in spoštovanja različnosti.

² Raziskava je bila zastavljena kot pilotska študija, katere cilj je bil, da raziskavo ponovimo in razširimo tudi na druga obmejna območja. Leta 2005 smo na podlagi predstavljene pilotske študije raziskavo v okviru CRP-a razširili tudi na druga obmejna območja (slovensko-avstrijsko, slovensko-madžarsko).

nik – 56,4 odstotka). Med starši je odgovarjalo več mater kot očetov, čeprav na podlagi statističnih rezultatov lahko trdimo, da so dokaj enakomerno zastopani tudi očetje (na primer v Novi Gorici 52 odstotkov žensk in 48 odstotkov moških, na obeh šolah v Gorici 56 odstotkov žensk in 44 odstotkov moških). Statistično je na vprašalnik odgovarjalo najmanj staršev iz šole s slovenskim učnim jezikom Ivan Trinko iz Gorice (It).³ Celoten vzorec staršev je bil 152 veljavnih vprašalnikov.

Pri analizi rezultatov odprtih vprašanj smo uporabili kvalitativno metodo, izbrane podatke, ki jih predstavljamo v prispevku, pa smo analizirali z rabo različnih statističnih metod.⁴

4. PREDSTAVITEV IZBRANIH REZULTATOV

4.1 ZNAČILNOSTI KRAJA

Vprašanim smo postavili vprašanje, kakšne so po njihovem mnenju značilnosti kraja, v katerem živijo. Pri koncipiranju vprašanja smo izhajali iz hipoteze, da se bodo percepcije vprašanih razlikovale glede na posamezno okolje. Zaradi realne stvarnosti (mešano okolje) smo predvidevali, da bodo na italijanski strani (v obeh šolah) vprašani zaznali, da živijo v narodnostno mešanem okolju.

Rezultati so pokazali, da starši in učenci v vseh treh šolah zelo podobno zaznavajo okolje. V svojih odgovorih poudarjajo naravne lepote in kulturne znamenitosti, v Novi Gorici pa prebivalci poudarjajo, da je mesto mlado in majhno, zaznamuje pa ga igralništvo.

Vsi zaznavajo mejo (državno) in poudarjajo obmejnost in z njo povezane značilnosti. Etnična heterogenost prostora, kjer živijo, je vsaj na podlagi kvalitativne analize odprtega vprašanja bolj prisotna med starši in otroki slovenske šole v Gorici, čeprav etnično heterogenost (prisotnost večkulturnosti) zaznavajo tudi učenci in starši italijanske šole. Zanimivo je, da se je vsaj na podlagi naše analize odprtega vprašanja pokazalo, da otroci italijanske šole v Gorici prisotnost različnih jezikov / kultur v kraju, kjer živijo, zaznavajo bolj kot pa njihovi starši. Brez dvoma razlago za tak rezultat lahko iščemo v zgodovinskih dogodkih.

* * *

³ Razlaga, zakaj se starši šole s slovenskim učnim jezikom Ivan Trinko niso odzvali v večjem številu, je zelo zapletena in kompleksa ter brez dvoma lahko odseva tudi odnos okolja do manjšinske problematike. Z analizo rezultatov naše raziskave bi težko utemeljili tak rezultat. Predvidevamo lahko, da čeprav sama empirična raziskava (vsebina vprašalnika) ne posega direktno na manjšinsko področje, so starši po vsej verjetnosti zaradi nosilcev raziskave, dvojezičnega vprašalnika ... in tudi zaradi same teme kulturna in jezikovna raznolikost, sprejeli raziskavo kot analizo manjšinskega šolstva, mogoče celo kot obliko preverjanja njihovih stališč, zato tudi niso želeli sodelovati. Nenazadnje pa je rezultat lahko zgolj naključen in posledica prenasičenosti staršev z različnimi anketami, vprašalniki ipd.

⁴ Podatki so bili statistično analizirani, uporabljeni so bili Friedmanov, Wilcoxon in Mann-Whitneyev test.

Percepcija meje, predvsem percepcija soseda (Slovenije) je drugačna pri starejših, kot pa pri mladih. Za ilustracijo, kako posamezniki zaznavajo svoje okolje, predstavljamo nekatere odgovore učencev in njihovih staršev iz posameznih šol:

STARŠI

1. Starši iz Nove Gorice (OŠ Milojke Štrukelj) so o značilnostih Nove Gorice in okolice navajali:

... premalo dela za mlade, ki sploh ne dobijo službe, ko končajo študij ...

... življenje v Novi Gorici in njeni okolici se mi zdi preveč ujeto v delovno-pri-dobitniški sistem ...

... razgibana okolica, urejena infrastruktura, bližina mednarodne meje, ure-jeno bivalno okolje ...

... mlado mesto, meja z Italijo, arhitekturno slabo razvito, s poudarkom na igralništvu in temu pripadajočimi slabostmi. Mladim ne ponuja zabave, omogoča le nekaj športnih dejavnosti ...

... mesto je nastalo iz političnih razlogov in je brez zgodovinskih in kulturnih znamenitosti ...

... gospodarski in politični center za severno Primorsko ...

... nočno življenje z nasilništvom, drogami, objestništvom. Prepotentnost in povišanje cen zaradi zaposlenih v igralništvu ...

... kraj oz. mesto ob meji, prebivalci so priseljeni iz različnih okolij, mlado mesto, vendar nima prave »duše«, mestu nekaj manjka ...

2. Starši iz italijanske šole (Locchi, Gorica) so o svojem kraju, Gorici in okoli-ci navajali naslednje značilnosti:

... obmejno mesto – »zaprta miselnost« ...

... območje, bogato z naravnimi lepotami in raznolikostmi, geografsko in ekonomsko stičišče, stičišče različnih kultur ...

... skoraj nedotaknjeno okolje, stik z naravo, veliko turističnih možnosti in različne zgodovinske danosti ... uravnotežena družba, odprta, lahko navezo-vanje stikov z drugimi člani skupnosti ...

... Gorica je zanimiva v zgodovinskem pogledu, obmejno območje ...

3. Starši iz šole s slovenskim učnim jezikom v Gorici (Ivan Trinko) so o kraju, kjer živijo, navajali naslednje:

- ... Gorica je mirno mesto, življenje teče umirjeno, ljudje so potrpežljivi in umirjeni ...*
- ... raznoliko, kulturno bogato, ljudje pa imajo veliko predsodkov ...*
- ... možnost poznavanja dveh jezikov, dveh kultur ...*
- ... stik dveh kultur, ki so nekoč bile tri ...*
- ... prisotnost meje in dejstvo, da prebivalci uporabljajo več jezikov ...*
- ... prisotnost meje, prisotnost etnične manjšine ...*
- ... meja, večkulturnost ...*
- ... raznolikost narečij in jezikov ...*
- ... večkulturnost, nizka poseljenost, velike možnosti študija in dela ...*

UČENCI

1. Učenci osnovne šole Milojke Štrukelj iz Nove Gorice so o kraju, kjer živijo, zapisali:

- ... vrtnica, Perla, urejena knjižnica, zdravstveni dom, neurejen park, predrage trgovine, onesnaževanje ...*
- ... preveč mamilašev, Bosancev, igralnice ...*
- ... vrtnica, veliko dreves, mlado mesto ... blizu je Italija, lepo mesto ...*
- ... ima veliko stavb, je onesnaženo, je zelo kulturno razvito ... ima knjižnico, je veliko trgovin, ima bazen ... pomanjkanje stanovanj, služb, premalo igrišč ...*
- ... majhno, relativno mlado, zaznamovano z igralništvom, obmejno mesto ... blizu morja, hribov in blizu Italije ...*

2. Učenci osnovne šole »Locchi« iz Gorice (Italija) so o svojem kraju napisali:

- ... grad, parki ... meja s Slovenijo, razne trgovine ... premalo igrišč ...*
- ... če živiš v Gorici, lahko spoznavaš različne kulture iz drugih držav, še posebno slovensko ... preveč je diskriminacije ...*
- ... tu so jezikovne manjšine ... zaradi manjšine se bolje naučiš drug jezik ...*
- ... grad, Brda, Soča, železnica, meja ... večja kulturna širina in poznavanje novih ljudi ... meja razmejuje mesto ...*

... značilni so zgodovinski spomeniki ... več »ras«, ki oblikujejo razne skupine ... veliko pribežnikov ...

... meja s Slovenijo ... možnost prehoda in obisk Slovenije ... avtomobili nikoli ne ustavijo povsem na prehodu, še posebno Slovenci ...

... kulturna raznolikost kraja in sobivanje s Slovenijo ...

... je obmejno mesto, kjer se nahajata dva različna naroda ... območje z veliko kulture, več različnih in zanimivih etničnih skupnosti ...

... to, da je bilo ob koncu vojne razdeljeno na pol ... da vidimo razliko med dvema Goricama ...

... obmejno mesto ... smo blizu druge države ... veliko je priseljencev in zato veliko policije ...

3. Učenci osnovne šole s slovenskim učnim jezikov (Ivan Trinko) so o značilnostih svojega kraja napisali:

... lep kraj, mirno mesto ... obstaja slovenska manjšina ... imaš prijatelje več narodnosti ... preveč emigrantov ...

... v Gorici je grad, je kulturno razvita, ima svojo zgodovino ... samo dve slovenski šoli ...

... večkulturno mesto, več jezikov ...

... različne jedi ... raznolikost kultur ...

... da so Slovenci, Italijani, Furlani, Nemci in tuji ljudje ...

... sem blizu Slovenije, naučil sem se slovensko ...

Rezultati kažejo, da večina učencev ne glede na posamezno šolo (82,8 odstotka) že od rojstva živi v obmejnem prostoru, kar pomeni, da okolje dobro pozna. Največji odstotek učencev, ki so se v Gorico priselili v zadnjih 10 letih, je na šoli Locchi (23,7 odstotka - 9 učencev), kar nam potrjuje tudi podatek o jeziku zgodnjega otroštva (navajali so različne regionalne zvrsti italijanskega jezika, ki dokazujejo, da so se v Gorico priselili iz različnih krajev Italije). V Novo Gorico pa se je v našem vzorcu priselilo 16,3 odstotka (7 učencev). Tudi ti učenci so pri vprašanju o jeziku zgodnjega otroštva navajali neslovenski jezik, v največjih primerih enega od jezikov narodov nekdanje Jugoslavije. Tudi analiza jezikovne mreže kaže, da večina učencev, ki se je priselila v obmejno območje (v Gorico ali

Novo Gorico) v obdobju manj kot 10 let, uporablja v različnih domenah različne jezike, kar se po vsej verjetnosti odraža tudi v njihovi percepciji jezikovne / kulturne raznolikosti.

4.2 MATERNI JEZIK VPRAŠANIH

Ker smo želeli analizirati in spoznati jezikovno situacijo v posameznih šolah, smo učence in njihove starše povprašali po njihovem maternem jeziku. Dopustili smo tudi možnost, da navedejo dva materna jezika. Zanimal nas je tudi jezik zgodnjega otroštva, kajti predvidevali smo, da to ni vedno materni jezik.

Rezultati so pokazali, da je večina otrok v Novi Gorici kot materni jezik navedla slovenski jezik (72 odstotkov), v drugih primerih (28 odstotkov) pa so navedli kot materni jezik drug jezik, predvsem jezik narodov nekdanje Jugoslavije (srbski, hrvaški, bošnjaški, srbohrvaški, madžarski itd.) Na italijanski šoli v Gorici so otroci kot materni jezik večinoma navedli italijanski jezik (68,4 odstotka), relativno velik odstotek jih je navedlo furlanski (21,1 odstotka), nekateri pa so kot materni jezik navedli tudi drug jezik (v 10,5 odstotka primerih na primer ukrajinski, španski itd).

Zanimiv podatek je, da je na šoli s slovenskim učnim jezikom velik odstotek otrok navedlo kot svojo materinščino italijanski jezik (53,7 odstotka), temu sledi slovenski jezik (39 odstotkov), trije učenci pa so kot materni jezik navedli nek drug jezik (7,3 odstotka - nemški, bošnjaški in hrvaški).

O jezikovni raznolikosti v družinah, ki smo jih zajeli v našo raziskavo, pa pričajo tudi odgovori na vprašanje, kateri jezik so osvojili v zgodnjem otroštvu. Večina otrok (40 od 43) na šoli v Novi Gorici je navedla slovenski jezik kot prvi jezik, ki so ga osvojili v zgodnjem otroštvu, med njimi pa jih je relativno veliko napisalo, da so (kar 13 učencev od 40) v zgodnjem otroštvu osvojili tudi drug jezik (navedli so hrvaški, srbski, bošnjaški, srbohrvaški jezik) ter o njem podalo tudi subjektivno oceno. Učenci iz Nove Gorice (za razliko od učencev na italijanski strani) ne navajajo narečne oblike ne kot materni jezik ne kot jezik, ki so se ga naučili v zgodnjem otroštvu.

Veliko (skoraj polovica) otrok iz italijanske šole je poleg italijanskega jezika, ki je večini vprašanih tudi materni jezik, napisalo in podalo oceno o drugem jeziku, ki so ga osvojili v zgodnjem otroštvu. Zanimivo pa je, da so kot drugi jezik navedli predvsem številne jezikovne variante italijanskega jezika - narečja / dialekte (siciljanski, napoletanski, tržaški, trbiški itd.), kar dokazuje, da se doma pogovarjajo predvsem v narečju. Prav tako pa paleta narečij kaže, da družine - ali vsaj nekdo iz njih - izhajajo iz različnih italijanskih krajev in so se v Gorico priselile.

Tudi odgovori otrok slovenske šole v Gorici na vprašanje, kateri jezik so osvojili v zgodnjem otroštvu, kažejo, da so otroci v zgodnjem otroštvu osvojili dva ali pa celo tri jezike. Rezultati so pokazali prepletanje slovenskega in italijanskega jezika. Čeprav so navedli italijanski jezik kot materni jezik, so slovenski jezik osvojili v zgodnjem otroštvu. Otroci, ki obiskujejo šolo s slovenskim učnim jezikom, so dvojezični, velik del izhaja iz mešanih družin, v katerih so starši različnega maternega jezika. Tudi rezultati naše raziskave o pogovornem jeziku med starši in otroki oziroma družinskimi člani ter o rabi jezika, ki ga uporabljajo v širšem okolju, potrjujejo, da so otroci šole Ivan Trinko, vključeni v našo raziskavo, dvojezični.⁵

Tudi materni jezik staršev kaže na jezikovno raznolikost. Kako so odgovarjali starši na vprašanje, kateri je njihov materni jezik, pa kaže spodnja tabela:

Tabela 1: Materni jezik staršev glede na šolo, ki jo obiskujejo otroci

	Štrukelj		Locchi		Trinko		Skupaj	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Slo	47	72,3	0	,0	22	56,4	69	45,4
Ita	2	3,1	33	68,8	9	23,1	44	28,9
Fur	0	,0	6	12,5	1	2,6	7	4,6
Yu-ex ₆	11	16,9	0	,0	1	2,6	12	7,9
Drugi	5	7,7	9	18,8	6	15,4	20	13,2
Skupaj	65	100,0	48	100,0	39	100,0	152	100,0

4.3 KOMUNIKACIJA DOMA IN V OKOLJU

Raba jezika doma in tudi v širšem okolju je indikativen parameter, ki ga navedajo skoraj vse taksonomije. Posameznik si z rabo jezika oz. jezikov ustvarja jezikovno mrežo, v kateri ima posamezen jezik določen položaj. Jezikovna mreža

* * *

⁵ Obstajajo številne tipologije (taksonomije), ki opredeljujejo dvojezično družino. Ena med njimi je tudi definicija Bakerja, (Baker, 1988), ki pri definiranju dvojezične oz. večjezične družine upošteva številne parametre – materni jezik staršev, jezik komunikacije v družini (med starši, otroki, brati, starimi starši, tetami ...), jezik šolanja, jezik okolja in komunikacija na različnih ravneh v okolju, uradni jezik.

⁶ V drugi so vštetih posamični drugi jeziki ali kombinacije različnih jezikov. Nastopale so sledeče kombinacije:

	N
obkrožena samo	
rubrika »drugo«	4
Hr + drugo	1
Angleščina + drugo	1
Ita + drugo	3
Ita + špansko	2
Slo + Ita + drugo	2
Slo + Ita	6
Ita + nemško	1
	20

pa pokaže, ali je posameznik eno-, dvo- ali večjezičen. Prav zato smo v raziskavi postavili vprašanje, kako poteka komunikacija doma, z družinskimi člani, in pa, v kakšnem jeziku se pogovarjajo v različnih javnih ustanovah v okolju. Analiza odgovorov nam je nakazala zelo razvejano jezikovno mrežo posameznika.

Otroci, ki obiskujejo šolo s slovenskim učnim jezikom (Ivan Trinko) v komunikacijah z družinskimi člani rabijo tako slovenski kot italijanski jezik, pri nekaterih pa komunikacija poteka v dveh jezikih – dvojezično. Z družinskimi prijatelji se pogovarjajo samo v enem jeziku – tako slovensko kot italijansko (približno tretjina samo slovensko, približno tretjina samo italijansko), kar nakazuje, da se jezikovno prilagajajo glede na osebo, s katero komunicirajo. Če bi z rezultati sestavili jezikovno mrežo, bi bila ta prepletena z različnimi jeziki.

Analiza komunikacije v širšem (družbenem) okolju pa na podlagi statistično obdelanih rezultatov potrjuje, da gre v obmejnem slovensko-italijanskem območju za dva različna območja, ki ju zaznamuje etnična komponenta. Na italijanski strani, v Gorici, kjer poleg večinskega italijanskega prebivalstva živi tudi slovenska manjšina, se učenci in tudi njihovi starši v okolju različno sporazumevajo. Zaznana je prisotnost italijanskega in slovenskega jezika. Mreža jezikovnih kontaktov kaže, da učenci in starši šole s slovenskim učnim jezikom s sosedi, prijatelji, sošolci rabijo samo italijanski kot tudi samo slovenski jezik ali pa oba jezika. Podobno se učenci šole Ivan Trinko jezikovno obnašajo v trgovinah, na pošti, v restavracijah itd. To kaže, da se jezikovno prilagajajo (konvergenca) glede na osebo, ki se ji na ta način želijo tudi jezikovno prilagoditi. Učenci so zapisali (tako kažejo statistični podatki), da večinoma rabijo samo italijanski jezik, uporabljajo pa tudi slovenski jezik (25,7 odstotka) ali pa oba jezika (17,1 odstotka). Starši prav tako uporabljajo večinoma samo italijanski jezik, čeprav nekateri v javnih ustanovah uporabljajo dva jezika (približno petina vprašanih staršev iz šole Ivan Trinko). Po statističnih kazalcih našega vzorca pa starši bolj uporabljajo oba jezika (slovenskega in italijanskega) v trgovinah, kar je na nek način zanimivo. Po vsej verjetnosti nakupujejo v trgovinah, kjer so lastniki ali pa prodajalci slovensko govoreči posamezniki. V cerkvi pa vprašani – učenci in starši slovenske šole uporabljajo pretežno slovenski jezik ali pa oba jezika.

Podatki tudi kažejo, da so pri otrocih in tudi pri starših na obeh šolah prisotne narečne oblike jezika, ki jih navajajo tudi kot svojo materinščino (števerjanski, goriški, koroški, tržaški, trbiški, beneški, napolitanski, siciljanski itd.). Posebno izrazito je na šoli z italijanskim učnim jezikom, kar ponovno potrjuje, da družine ne izhajajo iz samega mesta Gorice, ampak iz različnih predelov Italije.

4.4 ČEZMEJNI STIKI

Rezultati so pokazali, da imajo učenci in njihovi starši številne različne stike s posamezniki in institucijami na drugi strani meje – tako na italijanski kot slovenski. Velik odstotek vprašanih je navedel, da obiskujejo sosednje mesto pogosto (27,9 odstotka) in včasih (36,1 odstotka). Statistično izstopajo vprašani iz Nove Gorice, ki so večinoma zapisali, da obiskujejo pogosto (kar 44,2 odstotka) in včasih (39,5 odstotka), v manjših primerih pa redko (glej tabelo 2). Za odgovor, da obiskujejo sosednje mesto »nikoli ali pa včasih« so se odločili predvsem posamezniki z italijanskim ali drugim⁷ maternim jezikom.

Med najpomembnejšimi motivi za obisk sosednje države je nakupovanje, čemur sledi obiskovanje restavracij in turistični izleti. Na tretje mesto so vprašani iz Nove Gorice uvrstili obiske sorodnikov (predvsem učenci iz Nove Gorice), medtem ko so obiski sorodnikov za vprašane iz obeh goriških (IT) šol precej nepomembni in so skoraj na dnu lestvice. Za obe šoli – Štrukelj in Locchi – so pomembni obiski športnih prireditev, kar kaže, da imata šoli razvito športno sodelovanje. Na peto mesto pa sta šoli Trinko in Locchi uvrstili obisk kulturnih prireditev. Šola Štrukelj pa je obisk kulturnih prireditev uvrstila na 7. mesto Čemu so omenjeni obiski sosednje države, je prikazano v tabeli 3.

Analiza rabe posameznih jezikov, ki jih uporabljajo pri različnih stikih, je nakazala, da v večini primerov uporabljajo jezik, ki ga najbolje obvladajo – ali slovenski ali italijanski. Na podlagi frekvenčne analize in primerjave z drugimi odgovori predvidevamo, da je raba določenega jezika zelo tesno povezana z osebo in s situacijo (tudi motivacijo), kjer komunikacija poteka.

Tabela 2: Kako pogosto obiskuješ sosednjo državo – glede na šolo

		pogosto	včasih	redko	nikoli	skupaj
Štrukelj		19	17	6	1	43
	%	44,2	39,5	14,0	2,3	100
Locchi		7	13	11	7	38
	%	18,4	18,4	34,2	28,9	100
Trinko		8	14	17	2	41
	%	19,5	34,1	41,5	4,9	100
Skupaj		34	44	34	10	122
	%	22,9	36,1	27,9	8,2	100

* * *

⁷ Med druge smo uvrstili jezike: nemški, španski, ukrajinski, romunski itd.

Tabela 3: Obiski sosednje države so namenjeni

Namen obiska	Štrukelj	Locchi	Trinko
Nakupovanje	1	1	1
Obisk gostiln, restavracij	2	2	3
Turizem	6	3	2
Obisk sorodnikov	3	7	7
Obisk prijateljev	5	6	6
Kulturni dogodki	7	5	5
Športni dogodki	4	4	8
Pošta, banke ...	8	8	9
Javni uradi	10	10	10
Drugo	9	9	4

(številke pomenijo, čemu so namenjeni obiski - 1. mesto nakupovanje, 2. obisk restavracij ...)

4.5. STALIŠČE O JEZIKU

Številne študije poročajo (Bourhis, 1983), da je stališče do jezika, ki ga imajo posameznik ali skupina, zelo občutljivo tudi na lokalne pogoje ter na politične in zgodovinske spremembe v okolju, kar potrjujejo tudi rezultati naše raziskave.⁸

S statistično analizo odgovorov smo najprej poskušali ugotoviti stališče vprašanih:

- a.) o pomenu njihovega uradnega - državnega jezika za prebivalce na drugi strani meje;
- b.) nato stališče vprašanih do jezika sosednje države za prebivalce območja, kjer sami živijo;
- c.) in nenazadnje stališče do tujega jezika.

Poglobljena analiza nam nakazuje razlike v odnosu vprašanih do posameznih jezikov.

- a.) Pri stališču o svojem - uradnem jeziku⁹ in pomenu njegovega znanja za prebivalce na drugi strani meje so ponujenim trditvam posamezniki pripisali različen pomen.¹⁰ Tako so se na šoli M. Štrukelj v Novi Gorici učenci

* * *

⁸ V nekaterih okoljih pa je v določenem trenutku prav politična situacija vplivala na oblikovanje stališča posameznika ali skupnosti do jezika. Tako na primer Bourhis (1983) poroča, da so spremenjene politične razmere v Quebecu povezovali s spremenjenimi navadami do francoskega in angleškega jezika.

⁹ Uporabljamo termin uradni jezik - jezik, ki ni nujno materni jezik posameznika, prav tako ni nujno učni jezik - na primer na šoli Ivan Trinko so učenci odgovarjali o pomenu italijanskega jezika.

¹⁰ Trditve smo analizirali s posebno statistično metodo - uporabo Friedmanovega testa, ki je pokazala vrednost - moč posamezne trditve. Tako smo lahko ugotovili, s katero trditvijo se posameznik najbolj strinja.

najbolj strinjali s trditvijo, da je znanje slovenskega jezika za prebivalce Gorice (Italija) in okolice potrebno pri zaposlitvi ($V^{11} = 4,37$), nato pri poslovnih stikih s slovenskimi partnerji ($V = 4,30$), šele na tretje mesto so postavili potrebo po znanju slovenskega jezika za komunikacijo s prebivalci Nove Gorice ($V = 3,95$). Ta rezultat nakazuje, da pri znanju jezika prevladuje ekonomska dimenzija komunikacije. Najmanj pa so se strinjali s trditvijo, da je znanje slovenskega jezika potrebno za družbeni ugled ($V = 2,95$).

Učenci na italijanski šoli Locchi so do posameznih trditev imeli podobno stališče. Tako so se najbolj strinjali s trditvijo, da je za prebivalce Nove Gorice najbolj pomembno znanje italijanskega jezika za zaposlitev v Gorici (Italiji) ($V = 4,47$) in prav tako za poslovne stike ($V = 4,47$). Zanimivo pa je, da so se najmanj strinjali s trditvijo, da je znanje italijanskega jezika potrebno prebivalcem Nove Gorice, ker omogoča komunikacijo znotraj EU ($V = 2,84$). To na nek način nakazuje, da sami italijanski otroci menijo, da njihov državni jezik – italijanski jezik ne more biti jezik komunikacije znotraj EU. To potrjuje tudi analiza o stališčih in izboru tujega jezika, ko so prav ti učenci izpostavili angleški jezik kot najpomembnejši tuj jezik, s katerim se lahko sporazumevaš po vsem svetu.

Na osnovni šoli s slovenskim učnim jezikom Ivan Trinko pa so rezultati strinjanja s posameznimi trditvami nekoliko drugačni. Ti učenci se najbolj strinjajo s trditvijo, da je znanje italijanskega jezika za prebivalce na drugi strani meje – to je v Novi Gorici, pomembno pri poslovnih stikih ($V = 4,46$), na drugo mesto so postavili, da je za prebivalce Nove Gorice znanje italijanskega jezika potrebno, ker jim tako daje možnost komunikacije s prebivalci Italije (Gorice) ($V = 4,41$) in šele na tretje mesto, da znanje italijanskega jezika omogoča prebivalcem Nove Gorice zaposlitev v italijanski Gorici ($V = 4,20$). Najmanj pa se strinjajo s trditvijo, da je znanje italijanskega jezika pomembno za prebivalce Nove Gorice pri njihovi zaposlitvi v domačem kraju-Novici Gorici ($V = 2,80$). Tudi stališče teh učencev nakazuje prevladujočo ekonomsko dimenzijo jezika, toda samo za znanje iztalijanskega jezika na italijanski strani meje, ne pa na slovenski strani.

- b. Tudi pri analizi stališča do jezika sosednje države smo uporabili enak metodološki pristop in podatke analizirali z uporabo enake statistične metode (Friedman test). Če podrobneje pogledamo rezultate, vidimo, da se učenci na slovenski strani najbolj (statistično najmočneje) strinjajo s

* * *

¹¹ V = vrednost posamezne trditve (od1-5, kjer 5 pomeni najmočneje strinjanje na osnovi Friedmanovega testa..

trditvijo, da je znanje jezika sosednje države pomembno za zaposlitev ($V = 4,42$). Podobnega mnenja so tudi učenci šole z italijanskim učnim jezikom ($V = 4,32$), medtem ko je za učence šole s slovenskim učnim jezikom znanje jezika sosednje države najpomembnejše za komunikacijo s prebivalci ($V = 4,17$), na drugem mestu pa za komunikacijo s poslovnimi partnerji ($V = 4,16$) ter na tretjem mestu zaradi možnosti zaposlitve ($V = 4,07$). Znanje slovenskega jezika (kot jezika sosednje države) pa ni tako pomembno za spoznavanje kulture oziroma za poklicno usposabljanje in študij. Čeprav se s trditvijo, da je znanje slovenskega jezika pomembno za spoznavanje slovenske kulture učenci šole Ivan Trinko ne strinjajo zelo močno (najvišje strinjanje predstavlja vrednost 5, tej trditvi so pripisali vrednost 3,56), pa na drugi strani rezultati kažejo, da učenci prebirajo časopise v slovenskem jeziku (43,5 odstotka pogosto in 39,9 odstotka včasih ter samo 2,6 odstotka nikoli). Prav tako pa statistični podatki kažejo, da učenci šole Ivan Trinko spremljajo radijske programe v slovenskem jeziku ter gledajo televizijske programe v slovenskem jeziku, in to redno (73,2 odstotka vprašanih učencev te šole je odgovorilo, da programe redno spremlja).

- c. Tudi za analizo stališč do tujega jezika je bilo treba ovrednotiti niz trditev. Prav tako smo vprašanim postavili vprašanje, kateri tuj jezik je zanje najpomembnejši in zakaj. Ne glede na šolo je statistično izstopila angleščina. Tudi naštetih argumenti, zakaj je najpomembnejši jezik, se ne razlikujejo. Angleški jezik je univerzalen, zaznamuje ga globalizem in pomemben je za vsa področja, so zapisali. Najbolj, vsi, ne glede na šolo, pa so zapisali, da se strinjajo s trditvijo, da izbran tuj jezik (angleščina) omogoča komunikacijo znotraj EU. Pri tem se nam postavlja vprašanje, ali otroci / učenci razumejo delovanje EU in, ali poznajo vlogo jezikov v EU. Prav tako pa se močno strinjajo, da je znanje tujega jezika znak ustrezne izobrazbe.

Zanimivo je, da imajo starši podobno mišljenje in da v strinjanju s posameznimi trditvami ni generacijskih razlik. Pri vzorcu „starši“ smo napravili tudi statistično primerjavo dveh stališč (Wilcoxon test) o pomembnosti jezika po vstopu Slovenije v EU. Rezultat je pokazal spremembe samo v pomembnosti angleščine – ne glede na posamezno okolje in šolo so vprašani menili, da bo angleški jezik postal pomembnejši na področju dela (bolj kot v prostem času).

V spodnji tabeli pa je prikazano, kako so učenci ocenili pomembnost izbranih jezikov po vstopu Slovenije v EU oziroma po razširitvi EU. Pomen slovenskega in italijanskega jezika se ne bo prav veliko spremenil, večji pomen bo pridobila angleščina; generacijska razlika ni zaznana.

Tabela 4: Pomembnost slovenskega, italijanskega in angleškega jezika po vključitvi Slovenije v EU

	Šola	Povprečje	N	Standardni odklon
Pomembnost slovenščine po vključitvi SLO v EU	Štrukelj	3,44	41	,976
	Locchi	3,47	34	,788
	Trinko	3,71	41	,844
	Skupaj	3,54	116	,879
Pomembnost italijanščine po vključitvi SLO v EU	Štrukelj	3,83	41	,946
	Locchi	3,68	38	,904
	Trinko	3,83	41	,803
	Skupaj	3,78	120	,881
Pomembnost angleščine po vstopu SLO v EU	Štrukelj	4,24	42	,821
	Locchi	4,55	38	,724
	Trinko	4,07	41	,959
	Skupaj	4,28	121	,859

(Višja vrednost pomeni večjo pomembnost, 5 = veliko večji pomen, 4 = večji pomen, 3 = enak pomen, 2 = manjši pomen, 1 = veliko manjši pomen, 0 = ne vem; Wilcoxon test)

Stališče o jeziku oblikuje tudi mnenje vprašanih, katere jezike in kako bi jih poučevali. Vprašani so navajali različne jezike na odprto vprašanje, katere jezike bi bilo treba poučevati v srednjih šolah v njihovem kraju kot obvezen predmet, ali pa, kateri jezik bi izbrali, da bi se ga učili prostovoljno. Prevladovali so tuji jeziki – angleščina, nemščina itd. Toda visok odstotek učencev in staršev šole Ivan Trinko je na prvo ali drugo mesto postavil jezik sosednje države – slovenski jezik. To nam nakazuje, da tako starši in učenci želijo (vidijo potrebo), da bi se slovenski jezik poučeval kot obvezen predmet na višji stopnji. Na šoli z italijanskim učnim jezikom pa je večina vprašanih postavila jezik sosednje države (slovenščino) na tretje mesto.

Posebno smo izpostavili tudi vprašanje, kaj menijo o jeziku sosednje države, ki naj bi ga vključili v učni program – ali kot obvezen ali kot izbirni predmet, ali pa ga sploh ne bi vključili. To vprašanje, čeprav preprosto zastavljeno, zelo dobro kaže odnos vprašanih do jezika – slovenskega oziroma italijanskega. Pri številnih prejšnjih vprašanjih smo lahko zaznali, kako vprašani sprejemajo posamezen jezik, kako ga vrednotijo in zaznavajo. Rezultati so pokazali, da večina (tako učenci kot njihovi starši) podpira učenje jezika sosednje države v okviru šolskega programa. Statistično je dokazano, da večina iz vsakega posameznega vzorca meni, da bi jezik sosednje države (slovenski oziroma italijanski) morali vključiti v njihov šolski program, in sicer kot izbirni predmet. Prav tako pa jih tudi večina meni, da

bi sosednja država morala v šolski program vključiti kot predmet njihov državni jezik (slovenski ali italijanski). Ta rezultat kaže, da ne glede na starost (ni generacijske razlike) vprašani podpirajo učenje slovenskega oziroma italijanskega jezika v šolah na italijanski oziroma slovenski strani meje.

4.6 SAMOOCENA ZNANJA POSAMEZNEGA JEZIKA

S postavljenimi vprašanji smo poskušali zaznati subjektivno oceno znanja posameznega jezika.

Vprašani so znanje svojega jezika, jezika sosednje države in izbranega tujega jezika ocenili na različnih ravneh (razumem, govorim, berem, pišem). Ocenili so ga z naslednjo lestvico: 6 = zelo dobro, 5 = dobro, 4 = niti dobro niti slabo, 3 = slabo, 2 = zelo slabo, 1 = nič).

V oceni svojega (uradnega / državnega jezika) so med posameznimi šolami zaznane statistične razlike tako pri razumevanju, branju in pisanju, medtem, ko pri govorjenju ni statistično zaznanih razlik med šolami (Kruskal-Wallis Test). Vsi so znanje svojega jezika na vseh ravneh ocenili relativno visoko (nad 5), v statistični oceni o slovenskem jeziku izstopajo v Novi Gorici (Tabela 5).

Statistične razlike med šolami so zaznane pri oceni jezika sosednje države in to na vseh nivojih, kar je pričakovano, kajti v našem vzorcu raziskave je vključena tudi šola s slovenskim učnim jezikom (Ivan Trinko) iz Gorice. Za učence te šole je slovenščina več kot samo jezik sosednje države, zanje ima slovenščina drugačen pomen. Prav zato je razumljivo, da so svoje znanje slovenščine ocenili relativno visoko in je primerljivo z italijanskim jezikom. Učenci šole Trinko so pri slovenskem jeziku ocenili najslabše pismenost. Primerjava ocene jezika sosednje države bi bila lahko mogoča samo med šolama Locchi in Štrukelj, pa še pri tej primerjavi bi morali upoštevati, da je šola Locchi v etnično mešanem območju, kjer je slovenščina jezik manjšine in naj bi se upoštevala še dodatna dimenzija (Tabela 6). Rezultati primerjave šol Štrukelj in Locchi v znanju jezika sosednje države (brez upoštevanja situacijskih dejavnikov) kažejo, da je znanje italijanskega jezika med učenci iz Nove Gorice na višji ravni kot pa je znanje slovenskega jezika med učenci šole Locchi. Njihova ocena znanja slovenskega jezika je zelo nizka. Seveda pa je to zaključek, ki je rezultat statistične analize subjektivnih odgovorov posameznikov.

Pri oceni znanja tujega jezika (večina je izbrala angleški jezik) pa med šolami na osnovi statistične analize ni zaznanih statističnih razlik med šolami. Znanje tujega jezika - razumevanje, govorjenje, branje pisanje so ocenili relativno dobro, kar je bilo pričakovano. Visoko subjektivno ocenjeno znanje jezika potrjuje tudi stališča učencev kot njihovih staršev o pomembnosti tujega jezika na vseh področjih- pri šolanju, zaposlovanju, komunikaciji.

Tabela 5: Kako ocenjuješ znanje uradnega / državnega jezika (slovenskega oziroma italijanskega) svoje države

	Šola	Povprečje	N	Standardni odklon
razumem	Štrukelj	5,72	43	1,098
	Locchi	5,82	38	,393
	Trinko	5,63	41	,536
	Skupaj	5,72	122	,753
govorim	Štrukelj	5,60	43	,979
	Locchi	5,47	38	,603
	Trinko	5,32	41	,650
	Skupaj	5,47	122	,773
berem	Štrukelj	5,63	43	1,001
	Locchi	5,55	38	,602
	Trinko	5,46	41	,596
	Skupaj	5,55	122	,762
pišem	Štrukelj	5,49	43	1,055
	Locchi	5,18	38	,652
	Trinko	5,10	41	,768
	Skupaj	5,26	122	,861

Tabela 6: Kako ocenjuješ znanje jezika sosednje države

	Šola	Povprečje	N	Standardni odklon
razumem	Štrukelj	4,07	43	1,549
	Locchi	1,89	38	1,503
	Trinko	5,41	41	,631
	Skupaj	3,84	122	1,924
govorim	Štrukelj	3,51	43	1,778
	Locchi	1,58	38	1,388
	Trinko	5,12	41	,781
	Skupaj	3,45	122	1,984
berem	Štrukelj	3,28	43	1,906
	Locchi	1,45	38	1,179
	Trinko	5,12	41	,714
	Skupaj	3,33	122	2,014
pišem	Štrukelj	2,53	43	1,564
	Locchi	1,42	38	1,081
	Trinko	4,73	41	,923
	Skupaj	2,93	122	1,833

Tabela 7: Kako ocenjuješ znanje tujega jezika

	Šola	Povprečje	N	Standardni odklon
razumem	Štrukelj	4,81	43	1,052
	Locchi	4,61	38	,718
	Trinko	4,34	41	1,237
	Skupaj	4,59	122	1,043
govorim	Štrukelj	4,47	43	1,297
	Locchi	4,42	38	,722
	Trinko	3,95	41	1,203
	Skupaj	4,28	122	1,130
berem	Štrukelj	4,56	43	1,402
	Locchi	4,61	38	,855
	Trinko	4,07	41	1,421
	Skupaj	4,41	122	1,278
pišem	Štrukelj	4,35	43	1,307
	Locchi	4,39	38	,790
	Trinko	3,93	41	1,349
	Skupaj	4,22	122	1,196

5. SKLEPNA MISEL

V prispevku smo predstavili izbrane rezultate raziskave, ki osvetljujejo položaj posameznega jezika v slovensko/italijanskem obmejnem območju. Pri analizi smo upoštevali predvsem tri osnovne parametre – jezikovna rabo, stališče do jezika in jezikovno usposobljenost. Za razumevanje vloge in položaja posameznega jezika oziroma ugotavljanje njegove vitalnosti¹² je treba omenjene tri parametre vedno umestiti v širši okvir, ki ga določajo družbene spremenljivke.

Rezultati, ki jih predstavljamo potrjujejo našo hipotezo, da posamezniki iz obravnavanega vzorca zaznavajo kulturno in jezikovno raznolikost v obmejnem prostoru ter prisotnost manjšine. Vpliv meje zaznavajo tako učenci kot starši, generacijska razlika v stališčih ni zaznana. S podrobnejšo analizo rezultatov ob rabi specifičnih statističnih metod smo zaznali razlike vprašanih glede na posamezno šolo in ovrednotili najrazličnejše povezave jezika in kulture v obmejnem prostoru. Ugotovili smo, da razlike med šolami obstojajo predvsem v oceni znanja jezika sosednje države, v stališčih do posameznih jezikov pa ni statističnih odstopanj.

Z analizo empiričnih podatkov smo preverili tudi hipotezo in ugotovili, da obstojajo razlike v komunikacijah med slovensko in italijansko stranjo, ki se je vprašani ne glede na generacijo in posamezno šolo zavedajo. Jezikovno/ kul-

* * *

¹² Pri obravnavi posameznih jezikov, ki jih izpostavljamo v naši raziskavi, ne moremo izhajati iz enotnega koncepta, kajti vloga in položaj vsakega jezika (državni jezik manjšinski jezik, tuj jezik) sta različna.

turno raznolikost območja vidijo v najrazličnejših oblikah sodelovanja ter tudi v pridobivanju znanja jezika. To nam potrjuje tudi podatek, da večina vprašanih podpira učenje jezika sosednje države- italijanskega ali slovenskega v okviru šolskih programov. Učenje in znanje jezika soseda odpira posamezniku svet drugega in prispeva k razumevanju drugačnosti.

REFERENCE

- BAKER, C. (1998): *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Clevedon, Multilingual Matters.
- BARTH, Frederik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries*. Little Brown, Boston.
- BOURHIS, R., Giles, H., Rosenthal, D. (1981): Notes on the Construction of a »Subjective Vitality Questionnaire« for Ethnolinguistic Groups«. *Journal of Multilingual and Multicultural development* 2, 145-155.
- BOURHIS, R., (1983): Language attitudes and self-reports of French-English language use in Quebec. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 4, 163-180.
- BUFON, Milan (1995): Prostor, meje, ljudje. Razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem. Slovenski raziskovalni inštitut, Trst.
- CALVET, Louis Jean (1999): *Pour une écologie des langues du mond*. Plon, Paris
- GILES, H., Hewstone, M., Ball, P. (1983) *Language Attitudes in Multilingual Settings: Prologue with Priorities*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol.4, 2-3, 81- 100.
- GRIN, François (1996): The economics of language. Survey, assessment and prospects. *International Journal of the Sociology of Language* 121, 17-45.
- KRAMARAE, C., Schulz, M., O'Barr, W. M. (ur.) (1984): *Language and Power*. Sage Publication, Beverly Hills.
- NEČAK LÜK, Albina (1998): Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov. V: Nečak Lük A., Jesih, B. (ur.), *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*. INV, Ljubljana, 333-347.
- NEČAK LÜK, Albina, G. Muskens, S. Novak Lukanovič (ur.)(2000): *Managing the Mix Thereafter. Comparative Research Into Mixed Communities in Three Independent Successor States*. Institute for Ethinc Studies, Ljubljana.
- RIZMAN, Rudi (1994): Multikulturalizem in izzivi globalizacije. V: XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 125-135.

DEJAVNIKI OHRANJANJA ALI OPUŠČANJA ELEMENTOV ETNIČNE IDENTITETE V MEDGENERACIJSKI KONTINUITETI NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH OB SLOVENSKI MEJI

(KVANTITATIVNA PRIMERJALNA ANALIZA STRUKTURNIH SPREMENLJIVK, KI VPLIVAJO NA
OHRANJANJE ELEMENTOV ETNIČNE IDENTITETE)

FACTORS INFLUENCING THE PRESERVATION OR DROPPING OF THE ETHNIC ELEMENTS OF INTERGENERATION
ETHNIC CONTINUITY WITH THE POPULATION OF ETHNICALLY MIXED TERRITORY

(QUANTITATIVE COMPARATIVE ANALYSIS OF STRUCTURAL VARIABLES WHICH INFLUENCE THE PRESERVATION OF THE
ELEMENTS ETHNIC IDENTITY)

Ethnicity, or rather, ethnic identity, its contents and significance, are – in accordance with social conditions – incessantly subject to verification and reinterpretation, so on the level of individual as on the level of community. The fact is that some ethnic communities are successful in their preservation, some are getting weaker and weaker in their ethnic vitality, some are changing their role and some are being formed anew. The topic of our thesis was not a search for generally valid patterns and factors of preservation of ethnic communities but finding the major factors (trends) of intergeneration ethnic continuity with the population of ethnically mixed territory (local ethnically mixed communities) along the Slovene border. The population censuses indicate a decrease of the number of members of the Slovene ethnic communities in Carinthia and Porabje, the same trend being evident with members of the Italian and Hungarian minorities in Slovenia. Is this already a sufficient indicator to prove the weakening of ethnic identity of these communities? Which are the factors influencing the preservation or dropping of the ethnic elements in a certain ethnic community? We posed two questions and attempted to answer them on the basis of analysis of the collected empirical data: Which factors affect the preservation or dropping of ethnic elements and are relevant in intergeneration ethnic continuity of an individual ethnic community?

The process was studied on the population of local ethnically mixed communities along the Slovene border, especially in Lendava (Slovenia), Monošter/Szentgotthard (Hungary), Železna Kapla - Bela/ Eisenkappel (Austria) and Slovene Istria (Slovenia).

Keywords: intergeneration ethnic continuity, ethnic vitality, ethnic identity, ethnically mixed communities, comparative quantitative analysis

Etničnost oziroma etnična identiteta, njena vsebina in pomen so v skladu z družbenimi okoliščinami, tako na ravni posameznika kot na ravni skupnosti nenehno subjekt preverjanja in reinterpretacije. Dejstvo je, da se nekatere etnične skupnosti uspešno ohranjajo, etnična vitalnost nekaterih slabi, vloga drugih se spreminja, tretje se na novo formirajo. Predmet naše obravnave je bilo ugotavljanje pomembnih dejavnikov (trendov) medgeneracijske etnične kontinuitete pri prebivalstvu narodno mešanega območja (lokalnih etnično mešanih skupnosti) ob slovenski meji. Zanimalo nas je, kaj se na teh območjih dogaja z nekaterimi etničnimi skupnostmi. Popisi prebivalcev kažejo upadanje števila pripadnikov slovenske etnične skupnosti na Koroskem in v Porabju ter ravno tako upadanje števila pripadnikov italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji. Ali je to zadosten kazalec, da govorimo o slabljenju etnične identitete obravnavanih skupnosti? Kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo na ohranjanje ali opuščanje etničnih elementov pri posamezni etnični skupnosti? Postavili smo si vprašanje, na katero smo poskušali odgovoriti s pomočjo analize zbranih empiričnih podatkov: Kateri dejavniki vplivajo na ohranjanje ali opuščanje etničnih elementov in so relevantni v medgeneracijski etnični kontinuiteti posamezne etnične skupnosti?

Proces smo opazovali pri prebivalstvu lokalnih etnično mešanih skupnostih ob slovenski meji, in sicer v Lendavi (Slovenija), Monoštru (Madžarska), občini Železna Kapla - Bela (Avstrija) in Slovenski Istri (Slovenija).

Ključne besede: medgeneracijska etnična kontinuiteta, etnična vitalnost, etnična identiteta, etnično mešane skupnosti, kvantitativna primerjalna analiza

REINTERPRETACIJA ETNIČNE PRIPADNOSTI V SODOBNIH DRUŽBENIH OKVIRIH

Sodobne družbene razmere pri posamezniku oziroma v skupnostih sprožajo mnogo identitetnih vprašanj. Kakšen je v tem pogledu položaj etničnih manjšin v posameznih državah? Čeprav se v znanstvenih, strokovnih in političnih razpravah poudarja pomen ohranjanja etnične identitete in se izboljšuje varstvo etničnih manjšin tudi v mednarodnem pravu, pa različni popisi in štetja prebivalstva vedno znova beležijo upadanje manjšinjskih populacij in le redko njihovo rast. Očitno so razvoj državnih nacionalizmov in njihova standardizacijska vnema, ki se je v tem prostoru v bližnji preteklosti izražala kot germanizacija, italijanizacija, madžarizacija in slovanizacija, ter njihove sodobne izpeljanke, ki se kažejo v razlikah med formalnopравnim varstvom etnične manjšine in njegovim dejanskim uresničevanjem, pustili sledi v percepcijah, stališčih in prepričanjih ljudi, ki se spreminjajo dosti počasneje, kot se spreminja življenjska stvarnost. Zaradi tega je še danes marsikateri pripadnik manjšinske skupnosti zadržan do javnega izražanja svoje etnične pripadnosti ali pa si »poenostavi« življenje in se raje »zlije« z večino. Vse to pa povzroča večinoma konstantno zmanjševanje števila pripadnikov etničnih manjšin.

Etnična pripadnost, njena vsebina in pomen so v skladu z družbenimi okoliščinami na ravni posameznika in skupnosti nenehno subjekt preverjanja in reinterpretacije. Ohranjanje etnične dediščine (kultura, vrednote in norme, jezik itd.) je tesno povezano s percepcijo statusa posameznika in skupnosti, v katero je rojen, v primerjavi s statusom skupnosti v stiku. Če posameznik ni zadovoljen s svojim statusom oziroma statusom etnične skupnosti, kateri pripada, in mu ni omogočena družbena mobilnost ob hkratnem vzdrževanju etničnih značilnosti, začne opuščati svoje etnične elemente in prevzemati elemente večinske skupnosti.

Naraščanje števila prebivalcev, ki se na subjektivni ravni ne opredeljujejo več kot pripadniki manjšinske etnične skupnosti, označimo s procesom asimilacije, ki lahko vodi v postopno izginjanje etnične skupnosti. Že v šestdesetih in sedemdesetih letih pa se je pokazalo, da je položaj dosti bolj zapleten, kot so ga prikazovale teorije asimilacije. Pokazalo se je, da asimilacija ni več neizogiben proces, temveč ena izmed možnih izbir pripadnikov etničnih manjšin. Zadnjih nekaj desetletij je teorija t. i. premočrtne (»straight-line«) asimilacije deležna kritike, ker premalo upošteva izbiro posameznika oziroma možnost etnične identitete brez očitnega izkazovanja etnične pripadnosti ali skupinske participacije. O tem govori Gans (1979, 1992), ko opredeljuje simbolno etničnost kot možnost, da pripadniki neke skupnosti v več generacijah ohranjajo občutke pripadnosti k določeni etnični skupnosti brez participacije v etničnih oziroma kulturnih

organizacijah ali prakticiranja etnične kulture. Po njegovem mnenju sodobne družbene razmere ne bodo omogočale več kot simbolno etničnost.¹ Teorija premočrtne (»straight-line«) asimilacije je sicer prinesla dinamično komponento, ker predvideva, da vsaka nova generacija (v povprečju) pomeni višjo stopnjo prilagoditve večinski družbi, še vedno pa asimilacijo obravnava kot neizogiben proces. Pri tem ne upošteva, da posameznik kljub močnim vplivom družbenih okoliščin svojo etničnost in lastno akulturacijo oziroma asimilacijo konstruira sam in da lahko etničnost poleg zatona doživi tudi rekreacijo ali ponovno oživitvev. Tako je Gans modificiral prvotno premočrtno (»straight-line«) opredelitev asimilacije v nihajočo (»bumpy-line«) teorijo, ki predpostavlja tudi možnost revitalizacije etničnosti. Še vedno pa govori o generacijski dinamiki, ki je splošno usmerjena k asimilaciji. (Alba, Nee 1997; Gans 1992)

V socioloških razpravah se konfrontirajo različna nasprotujoča mnenja, od takih, da je v času kompleksnih procesov integracije (npr. Evropska unija) in razvoju »evropskega državljanstva« nepotrebno razvijanje etnične (nacionalne) identitete, do takih, da jezik in kultura ostajata izredno močno vezivo, nekakšno »sidro«, na katero ljudje oprejo svojo samoidentifikacijo in pripadnost, etnična identiteta pa je močna kulturna vez, ki se ji posameznik težko izogne. (prim. Rizman 2000) Globalizacija ima očitno spodbujevalne in hkrati tudi omejevalne učinke na ohranjanje in razvoj etnične identitete. V novih družbenih razmerah se zdi, da so nekatere komponente identitete v etničnih skupnostih pridobile pomen, druge pa izgubile. Zdi se tudi, da bolj kot »sociološke« komponente (ozemlje, jezik, zgodovinski spomin, manjšinskost, socializacija v odraščanju) postajajo pomembni individualni psihološki elementi (občutek pripadnosti, cilji in ambicije posameznika, zavist do statusa pripadnikov drugih skupnosti, strah pred marginalizacijo ipd.). (Komac 1986; Susič, Sedmak 1983) Tako so sodobne identitete proizvod posameznikove dejavnosti, selektivnega delovanja vplivov neposredne okolice in tudi povezovanja z bolj oddaljenimi območji ali celo omrežji. (Morely, Robins 1995)

OHRANJANJE ETNIČNE SKUPNOSTI - MEDGENERACIJSKA KONTINUITETA ELEMENTOV ETNIČNE IDENTITETE

Mnogi raziskovalci so poskušali opredeliti in ugotoviti splošne dejavnike, zaradi katerih se nekatere etnične skupnosti ohranjajo, druge pa izginjajo. Tako na

* * *

¹ W. W. Isajiw kritizira Gansovo opredeljevanje simbolne etničnosti kot »manj pomembne«. Posamezni elementi etničnosti, kot na primer običaji, koledar, dnevni obredi, fraze, izrazi, kletvice itd., so prisotni v vsakdanjem življenju posameznika in so polni simbolike, čeprav se tisti, ki jih uporablja, ne zaveda vedno njihovega globljega pomena. »Izbrani« elementi, ki se prenašajo v naslednje generacije, nosijo s seboj moralni imperativ ter vplivajo na vedenje ali stanje duha posameznikov. Selekcija elementov (simbolov) je običajno povezana s poudarjenim samozavedanjem in ostro percepcijo etničnih mej ter neenakosti. (Isajiw 1993/94)

primer Smith ohranjanje etnične skupnosti (ethnic survival) opredeli kot medgeneracijsko kontinuiteto in vzdrževanje specifičnih etničnih elementov – kazalcev, kot so: izbrani deli zgodovinskega spomina, izbrani simboli, izbrani miti in tradicije. Hkrati pa opozori, da je ohranjanje etnične skupnosti odvisno še od cele vrste demografskih, ekonomskih, kulturnih, političnih pogojev in okoliščin. (Smith 1992)

Dejstvo je, da imajo nekatere etnične skupnosti močno etnično vitalnost in se uspešno ohranjajo, etnična vitalnost nekaterih skupnosti pa slabi, kar pomeni, da se število njihovih pripadnikov zmanjšuje, nekatere etnične skupnosti spreminjajo vlogo oziroma status, druge na novo nastajajo itd. Kaj se dogaja z etničnimi skupnostmi ob slovenski meji? Popisi prebivalcev kažejo upadanje števila pripadnikov slovenske skupnosti na Koroškem in v Porabju ter ravno tako upadanje števila pripadnikov italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji. Ali je to zadosten kazalec, da govorimo o slabljenju etnične vitalnosti obravnavanih skupnosti? V prispevku bomo poskusili s pomočjo analize zbranih empiričnih podatkov odgovoriti na vprašanje: *Kateri dejavniki vplivajo na ohranjanje ali opuščanje elementov etnične identitete in so relevantni v medgeneracijski etnični kontinuiteti posamezne etnične skupnosti?*

Naš namen ni iskanje splošnoveljavnih vzorcev in dejavnikov ohranjanja etničnih skupnosti, ampak opredelitev dejavnikov in trendov medgeneracijske etnične kontinuitete pri prebivalstvu lokalnih etnično mešanih skupnosti ob slovenski meji, pri čemer medgeneracijsko etnično kontinuiteto razumemo kot prenos elementov etničnosti in specifičnih kulturnih pripisov z ene generacije pripadnikov etnične skupnosti na drugo, naslednjo generacijo, ki omogoča rekreacijo etnične identifikacije in ohranjanje etnične skupnosti.

Proces bomo opazovali pri prebivalstvu lokalnih etnično mešanih skupnostih ob slovenski meji, in sicer v Lendavi (Slovenija), Monoštru (Madžarska), občini Železna Kapla - Bela (Avstrija) in Slovenski Istri (Slovenija).² Preučevali bomo štiri etnično mešane lokalne skupnosti v treh različnih državah. Glede na to, da obravnavane manjšinske etnične skupnosti živijo na različnih območjih v različnih družbenih okoljih oziroma državnih okvirih, predvidevamo, da obstajajo med njimi razlike v vsebinah in oblikovanju etničnih identitet in s tem tudi v trendih medgeneracijske kontinuitete etničnih kazalcev. Lociranje dejavnikov, ki vplivajo na ohranjanje oziroma opuščanje etničnih elementov in spodbujajo medgeneracijsko etnično kontinuiteto pri obravnavanih etničnih skupnostih, ponuja vedenje, s katerim si manjšina lahko oblikuje ustrezno in učinkovito politiko ter s

* * *

² Raziskava temelji na empiričnih podatkih, ki so del obsežne baze podatkov, zbranih v longitudinalno in primerjalno zasnovanem projektu *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, katerega nosilka je red. prof. dr. Albina Nečak Lük.

tem strategijo preživetja. To pa dolgoročno omogoča tudi stabilnost medetničnih odnosov v lokalnih etnično mešanih skupnostih.

ETNIČNOST, ETNIČNA IDENTITETA, ETNIČNA IDENTIFIKACIJA

Kadar razpravljamo o *etničnosti*, ne moremo prezreti prelomne opredelitve, ki jo je formuliral Fredrik Barth in ki je bistveno spremenila tradicionalno razumevanje človeštva kot sestavljanke, zgrajene iz različnih in med seboj ločenih kultur. Po njegovem mnenju t. i. kulturne razlike med dvema skupnostma niso odločilna značilnost etničnosti; to pomeni, da se meje etnične skupine ne pokrivajo s kulturnimi mejami. Barth bolj kot kulturno vsebino poudarja družbeno interakcijo in družbeno organizacijo, zato etnično skupino vidi kot obliko družbenega organiziranja. Etničnost je definirana skozi odnos do drugih, predvsem skozi meje, ki pa so družben produkt in imajo v posameznih časovnih obdobjih različen pomen. Kultura neke skupine in oblike njene družbene organiziranosti se lahko spremenijo, ne da bi se spremenile tudi etnične meje. V nekaterih primerih lahko skupine postanejo med seboj kulturno podobne, medtem ko se meje med njimi še bolj zaostrijo. Pri obravnavi in razumevanju etničnosti je treba kulturo obravnavati kot učinek oziroma posledico in ne kot vzrok vzpostavljenih mej. Raba termina etnična skupnost pri Barthu sugerira (dolgotrajen) kontakt in medsebojne odnose, saj ne moremo govoriti o etnični skupini v izolaciji. (Barth 1981) Barthov družbeno-interakcijski model etnične identitete predvsem raziskuje percepcije članov etnične skupine, ki jih razlikujejo od drugih skupin, to pa pomeni: a) etničnost je določena z mejniki, zato se lahko spreminja kulturna in biološka vsebina skupnosti, vse dokler se ohranjajo mejniški mehanizmi. b) Čeprav imajo lahko mejniki etnične skupnosti svoje zemeljske dvojnike, hkrati poudarja, da etnične skupnosti niso samo ali nujno utemeljene na zasedbi določenega ozemlja. c) Barthov pristop omogoča npr. rabo jezika kot alternativnega koda in ne kot etnično-identifikacijskega simbola. (Armstrong 1991, 41–42) Etničnost je torej aspekt družbenega odnosa in ne lastnost med posamezniki oziroma skupinami, ki se obravnavajo kulturno distinktivne od posameznikov, članov drugih skupin, s katerimi pa imajo minimalno ali redno interakcijo. (Eriksen 1993) Kulturne distinktivnosti (ali njene percepcije) med skupnostmi so utemeljene na različnih elementih ali kazalcih, kot so jezik, religija, teritorij, običaji in navade, oblačila ipd. Vsaka etnična skupina je opredeljena s kombinacijo različnih etničnih elementov in njihov pomen se pri posamezni etnični skupnosti razlikuje, lahko so bolj ali manj »vidni«, lahko so dejanski ali namišljeni, objektivni ali subjektivni itd. Njihova vloga ali pomen se lahko spremenita tudi v časovni razsežnosti. Določen kazalec lahko pridobi ali izgubi pomen ali pa kot relevanten označevalec etnične skupnosti celo izgine. (prim. Južnič 1987) Poleg omenjene percepcije o kulturni distinkciji etnične skupine

negujejo tudi svojo mitologijo o skupnem zgodovinskem izvoru in skorajda vedno, do določene mere, prakticirajo ideologijo endogamije.

Etnično identiteto so dolgo časa preučevali kot nekaj zasebnega, nespremenljivega, nekaj, kar je »znotraj« posameznika. Etnične študije pa so pokazale odnos med družbenimi procesi in identiteto posameznikov. Identiteta ni več pojmovana kot nekaj prirojenega, zasebnega in fiksnega, temveč predvsem kot simbolni odraz družbenih procesov. Številnim sodobnim razpravam in pristopom preučevanja etnične identitete je skupno predvsem to, da večinoma vsi priznavajo večdimenzionalnost³ in dinamičnost⁴ koncepta ter pomembnost vpliva družbenega konteksta⁵ kot osrednjega dejavnika za razumevanje etnične identitete.

Lahko zaključimo, da etnična identiteta deluje kot kognitivni okvir, znotraj katerega posameznik procesira informacije, percipira in definira objekte, situacije, dogodke, sebe in druge ljudi ter tako opredeljuje izhodišče svojega vedenja. (Phinney 1990)

* * *

³ Oblikovanje etnične identitete lahko obravnavamo na *objektivni*, *subjektivni* in *situacijski* ravni. Z vidika *objektivne ravni* je posameznikova etnična identiteta pripisana z rojstvom v skupino. Z rojstvom v etnično skupnost posameznik »podeduje« dediščino, s katero je opredeljen kot pripadnik te skupnosti. Posameznik je vrojen (postavljen) v mrežo obstoječih družbenih odnosov ali povezav, ki imajo izrazito emocionalno moč in za katere so pomembni naslednji elementi: družina, soseditvo, skupen teritorij, religija, jezik, običaji in navade, zgodovinski spomin. Na njihovi podlagi posameznik pridobi občutek pripadnosti etnični skupnosti in v tem smislu je verodostojno govoriti o primordijalni dimenziji etničnosti, pri kateri je pripisana etnična pripadnost pravzaprav neko izhodiščno, objektivno stanje.

Kot nadgradnja objektivne je *subjektivna raven*, ki pomeni nadaljnji razvoj etnične identitete v procesu socializacije. S tega vidika je etnična identiteta tudi pridobljena, saj lahko posameznik podedovano etnično dediščino spreminja, kreira na novo oziroma njeni elementi postanejo stvar izbire.

Posameznik ima mnogo različnih vlog ter identitet in običajno glede na situacijo, v kateri se nahaja, izpostavi to ali ono. V tem primeru govorimo o *situacijski ravni* oblikovanja identitete. Kdaj in kako postane etnična identiteta najpomembnejša? V katerih situacijah se zdi relevantno izkazovati etnično identiteto in v katerih ne? Na poudarjanje in izkazovanje etnične identitete vpliva razmerje moči med skupnostmi v stiku. Tako na primer pripadnik nedominantne, stigmatizirane etnične skupnosti ob stiku s pripadnikom dominantne etnične skupnosti ne kaže elementov svoje etnične identitete ali se predstavlja kot nosilec večinske identitete. Posledično pomen etničnosti v različnih družbenih situacijah variira, predvsem pa je odvisen od tega, kakšen pomen ji pripisuje udeleženec sam. (Eriksen 1993, 30–32)

⁴ Oblikovanje etnične identitete je razvojni proces, ki vključuje spremembe v identifikaciji, stališčih, vrednotah in vedenju posameznika v stiku z drugimi etničnimi skupnostmi. Etnična identiteta se lahko v življenju posameznika spremeni npr. zaradi sprememb v družbenem kontekstu, družinskih interakcijah, geografski lokaciji itd. (Yeh, Hwang 2000)

⁵ Spreminjanje posameznikovega statusa ali etnične identitete (ohranjanje, opuščanje, ponovno oživljanje posameznih elementov etnične identitete) je med drugim odvisno od narave odnosa med etničnimi skupnostmi v stiku in z družbenim statusom posamezne skupnosti. Etnične skupnosti so postale del neke družbe (države) zaradi zelo različnih razlogov (ekonomskih, političnih, vojaških itd.) in pod različnimi okoliščinami. Vsaka etnična skupnost je s seboj prinesla svoje vrednote, stališča in kulturno prakso in je soočena z različnimi stopnjami sprejemanja ali zavračanja večinske skupnosti. (Phinney, Rotheram 1987)

Hkrati pa je etnična identiteta koncept, ki vključuje več različnih ravni *etnične identifikacije*: *etnično zavedanje* (posameznik pozna glavne značilnosti oziroma elemente, zgodovino, običaje itd. svoje etnične skupnosti ter glavne karakteristike, po katerih se loči od drugih etničnih skupnosti),⁶ *etnična samoidentifikacija* (posameznikovo konstantno označevanje samega sebe kot pripadnika etnične skupnosti in označevanje sebe z ustreznim imenom etnične skupnosti), *etnična stališča* (etnična stališča pogojujejo način, kako se posameznik odzove na etničnost – svojo ali druge – in vključuje pozitivna ali negativna občutenja) in *etnično delovanje*, ki naj bi obsegalo vključevanje posameznika v dejavnosti skupnosti, znanje jezika itd. (prim. Phinney, Rotheram 1987; Uba 1994)

Iz povedanega sledi, da etnično skupnost težko opredelimo po nekih objektivnih kriterijih, ki naj bi veljali za vse njene pripadnike. (Phinney 1996a, 1996b) Ravno zaradi tega se je pri preučevanju etničnih skupnosti treba usmeriti na ugotavljanje in analizo percepcij pripadnikov etnične skupnosti, na to, kako sami razumejo in percipirajo etničnost. Treba pa je upoštevati, da tudi subjektivna percepcija ni statična kategorija, ampak je refleksija percepcij drugega. Etnično identiteto lahko opredelimo tudi kot odgovor na dve vprašanji: kako opredeljujem samega sebe in kako me opredeljujejo drugi? Gre za dvojno razumevanje identitete (interna in eksterna identifikacija); na eni strani gre za samokonstrukcijo, samoopredelitev posameznika oziroma skupnosti, na drugi strani pa je identiteta opredeljena na podlagi pripisov drugih (posameznikov ali skupnosti). (Jenkins 1997) V tem smislu je identiteta koncept, ki povezuje notranji in zunanji svet. Tako lahko etnična identiteta vključuje občutke pripadnosti, skupnega izvora,⁷ podpore skupnosti in hkrati stereotipe drugih in je lahko ali vir ponosa ali nelagodja.

V perspektivi postmodernosti je etnična identiteta stopila v ospredje vrednotenja in preučevanja, saj ni več razumljena kot nekaj vnaprej danega in samoumevnega, temveč je postala predmet izbire in kreacije. To pomeni, da sodoben človek dojema vse svoje družbene, kulturne in celo fizične atribute kot izbiro, ki jo lahko za doseganje načrtovanih statusnih ciljev opravi po lastni presoji. (Nečak Lük 1996; Susič, Sedmak 1983) Odločanje posameznika je proces

* * *

⁶ Z etničnim zavedanjem se razvije posameznikova zmožnost, da se označi, opredeli kot pripadnik etnične skupnosti. Etnično zavedanje se spreminja z izkušnjami, izpostavljanjem novim informacijam in razvojem kognitivnih sposobnosti. Osnovno etnično zavedanje je utemeljeno na percepciji jezika, običajev (npr. prehranjevalne navade, prazniki), zunanjih telesnih značilnosti itd. Količina informacij o drugih etničnih skupnostih je odvisna od pogostosti stikov z njimi. V večetničnem okolju bo v primerjavi z monoetničnim okoljem teh informacij seveda več. Dodaten dejavnik je tudi status posameznika – ali gre za pripadnika večine ali manjšine. Pripadniki manjšine se neizogibno zavedajo dominantne kulture, medtem ko pripadniki večine lahko ignorirajo manjšinsko kulturo, če niso z njo neposredno v stiku. Etnično zavedanje je obravnavano kot kognitivna komponenta etnične identitete in je povezano z afektivnim ali vrednostnim aspektom etnične identitete.

⁷ Domneve o skupnem izvoru ali poreklu skupnosti so trdna vez tudi, če so mitološke. (Južnič 1993, 155)

vrednotenja različnih možnosti in izbira tiste poti, ki po njegovi presoji pomeni pravo pot reševanja problemov. Večja razpršenost dejavnosti, pretok delovne sile, različne možnosti zadovoljevanja sekundarnih potreb in izbira komunikacij dajejo posamezniku več možnosti in tudi težo odločanja oziroma izbire. Podoben subjektivni pristop do preučevanja etničnosti vključuje tudi konstruktivistični pristop, ki obravnava etničnost kot predmet pogajanj in konstruktov v vsakdanjem življenju, kot proces, ki se nenehno razvija in je predvsem odvisen od vsakodnevnega preživetja. Konstruira se pri hranjenju, oblačenju, izobraževanju, delu, komunikaciji itd. (Isajiw 1993/94) S tega vidika se morajo pripadniki manjšine, ki so na eni strani vključeni v celoto (nacijo), na drugi strani pa so člani etnične skupnosti, ki si mora prizadevati za svoj obstoj, vsakodnevno odločati o vrsti stvari, o katerih se pripadnikom večinske skupnosti ni treba.

Skupnosti, ki jih bomo podrobneje obravnavali v besedilu, so v posameznih državnih okvirih oziroma ustavnih ureditvah različno terminološko opredeljene: madžarska skupnost v Prekmurju in italijanska skupnost v Slovenski Istri sta opredeljeni kot narodni skupnosti, slovenska skupnost v Porabju je opredeljena kot narodna manjšina, slovenska skupnost na Koroškem pa kot slovenska manjšina. V nadaljevanju bomo za vse obravnavane skupnosti uporabljali termin etnična skupnost, pri čemer nam pojem etničnost pomeni percepcijo kulturne distinktivnosti, ki je utemeljena na različnih elementih ali kazalcih, kot so jezik, religija, zgodovinski spomin, teritorij, običaji in navade, oblačila ipd.

MEDGENERACIJSKA ETNIČNA KONTINUITETA ALI ASIMILIACIJA

Termin generacija ima v poljudnem in v znanstvenem obravnavanju več pomenov. Omenili in omejili se bomo predvsem na dva: a) Pojem generacija je uporabljen za razlikovanje posameznih skupin ljudi, ki so rojeni v neki časovni enoti. Za posamezno skupino ljudi je značilno, da se skupaj stara in skupaj doživlja družbene spremembe v približno isti kronološki starosti. b) Pojem generacija izhaja iz sorodstvenih študij in se nanaša na povezavo med starimi starši, starši in otroki. (Arber, Attias-Donfut 2000)

Določiti je treba nek kriterij za ugotavljanje, kdo je pripadnik katere generacije. Obravnavamo *strukturalno perspektivo generacije*, ki se nanaša na odnos *starši in otroci*. Generacija je obravnavana kot skupnost ene ali več skupin, ki jih združujejo izkušnje, specifični pristop do reševanja problemov in bolj ali manj oblikovan občutek skupne identitete. Pojem generacije se dotika razlik do vsaj še ene generacije. Največkrat se oblikuje razlika med »mladimi« in »starimi«. Hkrati pa generacije pripadajo istemu družbenemu sistemu in so zato med seboj povezane s formaliziranimi in institucionaliziranimi družbenimi odnosi.

Specifična kultura⁸ se vzdržuje in obnavlja s prenosom njenih vsebin z ene na drugo generacijo. Prenos kulture nikoli ni in ne more biti popoln ali celovit. Ker se kultura oblikuje in preoblikuje z nenehno interakcijo med posamezniki, skupnostmi in njihovim družbenim okoljem, prenos med generacijami nikoli ne pomeni natančne reprodukcije kulture. Prenos kulture pomeni neko vmesno stanje med popolno reprodukcijo, kar bi pomenilo, da med starši in njihovimi potomci ni razlik, in popolnim neuspehom reprodukcije v smislu, da med mlado in staro generacijo ni podobnosti. Oba ekstremna pola bi bila problematična. Popolna reprodukcija ne bi omogočala nobenih novosti in sprememb in s tem sposobnosti odziva na nove situacije, medtem ko neuspela reprodukcija ne bi omogočala koordiniranega delovanja med generacijami.

Sociološka preučevanja so na področju medgeneracijskih odnosov v zadnjih tridesetih letih zaznala vsaj dva trenda: prvi trend zadeva spremenjeno starševsko vlogo in spremenjene vzgojne modele, ki so v primerjavi s preteklostjo manj togi. Novi značilnosti odnosa med starši in otroki sta večja avtonomija generacij in hkrati manjši »razkol« med generacijami.⁹ Seveda med generacijami obstajajo razlike v vrednotah in vedenju, na primer enakopravnejši odnos med partnerjema pri mlajših generacijah, usihanje religiozne prakse, spremenjeni vzgojni vzorci itd. Spremembe v vedenju med generacijami so še posebno opazne tam, kjer je prišlo v mlajši generaciji do rasti družbene mobilnosti, saj sprememba družbenega statusa vedno vključuje tudi prevzete novih vrednot. (Attias-Donfut 2000)

Drugi opazni trend je, da razlike med generacijami v etnični skupnosti postajajo večje kot razlike med etničnimi skupnostmi v isti (mlajši) generaciji. Povečevanje raznovrstnih mednarodnih komunikacijskih kanalov in vplivov iz širšega prostora do neke mere povzroča slabitev moči lastne kulturne dediščine,

* * *

⁸ Opredeljevanje kulture in njenega prenosa med generacijami je kompleksna tematika. Vprašanja, kot so: kako se kultura prenaša z ene generacije na drugo, ali je kultura koncept, ki se v celoti nauči, pridobi, ali so določeni aspekti kulture instinktivni in tako del genetike (dednih lastnosti) itd. presejajo namen naše raziskave. Za naš namen sta primerni opredelitvi kulture, kot sta ju oblikovala Ember in Ember (1990), in sicer kot »nizi naučenih vedenj, prepričanj, stališč, vrednot ali idej oziroma idealov, ki so značilni za posamezno družbo ali populacijo«. (Ember in Ember v Blij 1993) Dodali pa bi še opredelitev kulture, ki vključuje prepričanja posameznikov (religiozna, politična itd.), institucij (zakonodajne, vladne ...) in tehnologijo (veščine, opremo itd.) in je širša od nekaterih antropoloških definicij, ki omejujejo koncept kulture na interpretacijo človeške izkušnje in vedenja kot produkta pomenskih simbolnih sistemov. (Blij 1993)

Lahko bi tudi rekli, da gre pri kulturi za skupke med seboj povezanih korpusov znanja o komuniciranju, vsakodnevnih življenjskih praksah, ekonomiji, organizaciji družbenih odnosov itd., ki so entitete, zakoreninjene v dejavnostih in se prenašajo med generacijami kot relativno samostojni kulturni sistemi ali »sistemski kulturni vzorci« (systemic culture patterns). (Kroeber, Kluckhohn 1963)

⁹ Zmanjšanje razkola med generacijami in spremenjen odnos med starši in otroki sta medsebojno povezana. Ne smemo zanemariti vpliva otrok na starše, tu gre za t. i. »obratno socializacijo«, ki je danes še bolj pomemben zaradi podaljšanega bivanja mladih doma, ter odnosov med starši in otroki, ki so vse bolj enakopravni itd. (Attias-Donfut 2000)

še posebno pri mlajših generacijah, ki so bolj izpostavljene globalnim komunikacijam in kulturo, ki jo prevzemajo »od zunaj«, vse bolj doživljajo kot lastno. To povzroča do neke mere diskontinuiteto med »staro« in »mlado« generacijo ter oslavljen prenos specifičnih etničnih elementov. Z izumiranjem starejše generacije tako nepovratno izginjajo številne kulturne posebnosti, ki so se v preteklosti izoblikovale v ožjem lokalnem kontekstu. (Mlinar 1990) V povezavi s tem nekateri raziskovalci govorijo celo o »množični kulturi«, kot so na primer: potrošniki, buržoazija, delovni razred, južnjaki itd., ki postajajo vedno močnejše oblikovalke vedenja, stališč in prepričanj posameznikov po vsem svetu.

V etničnih skupnostih je vertikalni (medgeneracijski) prenos etničnih elementov – v katerem igrajo osrednjo vlogo družina ali starši – prvi, ki otrokom posreduje specifične etnične elemente, vrednote in tradicije, bistvene za ohranjanje kulturne dediščine v novi generaciji. Na ohranjanje etničnosti pa ne vpliva samo vertikalni prenos med generacijami v družini ali skupnosti, ampak tudi horizontalni prenos, ki se nanaša na vplive vrstnikov, vzgojno-izobraževalnega sistema, množičnih medijev itd. in ustreza procesu kulturnega učenja ter prilagajanja družbenemu okolju. V tem pogledu starševski modeli tekmujejo z družbenimi (okoljskimi) modeli, ki so pogosto v večinski družbi obravnavani kot bolj privlačni ali prestižni. Tako nadaljnje ohranjanje etničnih elementov ni odvisno samo od družine, temveč še od cele vrste dejavnikov, kot so demografska struktura skupnosti, ekonomski, kulturni, politični pogoji in okoliščine itd.

Kadar se medgeneracijski prenos etničnosti ne zgodi, posameznik nima ugodnih izhodiščnih možnosti za ohranitev etničnosti staršev. V takem primeru je velika verjetnost, da posameznik prevzame etničnost večinske skupnosti in takrat lahko govorimo o asimilaciji posameznika.

Asimilacija je bila kljub pomanjkljivostim v njenih zgodnjih opredelitvah v sociologiji še ne tako dolgo nazaj »nevprašljiv« koncept v preučevanju medetničnih odnosov. Temeljno spoznanje v družbah, ki so si izbrale nacionalni princip kot osnovno smernico razvoja je, da je najbolje živeti v državi, v kateri ni etničnih, jezikovnih in kulturnih manjšin. V takem konceptu je asimilacijska politika postala »legitimno« početje. Predvsem v Srednji Evropi se je v drugi polovici 19. stoletja uveljavil koncept, ki v skupnem bivanju različnih etničnih in jezikovnih skupin vidi nevarnost, ki državo slabi od znotraj.

V zadnjih nekaj desetletjih pa je postala vsebina pojma asimilacija do neke mere »izpeta« ali problematična, in to predvsem zaradi vsebujoče ideološke konotacije, ki je v nasprotju s konceptom sodobnih multietničnih družb, in pa zaradi impliciranih etnocentričnih in pokroviteljskih zahtev v odnosu do manjšin, ki težijo k ohranitvi svojih etničnih značilnosti. Od zgodnejših, s sodobnega vidika

problematičnih definicij,¹⁰ se je razvilo kar nekaj vidnejših konceptov opredelitve asimilacije.¹¹

Kljub aktualnemu sodobnemu problematiziranju in pomanjkljivostim posameznih konceptov, asimilacijo še vedno lahko obravnavamo kot znanstveni koncept, ki ohranja razlagalno moč in tako ostaja del aktualnega teoretičnega besednjaka. Zelo splošna opredelitev asimilacije na skupinski ravni bi se lahko glasila: gre za opuščanje in na koncu tudi morebitno izginitev kulturnih in etničnih razlik med posameznimi etničnimi skupnostmi v stiku. Pri tem v definiciji ne moremo vnaprej opredeliti, ali so spremembe, ki jih je povzročila asimi-

* * *

¹⁰ Warner in Srole (1945) na primer, ki sta preučevala etnične skupnosti in njihovo kulturo v mestu New Haven, sta prevzem načina življenja večinske skupnosti obravnavala kot nujen za sprejetje posameznih etničnih skupnosti, ob tem, da sta sestavila lestvico posameznih etničnih skupnosti glede na možnosti uspešne asimilacije in njihovega sprejetja v družbo. Na vrhu lestvice so pristali angleško govoreči protestanti, na dnu lestvice pa črnci in mešanici. (Alba, Nee 1997)

¹¹ Leta 1921 sta v okviru Čikaške šole Robert E. Park in E. W. Burgess podala opredelitev asimilacije, razumljen kot proces, ki omogoča vključevanje etničnih manjšin v večinsko družbo, v katerem pa ni implicitno zaznati zahteve, da bi pripadniki manjšinskih skupnosti ob prevzemanju stališč, mišljenja itd. večinske skupnosti morali opustiti svoje etnične elemente. V Parkovi opredelitvi je asimilacija razumljena kot končna faza cikla medetničnih odnosov, v katerem si sledijo štiri stopnje: stik med skupinami - tekmovanje - akomodacija - asimilacija. Ravno obravnavanje asimilacije kot progresivnega, nepreklicnega ter neizogibnega rezultata v večetnični družbi je doživelo največ kritike.

Druga pomembnejša opredelitev je Gordonov koncept asimilacije (1964), ki vključuje sedem dimenzij, med katerimi je oblikoval kritično distinkcijo med prvima dvema: akulturacijo (sprejem kulturnih modelov dominantne skupine: jezik, navade, oblačila, umetnost, hrana itd.) in strukturalno asimilacijo (vstop pripadnikov manjšine v institucije, društva, klube itd. večinske družbe), s katerima obravnava vstop pripadnikov manjšine v primarne skupinske odnose z večinsko skupnostjo. Gordon poudarja, da se prva dimenzija - akulturacija lahko zgodi, ne da bi ji sledile preostale. Če se zgodi še druga dimenzija - strukturalna asimilacija, pa naj bi se po »naravni« potji zvrstilo tudi preostalih pet dimenzij.

Bolj kompleksno in univerzalno teorijo asimilacije sta poskusila oblikovati Shibutani in Kwan (v Alba, Nee 1997, 837-841), pri čemer sta kot temelj prevzela izhodišča, ki jih je Meadova utemeljila na simbolnem interakcionizmu, hkrati pa sta teorijo razvijala kot »podaljšek« Parkovega cikla medetničnih odnosov. Eno takih izhodišč se nanaša na obravnavanje posameznika v družbi, ki ni odvisno od tega, »kaj posameznik je«, temveč od »načina, kako je opredeljen«. Razlike v opredelitvah ali razlikah med družbenimi kategorijami, v katere so umeščeni posamezniki, ustvarjajo družbeno distanco, ki se simbolno vzdržuje z razvrščanjem posameznih kategorij. Njuna ugotovitev, da zmanjševanje socialne distance pogojuje in pospešuje strukturalno asimilacijo, je bila ravno obratna od Gordonove hipoteze. Po njunem mnenju se v okoliščinah, ko se socialna distanca zmanjšuje, povečuje občutek skupne identitete, bližine in deljene izkušnje, kadar pa je socialna distanca visoka, ljudje obravnavajo sebe in druge kot pripadnike različnih kategorij, kar ohranja občutke distance.

Nekoliko novejši je Gansov (1973) in Sandbergov (1973) koncept premočrtne (»straight-line«) asimilacije, v katerem razvije sekvenco generacijskih korakov, s tem pa v proces asimilacije vpelje dinamično dimenzijo. V njegovem konceptu asimilacije v povprečju vsaka nova generacija pripadnikov manjšinske skupnosti pomeni novo fazo prilagoditve večinski družbi. Temeljna kritika koncepta premočrtne asimilacije je bila usmerjena v zanemarjanje možnosti, da etnična skupnost lahko doživi obdobje rekreacije. Glede na to je Gans koncept dopolnil oziroma modificiral v nihajoči (»bumpy-line«) teoriji asimilacije, v kateri etnična skupnost v procesu ohranjanja etničnih elementov doživlja vzpone in padce in tako dopušča tudi možnost rekreacije etnične identitete. Še vedno pa je tudi v nihajoči (»bumpy-line«) teoriji asimilacije predpostavljena generacijska dinamika, ki dolgoročno teži v smeri asimilacije. (Gans 1973, Sandberg 1973 v Alba, Nee 1997, 832-833)

lacija, samo eno- ali večsmerne. Teoretično je asimilacija dvosmeren ali vzajemen proces, v katerem se spreminjata tako manjšinska kot večinska skupnost, v praksi pa je proces pretežno enosmeren. (Alba, Nee 1997)

MODEL STRUKTURNIH SPREMENLJIVK, KI VPLIVAJO NA OHRANJANJE (PRODUKCIJO, REPRODUKCIJO, TRANSFORMACIJO) ETNIČNE SKUPNOSTI

Medetnični odnosi se odvijajo v konkretnih družbenih okoljih in razmerah, zato je za razumevanje njihove narave in razvoja potrebna analiza družbenih okoliščin ekonomske, politične, socialne in zgodovinske narave. Pri tem moramo upoštevati, da so objektivni pogoji, ki opredeljujejo odnose med etničnimi skupinami, vedno povezani s subjektivnimi percepcijami, stereotipi, z vrednostnimi sistemi ter z delovanjem posameznikov.

Za vrednotenje trendov medgeneracijske etnične kontinuitete na narodno mešanih območjih ob slovenski meji smo uporabili model strukturnih spremenljivk (povzet po Nelde, Strubell, Williams 1996; Williams 1987), ki je dejansko izpeljanka modela etnolingvistične vitalnosti. (Giles 1977)¹² Giles, Bourhis in Taylor v okviru teorije o etnolingvistični vitalnosti opredeljujejo *vitalnost etnične skupine* kot tisti dejavnik, ki omogoča skupini, da se obnaša kot posebna in aktivna entiteta v medetničnih odnosih. Družbeni položaj skupine ali posameznika lahko pride do izraza le ob primerjavi z drugimi skupinami ali s posamezniki. Posameznikova družbena identiteta (in del njegovega samopojmovanja) je opredeljena s pozitivnim ali z negativnim vrednotenjem članstva v neki skupini. Pripadnike dominantnih skupin njihovo članstvo navdaja s ponosom, zato imajo oblikovano pozitivno družbeno identiteto in so zadovoljni s svojim položajem ter z obstoječim stanjem; ravno obratno lahko velja za pripadnike nedominantnih skupin. Socialno-psihološki procesi, ki se odvijajo v medetničnih odnosih, so v veliki meri odvisni od stopnje vitalnosti etničnih skupnosti v stiku. Torej se pripadniki etnične skupnosti, ki ima šibko kolektivno vitalnost v medetničnih odnosih, vedejo drugače kot posamezniki, katerih skupina ima močno vitalnost. To lahko pomeni, da ima skupnost s šibko etnično vitalnostjo v primerjavi s skupnostjo, ki ima močno etnično vitalnost, kot distinktivna etnična skupnost manjše možnosti ohranitve. (prim. Giles 1977)

Namen raziskave je ugotoviti, na kakšen način etnične skupnosti razvijajo strategije preživetja ali kako vzdržujejo medgeneracijsko etnično kontinuiteto. Za preučevanje trendov medgeneracijske etnične kontinuitete v lokalno etnično mešanih skupnostih smo uporabili elemente modela strukturnih dejavnikov

* * *

¹² Teorija o etnolingvistični vitalnosti je oblikovana ob upoštevanju Gilesove teorije o jezikovnem prilagajanju (Giles 1977) in Tajfelove teorije o medskupinskih odnosih. (Tajfel 1978)

(povzeto po Nelde, Strubell, Williams 1996; Williams 1987), ki vplivajo na ohranjanje in opuščanje etničnih elementov.

Etnično skupnost in etnično identiteto posameznika smo konceptualizirali kot večdimenzionalni in dinamični kategoriji, katerih spremenljiva narava je odvisna od medgeneracijske etnične kontinuitete in temelji na treh procesih: **reprodukciji**, **produkciji** in **transformaciji**¹³ etničnih elementov prebivalstva lokalnih etnično mešanih skupnosti.

S konceptom, utemeljenim na procesih reprodukcije, produkcije in transformacije, poskušamo zajeti predvsem *dinamično naravo* etnične skupnosti v povezavi s splošnimi procesi družbene in kulturne reprodukcije (Williams 1987):

- Ko govorimo o **reprodukciji** etničnih elementov, govorimo o medgeneracijski kontinuiteti, torej o prenosu etničnih elementov med generacijami in s tem o ohranjanju etničnih elementov pri pripadnikih posamezne etnične skupnosti.
- S **produkcijo** etničnih elementov razumemo poznavanje ali privzemanje etničnih elementov neke skupnosti pri pripadnikih druge etnične skupnosti v stiku, npr. znanje manjšinskega jezika pri pripadnikih večine.
- **Transformacija** se nanaša na proces, ko je zaznati opuščanje etničnih elementov pri pripadnikih etnične skupnosti (npr. ko otroci ne govorijo več materne jezika svojih staršev, ampak samo jezik večinske skupnosti).

S sklopi strukturnih dejavnikov (*družbenokulturni dejavniki*, *socioekonomski status* ter *institucionalna podpora*, glej slika 1), ki vplivajo na ohranjanje (produkcijo, reprodukcijo in transformacijo) etnične skupnosti, pa je poudarjena *večdimenzionalnost koncepta*.

V sklopu *družbenokulturnih dejavnikov* smo kot primarne dejavnike procesa reprodukcije oziroma produkcije opredelili: družino, izobraževalni sistem in institucionalno organiziranost etnične skupnosti, kot sekundarni dejavnik, ki vpliva na proces reprodukcije oziroma produkcije, pa množične medije.

Sklop *socioekonomski dejavnik*: Delovanje socioekonomskih dejavnikov je v veliki meri odvisno od položaja etnične skupnosti v ekonomskem sistemu (ureditvi), oziroma od vloge, ki jo lokalna ekonomija igra v okviru širših (tudi globalnih) ekonomskih procesov.

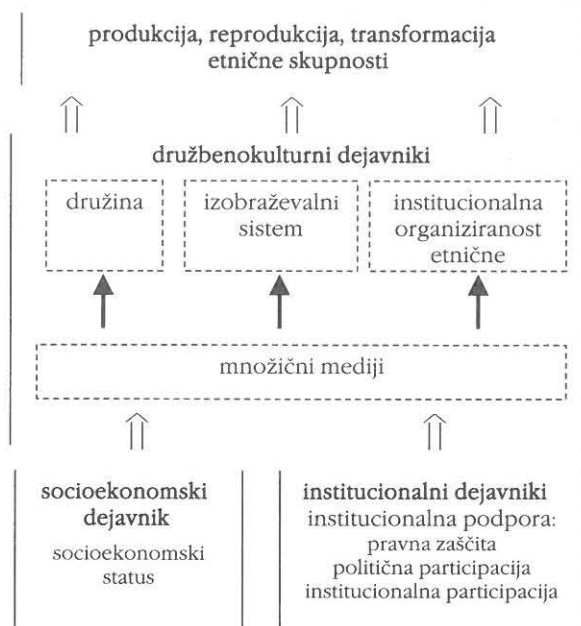
* * *

¹³ Williams (1987) govori o nereprodukciji etnične skupnosti. Mogoče je bolje kot o nereprodukciji etnične skupnosti govoriti o *transformaciji* etnične skupnosti. Precej tvegana oziroma subjektivno osnovana je postavitev meje med »preživetjem« in »transformacijo« etnične skupnosti. Ker je dinamika posameznih elementov (kazalcev) etnične skupnosti različna, lahko v nekem trenutku legitimno govorimo o preživetju glede nekaterih elementov, medtem ko je glede drugih elementov (kazalcev) bolj primerno govoriti o transformaciji. To je konceptualna in metodološka težava, na katero je opozoril tudi Smith. (1988)

Sklop *institucionalni dejavniki*: Dejanska možnost ohranjanja etničnih značilnosti je v veliki meri povezana z institucionalno podporo širše skupnosti. (Nelde, Strubell, Williams 1996)

Pri tem se moramo zavedati, da vsak model pomeni omejitve ali zamejitev, saj je pri preučevanju izredno težko, če že ne nemogoče, upoštevati vse dejavnike oziroma spremenljivke, ki vplivajo na ohranjanje (obstoj in razvoj) etnične skupnosti, in to ne glede, ali obravnavamo ohranjanje etnične skupnosti v časovni dimenziji ali oblikovanje etnične identitete na ravni posameznika. Zato smo v osnutku modela posebej omenili le tiste dejavnike ali tiste spremenljivke, za katere menimo, da so pri obravnavanju dinamike etnične skupnosti najpomembnejše.

Slika 1: Osnutek modela strukturnih spremenljivk, ki vplivajo na ohranjanje etnične skupnosti (prilagojeni model, povzet po Nelde, Strubell, Williams 1996)

Poleg treh omenjenih sklopov strukturnih dejavnikov, ki vplivajo na produkcijo, reprodukcijo ali transformacijo etnične skupnosti, pa je treba upoštevati tudi *zgodovinske vidike družbene realnosti*. Poznavanje zgodovine (odnos med interpretacijo oziroma percepcijami posameznika in skupnostjo ter »dejansko zgodovino« je nujno sporen) je pomembno v procesu prilagajanja etnične identitete. Lahko rečemo, da so etnične identitete, etnične skupine (verovanja v skupno

kulturo) ter odnosi med večino in manjšino na nekem ozemlju kreacije, ki so posledica zgodovinskih okoliščin, saj gre tu za zgodovinsko kumulacijo vedenja o medetničnih odnosih na ravni posameznika oz. skupnosti. Pri čemer ne gre za radikalen historicizem, ki zanika veljavnost vsakega koncepta (teoretičnega modela), ki bi želel preseči posamezno enoto. Potrebna pa je obravnava enot (etničnih skupnosti) v njihovem distinktivnem zgodovinskem kontekstu s čim več možnimi detajli, saj vsaka vsebuje kompleksno in unikatno družbenozgodovinsko konfiguracijo. Ob upoštevanju zgodovinskega konteksta si bomo dovolili abstrahirati iz različnih enot določene značilnosti ali dejavnike, ki jih lahko primerjamo za teoretične namene. (prim. Goldthorpe 2000)

Etnične skupnosti, ki se bodo ohranile v prihodnosti, so tiste, ki so sposobne za reprodukcijo etničnih elementov in živijo v družbenih razmerah, v katerih je omogočena tudi produkcija etničnih elementov. Če se na primer omejimo na proučevanje jezika kot pogosto t. i. najučinkovitejšega etničnega elementa, so to tiste skupnosti, ki zagotavljajo kontinuiteto jezika pri pripadnikih manjšine in motivirajo učenje manjšinskega jezika tudi pri posameznikih, katerim manjšinski jezik ni materni jezik.

V prispevku obravnavamo lokalno etnično mešane skupnosti na različnih območjih, v različnih družbenih okoljih ali državnih okvirih, ki jih opredeljujejo različni institucionalni dejavniki in ekonomske, politične in geografske razmere ter kažejo različne demografske značilnosti. Zato predvidevamo, da med njimi obstajajo razlike tudi v trendih medgeneracijske kontinuitete etničnih elementov. Te razlike bomo poskušali ugotoviti s *primerjalno metodo*.

Poudariti moramo, da značilnosti obravnavanih lokalnih etnično mešanih skupnosti niso reprezentativne za celotna narodno mešana območja ob slovenski meji, katerih del so. Tako tudi izsledkov empiričnih analiz ni mogoče sploševati na celotna narodno mešana območja ob slovenski meji. Zato je raziskava opredeljena kot poglobljena *študija primerov*, v kateri je vsaka lokalna etnično mešana skupnost obravnavana kot enota preučevanja.

PRIMERJALNA METODA

Analiza trendov medgeneracijske etnične kontinuitete temelji na teoretičnih predpostavkah modela strukturnih spremenljivk, na podlagi katerih smo oblikovali osnutek modela strukturnih spremenljivk oziroma hipotetični model, s katerim smo ugotavljali pomembnost posameznih dejavnikov v medgeneracijskem prenosu etničnih elementov. V tem pogledu ima raziskava eksploratorno naravo.

Za proučevanje medgeneracijske kontinuitete etničnih elementov v lokalni etnično mešani skupnosti smo uporabili *primerjalno metodo*, ki je kljub temu, da

jo mnogi raziskovalci obravnavajo kot temeljno metodo preučevanja v etničnih študijah, lahko tudi problematična. (Ragin 1987)

Potreba po rabi primerjalne metode se kaže v tem, da nobenega družbenega pojava ne moremo preučevati izolirano, brez primerjave z drugimi družbenimi pojavi. (Řyen 1990, 4) Samo primerjalna analiza enot (skupnosti, držav itd.) omogoča prikaz, ali so in tudi zakaj so si enote preučevanja podobne ali se razlikujejo po posameznih značilnostih. Kljub temu se v povezavi z uporabo primerjalne metode pri preučevanju etnične problematike zastavljajo pomisleki. Ker je etničnost družbeni konstrukt, je raznolikost etničnih situacij izredno velika in zato se vsaka etnična situacija (skupnost) zdi edinstvena in neprimerljiva. Za vsako etnično skupnost imajo posamezni elementi etničnosti različen pomen in postavlja se vprašanje, ali lahko proučujemo etnično identiteto kot splošen pojav s posameznimi podobnostmi oziroma razlikami med skupnostmi, ali pa je vsaka etnična skupnost tako posebna, da je kakršno koli posploševanje nemogoče. V teoretičnih konceptih in razpravah je etnična identiteta obravnavana kot splošen pojav, pomemben v vseh skupnostih. Večina empiričnih raziskav pa je osredotočena na preučevanje posameznih elementov etničnosti ali etničnih skupnosti. V naši primerjalni raziskavi upoštevamo, da ima vsaka skupnost svojo specifično zgodovino, tradicije, vrednote itd., hkrati pa je koncept skupinske identitete – občutek pripadanja neki skupnosti – skupen vsem posameznikom in je tako obravnavan kot splošen pojav, pomemben za vse skupnosti. Raba primerjalne analize ponuja možen izhod iz nepregledne množice etničnih situacij, saj omogoča razvoj ter izpopolnitev analitičnih konceptov in s tem oblikovanje idealnih tipskih okoliščin. Ker je primerjalna analiza osredotočena predvsem na preučevanje raznovrstnosti, in sicer z iskanjem vzorcev podobnosti in različnosti med analiziranimi enotami, to posredno prispeva k razumevanju oziroma spoznavanju posamezne enote. To omogoča razkrivanje vzročnih povezav in vzročnih vzorcev, ki ločijo preučevane enote v različne podskupine. (Ragin 1994)

Pri tem ne smemo pozabiti, da se še posebno pri mednarodnih raziskavah srečujemo s težavami, povezanimi s konceptualizacijo, z vzorčenjem, izdelavo vprašalnika, usposabljanjem anketarjev itd. Razlika je ta, da so tu težave pomnožene s številom držav oziroma enot, vključenih v raziskavo. Množica empiričnih raziskav je pokazala, da so države oziroma nacije pomemben vir razlik v stališčih, vrednotah in vedenju posameznikov. Tu pa se postavlja vprašanje, kaj menimo s tem, ko rečemo, da je nacija oziroma država pomemben dejavnik za razumevanje razlik in podobnosti v stališčih, vrednotah in vedenju posameznikov. Kot take so nacije oziroma države bolj ali manj »črne škatle«, ki vključujejo mnogo pomembnih značilnosti. Spopadamo se torej z vprašanjem, kako množico podobnosti in razlik ustrezno interpretirati. V ta namen je treba v primerjalni sociologiji razviti nove teorije in koncepte, ki bi omogočali razlago

posebnosti in podobnosti nacij oziroma držav. (Scheuch 1989; Arts in Halman 1999)

Primerjalno metodo smo zasnovali na treh ravneh:

a) **Deskriptivna (kvalitativna) primerjalna analiza.** Deskriptivna primerjalna analiza strukturnih spremenljivk v obravnavanih lokalnih mešanih skupnostih je utemeljena na kvalitativnem pristopu in vključuje predstavitev treh sklopov strukturnih spremenljivk (*družbenokulturni dejavniki, institucionalni dejavniki, socioekonomski dejavniki*), ki so pomembne za vitalnost etnične skupnosti ter vplivajo na ohranjanje ali opuščanje etničnih elementov pri prebivalstvu štirih obravnavanih lokalno etnično mešanih skupnosti. Deskriptivna analiza strukturnih spremenljivk lokalnih etnično mešanih skupnosti je zasnovana kot študija primerov, saj moramo upoštevati, da ima vsaka skupnost (Lendava, Monošter, občina Železna Kapla - Bela in Slovenska Istra) svoje specifične zgodovinske, družbenopolitične, kulturne in geografske značilnosti, v okviru katerih je treba preučiti vlogo posameznih strukturnih spremenljivk. S tem dosežemo kontekstualizacijo strukturnih dejavnikov in posameznih obravnavanih spremenljivk, kar nam omogoča bolj poglobljeno analizo konkretnih manjšinskih situacij oziroma dopolnitev kvantitativni in kvalitativni primerjalni analizi. (več o tem Medvešek 2003, 79–213)

b) **Kvantitativna primerjalna analiza.** Kvantitativna primerjalna analiza je opravljena na anketnih podatkih, zbranih v okviru mednarodnega projekta *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, ki je primerjalna analiza elementov etnične identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske in je zasnovan longitudinalno ter interdisciplinarno. Pri kvantitativni primerjalni analizi empiričnih (anketnih) podatkov je poudarek predvsem na ugotavljanju povezav med spremenljivkami, vključenimi v osnutek modela strukturnih spremenljivk, ki vplivajo na ohranjanje etnične skupnosti. (slika 1) Z regresijsko analizo smo analizirali štiri manjšinske situacije, v katerih je enota preučevanja posameznik. Kvantitativni pristop, za katerega je značilna analiza velikega števila enot, omogoča posploševanje dobljenih rezultatov, hkrati pa moramo upoštevati, da (to velja še toliko bolj v medetničnih primerjalnih raziskavah) enote izgubijo svojo celovitost takoj, ko jih razčlenimo v spremenljivke. Tako preučujemo odnose med spremenljivkami, ne pa podobnosti in razlike med enotami kot celotami. Zato je treba kvantitativno primerjalno analizo dopolniti še s kvalitativno analizo.

c) **Kvalitativna primerjalna analiza.** Pri kvalitativni primerjalni analizi se poudarek iz analize zvez med spremenljivkami zopet prenese na enote, torej na primerjavo konkretnih »manjšinskih situacij«. Kljub temu da so bili osnovni empirični podatki zbrani s strukturiranim anketnim vprašalnikom, torej s kvantitativno metodo, lahko v naslednji fazi preučevanja numerične podatke preoblikujemo v opisne kategorije ali pa izsledke kvantitativne analize prenesemo v

kvalitativno analizo in opravimo poglobljeno analizo posameznih lokalnih etnično mešanih skupnosti (študija primera). V tem primeru gre za kvalitativno analizo kvantitativnih podatkov, za poskus identifikacije konkretnih dejavnikov na ravni konkretnih manjšinskih situacij oziroma lokalnih etnično mešanih skupnosti. (več o tem Medvešek 2003, 255–264)

Metodologija raziskave je zasnovana kot t. i. »mešani model metod« (mixed model studies), kar pomeni kombinacijo kvantitativnega in kvalitativnega pristopa v različnih fazah raziskovalnega procesa. Tako smo se na primer pri analizi in interpretaciji ugotovitev kvantitativne primerjalne analize (b) oprli na izsledke deskriptivne primerjalne analize (a), pri analizi in interpretaciji kvalitativne primerjalne analize (c) pa bomo uporabili izsledke kvantitativne (b) in deskriptivne primerjalne analize (a).

V prispevku je predstavljena samo ena, kvantitativna raven primerjalne analize.

VZORČENJE V POSAMEZNIH LOKALNIH MEŠANIH SKUPNOSTIH

Analiza temelji na podlagi anketnih podatkov, zbranih na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. Analizirali bomo empirične podatke, zbrane v Lendavi (Slovenija) leta 1991,¹⁴ Monoštru (Madžarska) leta 1992,¹⁵ Slovenski Istri (Slovenija) leta 1994¹⁶ in občini Železna Kapla - Bela

* * *

¹⁴ Anketirance, ki smo jih nagovorili za sodelovanje v raziskavi, smo izbrali na podlagi načrta reprezentativnega in slučajnega vzorca polnoletnih prebivalcev Lendave. Po načrtu je bil predviden obseg vzorca 700 oseb. Glede obsega je bila realizacija načrta 97-odstotna, saj je po izključitvi neuporabnih vprašalnikov ostalo 678 enot. (prim. Hafner-Fink 1993)

¹⁵ Zaradi specifične etnične strukture Monoštra (nizek delež pripadnikov slovenske skupnosti) je zbiranje podatkov potekalo vzporedno na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev mesta Monošter in na skupini vseh polnoletnih prebivalcev mesta Monošter, o katerih smo na podlagi zbranih podatkov lahko sklepali, da so pripadniki slovenske skupnosti. To je bilo potrebno zaradi tega, da smo zagotovili dovolj velik delež (v absolutnem številu) pripadnikov slovenske skupnosti za nadaljnje statistične analize. Izbor vzorca je potekal po načelu slučajnega izbora polnoletnih prebivalcev mesta Monošter. Po načrtu je bil predviden obseg vzorca 730 anket, realizirani sta bili 602 anketi, kar pomeni 82,5-odstotno realizacijo. (prim. Hafner Fink 1993)

¹⁶ Glede na narodnostno strukturo prebivalstva v obalnih mestih Slovenske Istre je zbiranje podatkov potekalo vzporedno na dveh vzorcih: a) prvi je bil reprezentativni vzorec polnoletnih prebivalcev Izole, pripravljen na podlagi podatkov iz registra (polnoletnih) prebivalcev Izole. Slučajni izbor je potekal tako, da je zagotovil enakomerno razpršitev po vsem mestu - na ravni mestnih ulic. Od načrtovanih 600 so bile anketirane 503 osebe, po izločitvi neuporabnih vprašalnikov jih je ostalo 500 - realizacija načrtovanega obsega vzorca je bila 83,3-odstotna. Nekoliko nizka realizacija načrtovanega obsega je predvsem posledica dejstva, da veliko oseb, ki so bile izbrane v vzorec, ni bilo dostopnih (nepopolni podatki ipd.), b) drugi pa je vzorec polnoletnih prebivalcev italijanske narodnosti v mestnih naseljih Koper, Izola, Piran, Portorož in Lucija. To je bilo potrebno predvsem zato, ker v reprezentativnem vzorcu vseh prebivalcev na Obali nismo mogli zagotoviti zadostnega števila prebivalcev pripadnikov italijanske skupnosti, ki bi omogočilo korektno statistično analizo. Podlaga za pripravo vzorca Italijanov v mestnih naseljih na Obali pa so bili podatki Skupnosti Italijanov. Tukaj je bil realiziran obseg vzorca 202 osebi (od načrtovanih 280), kar pomeni 72,1-odstotno realizacijo vzorca. Skupaj smo dobili vzorec, ki vključuje 702 enoti.

(Avstrija) leta 1999.¹⁷

V povezavi z zbranimi empiričnimi podatki je treba omeniti tri omejitve:

a) *Časovni obseg anketiranja*, od prvega v Lendavi do zadnjega v Železni Kapli - Beli, je osem let. Zaradi obsega in zasnove projekta, v katerem so potekale posamezne raziskave (empirično zbiranje podatkov) časa ni bilo mogoče skrajšati. Primerjava podatkov, zbranih v takem časovnem razponu bi lahko bila problematična, če bi se kateri od objektivnih dejavnikov, ki opredeljujejo družbeno stvarnost, bistveno spremenil. S tem bi se lahko spremenil status etnične skupnosti in posledično percepcije anketirancev.

b) *Prostorska omejitev*. Zaradi vrste omejitev (finančnih, kadrovskih in organizacijskih) v raziskavah nismo mogli oblikovati vzorcev, ki bi bili reprezentativni za celotna narodno mešana območja. Pri oblikovanju vzorca smo se morali omejiti na posamezne krajevne točke. Tako so anketiranja v Lendavi, Monoštru in Slovenski Istri (Koper, Izola, Piran, Portorož in Lucija) potekala v mestnih okoljih, medtem ko smo na Koroškem zaradi specifičnih geografskih razmer vzorcev oblikovali na podlagi celotne občine Železna Kapla - Bela.¹⁸

Na mestno okolje smo se omejili zaradi večje pogostosti stikov med pripadniki večinske in manjšinske skupnosti, večje raznovrstnosti teh stikov in večje prisotnosti institucij. Hkrati pa omejitev na mestno okolje pomeni tudi to, da ugotovitev raziskave ni mogoče posploševati na celotno narodno mešano območje, ki je v obravnavanih obmejnih območjih pretežno ruralno. Upoštevati moramo, da se s preseljevanjem ljudi iz vasi v industrijsko in urbano razvitejša mesta začnejo razkrajati njihov tradicionalni način življenja, sistem vrednot, njihovo pojmovanje ter vrednotenje etničnosti. Vzrok za to je, da se mobilnost (poklicna, sta-

* * *

¹⁷ Vzorec za raziskavo smo oblikovali po načelu slučajnega izbora polnoletnih prebivalcev občine Železna Kapla - Bela. Pri tem se je z izborom krajev zagotavljala enakomerna prostorska razpršitev po vsej občini. Tako je bilo v raziskavo vključenih 14 naselij, in sicer Železna Kapla (Bad Eisenkappel), Obirsko (Ebriach), Suha (Zauchen), Rebrca (Rechberg), Lepena (Leppen), Lobnik (Lobnig), Koprivna (Koprein-Sonnseite), Podpeca (Koprein-Petzen), Remšenik (Remschenig), Bela (Vellach), Podkraj (Unterort), Korte (Trögern), Bela (Weissenbach), Zaplaznica (Blasnitzen). Predvideni obseg vzorca je bil 300 oseb. Za analizo smo dobili 108 uporabnih anket, kar je 36-odstotna realizacija vzorca.

¹⁸ V Avstriji je slovenska skupnost dobro organizirana manjšina na južnem Koroškem, maloštevilna in slabše organizirana (formalno še nepriznana) manjšina na južnem Štajerskem in nova naseljitvena jedra, ki izhajajo iz avtohtonega manjšinskega ozemlja, kot so Dunaj, Gradec in druga večja avstrijska mesta. (Zupančič 1999) Zagotoviti je bilo treba določeno stopnjo primerljivosti s preostalimi raziskavami, opravljenimi v projektu. Zato je anketiranje potekalo na Koroškem, in sicer v občini Železna Kapla - Bela, in to predvsem zaradi dveh razlogov: ugodne etnične strukture prebivalstva, kar pomeni dovolj visok delež prebivalcev pripadnikov slovenske skupnosti, in dovolj visoke organiziranosti manjšine oziroma ustrezno razvite institucionalne podpore. Za občino Železna Kapla - Bela so značilni zaselki in samotne kmetije, le v dolinah so se razvila večja strnjena naselja. Geografska struktura občine je za anketarje še posebno neprijazna. Pokrajina je hribovita, obdana z gozdovi. Kraji, v katerih je potekalo anketiranje, pa so raztreseni ter med seboj precej oddaljeni. To je še dodatno otežilo in časovno podaljšalo delo anketarjev.

tusna itd.) v sistemu lahko doseže samo z akulturacijo, torej s privzajanjem življenjskega stila večine. Zaradi tega predvidevamo, da so razmere zunaj mest nekoliko drugačne. Načeloma naj bi veljalo, da lahko v bolj ruralnem okolju pripadniki manjšinske etnične skupnosti v večji meri in lažje ohranjajo ter izkazujejo svojo etnično pripadnost.

c) *Velikost vzorca.* Po velikosti vzorca izstopa raziskava, opravljena v Železni Kapli - Beli, kjer je bila dosežena 36-odstotna realizacija vzorca, kar pomeni končni vzorec velikosti 108 enot.¹⁹ Večji delež zavrnitev sodelovanja lahko razložimo z običajnimi razlogi zavračanja sodelovanja ljudi v podobnih javnomnenjskih raziskavah, to sta predvsem zasičenost z anketiranjem in vedno večje težnje posameznikov po zaščiti zasebnosti. Odziv anketirancev pa je odvisen tudi od njihovih percepcij o legitimnosti in pomembnosti raziskave (stališča anketirancev o nosilcih oziroma »financerjih« raziskave), od motivacije in usposobljenosti anketarjev, pa tudi od kulturno pogojenih značilnosti anketirancev, ki vplivajo na njihovo željo po sodelovanju.²⁰ V občini Železna Kapla - Bela je bilo zaznati večjo občutljivost ljudi glede preučevane problematike. To je lahko razbrati iz pogosto izrečene izjave anketiranih: »Mi nimamo nobenih problemov s tem ...«, s katero so nakazali, da ne želijo izjavljati svojih stališč o temi, ki v vsakdanjem življenju načeloma ni problematizirana, lahko pa zelo hitro postane tema političnih razprtij, opredelitev itd. Velik izpad sta povzročila še dva razloga, ki sta pravzaprav specifični tega območja, in sicer nedosegljivost posameznikov, ki so bili vključeni v vzorec, zaradi dela v tujini ali zaposlitve v bolj oddaljenih krajih, in dokaj visok delež starejših, ki zaradi zdravstvenih razlogov niso mogli sodelovati pri anketiranju.

Pri nadaljnji analizi in interpretaciji izsledkov je lahko tako velik delež zavrnitev problematičen, saj ne vemo, kakšne so demografske karakteristike tega dela vzorca in seveda kakšne so razlike med percepcijami in stališči tistih, ki so v anketi sodelovali, in tistimi, ki so sodelovanje odklonili. Tako je treba primerjavo in analizo precej manjšega vzorca, zbranega v občini Železna Kapla - Bela, z drugimi empiričnimi raziskavami, opravljenimi v Lendavi, Monoštru in Slovenski Istri, obravnavati z določenimi zadržki.

* * *

¹⁹ Tu je bila realizacija vzorca dosti manjša kot pri drugih raziskavah. Razloge za slabšo realizacijo vzorca lahko razvrstimo v tri kategorije: a) Zavrnitev sodelovanja v anketi (66,6 odstotka). b) Nedosegljivost anketiranca, ki je sicer prijavljen v izbranem kraju, vendar dejansko tam ne živi, je v tujini ali pa je dalj časa odsoten (20,8 odstotka). c) Bolezen, nezmožnost odgovarjanja na vprašalnik (8,8 odstotka). Druge zavrnitve pa so utemeljevali z razlogi, kot sta na primer: anketiranec nima časa (2,1 odstotka) oziroma vprašalnik je pretežak (1,6 odstotka).

²⁰ Pri prebivalcih občine Železna Kapla - Bela smo ugotovili podobno zadržanost anketirancev do sodelovanja v anketi kot v Monoštru na Madžarskem.

VPRAŠALNIK

V okviru temeljnega projekta je bil leta 1990 zasnovan anketni vprašalnik, ki smo ga uporabili v vseh obravnavanih lokalnih etnično mešanih skupnostih, s tem da smo ga za vsako lokalno etnično mešano skupnost prilagodili glede na njeno specifično družbeno stvarnost, jezik in položaj manjšinske skupnosti v njej ter z nekaterimi modifikacijami, ki so nastale na podlagi pridobljenih izkušenj iz že opravljenih anketiranj.

Pri primerjalni mednarodni raziskavi je treba čim bolj omejiti napake, ki bi se lahko pojavile pri oblikovanju vprašalnika. Zagotoviti je treba veljavnost vprašanj in spremenljivk ter ustrezen prevod vprašalnika. Zato so pri oblikovanju vprašalnika za posamezno lokalno etnično mešano skupnost sodelovali tudi raziskovalci, pripadniki »preučevanih« manjšinskih skupnosti. S tem smo se poskušali izogniti pristranskemu oblikovanju vprašalnika z vidika večinskih oziroma »tujih« raziskovalcev.

Vsebinsko vprašalnik vsebuje različne sklope spremenljivk, s katerimi želimo dobiti celovitejši vpogled v podobo življenja v lokalno etnično mešanih skupnostih. Vanj so vključeni sklopi spremenljivk, s katerimi vrednotimo institucionalne možnosti, ki jih ima manjšina na razpolago (množični mediji, šolstvo, kultura itd.); sklop spremenljivk, s katerim vrednotimo pravne možnosti; sklop spremenljivk, s katerim ocenjujemo stike z »matičnim narodom«. Vprašalnik pa vsebuje tudi spremenljivke, s katerimi ugotavljamo percepcije in stališča do lastne in druge etnične skupnosti; stališča o specifičnih pojavih in institucijah na narodno mešanem območju ter spremenljivke, s katerimi opredeljujemo dejavnike etnične identifikacije in dejavnike komunikacije (sporazumevalne zmožnosti, dejavnosti).

Za vsako okolje je bil pripravljen anketni vprašalnik v dveh jezikih: večinskem in manjšinskem. Tako so anketiranci imeli možnost izbire jezika, v katerem bo potekalo anketiranje, pa tudi anketarji so bili dvojezični.

KVANTITATIVNA PRIMERJALNA ANALIZA STRUKTURNIH SPREMENLJIVK, KI VPLIVAJO NA OHRANJANJE (PRODUKCIJO, REPRODUKCIJO, TRANSFORMACIJO) ETNIČNIH ELEMENTOV PRI PREBIVALSTVU ETNIČNO MEŠANIH SKUPNOSTIH

Zaradi obsežnosti raziskave se bomo v prispevku omejili le na predstavitev ene ravni analize, in sicer kvantitativne primerjalne analize.

Načeloma so pojavne oblike družbenih struktur (npr. manjšinske skupnosti) vidne kot bolj ali manj permanentne, saj se spreminjajo relativno počasi. Zato so

tudi relacije med strukturnimi značilnostmi videti kot relativno »stalne«. Dejansko pa nam zbrani empirični podatki, ki jih bomo analizirali, prinašajo »trenutne posnetke« pojava oblik družbenih procesov.

Oblikovali smo okvirni teoretični model. Opredelili smo strukturne značilnosti družbenega pojava (medgeneracijskega prenosa etničnih elementov), relevantne spremenljivke ter korelacije med njimi. Zbrani so empirični podatki. Sledi kvantitativna primerjalna analiza anketnih podatkov, ko bomo z regresijsko metodo poskušali ugotoviti povezave (korelacije) med spremenljivkami, vključenimi v teoretični model strukturnih spremenljivk, ki naj bi vplivale na ohranjanje etnične skupnosti. (glej sliko 1)

ENOTA PREUČEVANJA JE POSAMEZNIK

Premisa kvantitativne analize temelji na prepričanju, da je najboljši način razumevanja temeljnih družbenih struktur in odnosov (družbenih pojavov) mogoč s preučevanjem velikega števila enot. S pomočjo kvantitativnih metod oblikujemo podobo preučevanega družbenega pojava tako, da prikažemo kovarianco med obravnavanimi dejavniki oziroma spremenljivkami. Pri tem se zavedamo omejitve, da je rezultat analize velikega števila enot konstrukt podobe preučevanega družbenega pojava, ki je očiščen posebnosti posamezne enote ali manjše skupine enot. Kot rezultat dobimo samo osnovno strukturo preučevanega družbenega pojava, na podlagi katere pa lahko sklepamo tudi na vzročne povezave med spremenljivkami. Zaradi te značilnosti je Ragin (1987) primerjalni kvantitativni pristop opredelil kot k spremenljivkam usmerjeno analizo.

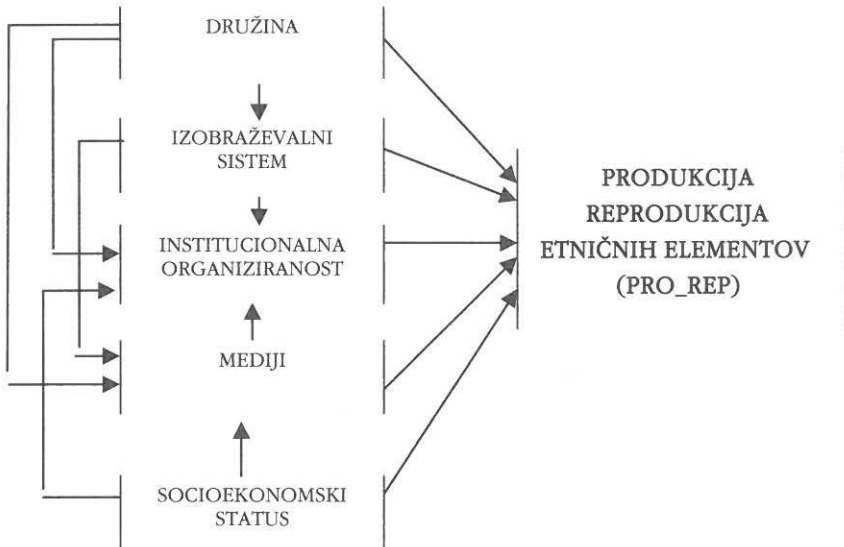
V kvantitativni analizi zbranih empiričnih podatkov bomo poskušali ugotoviti, kateri so tisti dejavniki (spremenljivke), ki vplivajo na produkcijo, reprodukcijo ali transformacijo etničnih elementov prebivalstva posamezne etnično mešane skupnosti in ali obstajajo razlike glede dejavnikov (spremenljivk), ki signifikantno vplivajo na medgeneracijski prenos etničnih elementov med obravnavanimi lokalno etnično mešanimi skupnostmi na ravni posameznika.

Na podlagi osnutka modela strukturnih spremenljivk, ki vplivajo na ohranjanje etnične skupnosti (slika 1), smo oblikovali regresijski model, utemeljen na teoretičnih predpostavkah o odnosih med spremenljivkami. Ker bomo najprej naredili analizo na ravni posameznika, v regresijski model nismo vključili dejavnika *institucionalne podpore*, ki vključuje pravno zaščito, politično participacijo in institucionalno participacijo. V posamezni lokalni etnično mešani skupnosti je namreč institucionalna podpora za vse njene prebivalce enaka in na ravni posameznika ni stvar izbire v takem smislu, kot sta npr. jezik šolanja, spremljanje medijev v manjšinskem jeziku itd.

PRO_REP = funkcija (*družina, izobraževalni sistem, institucionalna organiziranost, mediji, socioekonomski status*)

PRO_REP = $\beta_1 + \beta_2 * \text{družina} + \beta_3 * \text{izobraževalni sistem} + \beta_4 * \text{institucionalna organiziranost} + \beta_5 * \text{mediji} + \beta_6 * \text{socioekonomski status}$

Slika 2: Regresijski model, oblikovan na podlagi teoretičnih predpostavk o odnosih med spremenljivkami

V regresijski model smo vključili naslednje spremenljivke oziroma indekse:

a) Družina. V indeks DRUŽINA so vključene spremenljivke: etnična pripadnost očeta, etnična pripadnost matere, etnična pripadnost partnerja anketiranca, materni jezik anketiranca, materni jezik partnerja anketiranca, materni jezik matere anketiranca, materni jezik očeta anketiranca, materni jezik anketirančevih starih staršev po materini strani, materni jezik anketirančevih starih staršev po očetovi strani.

Posameznim spremenljivkam smo dodelili dve vrednosti, in sicer vrednost 1, če je anketiranec (glede na etnično pripadnost in materni jezik) člane svoje družine označil kot pripadnike manjšine, in vrednost 0, če je anketiranec (glede na etnično pripadnost in materni jezik) člane svoje družine označil kot pripad-

nike večine oziroma jih je opredelil v okviru kategorije drugo. Ker imamo v indeksu DRUŽINA združenih enajst spremenljivk, ta za posamezno enoto zavzema vrednost med 0 in 11.

b) Izobraževalni sistem. V indeks ŠOLA so vključene spremenljivke glede jezika, v katerem se je šolal anketiranec na posamezni stopnji šolanja: nedokončana osnovna šola, osnovna šola, poklicna šola, srednja šola, višja ali visoka šola.

Spremenljivkam smo dodelili dve vrednosti, in sicer vrednost 1, če se je anketiranec šolal v jeziku etnične manjšine, in vrednost 0, če se je anketiranec šolal v jeziku večine ali v jeziku, ki ga je anketiranec označil v okviru kategorije drugo. Na podlagi tega ima indeks ŠOLA vrednosti med 0 in 5, razen v Železni Kapli - Beli, kjer ima indeks ŠOLA (ljudska šola (1-4), glavna šola (5-8), gimnazija, poklicna šola, višja poklicna šola, akademija, univerza) vrednosti od 0 do 7.

c) Institucionalna organiziranost etnične skupnosti. V indeks INST_ORG so vključene spremenljivke: udeleževanje ali zanimanje anketiranca za kulturne dejavnosti manjšinske skupnosti, udeleževanje ali zanimanje anketiranca za verske dejavnosti manjšinske skupnosti, udeleževanje ali zanimanje anketiranca za športne dejavnosti manjšinske skupnosti.

Spremenljivkam smo dodelili tri vrednosti, in sicer vrednost 0, če anketiranec dejavnosti manjšine samo spremlja oziroma ga sploh ne zanimajo, vrednost 1, če se anketiranec manjšinskih dejavnosti občasno udeležuje, in vrednost 2, če se anketiranec manjšinskih dejavnosti redno udeležuje. Indeks INST_ORG ima vrednosti med 0 in 6.

d) Socioekonomski status. Medgeneracijski prenos etničnih elementov je v veliki meri odvisen tudi od položaja etnične skupnosti v ekonomskem sistemu (ureditvi). Sprva smo v indeks socioekonomski sistem vključili poklic anketiranca, poklic očeta anketiranca in izobrazbo anketiranca. Takšen indeks se ni pokazal kot signifikanten. Kot relevantna se je pokazala samo spremenljivka izobrazba anketiranca, zato smo izključili poklic očeta anketiranca in poklic anketiranca iz indeksa socioekonomski status. Indeks IZOBRAZ, ki vključuje spremenljivke: osnovna šola, poklicna šola, srednja šola, višja, visoka šola, ima vrednosti med 0 in 4.

e) Množični mediji. Indeks MEDIJ vključuje spremenljivke: zanimanje anketiranca za časopise in programe v manjšinskem jeziku, zanimanje anketiranca za radijske programe v manjšinskem jeziku, zanimanje anketiranca za televizijske programe v manjšinskem jeziku.

Sem spadajo manjšinski mediji in tudi mediji iz države »matičnega naroda«. Spremenljivkam smo dodelili tri vrednosti, in sicer vrednost 0, če anketiranec medije spremlja redko ali sploh nikoli, vrednost 1, če medije v manjšinskem

jeziku spremlja pogosto, in vrednost 2, če jih spremlja redno. Zaradi različnega števila medijev (oddaj, programov, tiskanih medijev itd.) v posameznih lokalnih etnično mešanih skupnostih zavzema indeks MEDIJ različne vrednosti. V Lendavi in Monoštru obravnavamo 8 medijev, zato ima indeks vrednosti od 0 do 16. V Slovenski Istri obravnavamo 11 medijev, kar pomeni, da ima indeks vrednosti od 0 do 22. V Železni Kapli - Beli pa je obravnavanih 10 medijev, indeks pa ima vrednosti od 0 do 20.

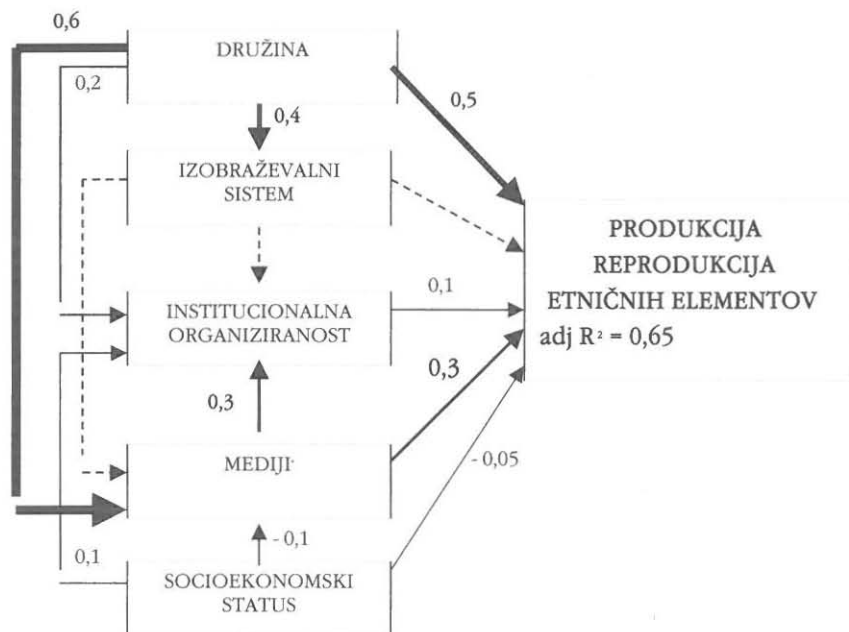
f) Kot odvisno spremenljivko modela smo opredelili indeks **produkcija-reprodukcija**, ki vključuje naslednje spremenljivke: etnična pripadnost anketiranca, jezik, ki ga anketiranec govori doma s partnerjem, z otroki, mamo, očetom, brati/sestrami, materni jezik anketirančevega otroka (če ga ima); jezik, v katerem se je šolal anketirančev otrok (vrtec, osnovna šola, poklicna šola, srednja šola, višja ali visoka šola); etnična pripadnost otroka; raba jezika anketiranca zunaj družine (v šoli, vrtcu, na sodišču, v avtobusu, cerkvi, trgovini, na pošti, v banki, na delovnem mestu, v gostilni, ambulanti, kulturnem društvu, pri športu, opravljanju družbenih funkcij).

Indeks PRO_REP ima vrednosti med 0 in 28, razen v Železni Kapli - Beli, kjer ima indeks PRO_REP vrednosti od 0 do 30, to pa zato, ker je vprašanje glede jezika šolanja otroka razčlenjeno na osem spremenljivk (vrtec, ljudska šola (1-4), glavna šola (5-8), gimnazija, poklicna šola, višja poklicna šola, akademija, univerza) in ne na šest spremenljivk (vrtec, osnovna šola (1-4), osnovna šola (5-8), poklicna šola, srednja šola, višja/visoka šola), kot je to v Lendavi, Monoštru in Slovenski Istri.

Model smo testirali na vseh štirih vzorcih obravnavanih lokalno etnično mešanih skupnostih (Lendava, Monošter, Slovenska Istra in občina Železna Kapla - Bela) in s pomočjo regresijske analize ocenili parametre regresijskega modela ter statistični pomen modela.

LENDAVA (PREKMURJE)

Slika 3: Regresijska analiza celotnega vzorca v Lendavi na ravni posameznika (N = 678)

*V indeks MEDIJI so vključeni: Népszerűség, Magyar Nemzet, Magyar Hirlap, Muratáj, Radio Lendava, Radio Budimpešta, TV Slovenija (Mostovi/Hidak), TV Budimpešta.

Najprej smo naredili regresijsko analizo celotnega vzorca, zbranega v Lendavi. To pomeni, da so bili v analizo vključeni pripadniki manjšinske in večinske skupnosti.

Popravljen determinacijski koeficient²¹ ali kvadrat multiplega koeficienta korelacije (R^2), ki predstavlja razmerje med pojasnjeno in celotno vsoto kvadratov, je 0,65, kar pomeni, da 65 odstotkov odvisne spremenljivke PRO_REP pojasnimo z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi. Smiselnost celotnega modela pa je potrdil F test (Sig F = 0.000).

Vpliv med obravnavanimi spremenljivkami prikazuje standardizirani regresijski (parcialni) koeficient (beta), ki lahko zavzame vrednost na intervalu [-1, 1], njegova moč pa je ponazorjena tudi z debelino črte.

* * *

²¹ Ker se s povečevanjem števila neodvisnih spremenljivk vrednost determinacijskega koeficienta umetno povečuje, za oceno kakovosti regresijskega modela uporabimo popravljen determinacijski koeficient.

Kot najpomembnejši dejavnik v celotnem modelu se je izkazala **družina** anketiranca. Nakazan je močan vpliv družine, tako na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov kot tudi na izbor jezika šolanja anketiranca ter na intenzivnost spremljanja medijev v manjšinskem jeziku.

Hkrati pa se je pokazal tudi vpliv *medijev* v madžarskem jeziku na reprodukcijo in produkcijo etničnih elementov.

Drugi dejavniki v modelu ne kažejo pomembnejšega vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov posameznika.

V nasprotju z našim pričakovanjem, v modelu indeks *izobraževalni sistemi* ne kaže vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Predvidevamo, da je to posledica modela dvojezičnega izobraževalnega sistema, ki je razvit na narodno mešanem območju v Prekmurju in v katerega so vključeni vsi prebivalci, ne glede na etnično pripadnost. Podrobnejša analiza empiričnih podatkov pokaže, da je večji del anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki večinske skupnosti in ki doma in zunaj družine večinoma govorijo slovenski jezik, hodil v dvojezično šolo (njihov jezik šolanja je bila slovenščina in madžarščina) in analogno to seveda velja tudi za večji del pripadnikov madžarske skupnosti. Hkrati velja za anketirance (pripadnike večine), ki so se izobraževali v slovenskem ali drugem jeziku in so se na narodno mešano območje priselili, da njihovi otroci obiskujejo dvojezično šolo. To dejansko kaže produkcijo etničnih elementov. V tem primeru je izobraževalni sistem dejavnik, ki omogoča produkcijo in reprodukcijo etničnih elementov in hkrati ne »ločuje« etničnih skupnosti po jeziku šolanja, zato se v modelu ni pokazala linearna povezava med indeksom izobraževalni sistem in produkcija oziroma reprodukcija podatkov.

Pokazala pa se je povezava med *družino* in *izobraževalnim sistemom*, kar je na prvi pogled videti protislovno. Če pa podrobneje pogledamo empirične podatke, ugotovimo, da obstaja kar precejšna povezanost med etnično pripadnostjo in maternim jezikom članov družine (indeks DRUŽINA) ter jezikom šolanja anketiranca. Povezanost je na eni strani posledica tega, da se je precejšen delež anketirancev priselil na narodno mešano območje iz drugih krajev Slovenije ali tujine, ti pa so že končali šolanje v slovenskem ali katerem drugem jeziku. Na drugi strani se je večji del starejših anketirancev izobraževal v enojezičnem (slovenskem ali madžarskem) šolskem sistemu, saj so se šolali pred uvedbo dvojezičnega izobraževanja, torej pred letom 1959. To pomeni, da so se anketiranci slovenske etnične pripadnosti, katerih materni jezik je bila slovenščina, pretežno šolali v slovenskem jeziku, anketiranci madžarske etnične pripadnosti z madžarskim narodnim jezikom pa so se šolali pretežno v madžarskem jeziku.

Iz tega lahko sklepamo, da je izobraževalni sistem pri starejših generacijah (stari starši/starši/anketiranec) vplival predvsem na reprodukcijo ali transforma-

cijo etničnih elementov, medtem ko pri sedanjih (mlajših) generacijah (anketirane/otroci) izobraževalni sistem omogoča tudi produkcijo etničnih elementov.

Povezava med izobrazbo v okviru socioekonomskega statusa in mediji v madžarskem jeziku je sicer majhna, vendar negativna, kar bi pomenilo, da bolj izobraženi anketiranci manj posegajo po obravnavanih medijih v madžarskem jeziku. Hkrati pa se je pokazala tudi majhna, a pozitivna povezava med izobrazbo in udeleževanjem pri raznovrstnih dejavnosti, ki jih organizira manjšinska skupnost. Ker je ob negativni povezavi izobrazbe in spremljanja medijev v manjšinskem jeziku hkrati izražena pozitivna povezava med izobrazbo in spremljanjem manjšinskih dejavnosti, lahko predvidevamo, da tu ne gre za odklanjanje etničnih vsebin bolj izobraženih anketirancev. Verjetno gre za bolj pragmatične razloge. Predpostavljamo, da višja izobrazba pomeni večjo strokovno usposobljenost, ki zahteva spremljanje specifičnih strokovnih področij in literature. S tem v zvezi je treba omeniti pomanjkljivost medijev v manjšinskem jeziku, saj ti v svoje vsebinske strukture ne vključujejo cele vrste specializiranih področij in so zaradi tega manj »aktualni«. To je lahko eden od razlogov za manjše poseganje bolj izobraženih anketirancev po medijih v manjšinskem jeziku.

Na koncu je treba omeniti še negativno povezavo med izobrazbo in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, ki pa je zelo šibka, zato na njeni podlagi ni mogoče izpeljevati kakšnih trdnejših predpostavk.

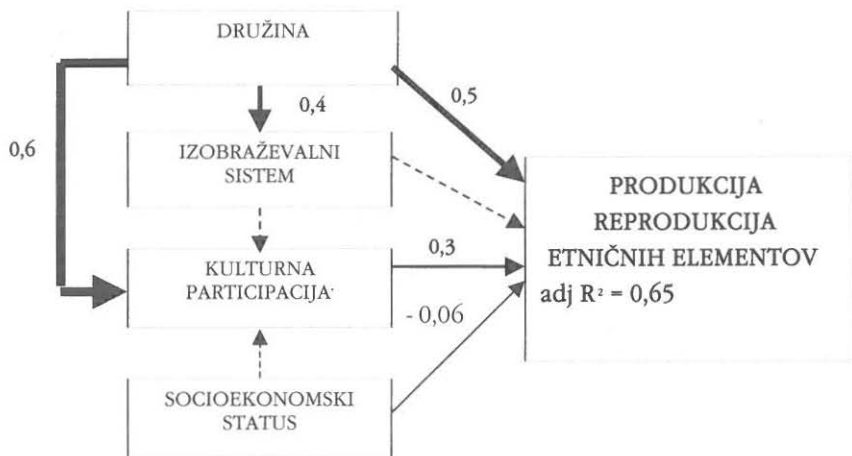
Regresijski model smo oblikovali na podlagi naših teoretičnih predpostavk o vplivu posameznih dejavnikov na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov in tudi njihovem medsebojnem vplivu. Analiza (ne samo na vzorcu Lendava, ampak tudi na vzorcu Monoštra, Slovenske Istre in Železne Kaple - Bele) je pokazala, da spremenljivki *institucionalna organiziranost* in *mediji* med seboj močno korelirata, kar pomeni, da dejansko merita isto dimenzijo. Na podlagi te ugotovitve smo se odločili, da oba indeksa združimo v skupen indeks, ki smo ga poimenovali **kulturna participacija**.

Indeks **kulturna participacija** torej vključuje udeleževanje anketiranca pri različnih dejavnostih, ki jih organizirajo manjšinske organizacije, ter spremljanje medijev v manjšinskem jeziku: zanimanje anketiranca za časopisne programe v manjšinskem jeziku, zanimanje anketiranca za radijske programe v manjšinskem jeziku, zanimanje anketiranca za televizijske programe v manjšinskem jeziku, udeleževanje oziroma zanimanje anketiranca za kulturne dejavnosti manjšinske skupnosti, udeleževanje oziroma zanimanje anketiranca za verske dejavnosti manjšinske skupnosti, udeleževanje oziroma zanimanje anketiranca za športne dejavnosti manjšinske skupnosti.

Vrednosti indeksov v posameznih etnično mešanih okoljih so: v Lendavi in Monoštru imata indeksa vrednosti od 0 do 22. V Slovenski Istri ima indeks

vrednosti od 0 do 28. V Železni Kapli - Beli pa ima indeks vrednosti od 0 do 26. Razlike v obsegu indeksov se pojavijo zato, ker je v posameznih okoljih različno število medijev.

Slika 4: Regresijska analiza celotnega vzorca v Lendavi na ravni posameznika (N = 678)

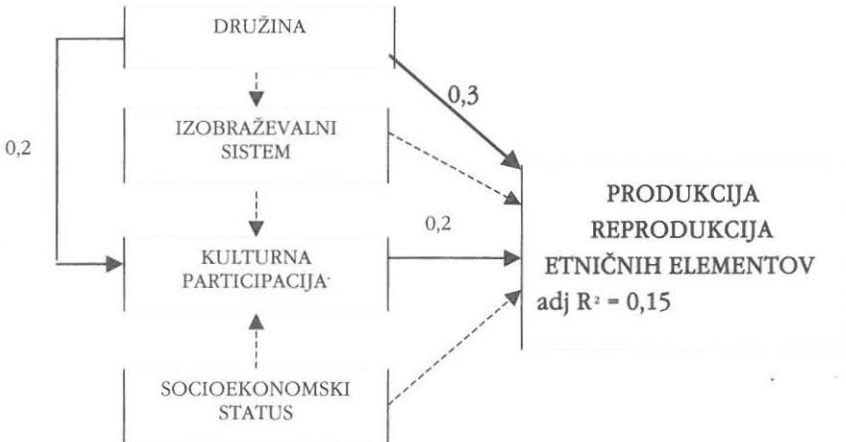

* V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: Népszerűség, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Muratáj, Radio Lendava, Radio Budimpešta, TV Slovenija (Mostovi/Hidak), TV Budimpešta.

V prenovljenem regresijskem modelu se razen povezave med *socioekonomskim statusom* (izobrazbo) in *kulturno participacijo*, razmerja med indeksi niso bistveno spremenila. Šibka povezava med izobrazbo ter kulturno participacijo (institucionalno organiziranostjo in mediji) je v prenovljenem modelu izginila.

Regresijska analiza celotnega vzorca v Lendavi nam pokaže, kateri dejavniki bolj in kateri manj vplivajo na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov v celotni skupnosti. To pa še ne pomeni, da so to identični dejavniki, ki vplivajo na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov madžarske skupnosti. Na tej točki se nam je zdelo pomembno preveriti, kakšne so korelacije med spremenljivkami, če v analizo vključimo samo vzorec anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki madžarske skupnosti.

Slika 5: Regresijska analiza vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki madžarske skupnosti v Lendavi (N = 214)

*V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: Népszerűség, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Muratáj, Radio Lendava, Radio Budimpešta, TV Slovenija (Mostovi/Hidak), TV Budimpešta.

Pri regresijski analizi vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki madžarske skupnosti, se je močno zmanjšala vrednost popravljenega determinacijskega koeficienta (R^2), ki pomeni odstotek odvisne spremenljivke PRO_REP, pojasnjene z merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi. Popravljen determinacijski koeficient se je s prvotnih 0,65 pri analizi celotnega vzorca zmanjšal na 0,15 pri analizi anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki madžarske skupnosti. Kljub precej nižjem popravljenem determinacijskem koeficientu pa je smiselnost celotnega modela potrdil F test (Sig F = 0.000). To pomeni, da model pojasni razlike v odvisni spremenljivki.

V analizi vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki manjšinske skupnosti, se je ohranil, čeprav zmanjšal, vpliv **družine** in **kulturne participacije** na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Zmanjšal se je tudi vpliv indeksa družine na kulturno participacijo anketiranca.

Glede na to, da je v Prekmurju uveljavljen model dvojezičnega *izobraževalnega sistema*, ki pripadnikom manjšine omogoča šolanje v njihovem jeziku, bi pričakovali, da se bo pri vzorcu pripadnikov madžarske manjšine pokazala povezanost med jezikom šolanja anketiranca in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Empirični podatki te povezave niso pokazali. Dejstvo, v katerem jeziku se je šolal anketiranec, ne kaže vpliva na prenos etničnih elementov naslednjim generacijam. Po naših predvidevanjih k temu delno prispevajo »omejitve« dvojezičnega šolstva v Prekmurju v tem smislu, da je dvojezično

izobraževanje sicer v zadostni meri omogočeno na osnovnošolski in delno srednješolski ravni, na višji in visoki ravni izobraževanja pa ne. To pomeni, da je jezik šolanja anketirancev madžarske etnične pripadnosti, ki imajo poklicno, srednješolsko ali visokošolsko izobrazbo, v veliki večini slovenski. Poleg tega obstaja delež anketirancev, pripadnikov madžarske skupnosti, ki so se šolali pred letom 1959, torej v enojezičnem izobraževalnem sistemu, ali pa so se odločili za šolanje zunaj narodnostno mešanega območja. Pri njih seveda ni povezave med jezikom šolanja ter reprodukcijo etničnih elementov (jezika).

Indeks *socioekonomskega statusa* (izobrazba) se tudi pri vzorcu madžarske skupnosti ni pokazal kot dejavnik, ki bi pomembno vplival na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

V modelu smo upoštevali samo »objektivna dejstva«, ki jih je dal anketiranec o sebi in svoji družini. Zanimivo je primerjati »objektivna dejstva« in percepcije anketirancev o dejavnikih, ki vplivajo na oblikovanje etnične identitete.

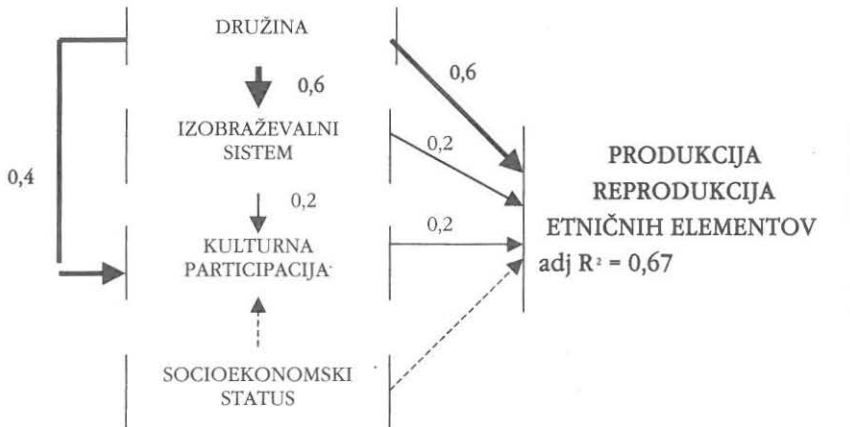
Med drugim smo jih tudi povprašali: »*Koliko po vašem mnenju vsak od navedenih elementov (družina, šola, cerkev, mediji, organizacije in društva, delovne organizacije, politične stranke) vpliva na razvoj narodne identitete madžarske manjšine v Prekmurju?*« Možni so bili odgovori: zelo (4), precej (3), malo (2), nič (1). Pripadniki madžarske skupnosti (N = 214) so dejavnike, ki vplivajo na oblikovanje madžarske etnične identitete, glede na njihov pomen razvrstili takole: 1. *družina* (arit. sred. = 3,6), 2. *šola* (arit. sred. = 3,4), 3. *mediji* (arit. sred. = 3,1), 4. *cerkev* (arit. sred. = 3,1), 5. *organizacije in društva* (arit. sred. = 2,9), 6. *delovne organizacije* (arit. sred. = 2,6), 7. *politične stranke* (arit. sred. = 2,6).

Izpostavitve družine in medijev (organizacije in društva imajo nekoliko manjšo aritmetično sredino) se sklada z rezultati, predstavljenimi v regresijskem modelu.

Drugo mesto, ki ga je v percepcijah anketirancev dosegla šola, pa je treba upoštevati kot dopolnilo regresijskemu modelu. Kljub temu da v regresijskem modelu indeks izobraževalni sistem ni pokazal vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov (zaradi omenjenih razlogov), pa je pomen dvojezičnega šolstva (učenje jezika, spoznavanje zgodovine madžarskega naroda itd.) razviden v percepcijah pripadnikov madžarske skupnosti za oblikovanje etnične identitete madžarske skupnosti.

SLOVENSKA ISTRA

Slika 6: Regresijska analiza celotnega vzorca v Slovenski Istri na ravni posameznika (N = 702)

* V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: La Voce del Popolo, Panorama, Il Piccolo, Il Meridiano, Radio Koper/Capodistria, Radio Trst, Radio RAI, TV Koper/Capodistria (italijanski program), italijanski televizijski programi, TV RAI I, TV RAI II.

V tem primeru je popravljen determinacijski koeficient (R^2), ki predstavlja razmerje med pojasnjeno in celotno vsoto kvadratov 0,67, kar pomeni, da 67 odstotkov odvisne spremenljivke PRO_REP pojasnimo z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi. Tudi v Slovenski Istri je F test (Sig F = 0.000) potrdil smiselnost celotnega modela.

Analiza vzorca Slovenske Istre je pokazala podobno močan vpliv družine kot v Lendavi. Močan vpliv družine se kaže na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, na izbor jezika šolanja in kulturno participacijo anketiranca (udeleževanje pri dejavnostih, ki jih organizirajo italijanska društva in organizacije ter spremljanje medijev v italijanskem jeziku). V Slovenski Istri je opaziti nekoliko močnejši vpliv družine (etnična pripadnost in materni jezik članov družine) na izbor jezika šolanja anketiranca, kar je verjetno delno posledica drugačnega šolskega sistema, saj lahko posameznik v Slovenski Istri izbira med šolanjem v slovenskem ali italijanskem učnem jeziku. Podobno predvidevamo, da je posledica drugačnega šolskega sistema tudi v modelu izražen večji vpliv indeksa *izobraževalni sistem* na produkcijo in reprodukcijo etničnih elementov. Na tem mestu velja omeniti, da empirični podatki, zbrani v Slovenski Istri in Lendavi, kažejo podobna strukturna razmerja pri preučevanju povezave med etnično

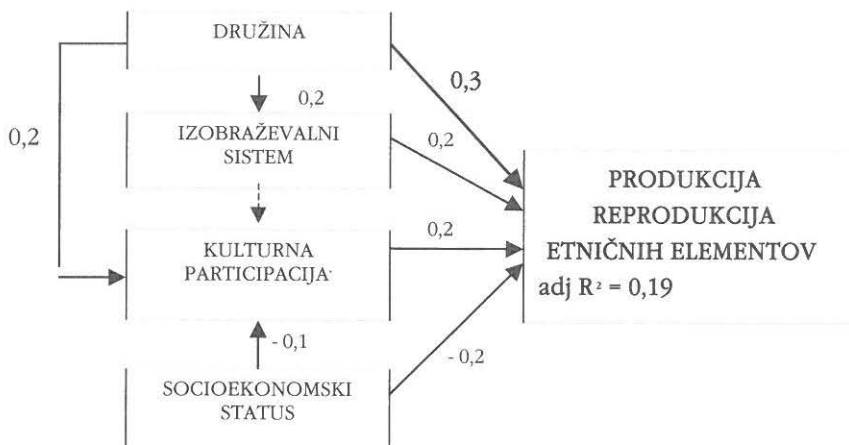
pripadnostjo anketiranca in njegovim jezikom šolanja na ravni osnovnošolskega izobraževanja. Opaznejše razlike se pokažejo na ravni poklicnega, srednješolskega in delno tudi visokošolskega izobraževanja. Pokaže se, da se v Slovenski Istri večji delež pripadnikov manjšine izobražuje v svojem maternem jeziku, kot v Lendavi, kar ni presenetljivo, saj so v Slovenski Istri kar dve gimnaziji in ena srednja šola (poklicno izobraževanje) v italijanskem učnem jeziku, medtem ko je v Lendavi samo ena dvojezična srednja šola z gimnazijskimi in poklicnimi oddelki. Podobna razlika obstaja tudi na ravni višje/visoke šole. V Slovenski Istri se je na višji ali visokošolski ravni večji delež anketirancev kot v drugih obravnavanih vzorcih šolal v svojem maternem jeziku, kar je povezano z večjim deležem prebivalstva, ki nadaljuje študij v Italiji.

Poleg vpliva družine in izobraževalnega sistema je izražen tudi vpliv *kulturne participacije* na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Spremenljivka *socioekonomskega statusa* (izobrazba) v modelu pa ni pokazala nobenega vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov ter na kulturno participacijo anketirancev.

Natančnejšo sliko o tem, kateri dejavniki bolj ali manj vplivajo na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov pri pripadnikih italijanske skupnosti, bomo dobili ob analizi vzorca italijanske skupnosti.

Slika 7: Regresijska analiza vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki italijanske manjšinske skupnosti v Slovenski Istri (N = 183)

* V indeks KULturna PARTICIPACIJA so vključeni mediji: La Voce del Popolo, Panorama, Il Piccolo, Il Meridiano, Radio Koper/Capodistria, Radio Trst, Radio RAI, TV Koper/Capodistria (italijanski program), italijanski televizijski programi, TV RAI I, TV RAI II.

Tudi pri vzorcu Slovenske Istre se je v analizi anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki italijanske skupnosti, močno zmanjšala vrednost popravljenega determinacijskega koeficienta (R^2), ki predstavlja odstotke odvisne spremenljivke PRO_REP, pojasnjene z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi. Popravljen determinacijski koeficient se je s prvotnih 0,69 pri analizi celotnega vzorca zmanjšal na 0,19 pri analizi anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki manjšinske skupnosti. Smiselnost celotnega modela pa je potrdil F test (Sig F = 0.000).

Pri analizi vzorca pripadnikov italijanske skupnosti v Slovenski Istri se je pokazalo, da na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov vplivajo vsi štirje dejavniki.

Ohranil, vendar nekoliko zmanjšal se je vpliv **družine** na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, kulturno participacijo ter izbor jezika šolanja anketiranca.

Tudi indeks *kulturne participacije* ter indeks *izobraževalnega sistema* sta ohranila vpliv na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Povezavi med *socioekonomskim indeksom* (izobrazbo) in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov ter *socioekonomskim indeksom* (izobrazbo) in *kulturno participacijo* pa sta dobili negativen predznak. To naj bi pomenilo, da bolj ko so anketiranci izobraženi, manj se zanimajo za participacijo pri dejavnostih, ki jih organizirajo manjšinska društva, manj spremljajo medije v manjšinskem jeziku in hkrati manj prispevajo k produkciji oziroma reprodukciji etničnih elementov.

Podatki pokažejo, da se nižje izobraženi anketiranci res v nekoliko večji meri redno in občasno udeležujejo kulturnih prireditev v primerjavi z višje in visoko izobraženimi anketiranci, izstopa pa tudi delež anketirancev s srednjo izobrazbo, ki se v večji meri občasno udeležuje kulturnih prireditev. Signifikatna razlika obstaja pri udeleževanju verskih dejavnosti, ki jih organizira italijanska skupnost, saj se nižje izobraženi bolj udeležujejo teh dejavnosti kot višje izobraženi. Pri udeleževanju v športnih dejavnostih pa glede izobrazbe ni razlik.

Spremljanje medijev v povezavi z izobrazbo je precej odvisno od konkretnega medija. Povezanost spremljanja medijev in izobrazbe obstaja pri tedniku Panorama, ki ga redno v največji meri spremljajo anketiranci s srednjo izobrazbo, sledijo višje izobraženi in šele nato nižje izobraženi, pogosto pa ga spremljajo predvsem nižje in srednje izobraženi. Razlike v spremljanju medijev v povezavi z izobrazbo obstajajo še pri časopisu Il Meridiano in pri Radiu Trst, ki ju v večji meri spremljajo nižje izobraženi.

Negativno povezavo med *socioekonomskim indeksom* (izobrazbo) in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov poskušamo pojasniti s podrobnejšo analizo korelacij med izobrazbo in posameznimi spremenljivkami, ki sestavljajo indeks produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov.

Izkazalo se je, da pri anketirancih z osnovnošolsko izobrazbo pri rabi jezika doma (s partnerjem, z otroki, mamo, očetom, brati/sestrami) v veliki meri prevladuje italijanski jezik. Pri anketirancih s poklicno ali srednješolsko izobrazbo sicer raba italijanskega jezika še vedno prevladuje, vendar so deleži anketirancev, ki doma govorijo slovensko, že večji. Anketiranci s končano višjo ali visoko šolo sicer skoraj vsi komunicirajo z otroki in mamo v italijanskem jeziku, medtem ko se pri komunikaciji z drugimi člani družine delež anketirancev, ki komunicirajo v slovenskem jeziku, nekoliko poveča.

Podobno je tudi pri maternem jeziku otroka. Materni jezik otrok anketirancev z nižjo (osnovnošolsko) ali višjo (visokošolsko) izobrazbo je večinoma italijanski. Pri anketirancih s poklicno in srednješolsko izobrazbo je delež otrok s slovenskim maternim jezikom večji.

Še izrazitejše razlike pa se pojavijo pri rabi jezika v javnosti. V določenih situacijah (v ambulanti, banki, na pošti, v avtobusu in na sodišču) anketiranci z višjo, s srednješolsko in poklicno izobrazbo pretežno uporabljajo slovenski jezik. Te razlike lahko delno razložimo z večjo jezikovno »prilagodljivostjo« višje izobraženih anketirancev v posameznih situacijah. Pomemben pa je tudi podatek, da je kar 80 odstotkov anketirancev z osnovnošolsko izobrazbo starejših od 51 let. Za pripadnike starejše generacije lahko predvidevamo, da bolje obvladajo italijanski kot slovenski jezik, saj so se večinoma šolali v italijanskem jeziku. Torej, če že govorimo o slabljenju prenosa etničnih elementov na naslednjo generacijo v povezavi z izobrazbo anketirancev, ugotovimo, da to velja predvsem za anketirance (pripadnike italijanske skupnosti) s poklicno ali srednješolsko izobrazbo.

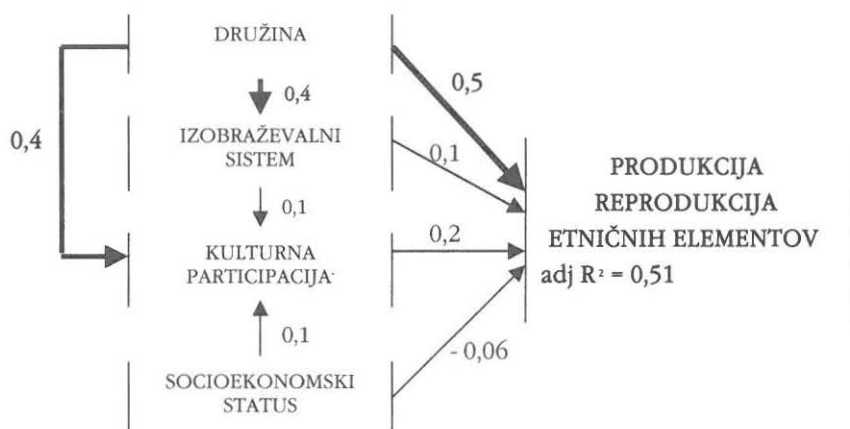
V Slovenski Istri je opaziti, da se izražena stališča anketirancev glede dejavnikov, ki vplivajo na ohranjanje italijanske etnične identitete, ujemajo z rezultati regresijskega modela.

Odgovori anketirancev na vprašanje: »Navedli vam bomo nekaj področij, ki so pomembna za oblikovanje narodnostne identitete (jezik, kultura itd.), vi pa nam povejte, koliko po vašem mnenju vsak od navedenih elementov vpliva na ohranjanje narodne identitete italijanske manjšine v Slovenski Istri?« (Možni so bili odgovori: zelo (4), precej (3), malo (2), nič (1).) Pripadniki italijanske skupnosti (N = 183) so dejavnike, ki vplivajo na oblikovanje etnične identitete, glede na njihov pomen razvrstili takole: 1. družina (arit. sred. = 3,8), 2. šola (arit. sred. = 3,8), 3. organizacije in društva (arit. sred. = 3,4), 4. mediji (arit. sred. = 3,3), 5. delovne organizacije (arit. sred. = 2,7), 6. cerkev (arit. sred. = 2,5), 7. politične stranke (arit. sred. = 2,5).

Njihovi odgovori so bili podobni rezultatom, ki smo jih dobili s pomočjo regresijskega modela.

MONOŠTER (SLOVENSKO PORABJE)

Slika 8: Regresijska analiza celotnega vzorca v Monoštru na ravni posameznika (N = 602)

* V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: Porabje, Vestnik, Delo, Rado Slovenija, Radio Maribor, Radio Murska Sobota, Televizija Slovenija I, Televizija Slovenija II.

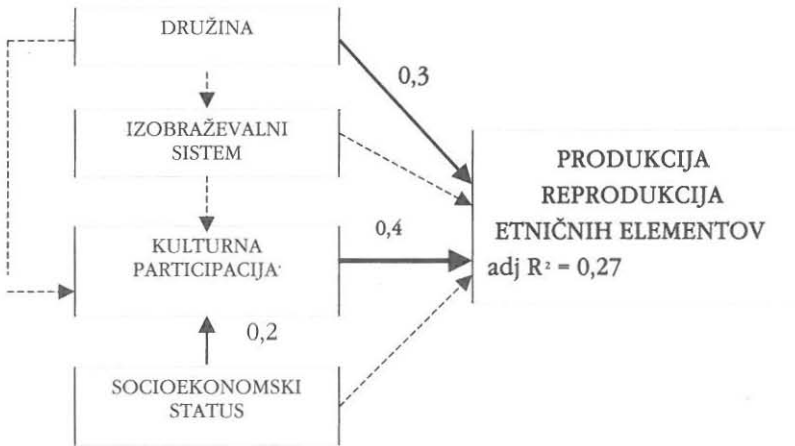
Popravljen determinacijski koeficient (R^2) je 0,51, kar pomeni, da 51 odstotkov odvisne spremenljivke PRO_REP pojasnimo z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi. Med vsemi obravnavanimi vzorci je v Monoštru odstotek pojasnjene odvisne spremenljivke najmanjši, vendar je tudi v tem primeru F test (Sig F = 0.000) potrdil smiselnost celotnega modela.

Tako kot v drugih lokalno etnično mešanih skupnostih tudi v Monoštru po svojem vplivu na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov izstopa **družina**, ki vpliva še na kulturno participacijo ter jezik šolanja anketiranca.

Manjši vpliv na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov sta pokazala še *izobraževalni sistem* in *kulturna participacija*.

V Monoštru se je izoblikovala negativna povezava med izobrazbo in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, vendar je ta tako majhna, da je njeno upoštevanje vprašljivo. Hkrati pa se je oblikovala pozitivna povezava med *socioekonomskim statusom* (izobrazbo) in kulturno participacijo.

Slika 9: Regresijska analiza vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske manjšinske skupnosti v Monoštru (N = 128)

* V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: Porabje, Vestnik, Delo, Radio Slovenija, Radio Maribor, Radio Murska Sobota, Televizija Slovenija I, Televizija Slovenija II.

Še najmanj se je vrednost popravljene determinacijskega koeficienta (R^2), ki predstavlja odstotke odvisne spremenljivke PRO_REP, pojasnjene z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi, zmanjšala v Monoštru. Popravljen determinacijski koeficient se je s prvotnih 0,51 pri analizi celotnega vzorca zmanjšal na 0,27 pri analizi anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti. Tudi v Monoštru je F test (Sig F = 0.000) potrdil smiselnost celotnega modela.

Pri analizi vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti v Monoštru, je opaziti dva dejavnika, ki pomembno vplivata na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, to sta **kulturna participacija** in **družina**.

Pri tem naj bi bil vpliv kulturne participacije na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov nekoliko močnejši kot vpliv družine na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov slovenske skupnosti.

Čeprav imajo dejavnosti na kulturnem področju, ki jih organizirajo slovenska društva, desetletja dolgo tradicijo, pa se je šele v devetdesetih letih dvajsetega stoletja oblikovala samostojna organizacija Zveza Slovencev na Madžarskem, zgradil Slovenski kulturno-informacijski center, ki postaja središče kulturnega in družabnega življenja porabskih Slovencev ter razvili mediji v slovenskem jeziku.

Institucionalna prenova kulturnega delovanja je prispevala k revitalizaciji slovenske skupnosti, kar se kaže tudi v vplivu kulturne participacije pri prenosu etničnih elementov na mlajše generacije. Videti je, da se je kulturna in medijska dejavnost (kljub relativni skromnosti v pestrosti ponudbe v preteklosti) izoblikovala kot pomemben identifikacijski dejavnik.

Kaže pa se tudi vpliv izobrazbe na kulturno participacijo anketirancev. Bolj izobraženi anketiranci se v večji meri udeležujejo dejavnosti, ki jih organizirajo manjšinska društva ter tudi v večji meri spremljajo medije v slovenskem jeziku. To je lahko posledica dejstva, da je precejšen del kulturne in medijske produkcije v slovenskem knjižnem jeziku, ki pa ga po naših predvidevanjih večinoma razume višje izobraženo prebivalstvo.

Na drugi strani pa v Monoštru vpliv družine ni tako zelo izražen kot v drugih obravnavanih etnično mešanih skupnostih.

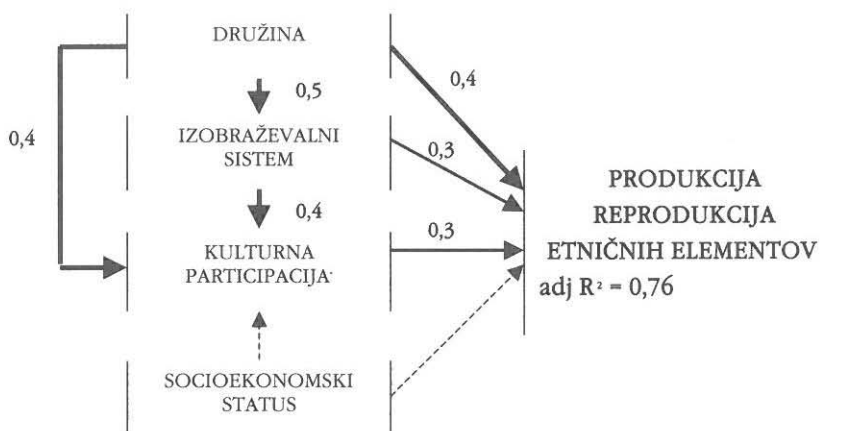
Nobenega vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov pa ne kaže izobraževalni sistem. Podroben pregled empiričnih podatkov pokaže nekaj značilnosti izobraževalnega sistema v Porabju. Izredno malo (nekaj izjem) anketirancev, ki so se opredelili za pripadnike madžarske etnične skupnosti, se je šolalo v slovenskem jeziku ali v obeh. Od vseh obravnavanih manjšinskih situacij se v Monoštru pripadniki večine v najmanjšem deležu izobražujejo v slovenskem jeziku. Anketiranci, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske etnične skupnosti, so se v omembe vrednem deležu v slovenskem jeziku šolali le na ravni osnovne šole, na višjih stopnjah je njihovo število zelo majhno. Pravne možnosti na Madžarskem sicer dopuščajo vključevanje manjšinskega jezika v izobraževalni sistem na celotni šolski vertikali, vendar je to še vedno bolj formalna kot pa realna možnost. Poleg tega slovenska skupnost nima vzgojno-izobraževalnih ustanov v slovenskem jeziku, temveč se slovenščina poučuje kot učni predmet. Bistvena pomanjkljivost izobraževalnega sistema na Madžarskem pa je tudi ta, da dvojezičnost ni predvidena za večinski narod.

V percepcijah anketirancev (odgovori anketirancev na vprašanje: *»Navedli vam bomo nekaj področij, ki so pomembna za oblikovanje narodnostne identitete (jezik, kultura itd.), vi pa nam povejte, koliko po vašem mnenju vsak od navedenih elementov vpliva na ohranjanje narodne identitete slovenske manjšine v Porabju?«*) Možni so bili odgovori: zelo (4), precej (3), malo (2), nič (1), $N = 128$) o dejavnikih, ki so pomembni za razvoj etnične identitete, je družina (arit. sred. = 3,6) postavljena na prvo mesto, sledi pa ji na drugem mestu šola (arit. sred. = 3,3) pred cerkvijo (arit. sred. = 2,9), mediji (arit. sred. = 2,9) in dejavnostmi, ki jih organizirajo manjšinske organizacije in društva (arit. sred. = 2,6), kar je nekoliko v neskladju z izsledki regresijske analize. Vsekakor pa to pomeni, da tudi vloge izobraževalnega sistema ne smemo podcenjevati.

OBČINA ŽELEZNA KAPLA - BELA (KOROŠKA)

Preden analiziramo rezultate regresijske analize in percepcije anketirancev, velja še enkrat opozoriti na relativno majhen vzorec, realiziran v občini Železna Kapla - Bela, zaradi česar moramo biti pri sprejemanju kakršnih koli ugotovitev še posebno previdni.

Slika 10: Regresijska analiza celotnega vzorca v Železni Kapli - Beli na ravni posameznika (N = 108)

* V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: Slovenski vestnik, Naš tednik, Nedelja, Družina, Radio Slovenija, lokalni radijski program iz Slovenije, Agora/Korotan, ÖRF (slovenske radijske oddaje), TV Slovenija I, TV Slovenija II.

Popravljen determinacijski koeficient (R^2), ki predstavlja razmerje med pojasnjeno in celotno vsoto kvadratov, je v tem primeru kar 0,76, to pomeni, da 76 odstotkov odvisne spremenljivke PRO_REP pojasnimo z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi. Med vsemi obravnavanimi skupnostmi je v Železni Kapli - Beli odstotek pojasnjene odvisne spremenljivke največji. Podobno kot v predhodnih analizah je tudi tu F test (Sig F = 0.000) potrdil smiselnost celotnega modela.

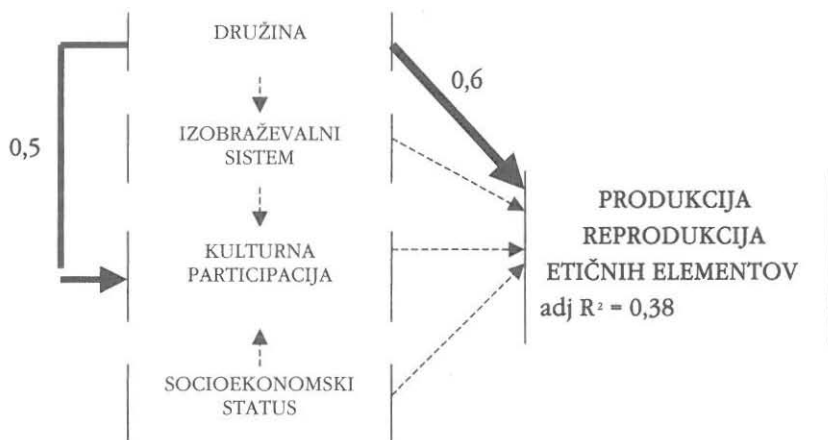
V občini Železni Kapli - Beli glede vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov izstopajo predvsem trije dejavniki: **družina**, **izobraževalni sistem** in **kulturna participacija**. To pomeni, da anketiranci, ki izhajajo iz družine, katere člani se večinoma opredeljujejo kot pripadniki slovenske skupnosti oziroma je njihov materni jezik slovenščina in/ali se šolajo v slovenskem jeziku (ali dvojezično) in/ali se udeležujejo raznovrstnih dejavnosti v organizaciji slovenskih

društev ter hkrati spremljajo medije v slovenskem jeziku, bolj omogočajo produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Analogno velja za anketirance, ki so se opredelili kot pripadniki večinske skupnosti. Izražen je tudi vpliv etničnega »porekla« družine na izbor jezika šolanja anketiranca ter na kulturno participacijo anketiranca.

Iz modela lahko sklepamo na precejšnjo »ločenost« manjšinske in večinske skupnosti glede izobraževanja v manjšinskem jeziku in kulturne participacije (udejstvovanja pri dejavnostih, ki jih organizirajo slovenska društva in organizacije, ter spremljanju medijev v slovenskem jeziku) anketirancev.

Izobrazba anketiranca (v okviru socioekonomskega indeksa) ne kaže nobene vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov ali na kulturno participacijo.

Slika 11: Regresijska analiza vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske manjšinske skupnosti v Železni Kapli - Beli (N = 40)

* V indeks KULTURNA PARTICIPACIJA so vključeni mediji: Slovenski vestnik, Naš tednik, Nedelja, Družina, Radio Slovenija, lokalni radijski program iz Slovenije, Agora/Korotan, ÖRF (slovenske radijske oddaje), TV Slovenija I, TV Slovenija II.

V Železni Kapli - Beli se odstotek odvisne spremenljivke PRO_REP, pojasnjene z vsemi merjenimi neodvisnimi spremenljivkami oziroma indeksi, ni tako močno zmanjšal kot v Lendavi in Slovenski Istri. Popravljen determinacijski koeficient se je s prvotnih 0,76 pri analizi celotnega vzorca, zmanjšal na 0,38 pri analizi vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti. Čeprav je vzorec majhen, je tudi tu F test (Sig F = 0.000) potrdil smiselnost celotnega modela.

Ravno nasprotno kot v Lendavi in Slovenski Istri se je v Železni Kapli - Beli v analizi anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti, pomen **družine** celo povečal. Povečala sta se vpliv družine na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov ter vpliv na kulturno participacijo anketiranca. Kar pomeni, da se anketiranci, ki izhajajo iz družin, katerih člani se večinoma opredeljujejo kot pripadniki slovenske skupnosti in je slovenščina njihov materni jezik, tudi sami opredeljujejo kot pripadniki slovenske skupnosti in hkrati v večji meri »skrbijo« za prenos slovenskih etničnih elementov na svoje otroke. Opazna je povezava med slovenskim »družinskim poreklom« in udeleževanjem pri dejavnostih, ki jih organizirajo slovenske organizacije, ter spremljanje medijev v slovenskem jeziku.

Preostali indeksi (dejavniki) v modelu na ravni posameznika ne izkazujejo nobenega vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, pa tudi njihove medsebojne povezanosti v modelu niso več izražene kot pomembne.

V vzorcu pripadnikov manjšinske skupnosti povezava med indeksom *izobraževalni sistem* in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov ter *kulturno participacijo* in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov ni več izražena. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da sta izobraževalni sistem in kulturna participacija bolj relevantna dejavnika za produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov pri pripadnikih večinske skupnosti, kot pri pripadnikih manjšinske skupnosti.

Podrobna analiza vzorca anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti, nam pokaže, da se jih je šolalo v slovenskem jeziku: v ljudski šoli 90 odstotkov, v glavni šoli samo še 35 odstotkov, v gimnaziji 15 odstotkov, v poklicni šoli 20 odstotkov, v višji poklicni šoli 7,5 odstotka, na akademiji 2,5 odstotka in nobeden na univerzi.

Povezava med spremenljivko jezik šolanja anketiranca in spremenljivkami, ki so združene v indeksu produkcije oziroma reprodukcije, pokažejo predvsem pomanjkljivost majhnega vzorca, s katerim razpolagamo v Železni Kapli - Beli. Večina povezav ni statistično značilna, ali pa se korelacij zaradi premajhnega števila enot ne da izračunati.

Glede spremljanja kulturnih dejavnosti, ki jih organizirajo slovenska društva, se 85 odstotkov anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti, redno ali občasno udeležuje kulturnih prireditev, 70 odstotkov se redno ali občasno udeležuje verskih prireditev in 30 odstotkov se redno ali občasno udeležuje športnih prireditev. Nadaljnje povezave obiskovanja kulturnih in verskih prireditev (analiza podatkov obiskovanja športnih prireditev je pokazala, da v tem ne gre toliko za povezavo z etnično opredelitvijo, kot za osebni interes posameznika za šport) in spremenljivkami, združenimi v indeksu produkcije

oziroma reprodukcije pokažejo, da anketiranci, ki se udeležujejo kulturnih prireditev slovenskih društev, v glavnem doma govorijo slovensko (z vsemi člani družine), da je materni jezik prvega otroka slovenščina, da je jezik šolanja otrok slovenščina (razen: poklicna šola, višja poklicna šola, akademija in univerza) in da je v večini primerov etnična pripadnost otroka slovenska.

Percepcije anketirancev (odgovori anketirancev na vprašanje: *»Navedli vam bomo nekaj področij, ki so pomembna za oblikovanje narodnostne identitete (jezik, kultura itd.), vi pa nam povejte, koliko po vašem mnenju vsak od navedenih elementov vpliva na ohranjanje narodne identitete slovenske manjšine na Koroškem?«*) Možni so bili odgovori: zelo (4), precej (3), malo (2), nič (1); N = 40), ki so se opredelili kot pripadniki slovenske skupnosti, glede dejavnikov, po njihovem mnenju pomembnih za oblikovanje in razvoj etnične identitete, so sledeče: 1. družina (arit. sred. je 3,8), 2. organizacije in društva (arit. sred. je 3,6), 3. šola (arit. sred. je 3,3), 4. delovne organizacije (slovensko delovno okolje) (arit. sred. je 3,3), 5. cerkev (arit. sred. je 3,2), 6. mediji (arit. sred. je 2,9), 7. politične stranke (arit. sred. je 2,4).

Tako kot v Lendavi in Slovenski Istri se tudi anketirancem (pripadnikom manjšinske skupnosti) v Železni Kapli - Beli zdi družina tista, ki v največji meri vpliva na oblikovanje etnične identitete. Zanimivo je, da medtem ko pri preostalih treh vzorcih (Lendava, Slovenska Istra in Monošter) drugo mesto zavzame šola, so v percepcijah anketirancev iz Železne Kaple - Bele drugo mesto zavzele organizacije in društva in šele tretje mesto šola. Morda gre pri tem za to, da anketiranci percipirajo manjšinske organizacije in društva (kulturno participacijo) na enak način kot družino - v smislu neke vrste »intimnih prostorov«, v okviru katerih lahko izražajo svoje etnične elemente.

UGOTOVITVE, PRIDOBLJENE NA PODLAGI PRIMERJALNE KVANTITATIVNE ANALIZE

Želeli smo ugotoviti, kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo na ohranjanje ali opuščanje etničnih elementov pri posamezni manjšinski skupnosti, ter ali lahko za posamezno etnično skupnost trdimo, da so spremenljivke iz določenega sklopa dejavnikov (družbenokulturni dejavniki, institucionalni dejavniki, socioekonomski dejavniki) bolj oziroma manj ključne v procesu njene produkcije oziroma reprodukcije.

Preden izluščimo ugotovitve analize, je treba omeniti omejitve in značilnosti uporabljenega kvantitativnega pristopa:

- Upoštevati moramo, da kvantitativni pristop analize podatkov daje prednost posploševanju značilnostim družbenega pojava (odnosov ali povezav

med spremenljivkami) pred obravnavanjem njegove kompleksnosti. Tovrstno preučevanje je usmerjeno v preverjanje teoretičnih predpostavk in ne v razkrivanje zgodovinskih razmer, ki omogočajo raznovrstne rezultate oziroma pojavne oblike. Ker so družbeni pojavi kompleksni, je taka generalizacija v najboljšem primeru dejansko njegova parcialna razlaga.

- S pomočjo multivariantnih statističnih metod (regresijske analize) preverjamo teoretični model, za katerega predvidevamo, da je primeren za vse enote in za vse pripadnike neke skupnosti (in vse etnično mešane skupnosti). To pomeni, da posamezne enote pridobijo signifikanco v odnosu do splošnega modela, ki vključuje značilnosti večine enot, pri tem pa se ne upošteva specifičnih zgodovinskih, kulturnih, političnih okoliščin.
- V kvantitativni analizi se s pomočjo multivariantnih metod oblikuje »model«, ki ga lahko apliciramo na večino enot, rezultat pa je enopomenska rešitev na raziskovano vprašanje. V tem primeru je raznolikost med enotami obravnavana kot odstopanje od prvotnega modela. Posledično se vzpostavi predpostavka, da je učinek nekega dejavnika (spremenljivke) enak v različnih kontekstih.
- Poenostavljanje koncepcije vzroka, ki je vključeno v predpostavkah statističnega modela, hkrati omogoča tudi prednost, in sicer analizo velikega števila enot.
- Za uspešno analizo je treba zagotoviti veljavnost in zanesljivost merjenih spremenljivk. Hitro se namreč zgodi, da ključne spremenljivke ne merijo tistega pojava oziroma odnosa, ki bi ga morale, da je pojav oziroma odnos skrit v drugih spremenljivkah ali pa funkcionalna oblika pojava oziroma odnosa ni pravilno opredeljena.
- Pozorni moramo biti na to, da iz analize ne izpustimo relevantnih spremenljivk. Če v regresijski model ne vključimo neodvisnih spremenljivk, ki so ključne za pojasnjevanje, odvisne spremenljivke, dobimo model slabe kakovosti, ocene regresijskih koeficientov pa so manj zanesljive.
- Etnična identiteta je dokaj težko ulovljiva kategorija. Zavedati se moramo, da nekaterih vzrokov (dejavnikov), ki vplivajo na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, ne moremo ali ne znamo meriti in tako ne pridemo do podatkov zanje.
- Pri obravnavani problematiki je prisoten problem multikolinearnosti oziroma medsebojne odvisnosti neodvisnih spremenljivk, to pa pomeni, da z analizo ni mogoče v celoti izluščiti dejanskega vpliva posameznih spremenljivk na odvisno spremenljivko.

Za vsako lokalno etnično mešano skupnost smo najprej naredili regresijsko analizo na celotnem vzorcu, to pomeni, da so bili v analizo vključeni pripadniki manjšinske in večinske skupnosti. Povzetek splošnih značilnosti vzorcev, ki jih je pokazala regresijska analiza, je:

- Primerjava popravljenih determinacijskih koeficientov pokaže, da z indeksi, ki smo jih vključili v regresijski model, največji delež odvisne spremenljivke (indeksa) PRO_REP pojasnimo pri vzorcu Železna Kapla - Bela (76 odstotkov), najmanjši del pa v Monoštru (51 odstotkov). Med obema vrednostma sta Slovenska Istra s 67 odstotki in Lendava s 65 odstotki pojasnjenim deležem indeksa PRO_REP. Preostali, nepojasneni delež odvisne spremenljivke PRO_REP imenujemo »člen napake«, ki vključuje vse a) nezajete vplive, torej vplive spremenljivk, ki jih nismo vključili v model in imajo na odvisno spremenljivko določen vpliv, ter b) različne povsem slučajnostne vplive (meritvene napake itd.)
- V vseh štirih etnično mešanih skupnostih se je pokazal močan vpliv dejavnika **družina**.
- Največje razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi so se pokazale glede vpliva **izobraževalnega sistema** na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Pri preučevanju vpliva izobraževalnega sistema se kažejo omejitve multivariantnih statističnih metod, s katerimi preverjamo teoretični model, za katerega predvidevamo, da je primeren za vse enote oziroma vse pripadnike neke skupnosti, pri tem pa ne upošteva specifičnih zgodovinskih, kulturnih, političnih okoliščin. Posledično se vzpostavi predpostavka, da je učinek nekega dejavnika (spremenljivke) enak v različnih kontekstih.
- Različna moč vpliva izobraževalnega sistema se kaže od Lendave, kjer ni izražena povezava med izobraževalnim sistemom in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, Monoštra, kjer je ta vpliv sicer izražen, vendar je zelo šibak (0,1), Slovenske Istre, kjer je vpliv nekoliko bolj izražen (0,2), pa do Železne Kaple - Bele, kjer je vpliv izobraževalnega sistema med vsemi skupnostmi najmočnejši (0,3).
- Vpliv **kulturne participacije** na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov je izražen v vseh obravnavanih etnično mešanih skupnostih in tudi moč vpliva je povsod približno enaka.
- Kot manj izrazit se je pokazal vpliv **socioekonomskega dejavnika** (izobrazbe). Tako je v Lendavi in Monoštru prikazana zelo šibka, a negativna povezava med **izobrazbo** in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, v Slovenski Istri in Železni Kapli - Beli pa ni izražena povezava med

izobrazbo anketiranca in prenosom etničnih elementov na mlajše generacije.

Naslednji korak je bil regresijska analiza na vzorcih anketirancev, ki so se opredelili kot pripadniki manjšinske skupnosti. Rezultati so pokazali, da so se povezave med spremenljivkami na teh vzorcih formirale drugače:

- Najprej velja izpostaviti ugotovitev, da se je pri vseh štirih obravnavanih vzorcih manjšinskih skupnosti vrednost popravljenega determinacijskega koeficienta precej zmanjšala. Še najmanj se je vrednost determinacijskega koeficienta zmanjšala v Monoštru (z $R^2 = 0,51$ na $R^2 = 0,27$) in v Železni Kapli - Beli (iz $R^2 = 0,76$ na $R^2 = 0,38$), precej več pa v Lendavi (iz $R^2 = 0,65$ na $R^2 = 0,15$) in Slovenski Istri (iz $R^2 = 0,67$ na $R^2 = 0,19$).
- Visoke vrednosti determinacijskega koeficienta pri preučevanju *celotnih vzorcev* posameznih lokalnih etnično mešanih skupnosti kažejo, da so dejavniki, vključeni v regresijski model, dejansko tisti, ki pojasnjujejo razlike med večinsko in manjšinsko populacijo.
- Pri analizi *vzorcev pripadnikov manjšinske skupnosti* se je pokazalo, da je večji del odvisne spremenljivke ostal nepojasnen, kar pomeni, da na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov vplivajo še druge spremenljivke, ki pa niso zajete v naš model. S tem mislimo predvsem na psihološke značilnosti posameznika in kontekstualne dejavnike (med katere spadajo družbenopolitična dogajanja, demografska struktura, status manjšinske skupnosti, teritorialna identiteta itd.), ki signifikantno vplivajo na oblikovanje manjšinske etnične identitete. Ob tem se zdi, da vse bolj postajajo pomembni oziroma stopajo v ospredje individualni psihološki elementi (občutek pripadnosti etnični skupnosti, cilji in ambicije posameznika, zavist do statusa pripadnikov drugih skupnosti, strah pred marginalizacijo ipd.), vse manj pa »sociološke« komponente (teritorij, jezik, zgodovinski spomin, socializacija v odrasčanju). (Komac 1986; Susič, Sedmak 1983) Podobno Alardt (1990) govori o vedno manjšem pomenu teritorialne pripadnosti in porekla ter vedno večjem pomenu individualne izbire in subjektivne samoidentifikacije kot podlage za etnično identiteto. V tem smislu je tudi socializacija obravnavana kot nikoli končan proces, v okviru katerega akterji nenehno interpretirajo konkurenčne simbole in prilagajajo svojo identiteto okolju. Tako lahko v reakcijah otrok na vzgojne stile staršev vidimo veliko več kot le enostavno sprejemanje tistega, kar jim prenašajo starši. Vse to pa so težko »merljivi« dejavniki.
- Analiza neodvisnih spremenljivk oziroma indeksov v vseh štirih lokalnih etnično mešanih skupnostih je pokazala, da med njimi obstajajo korelacije,

kar oteži ugotavljanje narave odnosa med neodvisnimi spremenljivkami in odvisno spremenljivko.

- Primerjalna preglednica obstoječih povezav v štirih regresijskih modelih med vključenimi indeksi in produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov v posameznih manjšinskih skupnostih:

produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov	družina	izobraževalni sistem	kulturna participacija	socioekonomski status
Lendava	X		X	
Slovenska Istra	X	X	X	- X
Železna Kapla - Bela	X			
Monošter	X		X	

Med regresijskimi analizami vzorcev pripadnikov manjšinskih skupnosti na eni strani izstopa **Železna Kapla - Bela**, ki kaže izrazito močan vpliv *družine* kot tistega dejavnika, ki edini prispeva k produkciji oziroma reprodukciji etničnih elementov. Drugi dejavniki: *izobraževalni sistem*, *kulturna participacija*, *socioekonomski status* na obravnavanem vzorcu ne kažejo vpliva na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Kot prvi možni vzrok za tako izstopajoči izid regresijske analize bi bilo treba kot možnost omeniti problem vzorca. Ob tem je treba izraziti našo domnevo, da je izključenost vpliva indeksov *izobraževalnega sistema* in *kulturne participacije* verjetno prej posledica majhnega vzorca v Železni Kapli - Beli, kot pa specifičnih značilnosti slovenske skupnosti oziroma nerelevantnosti izobraževalnega sistema in kulturne participacije. Vzorec je sicer sprejemljiv za analizo in tudi regresijski model zadošča osnovnim statističnim predpostavkam, kljub temu pa ne vemo, kakšne so karakteristike tistega dela vzorca (kakšne so njihove percepcije), ki so zavrnilo sodelovanje v anketi.

Na Koroškem se v Železni Kapli - Beli srečujemo s precej močnim nasprotovanjem dela večinskega prebivalstva uresničevanju posebnih pravic slovenske manjšine. To se občasno kaže v javnem mnenju, izraženem v medijih, raznih javnih pobudah, stališčih nekaterih političnih strank in navsezadnje tudi v obstoju civilnega gibanja Kärntner Heimatdienst. Tovrstno nasprotovanje dela večinske populacije posebnim pravicam in izražanju etničnih elementov slovenske skupnosti lahko vodi v »zapiranje« manjšine v krog družine in izpostavljanja družine kot tistega dejavnika, tistega prostora, ki v večji meri omogoča produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Na drugi strani pa regresijski model analize vzorca **Slovenske Istre** izkazuje vpliv vseh dejavnikov: *družine, izobraževalnega sistema, kulturne participacije* in *socioekonomskega statusa* na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Poleg *družine*, ki se je pokazala kot pomemben dejavnik prenosa etničnih elementov na naslednje generacije tudi pri vseh ostalih obravnavanih manjšinskih etničnih skupnosti, se pri italijanski skupnosti v Slovenski Istri pokazeta kot pomembna dejavnika prenosa še *izobraževalni sistem* in *kulturna participacija*.

Dejstvo je, da ima od vseh obravnavanih manjšinskih skupnosti italijanska skupnost v Slovenski Istri še »najboljše« možnosti za šolanje v italijanskem jeziku na celotni vertikali. Na narodno mešanem območju delujejo trije vrtci z italijanskim učnim jezikom, tri osnovne šole s šestimi podružnicami in tri srednje šole (dve gimnaziji in ena srednja strokovna šola). Na univerzitetni ravni pa mnogi študentje (v večjem številu kot v drugih obravnavanih etnično mešanih skupnostih) obiskujejo univerze v Italiji, kar jim omogoča tudi njihova geografska bližina.

Podobno velja za *kulturno participacijo*, s pomočjo katere italijanska skupnost prikazuje prisotnost na določenem ozemlju ter hkrati ohranja svoje etnične elemente, še posebno jezik. Tudi pri kulturni participaciji je italijanska skupnost izjema kot edina skupnost, ki ima svoj dnevni časopis v italijanščini in hkrati tudi večjo izbiro radijskega in televizijskega programa v italijanskem jeziku.

Še v nečem se italijanska skupnost razlikuje od drugih preučevanih manjšinskih skupnosti: pokazal se je vpliv socioekonomskega statusa (izobrazbe) na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, ki pa je negativen, kar naj bi pomenilo, da višje izobraženi anketiranci v manjši meri prispevajo k prenosu etničnih elementov na mlajše generacije. Podrobnejši pregled empiričnih podatkov (povezav med izobrazbo in spremenljivkami, ki tvorijo indeks produkcija oziroma reprodukcija) pa je pokazal, da če že govorimo o slabljenju prenosa etničnih elementov na naslednjo generacijo v povezavi z izobrazbo anketirancev, ugotovimo, da to velja predvsem za anketirance s srednješolsko oziroma poklicno izobrazbo. To lahko povežemo z ugotovitvijo Sedmakove (2001), ki v svojih analizah ugotavlja, da je zavedanje problematike položaja in ohranjanja italijanske manjšine ter zavestno negovanje italijanskega jezika kot elementa skupinske identifikacije/diferenciacije, ki ga je treba ohraniti »za vsako ceno«, bolj prisotno med višje izobraženimi.

Izsledki regresijske analize med **Lendavo** in **Monoštrom** na ravni posameznika niso pokazali razlik glede tega, kateri dejavniki se kažejo kot pomembni za

produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. V obeh manjšinskih situacijah sta se kot relevantna pokazala dva dejavnika: *družina* in *kulturna participacija*.

Pa vendar sta, če upoštevamo družbeni kontekst, družbeni stvarnosti v Lendavi in Monoštru bistveno drugačni. Bistvene razlike je najti v izobraževalnem sistemu, institucionalni podpori (npr. institucionalne participacije in politične participacije) ter tudi na področju medijev.

V Prekmurju je k funkcionalni dvojezičnosti veliko prispevalo dvojezično šolstvo. Enakopraven status dveh jezikov se uveljavlja s skupnim izobraževanjem učencev slovenske in madžarske skupnosti ter z razvijanjem možnosti za sporazumevanje v maternem jeziku na vseh ravneh družbenega življenja. Občani, pripadniki madžarske skupnosti, lahko svojo pravico do komuniciranja v maternem jeziku dosledno uveljavljajo v formalnih in neformalnih govornih položajih.

Prebivalci Porabja so se še v začetku dvajsetega stoletja zaradi specifičnih lastnosti območja (izoliranost, družbenoekonomska nerazvitost itd.) sporazumevali pretežno v porabskem narečju. Madžarščino so za sporazumevanje na formalni ravni uporabljali le zunaj porabskih vasi. Tradicionalno kmečko življenje, avtarkična ekonomija in jezikovna orientiranost duhovščine so bili v preteklosti tisti dejavniki, ki so podpirali ohranjanje porabskega narečja. Z industrializacijo in nastankom novih delovnih mest, predvsem v Monoštru, se je povečalo število situacij, v katerih je »potrebno« sporazumevanje v madžarščini, zaradi tega se je razvila splošna dvojezičnost med slovenskim prebivalstvom. Postopno je iz pragmatičnih razlogov predvsem pri mlajših generacijah madžarščina postala njihov glavni jezik. (Nečak Lük, 1997) Slovenski jezik (porabsko narečje) je začel izgubljati uporabno vrednost. Predvsem pa je v Porabju razvita enostranska dvojezičnost, saj oba jezika govori samo pripadniki slovenske skupnosti, Madžari pa ne čutijo potrebe, da bi se naučili slovenskega jezika.

S pomočjo modela strukturnih spremenljivk nam je uspelo (ne glede na določene metodološke omejitve) prikazati, kateri so tisti dejavniki, ki v največji meri vplivajo na medgeneracijsko etnično kontinuiteto v posamezni manjšinski skupnosti. Tovrstno proučevanje etnične identitete v lokalnih etnično mešanih skupnostih ni relevantno samo za manjšinske skupnosti, temveč tudi za večinske skupnosti. Opredelitev dejavnikov, ki vplivajo na ohranjanje oziroma opuščanje etničnih elementov in spodbujajo procese medgeneracijske kontinuitete pri obravnavanih etničnih skupnostih, ponuja vedenje, s katerim si manjšina lahko oblikuje učinkovito politiko oz. strategijo preživetja, kar pa dolgoročno vpliva tudi stabilnost medetničnih odnosov na lokalnih etnično mešanih območjih.

LITERATURA

- ALBA, Richard, NEE, Victor (1997): »Rethinking assimilation theory for a new era of immigration.« V: *The International Migration Review*, New York, vol. 31, št. 4, 826.
- ARBER, Sara, ATTIAS-DONFUT, Claudine (ur.) (2000): *The myth of generational conflict: the family and state in ageing societies*. London, New York: Routledge/ESA studies in European societies.
- ARMSTRONG, John A. (1991): Pristop k nastanku narodov. V: *Študije o etnonacionalizmu*. (ur. Rudi Rizman). Ljubljana: Knjižna zbirka Krt, 39–50.
- ARTS, Wil, HALMAN, Loek (1999): »New Directions in Quantitative Comparative Sociology.« *International Journal of Comparative Sociology*. vol. XL, št. 1.
- ATTIAS-DONFUT, Claudine (2000): *Cultural and economic transfers between generations: One aspect of age integration*. Washington: *The Gerontologist*.
- BARTH, Fredrick (1981): »Ethnic groups and boundaries.« V: *Selected essays of Fredrik Barth: Volume I*. Routledge, London, Boston and Henley, 198–227.
- BLIJ, Harm J. (1993): *Human geography: culture, society, and space*. 4th ed. New York: John Wiley & Sons, cop.
- DONCSEV, Toso (1998): »Recent Changes in the Condition of National Minorities.« V: *Minority Research. A Collection of Studies by Hungarian authors* (ur. Gy?z? Cholnoky), št. 2, Lucidus Kiadó.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (1993): *Ethnicity and nationalism. Anthropological perspectives*, Co.: Pluto Press London, Boulder.
- GANS, Herbert (1979): »Symbolic Ethnicity: The future of Ethnic Groups and Cultures in America.« *Ethnic and Racial Studies*, št. 2, 1–20.
- GANS, Herbert (1992): »Second-generation decline: Scenarios for the Economic and Ethnic futures of the post-1965 American immigrants.« *Ethnic and Racial Studies*, vol. 15, št. 2.
- GILES, Howard (ur.) (1977): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, New York, San Francisco: Academic Press.
- GILES, Howard, ROSENTHAL, D., YOUNG L. (1985): *Perceived ethnolinguistic vitality: The Anglo- and Greek-Australian setting*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6. (3-4), 253–269.

- GOLDTHORPE, John H. (2000): *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford University Press.
- HAFNER-FINK, Mitja (1993): »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru.« *Razprave in gradivo*, št. 28, 15–27.
- ISAJIW, Wsevolod W. (1993/94): »Definition of Ethnicity: New Approaches.« *Ethnic Forum*, vol. 13, št. 2, vol. 14, št. 1.
- JENKINS, Richard (1997): *Rethinking ethnicity: arguments and explorations*. London: Thousand Oaks, Ca.; New Delhi: Sage.
- JUŽNIČ, Stane (1987): *Antropologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- JUŽNIČ, Stane (1993): *Identiteta*. Knjižna zbirka *Teorija in praksa*, Ljubljana.
- KOMAC, Miran (1986): »Narodnostna identiteta: Prispevek k multidisciplinarnem preučevanju narodnostnih manjšin.« *Razprave in gradivo*, št. 19, 55–68.
- KROEBER, Alfred, KLUCKHOHN, Clyde (1963): *Culture: A Critical Review of Concepts and DEFINITIONS*. Harward: Papers of the Peabody Museum, zv. 47.
- MEDVEŠEK, Mojca (2003): *Trendi medgeneracijske etnične kontinuitete na narodno mešanih območjih ob slovenski meji: doktorska disertacija*, Ljubljana.
- MLINAR, Zdravko (1990): »Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije.« *Družboslovne razprave*, Inštitut za sociologijo, št. 10, 15–44.
- MORLEY, David, ROBINS, Kevin (1995): *Spaces of identity: global media, electronic, landscapes and cultural boundaries*. London, New York: Routledge.
- NEČAK LÜK, Albina, (s sodelavci) (1991): *Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske: [vprašalnik]: a nemzetiségi identitás eleminek összehasonlító elemzése Szlovénia, Ausztria, Olaszország és Magyarország régióinak erintkezési területein élő lakosság körében, (Mednarodni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru)*. Ljubljana: INV.
- NEČAK LÜK, Albina, (s sodelavci) (1992): *Medetnični odnosi in identiteta v mestu Monošter/ Szentgotthard: [vprašalnik]*. Ljubljana: INV.

- NEČAK LÜK, Albina (1993): Medetnični odnosi in narodna identiteta v obalnih mestih: Koper/Capodistria, Piran/Pirano, Izola/Isola: vprašalnik / Vodja projekta: Albina Nečak Lük; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Vera Klopčič, Miran Komac, Sonja Novak Lukanovič, Renata Mejak, Katarina Munda Hirnök, Albina Nečak Lük. - Ljubljana: INV, (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske).
- NEČAK LÜK, Albina (1996): »Medetnični odnosi v sociolingvistični perspektivi.« V: Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline (ur. Irena Šumi in Salvatore Venosi). Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina, 131-150.
- NEČAK LÜK, Albina, (1997): »Slovene language issues in the Slovene-Hungarian borderland.« V: Joshua A. Fishman (ur.): International Journal of the Sociology of Language, 124, 99-128.
- NEČAK LÜK, Albina, (1999): Medetnični odnosi in narodna identiteta v občini Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach: vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach/Železna Kapla - Bela: Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. - Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. (Raziskovalni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov medetnične identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske).
- NELDE, Peter, STRUBELL, Miquel, WILLIAMS, Glyn, (1996): Euromosaic. The production and reproduction of the minority language groups of the EU. Office for Official Publications of the European Communities.
- ŘYEN, Else (ur.) (1990): Comparative Methodology. Theory and Practice in International Social Research. Sage Studies in International Sociology 40.
- PHINNEY, Jean S., ROTHERAM, May Jane (1987): Children's Ethnic Socialization. Pluralism and Development.
- PHINNEY, Jean S. (1990): »Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research.« Psychological Bulletin, 108, 499-514.
- PHINNEY, Jean S. (1996a): »Understanding ethnic diversity.« The American Behavioral Scientist. Thousand Oaks, vol. 40, št. 2, 143-152.

- PHINNEY, Jean S. (1996b): »When we talk about American ethnic groups, what do we mean?« *American Psychologist*, 51, 918-927.
- RAGIN, Charles C. (1987): *The Comparative method. Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. University of California Press. Berkeley Los Angeles, London.
- RAGIN, Charles C. (1994): *Constructing Social Research: the Unity and Diversity of Method*. Pine Forge Press. Thousand Oaks, London, New Delhi.
- RIZMAN, Rudi (2000): »Nacionalna država, suverenost in identiteta v času globalizacije.« 2000, št. 127/128, 177-189.
- SCHEUCH, E. K. (1989): »Theoretical Implications of Comparative Survey Research: Why the Wheel of Cross-Cultural Methodology Keeps on Being Reinvented.« *International Sociology* 4: 147-167.
- SEDMAK, Mateja (2001): *Narodnostno mešane zakonske zveze kot oblika interpersonalnega kulturnega soočanja: doktorska disertacija*. Ljubljana.
- SMITH, Anthony D. (1988): »Social and cultural conditions of ethnic survival.« *Razprave in gradivo*, št. 21, 15-26.
- SMITH, Anthony D. (1992): »Chosen peoples: why ethnic groups survive.« *Ethnic and Racial Studies*, vol. 15, št. 3.
- SMITH, Anthony D. (1998): *Nationalism in Modernism.*, London, New York: Routledge.
- SUSIČ, Emidij, SEDMAK, Danilo (1983): *Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- TAJFEL, Henri (1978): *The Social Psychology of Minorities*. Minority Right Group, London.
- TAJFEL, Henri (1981): *Human groups and social categories*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- TAJFEL, Henri., TURNER, John C. (1979): *An integrative theory of intergroup conflict*. In: W. C. Austin & Worchel (ur.), *The social psychology of intergroup relations*.
- TASHAKKORI, Abbas, TEDDLIE, Charles (1998): *Mixed Methodology. Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Sage Publications. vol. 46.
- UBA, Laura (1994): *Asian Americans: Personality patterns, identity, and mental health*. New York: Guilford Press.

- WILLIAMS, Colin, SMITH, Anthony D. (1983): »The national construction of social space.« V: Progress in Human Geography 7 (4) London.
- WILLIAMS, Glyn (1978): »Industrialization and Ethnic Change.« American Ethnologist, vol. 5, št. 3, 618–632.
- WILLIAMS, Glyn (1987): »Bilingualism, class dialect, and social reproduction.« International Journal of the Sociology of Language 66, 85–98.
- YEH, J. Christine, HWANG, Mary Y. (2000): »Interdependence in ethnic identity and self: Implications for theory and practice.« V: Journal of Counseling and Development: JCD; Alexandria, vol. 78, št. 4.
- ZUPANČIČ, Jernej (1999): Slovenci v Avstriji. Geographica Slovenica 32. Ljubljana: Inštitut za geografijo.

UVOD IN NEKATERE METODOLOŠKE OPOMBE

Na slovenskem etničnem zemljevidu izstopa Velenje kot eno tistih mest, kjer je odstotek slovenskega prebivalstva med najnižjimi in kjer je narodna sestava zato kar najbolj pestra. Ta podoba je rezultat zelo živahnega razvoja mesta, ki dolguje svojo naglo rast predvsem razvoju premogovnika kot temeljnega gibalnega razvoja. Z okrog 70 odstotki slovenskega prebivalstva se Velenje postavlja ob bok industrijskim Jesenicam, Izoli, Piranu, Lendavi, Kopru in nenazadnje tudi Ljubljani z izrazito multietnično sestavo prebivalstva (Geografski atlas Slovenije 1998, Popis 2002). V takem okolju je vprašanje medetničnih odnosov vselej aktualno, še posebno, če gre za razmeroma mlad konglomerat prve in druge generacije in kjer se je večina prebivalcev prve generacije v mesto priselila. Kakšno lokalno identiteto so si oblikovali, kakšna je raven njihovega sožitja in sodelovanja, ali kako naj se izognejo medsebojnim konfliktom, ki so za etnično mešana okolja v Evropi pač konstanten problem?

Ta vprašanja smo skušali pojasniti ob pomoči dosedanjih raziskav, statističnih virov in predvsem terenskega dela. V Velenju smo aprila 2004 s pomočjo študentov politične geografije¹ izvedli terensko raziskavo in opravili 250 anket, kar je dovolj za kolikor toliko reprezentativno sliko mesta, njegovih prebivalcev in njihovih medsebojnih razmerij. Anketirali smo naključno izbrane domačine v starosti nad 15 let, in sicer na najbolj dostopnih javnih zbirališčih ljudi, kot so na primer pred večjimi trgovinami, šolsko-rekreativnimi prostori in drugih lokacijah, kjer je bilo pričakovati večje število ljudi. Z anketami smo skušali zajeti predvsem sodobni utrip življenja v mestu z vidika medetničnih odnosov. Anketo smo izvedli dva zaporedna sobotna dopoldneva v aprilu 2004. Za predhodno testiranje zaradi kratkih rokov izdelave študije ni bilo časa. V primerjavi s populacijo je bil dobljeni vzorec nekoliko »mlajši« (33 odstotkov pod 20 let v vzorcu; manj je predvsem ljudi med 30 in 50 let, medtem ko je delež starejših od 50 let nekako skladen s strukturo po statističnih virih – dobrih 25 odstotkov), uravnotežen po spolu, slovenskega prebivalstva je bilo nekaj več (77 odstotkov v vzorcu in 70 odstotkov po statistiki). Povsem logično je bil v našem vzorcu nadpovprečen delež vzdrževanega prebivalstva (mladi in upokojeanci) – nad polovico vprašanih. Zaradi teh odstopanj interpretacija rezultatov terja več previdnosti. Vendar se nekateri parametri ne navezujejo nujno in neposredno na delovne odnose in lahko prikazane rezultate vendarle resno obravnavamo. Po drugi strani pa nam ravno okoliščina, da imamo v vzorcu znaten delež tako mladih kakor tudi starejših, omogoča, da naredimo medgeneracijsko primerjavo in lahko opazujemo

* * *

¹ Damir Lovenjak, Matej Juvan, Matej Štepec, Meta Leban, Severina Gliha, Teja Rutar, Barica Razpotnik, Gregor Steklačič.

izkušnje in stališča različnih generacij do istih vprašanj in problemov, ki se javljajo v javnem življenju mesta in njegovem medetničnem utripu.

DOSELJEVANJE V VELENJE IN OBLIKOVANJE PESTRE NARODNE SESTAVE PREBIVALSTVA

Po zunanjem izgledu je Velenje precej netipično slovensko urbano naselje; manjka mu namreč »stari«, srednjeveški del. Primerja se lahko z nekaterimi središči nekdanjih občin, ki jim je razvojne možnosti dala predvsem socialistična doba. Vendar so kraji, kot so Nova Gorica, Grosuplje, Trebnje, Kidričevo, Ivančna Gorica in tudi Velenje naselja, ki imajo vsak svojo – in niti ne tako kratko – zgodovino. Nova Gorica je nastala iz potreb po novem regionalnem središču, potem ko je bila določena razmejitev med Italijo in (takrat) Jugoslavijo. Grosuplje je čisti produkt potrebe po novem občinskem središču: v življenje ga je torej prilikala administrativno določena funkcija in ga iz vasi spremenila v urbano naselje z danes nad 5000 prebivalci. Trebnje je zraslo na križišču poti, občinska funkcija središča je njegovo mestotvornost le še močno okrepila. Ivančna gorica je zrasla ob križišču ceste in dolenske železnice – podobno kot Trebnje. Kidričevo so postavili povsem na novo zaradi enega samega industrijskega obrata na Dravskem polju: tovarne glinice in aluminija. Povsem urbana fiziognomija ni mogla prevzeti bližnjega vaškega naselja Strnišče. Velenje je dobilo svojo današnjo urbano podobo predvsem s širjenjem izkopa lignita po drugi svetovni vojni, korenine pa so zanesljivo starejše, saj ga pisni viri kot naseljen kraj prvič omenjajo leta 1250, kot trg pa je prvič zapisan leta 1374 (Krajevni leksikon Dravske banovine 1939). Očitno je bila lega na robu majhne Šaleške kotline nevzpodbudna za razvoj večjega naselja, vendar pa lega na prometni poti med Slovenjegraško kotlino z navezavo na Dravsko dolino na severu in Savinjsko dolino (Celjsko kotlino), ki so jih nadzirali utrjeni gradov Šalek, Turn in Velenjski grad, dovolj privlačna za razvoj majhnega trškega naselja (Leksikon SR Slovenije 1976, II). Stoletja je bilo skromno naselje v senci pomembnejšega Šoštanja. Premog so odkrili že v 18. stoletju, resneje pa so ga začeli izkoriščati sto let pozneje, po letu 1885. To je pripomoglo, da je kraj v naslednjih letih dobil železniško povezavo s Celjem (1892) in z Dravogradom (1900). Šele prometne povezave so omogočile prodajo premoga in s tem spodbudile povečanje izkopa. Lastnik D. Lapp je v začetku 20. stoletja odprl prvo rudarsko kolonijo, ki so jo naseljevali poleg domačinov tudi priseljenci. S tem se že začenja tudi zgodba Velenja kot multietničnega središča, saj med priseljenci najdemo pripadnike različnih narodov takratne habsburške monarhije. Toda prebivalstvena rast je bila še vedno dokaj zmerna: od majhne vasi v prvi polovici 19. stoletja do nad 500 prebivalcev (doseže ga po prvi svetovni vojni) je spet minilo skoraj stoletje. Pred drugo svetovno vojno jih je bilo okrog 650, v petdesetih letih pa že okrog 1800 (Enciklopedija Slovenije, 14). Naslednji

dve desetletji je doseljivanje prineslo skokovit porast prebivalstva. Hiter tempo so narekemale potrebe po delovni sili v premogovniku. Potrebe po premoгу so se močno povečale v petdesetih letih z izgradnjo termoelektrarne v bližnjem Šoštanju in se kasneje še povečevale. Leta 1961 je v Velenju živel že nad 7000 prebivalcev, leta 1971 nad 13.000, leta 1981 skoraj 23.000 in leta 1991 dobrih 27.000 (SURŠ; Slovenija – pokrajine in ljudje). V osemdesetih letih se je dotok prebivalstva močno zmanjšal in po letu 1991 praktično prekinil. Mesto je pozneje naraščalo bolj zaradi naravnega prirastka, ki ga je omogočala za slovenske razmere nadpovprečno »mlada« populacija, pogojena z nedavno priseljenimi prebivalci, ki so bili še v reproduktivnem obdobju. Vendar se je do zadnjega popisa leta 2002 število prebivalstva v občini celo rahlo zmanjšalo (SURŠ 2002), kar je že posledica zmanjšanja reproduktivne kvote na eni ter povečane selitve iz mestnih blokov v bližnja podeželska naselja, kjer so si gradili lastne stanovanjske hiše. V tem je Velenje sorodno večini drugih urbanih središč, ki jih je ob zmanjšani rodnosti zatekla še suburbanizacija (selitev meščanov na podeželje) (Ravbar 1995, Ravbar 1997).

Skokovit porast mestnega prebivalstva v obdobju od srede petdesetih do začetka osemdesetih let gre predvsem na račun doseljivanja. Danes le okrog 40 odstotkov Velenčanov od rojstva živi v domačem okolju, vsi drugi so priseljeni. Dobra tretjina jih prihaja z območij nekdanje Jugoslavije, več ko polovica pa z drugih območij Slovenije. Starostna struktura prebivalstva je bila zelo ugodna, kar dokazujejo nizki indeksi staranja. Ta okoliščina je prispevala k nadpovprečni rodnosti in nizki smrtnosti, zato pa tudi k nadpovprečnemu naravnemu prirastku. Ta se je pričel v devetdesetih letih zmanjševati, kot posledica prekinitve doseljivanja pretežno mladega prebivalstva. Priseljenci so sprva prihajali predvsem iz različnih predelov Slovenije. Medtem ko so v začetku obratovanja premogovnika prevladovali mlajši moški s kmetij iz bližnje okolice, se je prispevno območje postopoma širilo. Po drugi svetovni vojni je bilo čedalje več priseljencev iz manj razvitih jugoslovanskih območij. Prihajali so zlasti iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Srbije. Črnogorcev in Makedoncev je bilo sorazmerno malo. Albanci so se pričeli priseljevati nekoliko pozneje, zlasti v osemdesetih letih. Doseljivanje je bilo najbolj intenzivno v sedemdesetih letih, razmere so bile tedaj namreč zelo ugodne. Premogovnik je bil v obdobju svojega najbolj intenzivnega vzpona in rasti zaposlenih (kljub temu, da je bil v nekdanji državi tehnološko najbolj opremljen), stanovanjska gradnja je temeljila na poceni in dostopni blokovski gradnji, obenem pa so bili na razpolago tudi ugodni krediti za gradnjo individualnih hiš. Te so bile čedalje bolj privlačne zlasti za slovenske doseljence. Potem ko se je zaposlovanje v premogovniku pričejalo umirjati, je čedalje več delavcev potrebovala industrija, zlasti podjetje »Gorenje«. Če je bila za glavnino doseljencev – tako iz Slovenije

kakor iz območij nekdanje Jugoslavije – značilna nizka kvalifikacijska struktura, sta tehnološko vse bolj zahtevna industrija in tudi tehnična oprema ter tehnologija izkoriščanja debelih slojev lignita zahtevali usposobljeno prebivalstvo. V sedemdesetih in še posebno v osemdesetih letih so zato prihajali čedalje višje izobraženi priseljenci. Pomembno je tudi razmerje med priseljenci po spolu. Če so sprva zaradi potreb premogovnika prihajali predvsem moški, se je pozneje (zlasti v sedemdesetih letih) številčno razmerje med spoloma precej uravnovesilo. Ugodne možnosti pridobitve stanovanj so sprožile precej verižnih selitev; za moškimi so prihajale (verjetno z istih območij) še ženske. Medtem ko so v prvih letih priseljenci sklepali vrsto mešanih zakonov, je bilo pozneje zaradi verižnih migracij tega celo nekoliko manj. Največjo intenzivnost doseljevanja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja se je pokazala tudi pri priselitvah anketirancev oziroma njihovih staršev (pri mlajših od 20 let).

Tako se je zaradi intenzivnega doseljevanja narodna sestava naglo rastočega mesta v Šaleški kotlini, ki je potisnila zasnovo s starim trgom povsem na rob, izrazito popestrila. Velenje se je v obdobju svoje najbolj intenzivne prebivalstvene rasti oblikovalo v mesto s prepoznavno urbano »vrtno« zasnovo, v katerem je poleg najštevilčnejših Slovencev vrvelo pripadnikov drugih narodov in etničnih skupin nekdanje Jugoslavije. Delež Slovencev se je od popisa do popisa zmanjševal. Leta 1981 jih je bilo še okrog 73 odstotkov, leta 1991 71 odstotkov in ob zadnjem popisu 70 odstotkov. Naraščal je delež Hrvatov, Srbov in Bošnjakov (tedaj Muslimanov). Na mešane zakone kaže podatek o za slovenske razmere visokem deležu »Jugoslovanov« leta 1981 (kar je bilo sicer značilno še za nekatera druga slovenska rudarsko-industrijska mesta) (Genorio 1984). Leta 1991 je bilo Hrvatov 7 odstotkov, »Muslimanov« v pomenu narodne pripadnosti 8 odstotkov in Srbov 6 odstotkov, dobrih 6 odstotkov pa neopredeljenih, ki so se v precejšnji meri verjetno rekrutirali iz »Jugoslovanov« iz popisa leta 1981. Leta 2002 je bilo ob 70 odstotkih slovenskega prebivalstva v mestni občini še skoraj 6 odstotkov Hrvatov, blizu 5 odstotkov Srbov in nad 8 odstotkov Bošnjakov in Muslimanov (združeno). Blizu petine prebivalcev ima svoj izvor na območju nekdanjih jugoslovanskih republik, nad 10 odstotkov pa jih ni želelo odgovariti na vprašanje o narodni pripadnosti oziroma so podatki o tem neznani. O maternem jeziku jih je dobrih 22 odstotkov izjavilo, da je njihov materni jezik eden od »naslednikov« srbohrvaščine (hrvaški, bošnjaški, črnogorski, srbski, srbohrvaški) (slovenščina je bila ob popisu materinščina 75 odstotkom prebivalstva). Nedvomno je nekoliko težavno neposredno primerjati podatke zaradi občutnih sprememb v metodologiji popisa, poleg tega pa je treba računati tudi na določene premene v identifikaciji prebivalstva, še posebej v luči etnično mešanih zakonov in drugih okoliščin. Zelo

zanimiva je tudi verska sestava prebivalstva. H katoliški veroizpovedi se je ob zadnjem popisu leta 2002 javilo dobrih 53 odstotkov prebivalcev, 5 odstotkov je bilo pravoslavnih, 9 odstotkov je pripadnikov islamske veroizpovedi, skoraj 10 odstotkov ateistov, dve petini pa nista želeli odgovorjati, ali pa so podatki o tem neznani (Prebivalstvo Slovenije 2003).

Velenje je torej izrazito narodno, jezikovno, kulturno in versko mešano naselje oziroma okolje, v katerem prevladuje priseljeno prebivalstvo prve generacije. Razmeroma kratka doba navajanja drug na drugega, vse medsebojne razlike ter burno obdobje devetdesetih let, zaradi geografske in osebne ter družinske bližine pripadnikov različnih narodov, katerih rojaki so bili vpleteni v brutalne državljanske vojne in medetnične spopade na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, na Kosovu in v Makedoniji, niso mogli ostati povsem brez odmeva. Parolo »bratstva in enotnosti«, ki je marsikdaj v času obstoja socialistične Jugoslavije dušila pritaženo konfliktnost, izvirajočo iz krepkih medsebojnih razlik in nenazadnje tudi starih zgodovinskih zamer, so naglo zamenjale precej bojevitve nacionalne ideologije nekdanjih jugoslovanskih narodov, nekateri, kot na primer bošnjaški, pa se je šele v jeku krvave državljanske vojne izkristaliziral kot samostojna in navzven prepoznavna etnična, kulturna in politična entiteta. V teh pogojih se je še kako pomembno vprašati – ne glede (ali pa morda prav zaradi tega) na siceršnjo občutljivost teh vprašanj – o ravni medetničnih odnosov med različnimi narodnimi skupinami v multikulturnem velenjskem okolju.

ZNAČILNOSTI PROSTORSKE RAZPOREDITVE ETNIČNIH SKUPIN V VELENJU

Velenje je morfološko dokaj homogeno mesto, saj premore predvsem tri tipe zazidave: prevladujočo blokovsko zazidavo v slogu »vrtnege mesta«, ki obvladuje osrednji del naselja in pri tem vključuje tudi industrijsko-premogovni del.² Ob robu, zlasti proti severu, se razteza najnovejši del, ki ga sestavljajo individualne stanovanjske enote in vrstne hiše. Tretji del predstavlja staro trško jedro na jugozahodu, ki je stisnjeno med Pako in grad. Hiter tempo rasti in s tem tudi prostorske širitve se zaradi načina kolonizacije (vsi hkrati in brez pomembnejših socialnih razlik) niso izoblikovale četrti glede na etnično sestavo stanovalcev. Pri vprašalniku tako anketiranci niso vedeli identificirati kake značilne »etnične« četrti v Velenju. Pač pa iz terenske raziskave izstopa, da med lastniki hiš odločno prevladujejo Slovenci, medtem ko so blokovska naselja – celo ne glede na leto pozidave, etnično izrazito mešana. Tudi sedaj ni opazne tendence po etnični stratifikaciji, še posebno ne med pripadniki druge generacije.

* * *

² Znatno del (npr. Škale) so zaradi ugrezanja tal ozelenjene oziroma ojezerene.

MEDETNIČNI ODNOSI: REZULTATI TERENSKE RAZISKAVE

Vprašanje medetničnih odnosov je v obdobju visoke stopnje prostorske mobilnosti in marsikje močno (etnično, jezikovno, kulturno ipd.) pomešanega prebivalstva tudi pomembna postavka gospodarske stabilnosti in uspešnosti. Posebno etnični konglomerati, ki zaradi sorazmerno kratkega trajanja še niso imeli dovolj priložnosti spoznati medsebojnih prednosti na eni oziroma konfliktnosti na drugi strani, so pogosto na velikih preizkušnjah. Z anketo smo skušali zajeti utrip medsebojnih odnosov v Velenju, mestu, ki se je v dobrih treh desetletjih izoblikovalo v močno in uspešno gospodarsko središče. Obdobje dveh generacij je kratko. Poleg tega so državotvorni procesi na prostoru nekdanje skupne države v odnose med skupinami verjetno vnesli vsaj nekaj nemira; skoraj desetletje so jih spremljale tudi krvave medetnične vojne in spopadi. Ugotavljali smo neposredne izkušnje intervjuvancev in njihovo zaznavanje (percepcijo) medetničnih odnosov v njihovi okolici (mestu).

Najprej so anketiranci z ocenami od 1 (najslabše; konflikti) do 5 (najboljše; prijateljstvo in sodelovanje) ocenjevali odnose s tistimi, s katerimi imajo stike v različnih (pogostejših, ponavljajočih se) situacijah. Gre torej za ocene, ki izhajajo iz izkušenj. Rezultate prikazuje tabela. Pokazalo se je, na katerih področjih je stanje slabše (nižje ocene) in s katerimi skupinami. V splošnem lahko ugotovimo solidno raven odnosov, saj se na večini področij povprečne ocene približujejo 4. Logično, da so anketiranci najvišje ocenili stike s sorodniki (4.08) in še višje s prijatelji (4.12). Drugod so nižje, a še vedno krepko nad 3. Najnižje so na področjih oskrbe (v trgovinah, lokalih, različnih storitvah), ki jih opravljajo pripadniki posameznih etničnih skupin – 3.48, nato pa med sosedi – 3.74. Na teh področjih torej lahko pričakujemo več trenj in problemov. Razlike med posameznimi etničnimi skupinami so razmeroma opazne: najvišje med Slovenci in Hrvati, najnižje med Albanci, Makedonci in Romi. Vendar je treba opozoriti, da je bilo stikov s pripadniki zadnjih treh skupin občutno manj kot z drugimi, ker jih je tudi manj v mestu (tudi po statistiki). Razlike med staro in mlado generacijo v proučevanem vzorcu so bile sorazmerno majhne, čeprav ne neopazne. Mladi so bili nekoliko manj kritični in so raje dajali nekoliko višje ocene. To lahko pojasnimo s tem, da imajo starejši več izkušenj in so bili zato nekoliko bolj kritični.

Tabela 1

	s sorodniki	s sosedi	s prijatelji	v prostem času	pri delu	pri oskrbi	pri verskih obredih	SKUPAJ
Slovenci	4.43	3.96	4.63	4.34	4.07	3.74	3.97	4.16
Hrvati	4.48	3.73	4.26	4.03	3.87	3.57	4.38	4.04
Srbi	4.11	3.82	4.25	4.00	3.84	3.56	4.32	3.98
Albanci	3.75	3.44	4.07	3.55	3.68	3.50	2.90	3.54
Bošnjaki	4.39	3.66	4.13	3.93	3.91	3.67	4.06	3.97
Makedonci	4.44	3.73	3.98	3.75	3.84	3.34	2.77	3.68
Črnogorci	3.00	3.88	4.08	3.94	3.86	3.48	4.62	3.83
Romi	0	3.7	3.60	3.73	3.65	3.04	3.66	3.56
SKUPAJ	4.08	3.74	4.12	3.90	3.84	3.48	3.84	...

Povprečne ocene anketirancev o tem, s pripadniki katerih od naštetih narodnih skupin se družijo in kakšne izkušnje imajo z njimi. Skupna ocena.³

Vir: anketa, Velenje, april 2004, N = 250

(Ocene: 1 = se ne razumemo; konflikti/napetosti; 2 = nesporazumi, občasno slabši odnosi; 3 = brez problemov; 4 = odnosi dobri, sodelovanje; 5 = odnosi so odlični, prijateljski; 0 = ni ocene; ni pojava)

Naslednja vprašanja so beležila opažanja anketirancev v njihovem okolju in ne njihovih neposrednih izkušenj. Sogovorniki so bili pri tem precej bolj kritični in so v povprečju stanje odnosov ocenjevali slabše, kot pa so sprva ocenili tiste, s katerimi ob različnih priložnostih sami prihajajo v stik. Na vprašanje, kako ocenjujejo (enaka lestvica kot zgoraj) odnose med posameznimi narodnimi skupinami v mestu na splošno, jih je največ (42 odstotkov) odgovorilo z oceno 2 (slabi odnosi, več je nesporazumov), 5 odstotkov pa jih je potrdilo obstoj konfliktov (ocena 1). Nadaljnja tretjina (35 odstotkov) jih je ocenila s 3 (odnosi brez problemov), le slaba petina pa jih je menila, da so odnosi v splošnem dobri in neproblematični. Mladi so bili tokrat bolj kritični in so v povprečju dajali nižje ocene. Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri nanje vpliva šolski okoliš in predvsem odnosi med sošolci na šolah.

Na vprašanje, ali v svojem okolju zaznavajo med narodnimi skupinami napetosti, nesporazume in morebitne konflikte, jih je blizu dve tretjini (60 odstotkov) odgovorilo pritrdilno, 40 odstotkov pa zanimalo. Razlike med generacijama so zelo opazne. Medtem ko opaža konflikte le okrog tretjina starejših od 60 let (večinoma upokojenci), je med mladimi (pod 30 let) teh skoraj tri četrtine. S starostjo opažanje težav v okolju torej postopoma nazaduje. Izobrazbena raven anketirancev ni pokazala tako občutnih razlik. To seveda pomeni, da določene napetosti in konflikti v okolju obstajajo in se verjetno v mlajši generaciji kažejo bolj odkrito in

* * *

³ Gre za skupno (kumulativno) oceno vseh anketirancev z vsemi etničnimi skupinami. Podrobnejše navedbe, tj. med posameznimi etničnimi skupinami, sledijo v nadaljevanju.

pogosteje. Zaradi tega lahko sklepamo, da je precej nesporazumov in napetosti na ravni zaznavanja, kulture in subkulture, manj pa tistih, ki bi izvirali iz nasprotja stvarnih interesov. Ali če povemo drugače: marsikatera od napetosti je pretežno psihološkega izvora in bi jo lažje uvrstili med antipatije kot pa med resne zamere.

Posebej smo ugotavljali, med katerimi skupinami prebivalstva anketiranci opazajo napetosti, nesporazume ipd. Tako smo dobili zanimive skupine, med katerimi naj bi obstajala določena antipatija. Slovenci naj bi bili v slabih odnosih z vsemi drugimi (16 odstotkov vprašanih), nato s Hrvati in Bošnjaki (po 12 odstotkov), nekaj manj s Srbi (7 odstotkov) in še manj z Albanci (2 odstotka). Srbi naj bi po mnenju vprašanih imeli slabše odnose predvsem s Hrvati (13 odstotkov), z Bošnjaki (10 odstotkov), nekaj manj pa s Slovenci (7 odstotkov) in z Albanci (6 odstotkov), Hrvatje predvsem z Bošnjaki in s Slovenci (po 12 odstotkov), Albanci s Srbi (6 odstotkov) in Slovenci (2 odstotka) ter Bošnjaki s Slovenci (12 odstotkov) in Srbi (10 odstotkov). Gre torej za dokaj zapleteno shemo medsebojnih odnosov, kjer se je treba vprašati, od kod izvirajo. Ali so (zlasti med mlado generacijo) rezultat precej pogostih stereotipov, prisotnih nasploh v slovenski družbi in še posebej v multietničnih okoljih, ali pa odmev burnih etničnih in političnih procesov na Balkanu v zadnjih dveh desetletjih.

Sogovorniki so probleme v medetničnih odnosih opazili že v preteklosti. Napetosti v preteklosti je potrdilo 44 odstotkov anketirancev. Pari antipatij so identični, odstotki pa nekoliko nižji, bržkone tudi zaradi tega, ker več mladih ni moglo odgovoriti na to vprašanje. Tako naj bi bili Slovenci v preteklosti v slabih odnosih predvsem z Bošnjaki (8 odstotkov), s Srbi (6 odstotkov), z vsemi imigranti (6 odstotkov), manj pa s Hrvati (4 odstotke) ali z Albanci (3 odstotke). Po drugi strani pa se kažejo slabi odnosi Srbov do Hrvatov (11 odstotkov), Bošnjakov (9 odstotkov), Slovencev (5 odstotkov) in Albancev (3 odstotke), Hrvatov do Srbov (11 odstotkov) in Slovencev (4 odstotki), Bošnjakov pa do Srbov (7 odstotkov) in Slovencev (8 odstotkov). Očitno so odnosi med posameznimi narodnimi skupinami v mestu razmeroma zapleteni in tudi bolj dolgotrajni. Zato smo posebno pozornost namenili tudi morebitni odmevnosti procesov iz obdobja devetdesetih let.

Anketiranci so kritično zaznali devetdeseta leta kot občutno bolj problematična, kar zadeva medetnične odnose. Kar 16 odstotkov jih je omenilo, da so bili odnosi tedaj slabi in konfliktni, nadaljnjih 46 odstotkov pa, da so bili slabi (ocena 2), skupaj torej skoraj dve tretjini tistih, ki so ocenili medetnične odnose kot bolj ali manj problematične. Le 2 odstotka je omenjalo dobre odnose (ocena 5) in le nekaj več – 8 odstotkov – solidne (ocena 4). Tistih s srednjimi ocenami je namesto sedanje tretjine le četrtnina. Tudi tokrat so starejši (starostne skupine med 40 in 50 in še posebej med 50 in 60 let) veliko bolj kritično presojali raven medetničnih odnosov v obdobju politično in etnično burnih devetdesetih let. To kaže na real-

nost določenih predkonfliktnih in konfliktnih stanj, ki jih je mogoče v prvi vrsti opredeliti kot posledico – odmev na procese, dogodke in pojave razpadanja nekdanje skupne države po etničnem šivu, oblikovanje novih nacionalnih držav in krvave medetnične spopade, ki bodo imeli očitno še dolgo posledice ne le v območjih neposrednih spopadov, temveč tudi v okoljih, kjer se bodo nahajali kot izseljenci oziroma/in njihovi potomci. To je logično pričakovati in rezultati te raziskave to jasno potrjujejo.

V tej luči je zanimivo tudi zadnje vprašanje, ki smo ga v anketi zastavili vprašanim: ali opažajo razlike v ravni medetničnih odnosov med generacijami. Dobra polovica anketirancev (57 odstotkov) je odgovorila pritrdilno. V vseh starostnih skupinah je pritrdilno odgovorila več kot polovica; v starejših starostnih skupinah so bili odstotki pozitivnih odgovorov nekoliko višji. To kaže na splošno tendenco in torej na prisoten problem. Seveda pa so bile ocene, med katerimi skupinami je pričakovati največ problematičnih odnosov, dokaj različne. Zanimivo pa je, da so ob odgovorih, med katerimi etničnimi skupinami so odnosi najslabši, anketiranci celo pogosteje navajali medgeneracijske razlike in iz tega izvirajoče težave. Največ (22 odstotkov vseh) jih je odgovorilo, da so mladi bolj nestrpni; torej je lahko v teh starostnih skupinah pričakovati tudi več medetničnih sporov, nesporazumov ali tudi konfliktov. Ugotovitev je skladna tudi z večjo kritičnostjo mladih, kar smo zaznali pri opažanju medetničnih problemov v okolju. Toda kmalu za njim je tudi odgovor, da so mladi bolj strpni, da se torej lažje razumejo, so manj obremenjeni, imajo drugačne ambicije ipd. Dobra desetina jih je menila, da so najbolj problematični spori med posameznimi narodnimi skupinami, okrog 6 odstotkov pa je omenjalo odnose med slovenskim in vsem drugim prebivalstvom (ki jih je mogoče razumeti tudi kot relacijo domačini – priseljeni, čeprav ta odnos ni tako enostaven; mnogi Slovenci so prav tako priseljeni tudi iz bolj oddaljenih regij). Okrog 7 odstotkov anketirancev – predvsem mladih – je omenjalo, da so bolj konfliktno starejše generacije, ker da so premalo strpne in preveč toge. Strpnost starejših je (v primerjavi z opazno desetino mlajših) omenilo le 2 odstotka sogovornikov, 5 odstotkov vprašanih je izrecno poudarilo prisoten medgeneracijski spor, kar pa je lahko tudi zunaj konteksta medetničnih odnosov. Omenjali so ga tako mladi (pod 20 let) kot stari (nad 60 let).

ZAKLJUČEK

Velenje je primer multietničnega mestnega središča, ki je na podlagi industrije in rudarstva hitro nastalo. Ustvarili sta ga dve generaciji priseljencev iz različnih slovenskih in v veliki meri tudi nekdanjih jugoslovanskih okolij; slednje mu je tudi dalo narodno, jezikovno in kulturno tako pestro podobo. Terenska raziskava je potrdila razmeroma zapletene odnose med posameznimi skupinami prebivalstva

po narodni pripadnosti, ki se ta hip sicer ne izkazujejo v konfliktih, temveč v že dalj časa trajajočih »antipatijah« med posameznimi skupinami prebivalstva. Ne gre za polarizacijo med slovenskim in drugim, temveč v veliki meri tudi med samimi skupinami priseljencev prve in druge generacije. Zato je to vprašanje aktualno in potrebno tudi še nadaljnjih obsežnejših znanstvenih osvetlitev, v praksi pa je treba poudariti medkulturno vzgojo ter vzgojo k strpnosti. Prav tako bo treba iskati morebitne stvarne nasprotne interese med etnično definiranimi skupinami ter jih – kolikor je le mogoče – odpravljati. Velenje je primer gospodarsko uspešnega mesta z nizko stopnjo brezposelnosti (Nared 2002) ter obenem primer razmeroma hitre konsolidacije v za večino priseljencev (ne glede na etnično poreklo) novem okolju. Zato bi bilo zanimivo narediti primerjalno analizo tudi drugih izrazito multietničnih okolij v Sloveniji in poleg samih medetničnih odnosov ugotavljati tudi razlike v rabi prostora in s tem povezane specifične potrebe pripadnikov posameznih etničnih skupin in njihovo prostorsko obnašanje.

REFERENCE

- ANKETA »Narodna struktura in medetnični odnosi v Velenjski kotlini«, april 2004, N = 250, izvajali študentje usmeritve »Politična geografija«, 3. in 4. letnik.
- ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE, 14. zvezek. Ljubljana.
- GEOGRAFSKI ATLAS JUGOSLAVIJE. Zagreb, 1988.
- GEOGRAFSKI ATLAS SLOVENIJE. Ljubljana, 1998.
- GENORIO, R. (1985): Socialnogeografski vzroki spreminjanja narodnostne strukture in poselitve prebivalstva narodnostno mešanih ozemelj v SRS. Ljubljana, raziskovalna naloga, IGU.
- KLEMENČIČ, V. (1971): Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. Geografski zbornik, Ljubljana, 135–211.
- KLEMENČIČ, V. (1994): Prostorsko-strukturne spremembe Slovenije kot nove države. Znanstvena revija, Maribor.
- KLINAR, P. (1976): Mednarodne migracije. Maribor.
- KOMAC, M. (1997): Srbska skupnost v Sloveniji. Statistična slika. Razprave in gradivo, št. 32, 73–115, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- KRAJEVNI LEKSIKON DRAVSKE BANOVINI. Ljubljana, 1938.
- KRAJEVNI LEKSIKON SLOVENIJE. Ljubljana, 1993.
- NARED, J. (2002): Razvitost slovenskih občin in nadaljnje razvojne perspektive. Geografski vestnik, 74-2, Ljubljana, 33–45.
- POPIS PREBIVALSTVA, gospodinjstev in stanovanj 2002. SURS, Ljubljana.
- POPIS PREBIVALSTVA, gospodinjstev in stanovanj 1991. Zavod RS za statistiko, Ljubljana.
- PREBIVALSTVO SLOVENIJE 1997, zvezek št. 730. SURS, Ljubljana.
- PREBIVALSTVO SLOVENIJE 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 in 1999. Rezultati raziskovanj, Statistični urad Republike Slovenije
- RAVBAR, M. (1995): Zasnova poselitve v Sloveniji. Inštitut za geografijo, Ljubljana.
- RAVBAR, M. (1997): Slovene Cities and Suburbs in Transformation. Geografski zbornik, letnik 37, Ljubljana, 64–109.
- RAVBAR, M. (1998): Značilnosti urbanizacije. Geografski atlas Slovenije, DZS, Ljubljana, 310–313.
- SLOVENIJA – POKRAJINA IN LJUDJE. Ljubljana, 2001.

1. ZUM STAND DER FORSCHUNG

Obwohl im Artikel 7 des Österreichischen Staatsvertrages vom 15. Mai 1955 hinsichtlich Minderheitenschutz auch die Steiermark ausdrücklich genannt wurde (vgl. Kapitel 4.1), blieben die steirischen Slowenen in der Öffentlichkeit Jahrzehnte lang unbeachtet. Dementsprechend wurde die Volksgruppenfrage in der Steiermark auch von der Wissenschaft kaum thematisiert. In der geographischen Literatur verwies lediglich PASCHINGER, H., 1974 im stark deutschnational getönten Bevölkerungskapitel seines Mittelsteiermark-Exkursionsführers auf „einige hundert slowenisch sprechende Bewohner in den südlichen Grenzgebieten“ (der Steiermark).

Erst im Verlauf der achtziger Jahre wurden die sprachlichen Minderheiten beiderseits der steirisch-slowenischen Grenze zum Forschungsthema österreichischer und slowenischer Wissenschaftler (GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V., 1991), was vor allem auf den 1988 gegründeten Artikel VII-Kulturverein für Steiermark/Kulturno društvo clen 7 za avstrijsko Štajersko zurückzuführen ist. Von besonderer Bedeutung waren diesbezüglich die in Maribor 1993 abgehaltene Tagung über „Die slowenische Volksgruppe im Bundesland Steiermark“, deren Referate in einem von der Slowenischen Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Sammelband publiziert wurden (SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI, 1994) sowie das in Graz 1994 an der Karl-Franzens Universität veranstaltete Symposium „Zweispachigkeit zwischen Graz und Maribor“. Dadurch rückten die steirischen Slowenen erstmals ins Blickfeld einer breiteren Öffentlichkeit. Im gleichnamigen Grazer Tagungsband (STENNER, Ch., 1994) wurden in Österreich zum ersten Mal interdisziplinäre Forschungsergebnisse über die slowenische Minderheit in der Steiermark publiziert. Im Gegensatz dazu wurde die Problematik im ehem. Jugoslawien bereits in den siebziger Jahren thematisiert (KLEMENČIČ, M., 1978).

Seit Mitte der neunziger Jahre ist eine Zunahme an Veröffentlichungen festzustellen. Dabei wurden vor allem die Volksgruppenpolitik des Bundes und des Landes Steiermark (GOMBOCZ, W.L., 1996) sowie die daraus resultierenden Bemühungen der steirischen Slowenen um die offizielle Anerkennung als Volksgruppe (DOMEJ, T., 2003) in den Vordergrund gestellt. Weitgehend unberücksichtigt blieb bisher hingegen die quantitative Entwicklung der steirischen Slowenen aufgrund der amtlichen Volkszählungsergebnisse und der damit einhergehenden Problematik einer objektiven Spracherhebung (ČEDE, P., FLECK, D., 2002). In den nachstehenden Ausführungen soll darauf in Form einer zeitlichen Längsschnittanalyse eingegangen werden.

2. DAS UNTERSUCHUNGSGEBIET

Die Ziehung der Staatsgrenze zwischen Österreich und Slowenien im Rahmen des Friedensvertrages von St. Germain (1919) beruht mit Ausnahme des Abstaller Feldes primär auf der sprachlich-ethnischen Verteilung der deutsch- und slowenischsprachigen Volksgruppe. Daher verwundert es nicht, dass die steirischen Slowenen vor allem im unmittelbaren Grenzbereich zu Slowenien leben.

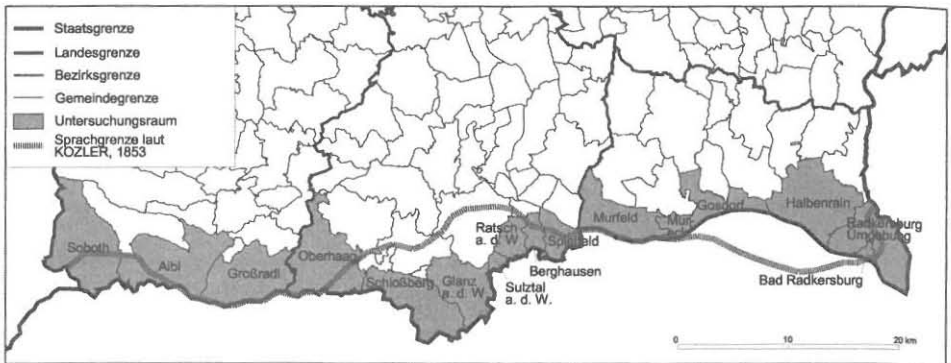
Diesen Umstand zeigt auch die „Karte der slowenischen Länder und Umgebung“ („Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin“) von KOZLER, P., 1853, deren Sprachgrenze zwischen mehrheitlich deutsch und slowenisch sprechender Bevölkerung nur wenige Kilometer von der heutigen Staatsgrenze abweicht (vergleiche **Abb. 1**). Demnach konzentriert sich der Siedlungsraum der Slowenen im Bundesland Steiermark auf das Gebiet um Soboth/Sobota an den südlichen Abhängen der Koralpe/Golica, auf die Umgebung der beiden Märkte Leutschach/Lučane und Gamlitz (Nordhänge des Poßruck/Kozjak und der Windischen Bühel/Slovenjske Gorice) sowie auf den Radkersburger Winkel/Radgonski kot im unteren Murtal.

Diese Areale decken sich in etwa mit dem vom ÖSTERREICHISCHEN VOLKSGRUPPENZENTRUM (HRSG.), 1996, ausgewiesenen Siedlungsgebiet der steirischen Slowenen, das deren Siedlungsraum vor allem mit den fünf Dörfern Dedenitz/Dedonci, Laafeld/Potrna, Sichelndorf/Zetince, Windisch Goritz/Slovenska Gorca und Zelting/Zenkovci im Radkersburger Winkel/Radgonski kot sowie mit Streusiedlungen südlich von Leutschach/Lučane und im Gebiet um Soboth/Sobota umreißt. Darüber hinaus wird noch eine in Resten vorhandene slowenische Bevölkerung entlang der gesamten Grenze zu Slowenien und in Graz genannt.

Untersuchungsraum für die vorliegende Arbeit sind daher alle steirischen Gemeinden entlang der 1919 neu gezogenen Staatsgrenze zu Slowenien (**Abb. 1**).

Abb. 1:

Der Untersuchungsraum

Als Untersuchungseinheit wurde die politische Gemeinde gewählt, da sich die Volkszählungsergebnisse zum überwiegenden Teil auf diese administrative Ebene beziehen.

Im Laufe des Untersuchungszeitraumes kam es jedoch zu einigen Änderungen der administrativen Grenzen: Einerseits wurden im Rahmen von Kommunalreformen vor allem nach dem Zweiten Weltkrieg Gemeinden zusammengelegt (BRUNNER, F., 1997: 36), andererseits kam es in Folge des Friedensvertrages von St. Germain (1919) zu bedeutsamen Grenzkorrekturen. Die Gemeindefusionen stellen im Untersuchungsgebiet kein Problem dar, da es dabei zu keinen Teilungen „alter“ Gemeinden kam, wodurch ein Vergleich der Volkszählungsergebnisse von 1880 bis 2001 uneingeschränkt möglich ist.

Anders verhält es sich demgegenüber mit der Grenzziehung 1919. Diese orientierte sich nämlich nicht immer an vorhandenen administrativen Grenzen, wodurch Gemeinden oder auch Katastralgemeinden geteilt wurden. Ein besonders anschauliches Beispiel dafür ist die Gemeinde Sulztal/Slatinski dol, die bis 1918 zur Bezirkshauptmannschaft Marburg/Maribor gehörte, durch den Friedensvertrag von St. Germain, jedoch derart geteilt wurde, dass ein Vergleich der Volkszählungsergebnisse unmöglich ist. Daher konnte die Gemeinde Sulztal/Slatinski dol für den Zeitraum zwischen 1880 und 1910 nicht berücksichtigt werden.

Zu ähnlichen Problemen führte die Grenzziehung von St. Germain südlich von Soboth/Sobota, wo die Katastralgemeinde Laaken/Mlake geteilt wurde und deren kleinerer Teil bei Österreich verblieb, sowie südlich von Leutschach/Lučane, wo die Katastralgemeinde Großwalz/Veliki Boč (Gemeinde

Schloßberg) ebenfalls geteilt wurde. Dabei wurde der kleinere Teil Slowenien (damals ein Teil des SHS-Staates) zugesprochen. In der vorliegenden Arbeit wirkt sich dies dahingehend aus, dass der Anteil der slowenischen Volksgruppe im Zeitraum von 1880 bis 1910 für die Gemeinde Soboth/Sobota geringfügig unterproportional und für die Gemeinde Schloßberg geringfügig überproportional dargestellt ist.

3. DIE STEIRISCHEN SLOWENEN IM SPIEGEL DER AMTLICHEN VOLKSZÄHLUNGEN

2. DIE ERSTEN VOLKSZÄHLUNGEN MIT SPRACHSTATISTISCHEN ANGABEN

Seit dem 19. Jahrhundert fanden in Österreich Volkszählungen unter Berücksichtigung sprachstatistischer Angaben statt. Im Zusammenhang damit wurde in der österreichisch-ungarischen Monarchie nach der Umgangssprache (1880-1910), in der Ersten Republik hingegen nach der Sprache des Kulturkreises gefragt, dem sich die Befragten zugehörig fühlten (1934). Im Gegensatz dazu wurde in der NS-Zeit die Denk- und Familiensprache erhoben (1939), während in der Zweiten Republik wiederum nach der Umgangssprache gefragt wurde (1951-2001).

Der Begriff „Umgangssprache“ lässt einen relativ großen Interpretationsspielraum zu, da bei der Sprache des „gewöhnlichen Umgangs“ nicht zwischen dem familiären, beruflichen oder sonstigen Umgang differenziert wurde (BRIX, E., 1982: 15). Die Erhebung der „Umgangssprache“ begünstigt daher die Sprache der Mehrheitsbevölkerung, da sich die Sprache des beruflichen und weniger des familiären Umgangs an mehrheitliche Verhältnisse anpasst. In den Volkszählungen spiegelt sich dies entsprechend wider (FISCHER, G., 1980: 131; GAMERITH, W., 1994: 44). Bei der „Muttersprache“ hingegen wird die linguistische Sozialisation der frühen Kindheit erfasst (FISCHER, G., 1980: 131). Spätere Sprachwechsel und der aktuelle Sprachstatus werden somit nicht unbedingt berücksichtigt. Daher ist die Erhebung der „Muttersprache“ besonders in solchen Gebieten aufschlussreich, wo sich die Sprachminderheit in Auflösung befindet, weil dort die Minderheit durch die „Muttersprache“ eine quantitative Bedeutungssteigerung erfährt (GAMERITH, W., 1994: 44).

Neben der Problematik in Hinblick auf die Erhebung der „Umgangssprache“ wurde bei den Volkszählungen selbst Druck auf die Minderheiten (im Falle der Steiermark auf die slowenische Bevölkerung) ausgeübt. Repressalien, Schikanen, Unregelmäßigkeiten und Fälschungen gehörten dabei auch in Österreich-Ungarn zum Inventar minderheitenpolitischer Praxis (FISCHER, G., 1980: 118). Begünstigt wurde dieser Umstand dadurch, dass die Zählkommissare oft

Mitglieder deutscher Kulturvereine waren, die ihre „nationale Schutzarbeit“ sehr ernst nahmen. Beispiele für angewendete Methoden bei der Spracherhebung in der Steiermark anlässlich der Volkszählung 1910 sind bei KLEMENČIČ, M., 1997: 77-81 angeführt. Die grundsätzliche Problematik von Volkszählungen zur Feststellung der Sprachzugehörigkeit bzw. Minderheiten veranschaulicht **Tabelle 1**. In nur 10 Jahren (zwischen 1900 und 1910) „wechselte“ in den Gemeinden Laafeld/Potrna und Zelting/Zenkovci die Bevölkerung ihre "Umgangssprache".

Tabelle 1:

Staatsangehörige mit deutscher und slowenischer Umgangssprache in den Gemeinden des Radkersburger Winkels/Radgonski kot 1880, 1890, 1900 und 1910

	1880		1890		1900		1910	
	deutsch	slow.	deutsch	slow.	deutsch	slow.	deutsch	slow.
Dedenitz/Dedonci	-	122	2	110	5	113	15	83
Laafeld/Potrna	39	211	39	240	97	179	210	21
Sicheldorf/Zetince	1	166	-	134	-	153	80	68
Wind. Goritz/Slov. Gorca	50	155	49	182	54	122	61	75
Zelting/Zenkovci	3	120	-	126	-	129	102	18

Arbeitsgrundlage: Österreichisch-Ungarische Volkszählungsergebnisse 1880, 1890, 1900 und 1910

Erstmals wurden die sprachlichen Merkmale der Bevölkerung in der Steiermark im Jahre 1830 erfasst. Diese statistische Erhebung wurde in keinem anderen Land der Habsburger Monarchie durchgeführt. Über die „Beschreibung der Bevölkerung nach Alter, Geschlecht, Stand, Beschäftigung, Religion und Nationalität von Steyermark mit Ende des Jahres 1830“ weiß man heute wenig. Auch sind nur die Zahlen für die damaligen Kreise bekannt (**Tabelle 2**), die sich jedoch nicht mit späteren administrativen Einheiten decken, weshalb man hier schwer Vergleiche anstellen kann. In der Summe bleibt offen, nach welchem Kriterium (Umgangssprache, Muttersprache) die sprachliche Zuordnung vollzogen wurde und wie zuverlässig die Zählung ist.

Tabelle 2:

Anzahl und Anteil der Deutschen und Slowenen in den Kreisen Bruck, Cilli/Celje, Graz, Judenburg und Marburg/Maribor sowie in der Steiermark 1830

	Deutsche		Slowenen	
	Anzahl	Anteil	Anzahl	Anteil
Bruck	68.478	99,4%	147	0,2%
Cilli/Celje	876	0,4%	201.661	99,3%
Graz	310.946	99,0%	1.414	0,4%
Judenburg	93.384	99,4%	126	0,1%
Marburg/Maribor	64.103	31,5%	138.665	68,2%
<i>Steiermark</i>	<i>537.787</i>	<i>60,9%</i>	<i>342.013</i>	<i>38,7%</i>

Arbeitsgrundlage: KLEMENČIČ, M., 1997

Die nächste Sprachenerhebung fand im Jahre 1846 statt. Sie diente als Grundlage für die „Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie“ von Karl Freiherr von Czoernig (1855). Bedauerlicherweise sind die Originaldaten nicht zugänglich (GAMERITH, W., 1994: 45). Darüber hinaus steht für die Steiermark – im Gegensatz zu Kärnten – auch keine Sekundärquelle zur Verfügung. Bei dieser Zählung handelt es sich weniger um eine Volkszählung als vielmehr um die Feststellung des Sprachcharakters der Bevölkerung in den einzelnen Ortschaften, wobei den Ortschaften unterschiedliche Kategorien (deutsch, slowenisch, deutsch-slowenisch, slowenisch-deutsch) zugewiesen wurden (KLEMENČIČ, M., 1997: 74). Die daraus resultierenden Zahlen ergeben dennoch einen guten quantitativen Überblick über die sprachliche Situation in der Steiermark, sind aber im Detail ungenau und fragwürdig (**Tabelle 3**). Demnach erscheinen die Zahlen für die gesamte Steiermark durchaus vernünftig, die Angaben für die Kreise Graz und Marburg/Maribor jedoch zu „slowenischlastig“: der 3,94% Anteil an slowenischer Bevölkerung im Kreis Graz dürfte selbst den damaligen Verhältnissen nicht entsprechen, da das einzige geschlossen slowenischsprachige Gebiet des Grazer Kreises der Radkersburger Winkel/Radgonski kot bildet. Die nur 5,16% Deutschsprachigen im Marburger Kreis werden hingegen zu gering beziffert, zumal bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts große Teile der heutigen Bezirke Deutschlandsberg und Leibnitz Teil dieses Kreises waren.

Tabelle 3:

Anteil der Deutschen und Slowenen in den Kreisen Graz und Marburg/Maribor sowie in der Steiermark 1846

	Deutsche	Slowenen
Graz	96,06%	3,94%
Marburg/Maribor	5,16%	94,84%
<i>Steiermark</i>	63,84%	36,16%

Arbeitsgrundlage: KLEMENČIČ, M.: 1997

Aussagekräftiger als die Zahlen der Czoernig'schen Sprachenzählung ist die vermutlich darauf basierende „Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin“ (Karte der slowenischen Länder und Umgebung) von Peter Kozler aus dem Jahre 1853. In dieser Karte sind die ethnischen Grenzen eingezeichnet. So ist beispielsweise die deutsche Sprachinsel der Gottscheer gut erkennbar. Auch innerhalb des Herzogtums Steiermark scheint die damalige Sprachgrenze gut getroffen (vgl. **Abb. 1**). Bemerkenswert dabei ist, dass Kozler die slowenisch-deutsche Sprachgrenze nördlich von Gamlitz, Leutschach/Lučane und Arnfels angibt.

Auf die Sprachgrenze nimmt auch Franz Xaver Hlubek in seinem Buch über das Herzogtum Steiermark aus dem Jahre 1860 Bezug. Darin konstatiert der Autor, dass „die Ortschaften Laafeld, Dedenitz, Zelting, Windisch-Goritz und Sieldorf an der äußersten Grenze des windischen Sprachgebietes in der Steiermark liegen“ (HLUBEK, F. X., 1860: 54). Im Zusammenhang damit wurde bis in die dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts von den fünf slowenischen/windischen Dörfern gesprochen.

3.2 DIE VOLKSZÄHLUNGEN IN DER K. UND K. MONARCHIE

Im Rahmen der Volkszählung des Jahres 1880 wurde erstmals in der österreichisch-ungarischen Monarchie die sprachliche Zugehörigkeit der Bevölkerung erfasst. Ebenso wie die späteren franzisko-josefinischen Zensusdaten beinhaltet auch die im Jahre 1880 durchgeführte Zählung Angaben über die sprachliche Zugehörigkeit der Bevölkerung sowohl auf Ebene der Ortsgemeinden als auch der Ortschaften bzw. Ortsteile. Erhoben wurde die „Umgangssprache“ der „Staatsangehörigen“. Auf die damit einhergehende Problematik wurde bereits an anderer Stelle verwiesen.

Die von staatlicher Seite verordnete Frage nach „der im gewöhnlichen Umgang verwendeten Sprache“ zielte vor allem auf den von sozioökonomischen Faktoren bestimmten Sprachgebrauch und nicht auf persönliches nationales

Empfinden ab. Damit begünstigte diese Formulierung generell die deutschsprachige Mehrheitsbevölkerung. Von Zählung zu Zählung setzte sich aber immer mehr das „Bekennnisprinzip“ durch und mit zunehmender gesellschaftlicher Emanzipation der slowenischsprachigen Bevölkerung zeigen die Statistiken, trotz unterschiedlicher Druckausübung auf die jeweiligen ethnischen Minderheiten, auch in der Steiermark z.T. beachtliche Zuwachsraten der sich zur slowenischen Sprache Bekennenden. Eine Fehlerquelle bestand bei den vor dem Ersten Weltkrieg durchgeführten Volkszählungen vor allem darin, dass aufgrund des geringen Bildungsniveaus der Bevölkerung eigens dafür eingesetzte Volkszählungskommissare die Erhebungen vornahmen. Das Prinzip der Selbstzählung mittels Formular erfolgte nur in größeren Städten (GAMERITH, W., 1994: 51-52).

Ebenso wie 1880 wurde auch bei den darauf folgenden Zählungen der Jahre 1890, 1900 und 1910 nach der „Umgangssprache“ der „Staatsangehörigen“ gefragt. Zudem wurde wiederum zwischen Ortsgemeinden und Ortschaften bzw. Ortsteilen unterschieden. Durch den hohen Anteil autochthoner Bevölkerung in den überwiegend ländlichen Gemeinden sowie infolge der nur geringen horizontalen Mobilität verhalten sich die Angaben über die „Staatsangehörigen“ in den Volkszählungen 1880 bis 1910, von wenigen Ausnahmen abgesehen, äquivalent zur Anzahl der im Rahmen späterer Zählungen erhobenen „Staatsbürger“ (GAMERITH, W., 1994: 51). Dadurch sind die Daten, im Fall unverändert gebliebener administrativer Grenzen, direkt miteinander vergleichbar.

Ein Blick auf die Volkszählungsergebnisse der Jahre 1880 bis 1910 zeigt im Bereich der Sprachgrenze tendenziell eine Abnahme der sich zur slowenischen Sprache Bekennenden (Tabelle 4). Besonders betroffen davon sind im autochthonen slowenischen Siedlungsgebiet innerhalb der heutigen Steiermark die Gemeinden im Radkersburger Winkel/Radgonski kot, wo die slowenischsprachige Bevölkerung insbesondere im Rahmen der Volkszählung 1910 unter Assimilationsdruck geriet. Dieser Rückgang ist auch deswegen bemerkenswert, da es im Gerichtsbezirk Radkersburg/Radgona vor und nach der Jahrhundertwende eine starke Zuwanderung Slowenischsprechender aus dem Übermurgebiet/Prekmurje gab (HABERL-ZEMLJIČ, A., 1997: 53-54), das bis zum Ende des Ersten Weltkrieges zu Ungarn gehörte. Infolgedessen wurden die Zuwanderer jedoch als Staatsfremde gezählt und deren sprachliche Zugehörigkeit nicht in die Zensusdaten miteinbezogen. Rückläufig ist zwischen 1880 und 1910 die Anzahl der sich zur slowenischen Sprache Bekennenden auch im Raum Soboth/Sobota, dem zweiten autochthonen Siedlungsgebiet der Steiermark in den Grenzen von 1919.

Demgegenüber ist südlich von Leutschach, wo sich innerhalb der heutigen Steiermark ein drittes autochthones slowenisches Siedlungsgebiet befindet, eine

Zunahme der slowenischsprachigen Bevölkerung augenfällig. Diese an sich untypische Entwicklung resultiert aus der Ende des 19. Jahrhunderts gegründeten Pfarre Sveti Duh/Hl. Geist, deren katholische Geistliche bestrebt waren, das nationale Bewusstsein in der Bevölkerung zu heben, indem sie die Kommunalpolitik z. T. erfolgreich mitgestalteten. Im Zusammenhang damit wurde auch ein slowenischer Bildungsverein gegründet (PROMITZER, Ch., 1996: 361).

Betrachtet man für den selben Zeitraum die quantitative Entwicklung der sich im Rahmen der franzisko-josefinischen Volkszählungen zur deutschen Sprache Bekennenden, so ist in der Summe eine kleinräumig mehrfach sogar überdurchschnittliche Zunahme festzustellen (Tabelle 4), die insbesondere im Bereich der Sprachgrenze auch auf die bereits im Kapitel 3.1. diskutierten Praktiken vor allem bei der Durchführung der Volkszählung 1910 zurückzuführen ist.

Die für das Jahr 1910 bereits existierenden thematischen Karten über die sprachliche Verteilung sind unter dem Einfluss des sich verschärfenden Nationalitätenkonfliktes, auch die Sprachgrenze in der Steiermark betreffend, zu Gunsten der deutschsprachigen Bevölkerung tendenziös und unkorrekt (z.B. PFAUNDLER, R., 1919).

Tabelle 4:

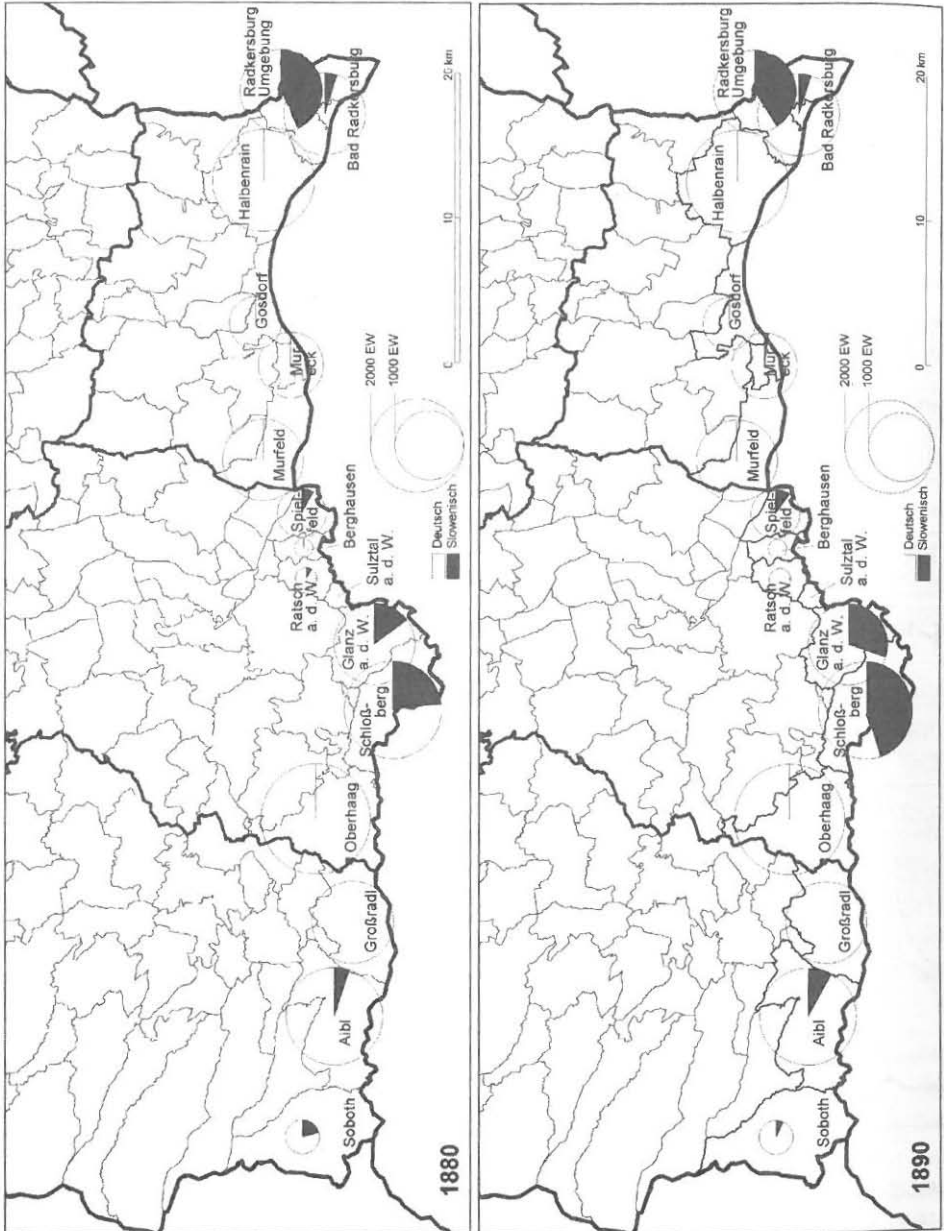
Staatsangehörige mit deutscher und slowenischer Umgangssprache 1880, 1890, 1900 und 1910
 Arbeitsgrundlage: Österreichisch-ungarische Volkszählungsergebnisse 1880, 1890, 1900 und

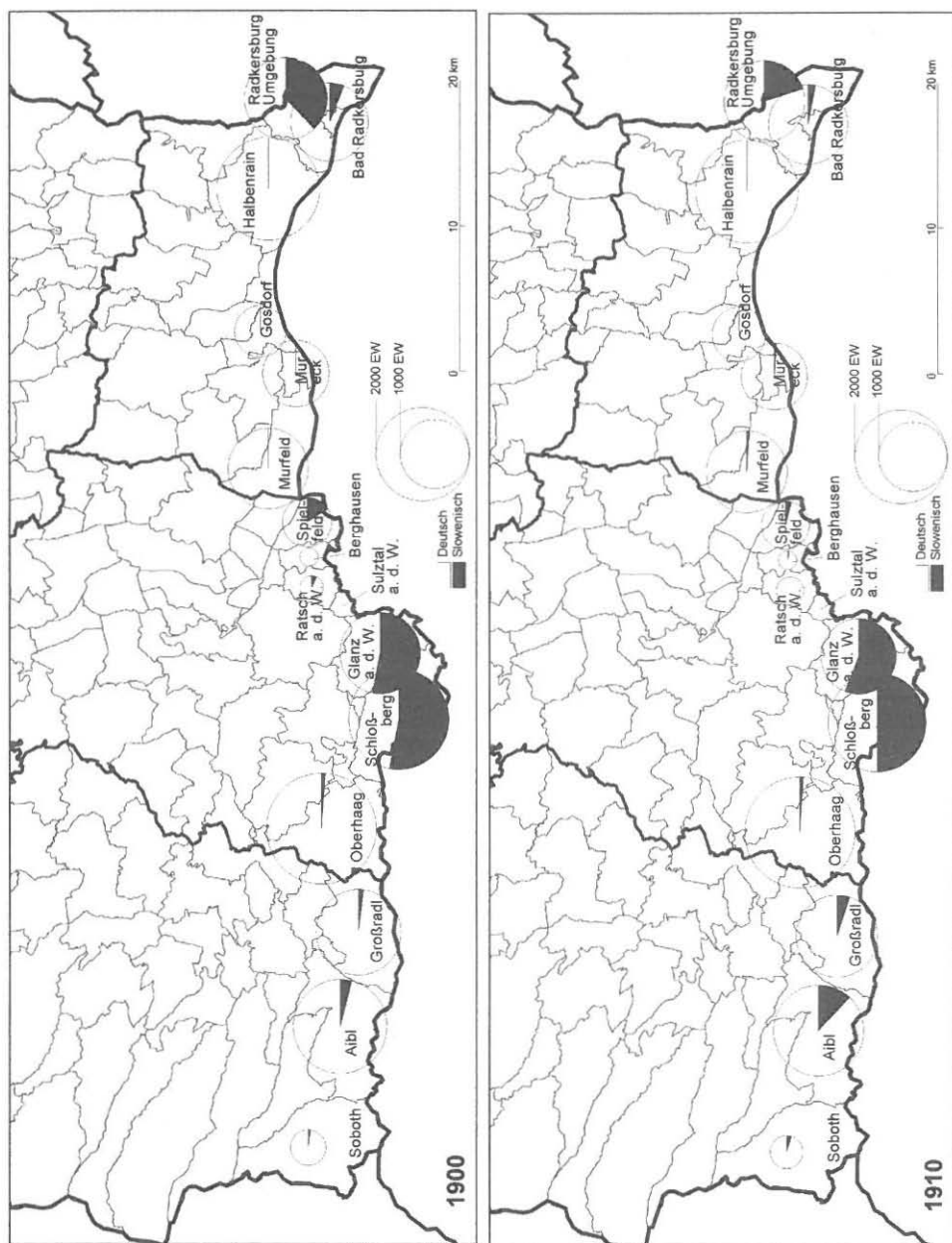
	1880		1890		1900		1910	
	deut.	slow.	deut.	slow.	deut.	slow.	deut.	slow.
Bezirk Deutschlandsberg								
Aibl	1983	101	2188	186	2114	94	1879	265
Großradl	1914	3	1919	3	1931	31	1784	95
Soboth	701	184	772	57	774	12	670	38
Bezirk Leibnitz								
Berghausen	475	7	505	-	493	0	447	12
Glanz	1615	282	1322	576	864	973	747	952
Oberhaag	2862	-	2794	-	2693	21	2760	28
Ratsch	499	52	558	-	532	40	610	-
Schloßberg	1761	527	1314	1061	1125	1273	1188	1198
Spielfeld	922	76	982	108	895	173	977	45
Bezirk Radkersburg								
Bad Radkersburg	1914	104	1824	101	1662	97	1766	49
Gosdorf	1136	-	1164	-	1110	-	1153	-
Halbenrain	2443	5	2518	-	2461	5	2522	7
Mureck	1425	-	1460	23	1462	-	1448	15
Murfeld	1887	2	1903	-	1821	-	1859	11
Radkersburg Umgebung	1047	775	1151	792	1168	715	1499	369

1910; eigene Berechnungen

Abb. 2:

Staatsangehörige mit deutscher und slowenischer Umgangssprache 1880, 1890, 1900 und 1910

Arbeitsgrundlage: Österreichisch-ungarische Volkszählungsergebnisse 1880, 1890, 1900 und 1910; eigene Berechnungen

3.3 DIE VOLKSZÄHLUNGEN IN DER ERSTEN REPUBLIK

In der von nationalem Gedankengut geprägten Zwischenkriegszeit waren ethnische Minderheiten generell einem großen Druck ausgesetzt. Auch beiderseits der neu entstandenen Staatsgrenze wurden Minderheitenrechte ignoriert und sowohl die slowenischsprachige Bevölkerung in der Steiermark als auch die deutschsprachige Bevölkerung in Slowenien sah sich einem starken Assimilierungsdruck ausgesetzt.

In der Steiermark manifestierte sich dieser unter anderem in der Reduktion und Abschaffung der slowenischen Predigten sowie in der Einstellung des Slowenisch-Unterrichts in den Schulen (HABERL-ZEMLJIČ, A., 1997: 110-113). Der politische Druck ging sogar so weit, dass seitens der Steiermärkischen Landesregierung unter Mithilfe des „Kulturvereins Südmark“ ein Kataster der nichtdeutschen Bevölkerung in der Steiermark angelegt wurde, der persönliche Daten und die „nationale Gesinnung“ der jeweiligen Personen beinhaltete (ÖSTERREICHISCHES VOLKSGRUPPENZENTRUM, 1996: 13). Das Ziel, die slowenische Sprache endgültig aus dem öffentlichen Raum zu verdrängen, wurde damit erreicht. Slowenisch wurde nur mehr im privaten Bereich gesprochen.

Es überrascht nur wenig, dass sich die Repressionen gegenüber der jeweiligen sprachlichen Minderheit auf beiden Seiten der Staatsgrenze ähnlich verhielten. In der Summe zielten die Maßnahmen vor allem darauf ab, mittelfristig „homogene“ Nationalstaaten zu errichten.

Die Volkszählung des Jahres 1923 ist in Österreich die erste von insgesamt zwei Erhebungen, die in der Zeit der Ersten Republik durchgeführt wurden. Verglichen mit den Zensusdaten der k. u. k. Monarchie umfasst die Zählung 1923 nur wenige Erhebungsparameter. Zahlreiche Merkmale wurden aufgrund finanzieller Engpässe gar nicht erhoben oder ausgewertet. Darüber hinaus sind durch den Justizpalastbrand in Wien im Juli 1927 auch Datenbestände des Österreichischen Statistischen Zentralamtes verloren gegangen (GAMERITH, W., 1994: 64). Daher enthält der einzige Statistikband der Volkszählung 1923, der als Ortsverzeichnis von Österreich veröffentlicht wurde, keine Angaben über die sprachliche Struktur der Bevölkerung.

Die zweite österreichische Volkszählung aus der Zwischenkriegszeit stammt aus dem Jahre 1934. Im Rahmen dieser Erhebung wurde weder nach der „Umgangssprache“ noch nach der „Denksprache“ gefragt, sondern es wurde das Merkmal „Sprache“ neu definiert als diejenige Sprache, „deren Kulturkreis der Befragte sich zugehörig fühlt“ (GAMERITH, W., 1994: 69). Die Bedeutung der Fragestellung liegt insbesondere im „Gefühl des Befragten“, wodurch subjektive Merkmale absolut in den Vordergrund traten (SUPPAN, A., 1983: 49). Die Erhebung wurde sowohl an der „anwesenden Bevölkerung“ als auch an der

„österreichischen Wohnbevölkerung“ vorgenommen. Für die Steiermark beinhalten die publizierten Volkszählungsergebnisse des Jahres 1934 nur Angaben auf Ebene der politischen Bezirke.

Aufgrund der Datenlage sind in der Steiermark Aussagen über die quantitative Entwicklung der slowenischsprachigen Bevölkerung während der Zwischenkriegszeit auf Gemeindeebene nicht möglich. Ein durch die Grenzziehung 1919 nur indirekt möglicher Vergleich der sprachlichen Struktur in den politischen Bezirken der südlichen Mittelsteiermark zeigt gegenüber der Volkszählung 1910 erwartungsgemäß eine weitere Abnahme der sich sowohl im Bezirk Deutschlandsberg als auch in den Bezirken Leibnitz und Radkersburg zur slowenischen Sprache Bekennenden. Dieser Rückgang im slowenischen Sprachbekenntnis darf jedoch nicht mit einer Assimilierung der sprachlichen Minderheit gleichgesetzt werden. Vielmehr haben neben der Abwanderung aus den autochthonen Siedlungsgebieten die politischen Rahmenbedingungen einen Wechsel im Sprachbekenntnis nach sich gezogen. Ebenso wie im Zeitabschnitt nach 1945 schloss dieser Bekenntniswechsel einen tatsächlichen Sprachwechsel nicht aus, der sich in der Regel allerdings erst in der nächsten Generation manifestierte.

3.4 DIE VOLKSZÄHLUNG IN DER NS-ZEIT

Die nach dem Anschluss Österreichs an das Dritte Reich durchgeführte nationalsozialistische Volkszählung aus dem Jahre 1939 galt lange als verschollen und wurde erst von VEITER, T., 1965 wieder entdeckt und veröffentlicht. Im Rahmen dieser Zählung wurde weder nach der „Umgangssprache“ noch nach der „Denksprache“ und auch nicht nach der „Kultursprache“ gefragt, sondern es wurde diejenige Sprache erhoben, „in der der Mensch denkt und deren er sich in seiner Familie und im häuslichen Verkehr am liebsten bedient, weil sie ihm am geläufigsten ist“ (VEITER, T., 1965: 122).

Zudem ist darauf hinzuweisen, dass das sprachliche Merkmal weder an der „anwesenden Bevölkerung“ noch verständlicherweise an der „österreichischen Wohnbevölkerung“ erfasst wurde. Vielmehr bildeten die „Reichsangehörigen“ die Basis der Erhebung. Darüber hinaus erfolgte erstmals auch eine Auszählung nach der Doppelsprachigkeit, wobei beide Sprachen – mit dem Bindewort „und“ verbunden – publiziert wurden. Letztlich wurde erstmals im Rahmen einer Volkszählung die Sprachkategorie „Windisch“ erhoben (GAMERITH, W., 1994: 72-76). Die räumliche Bezugsebene der Volkszählung 1939 waren die Gemeinden, nicht jedoch wie in der k. u. k. Monarchie Ortschaften bzw. Ortsteile.

Aufgrund der Sprachdefinition fiel es anscheinend zahlreichen slowenisch sprechenden Personen leichter, ihre sprachliche Zugehörigkeit anzugeben: Die

Zahl jener, die sich zur slowenischen Sprache bekannten hat sich gegenüber den Ergebnissen der Volkszählung 1934 erhöht. Auf Gemeindeebene sind im Vergleich zur Volkszählung des Jahres 1910 die „fünf Dörfer“ im Radkersburger Winkel/Radgonski kot besonders hervorzuheben (HABERL-ZEMLJIČ, A., 1997: 52,170).

Die Ursache für die Zunahme Slowenischsprachiger liegt darin, dass im Rahmen der Volkszählung 1939 auch die „Volkszugehörigkeit“ erfasst wurde, wobei – im Vergleich zur Erhebung des sprachlichen Merkmals – keine Doppelzugehörigkeit erlaubt war. Entgegen dem Bekenntnis zur slowenischen Sprache bekannte sich der Großteil der Slowenen in der Steiermark als zum deutschen Volk gehörig, womit sich der einsetzende Druck der nationalsozialistischen Machthaber auch in der Volkszählung des Jahres 1939 widerspiegelt.

Unabhängig von der offiziellen Volkszählung untersuchten bereits 1938 nationalsozialistische Studenten die sprachliche Struktur an der steirisch-slowenischen Grenze. Obwohl diese Erhebung einen ideologischen Hintergrund hatte, belegt sie deutlich wie nachher keine staatliche Volkszählung die hohe Zahl an Personen mit slowenischer „Umgangssprache“ in den Gemeinden Schlossberg und Glanz (PROMITZER, Ch., 1999: 119).

3.5 DIE VOLKSZÄHLUNGEN IN DER ZWEITEN REPUBLIK

Mit Kriegsende wurde die südliche Steiermark, ehe britische Einheiten im Sommer 1945 als Besatzungsmacht auftraten, von bulgarischen und jugoslawischen Truppen besetzt. Im Zusammenhang damit erfolgten zahlreiche Verhaftungen und Verschleppungen deutschsprachiger Österreicher in die slowenischen Internierungslager in Maribor und Sternišče (Kidričevo). Nach Abzug der jugoslawischen Truppen kam es im Gegenzug zu Racheakten an steirischen Slowenen. Die Rahmenbedingungen für die slowenische Minderheit waren somit wieder nachhaltig gestört. Auch forderte Jugoslawien im Jahre 1947 die gemischt-sprachigen Gebiete der Steiermark (Radkersburger Winkel/Radgonski kot, Gebiet südlich von Leutschach/Lučane und Soboth/Sobota) an Slowenien abzutreten. Erst Anfang der fünfziger Jahre und vor allem nach der Unterzeichnung des österreichischen Staatsvertrages 1955 entspannte sich das Klima zwischen den beiden Staaten, ohne dass dies jedoch zu einer Verbesserung der Situation für die slowenische Minderheit in der Steiermark führte. Im Gegenteil, die jugoslawischen Gebietsforderungen verursachten, dass alles „Slowenische“ mit dem Nimbus des „pro-Jugoslawischen“ behaftet war und damit die slowenische Minderheit generell verleugnet wurde (HABERL-ZEMLJIČ, A., 1997: 184).

Im Staatsvertrag wurden im Artikel VII die Rechte der slowenischen und kroatischen Minderheiten festgelegt, wobei dezitiert in den Absätzen 1, 3 und 4 auch die slowenische Minderheit in der Steiermark genannt wird (vergleiche Kapitel 4.1). Die offizielle Steiermark betonte jedoch bis in die jüngste Vergangenheit, dass dieser Passus „irrtümlicherweise“ in den Staatsvertrag gelangte, da es gar keine slowenische Minderheit in der Steiermark gäbe. Diese Einstellung zog sich von der Landesregierung bis zu Gemeinderäten durch alle politischen Ebenen und Parteien: So initiierte zum Beispiel im Jahre 1997 der Bürgermeister von Soboth/Sobota eine Unterschriftenaktion, die beweisen sollte, dass in seiner Gemeinde – entgegen Medienberichten – keine slowenische Minderheit existiert (MÜLLER, W., 1997).

Im Rahmen der Volkszählung 1951, der ersten in der Zweiten Republik, wurde in Österreich ebenso wie in den Jahren 1880 bis 1910 die „Umgangssprache“ erhoben, d.h. jene Sprache, die im Alltag ausschließlich oder vorwiegend Verwendung fand. Das sprachliche Merkmal wurde an der „Wohnbevölkerung“ gezählt, ohne jedoch zwischen „österreichischen Staatsbürgern“ und „Nichtösterreichern“ zu unterscheiden (GAMERITH, W., 1994: 83). Für die Steiermark beinhalten die veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung 1951 lediglich Angaben für die politischen Bezirke.

Die Volkszählung des Jahres 1961 erfasste ebenfalls das Merkmal „Umgangssprache“, wobei ein direkter Vergleich mit der im Rahmen vergangener Zählungen erhobenen „Umgangssprache“ jedoch nicht exakt möglich ist. So wurde 1961 unter der „Umgangssprache“ jene Sprache verstanden, „die im Umgang mit den Familienangehörigen gesprochen wird“ (GAMERITH, W., 1994: 87) und demnach der „Muttersprache“ weit näher steht als die „Umgangssprache“ (SUPPAN, A., 1983: 58). Ebenso wie am Beginn der Fünfzigerjahre beziehen sich die sprachlichen Erhebungen der Volkszählung 1961, die in der Steiermark allerdings nicht durchgeführt wurden, auf die „Wohnbevölkerung“.

Auch für die Volkszählung 1971, in der nach dem Merkmal „Umgangssprache“ der „Wohnbevölkerung“ gefragt wurde (GAMERITH, W., 1994: 89), liegen für die Steiermark keine sprachlichen Erhebungen vor.

Tabelle 5:

Wohnbevölkerung mit deutscher und slowenischer Umgangssprache 1981, 1991 und 2001

	1981		1991		2001	
	deut.	slow.	deut.	slow.	deut.	slow.
Bezirk Deutschlandsberg						
Aibl	1634	2	1626	4	1511	2
Großradl	1489	-	1554	4	1500	3
Soboth	516	-	462	-	411	2
Bezirk Leibnitz						
Berghausen	520	-	562	8	594	4
Glanz an der Weinstraße	1507	2	1519	18	1350	20
Oberhaag	2357	1	2333	4	2364	9
Ratsch an der Weinstraße	414	4	406	9	404	6
Schloßberg	1313	4	1347	2	1197	10
Spielfeld	946	1	898	4	945	49
Sulztal an der Weinstraße	155	2	152	6	151	1
Bezirk Radkersburg						
Bad Radkersburg	1783	22	1773	99	1459	76
Gosdorf	1267	-	1238	32	1196	16
Halbenrain	1974	-	1900	27	1842	9
Mureck	1734	2	1561	12	1604	23
Murfeld	1724	-	1678	12	1662	17
Radkersburg Umgebung	1872	30	1692	96	1614	115

Arbeitsgrundlage: Österreichische Volkszählungsergebnisse 1981, 1991 und 2001

Im Gegensatz dazu wurde in der Steiermark im Rahmen der Volkszählung 1981 erstmals seit den Fünfzigerjahren wieder die sprachliche Struktur erhoben. Die auf Gemeindeebene nicht publizierten, jedoch als Sonderauswertung verfügbaren Daten beziehen sich auf die „Umgangssprache“ der „österreichischen Wohnbevölkerung“. Ebenso verhält es sich mit den Volkszählungen 1991 und 2001, deren sprachstatistische Angaben auf Gemeindeebene gleichfalls als Sonderauswertung zur Verfügung stehen.

Ein Blick auf die Volkszählungen der Jahre 1981 und 1991 zeigt in den südsteirischen Grenzgemeinden insgesamt eine Zunahme der sich zur slowenischen Sprache Bekennenden (Tabelle 5). Besonders deutlich tritt diese Entwicklung in

den untersuchten Gemeinden des Bezirkes Radkersburg in Erscheinung, wo im autochtonen slowenischen Siedlungsgebiet des Radkersburger Winkels/Radgonski kot und auch in der Stadtgemeinde Bad Radkersburg ein stärker gewordenes Bekenntnis zur slowenischen Sprache festzustellen ist. Demgegenüber ist die Zunahme der sich in den Grenzgemeinden des Bezirkes Leibnitz zur slowenischen Sprache Bekennenden deutlich geringer. Zu vernachlässigen ist die quantitative Entwicklung der slowenischsprachigen Minderheit aufgrund der Volkszählungsergebnisse im Süden des Bezirkes Deutschlandsberg, wo die Zunahme auf lediglich unter 10 Personen beschränkt ist.

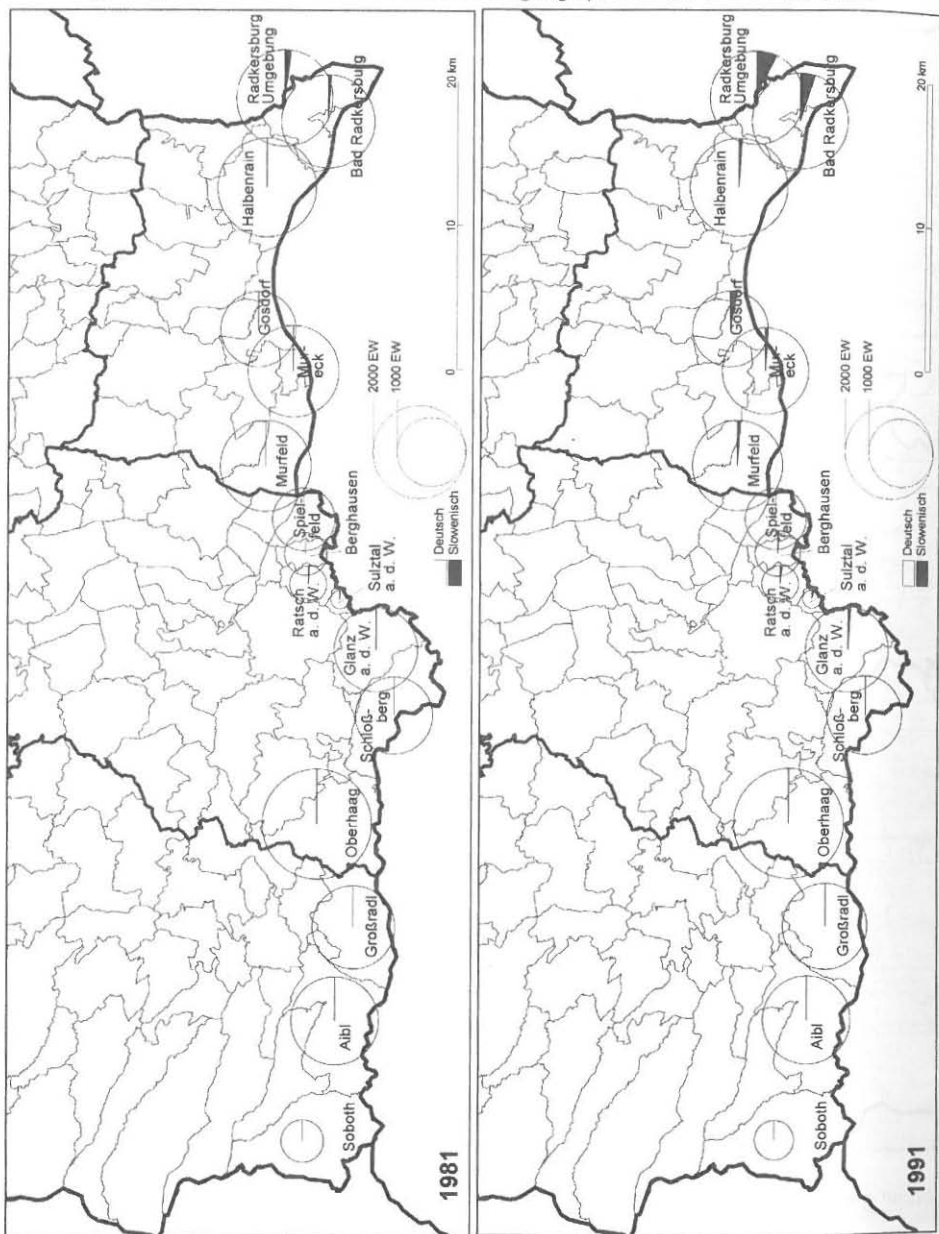
Ein weiterer Anstieg der sich zur slowenischen Sprache in den südsteirischen Grenzgemeinden Bekennenden resultiert aus einem Vergleich der Volkszählungen 1991 und 2001. Im Gegensatz zum vorhin diskutierten Zeitabschnitt ist die Zunahme der slowenischsprachigen Minderheit unter Bezugnahme auf die Volkszählungsergebnisse 1991 und 2001 jedoch geringer. Betroffen davon sind in der Summe sowohl das autochtone slowenische Siedlungsgebiet des Radkersburger Winkels/Radgonski kot als auch die Grenzgemeinden des Bezirkes Leibnitz mit Ausnahme der Gemeinde Spielfeld. Weiterhin ohne Relevanz ist die Anzahl der sich in Rahmen der Volkszählung 2001 zur slowenischen Sprache Bekennenden in den Grenzgemeinden des Bezirkes Deutschlandsberg.

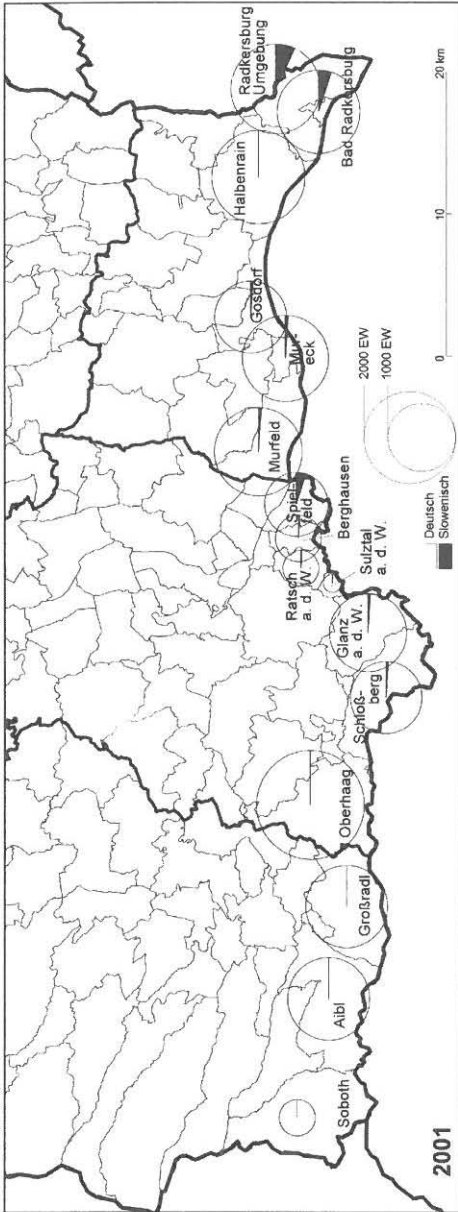
Betrachtet man hingegen den Anteil der slowenischsprachigen Minderheit auf Ortsteilebene, so ergibt sich in der Gemeinde Radkersburg Umgebung folgendes Bild: In den fünf Dörfern Dedenitz/Dedonci, Laafeld/Potrna, Sichelendorf/Zetinca, Windisch Goritz/Slovenska Gorca und Zelting/Zenkovci wurden bei der Volkszählung 2001 792 Einwohner gezählt; geht man davon aus, dass die insgesamt 115 Personen, die im Rahmen der selben Volkszählung in der Gemeinde Radkersburg Umgebung slowenisch als Umgangssprache angegeben haben, zum überwiegenden Teil in den vorhin genannten fünf Dörfern leben, liegt der Anteil der slowenischsprachigen Bevölkerung in diesen Ortschaften deutlich über 10%. Das heißt, dass nach dem Erkenntnis des Verfassungsgerichtshofes vom 13.12.2001 (Geschäftszahl G213/01, V62/01 ua) auch im Radkersburger Winkel / Radgonski kot zweisprachige Ortstafeln aufgestellt werden müssten.

Im Gegensatz zu den offiziellen Volkszählungsergebnissen gehen Vertreter der steirischen Slowenen sowohl im Grenzraum als auch in der gesamten Steiermark von einem wesentlich höheren Anteil der slowenischsprachigen Bevölkerung aus. Laut Einschätzung des „Artikel VII-Kulturvereins/Kulturno društvo člen 7“ leben demnach in der Steiermark einschließlich der Landeshauptstadt Graz zwischen 3000 und 5000 zweisprachige Österreicher. Für den steirischen Grenzraum zu Slowenien werden über 1.000 Personen angegeben.

Abb. 3:

Staatsangehörige mit deutscher und slowenischer Umgangssprache 1981, 1991 und 2001

Arbeitsgrundlage: Österreichische Volkszählungsergebnisse 1981, 1991 und 2001

4. DIE VERTRETUNG DER STEIRISCHEN SLOWENEN

4.1 DAS ÖSTERREICHISCHE VOLKSGRUPPENRECHT

Die wesentlichsten Verfassungsgarantien des Volksgruppenschutzes beruhen auf völkerrechtlichen Verpflichtungen (Friedensvertrag 1919 und Staatsvertrag 1955), die Österreich als Folge des Ersten und Zweiten Weltkrieges eingehen musste. Demnach sind die Schutzbestimmungen für die steirischen Slowenen größtenteils Bestandteil internationaler Abkommen. Die einzige Verfassungsbestimmung, die eine umfassende und zugleich autonome österreichische Regelung über den Schutz ethnischer Gruppen darstellt, ist der Artikel 19 des Staatsgrundgesetzes aus dem Jahr 1867 (RGBl. 1867/142), dessen Anwendbarkeit auf die in der Republik Österreich heute noch lebenden Minderheiten in der Verfassungsrechtsprechung jedoch umstritten ist.

Durch die im Verfassungsrang stehenden Artikel 66, 67 und 68 des Staatsvertrages von Saint Germain (StGBL. 1920/303) sind alle Angehörigen der österreichischen Minderheiten geschützt. Der Artikel 7 des Österreichischen Staatsvertrages vom 15. Mai 1955 (BGBl. 1955/152) beinhaltet die wichtigsten Schutzbestimmungen für die slowenische und kroatische Volksgruppe in den Bundesländern Kärnten, Steiermark und Burgenland.

Artikel 7 – Rechte der slowenischen und kroatischen Minderheiten

- 1. Österreichische Staatsangehörige der slowenischen und kroatischen Minderheiten in Kärnten, Burgenland und **Steiermark** genießen dieselben Rechte auf Grund gleicher Bedingungen wie alle anderen österreichischen Staatsangehörigen einschließlich des Rechtes auf ihre eigenen Organisationen, Versammlungen und Presse in ihrer eigenen Sprache.*
- 2. Sie haben Anspruch auf Elementarunterricht in slowenischer oder kroatischer Sprache und auf eine verhältnismäßige Anzahl eigener Mittelschulen; in diesem Zusammenhang werden Schullehrpläne überprüft und eine Abteilung der Schulaufsichtsbehörde wird für slowenische und kroatische Schulen errichtet werden.*
- 3. In den Verwaltungs- und Gerichtsbezirken Kärntens, des Burgenlandes und der **Steiermark** mit slowenischer, kroatischer oder gemischter Bevölkerung wird die slowenische oder kroatische Sprache zusätzlich zum Deutschen als Amtssprache zugelassen. In solchen Bezirken werden die Bezeichnungen und Aufschriften topographischer Natur sowohl in slowenischer oder kroatischer Sprache wie in Deutsch verfasst.*

4. Österreichische Staatsangehörige der slowenischen und kroatischen Minderheiten in Kärnten, Burgenland und Steiermark nehmen an den kulturellen, Verwaltungs- und Gerichtseinrichtungen in diesen Gebieten auf Grund gleicher Bedingungen wie andere österreichische Staatsangehörige teil.

5. Die Tätigkeit von Organisationen, die darauf abzielen, der kroatischen oder slowenischen Bevölkerung ihre Eigenschaft und ihre Rechte als Minderheit zu nehmen, ist zu verbieten.

Somit stehen den steirischen Slowenen de jure dieselben Rechte zu wie den Slowenen in Kärnten und den Kroaten im Burgenland.

Das Volksgruppengesetz vom 7. Juli 1976 (BGBl. 1976/196), das für die österreichische Bundesregierung das Ausführungsgesetz zum Artikel 7 des Österreichischen Staatsvertrages darstellt, ermächtigt die Bundesregierung mit Verordnung die Volksgruppen festzulegen, für die das Volksgruppengesetz anzuwenden ist. Für diese Volksgruppen ist zugleich jeweils auch ein Volksgruppenbeirat einzurichten. Derzeit bestehen Volksgruppenbeiräte für die slowenische, kroatische, ungarische, tschechische und slowakische Volksgruppe sowie für die Volksgruppe der Roma. Bisher hat die Bundesregierung acht Verordnungen zum Volksgruppengesetz erlassen. Im Artikel 8 des österreichischen Bundesverfassungsgesetzes, der seit dem Jahr 2000 in Kraft ist, bekennt sich die Republik (Bund, Länder, Gemeinden) zu ihrer gewachsenen sprachlichen und kulturellen Vielfalt, die in den autochthonen Volksgruppen zum Ausdruck kommt. Darüber hinaus hat Österreich im multilateralen Rahmen Minderheitenschutzverpflichtungen aus internationalen Instrumenten übernommen.

4.2 DIE STEIRISCHEN SLOWENEN UND DER VOLKSGRUPPENBEIRAT

Diese Verfassungs- und Gesetzesbestimmungen missachtend, negierte vor allem die steiermärkische Landesregierung (GOMBOCZ, W.L., 1991, 1996, KRIŽMAN, M., 1990) jahrzehntelang die Existenz einer slowenischen Volksgruppe in der Steiermark, und auch die österreichische Bundesregierung hatte dieselbe Position vertreten. Wegen der Nichterfüllung des Staatsvertrages richtete die Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien 1974 eine diplomatische Note an die Republik Österreich, in der seitens der jugoslawischen Regierung vor allem unterstrichen wurde, dass Österreich bisher keine einzige Maßnahme zur Erfüllung der im Staatsvertrag gegenüber der slowenischen Minderheit in der Steiermark festgelegten Verpflichtungen gesetzt hatte

(ÖSTERR. VOLKSGRUPPENZENTRUM, 1996: 28). Unberücksichtigt blieb die slowenische Minderheit in der Steiermark auch im offiziellen Regierungsbericht Österreichs an die UNO im Jahr 1996.

Vor diesem Hintergrund begannen die Bemühungen der steirischen Slowenen um eine Vertretung im Volksgruppenbeirat nach der Gründung des Artikel VII- Kulturvereins für Steiermark/Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko 1988. Vorerst wurde die Errichtung eines eigenen Beirats für die steirischen Slowenen angestrebt. Dazu kam es jedoch nicht (DOMEJ, T., 2003: 50) – nicht zuletzt deshalb, weil sich die Auffassung durchsetzte, die steirischen Slowenen seien keine eigene Volksgruppe, sondern bildeten zusammen mit den Kärntner Slowenen eine „gemeinsame“ slowenische Volksgruppe in Österreich.

In der Folge bemühten sich die steirischen Slowenen um eine Vertretung im bestehenden Volksgruppenbeirat für die slowenische Volksgruppe. 1997 schienen diese Bestrebungen kurz vor der Realisierung zu stehen, nachdem die österreichische Bundesregierung einen Entwurf zur Änderung der Verordnung über die Volksgruppenbeiräte beschlossen hatte. Demnach sollte der Volksgruppenbeirat für die slowenische Volksgruppe um zwei Mitglieder aufgestockt werden, um eine Einbeziehung der steirischen Slowenen ohne Verringerung der Vertreter der Kärntner Slowenen zu ermöglichen (DOMEJ, T., 2003: 50).

Die steiermärkische Landesregierung lehnte diesen Entwurf jedoch mit der Begründung ab, dass in der Steiermark keine slowenische Volksgruppe existiere. Daraufhin strich der Ministerrat den Bezug auf die steirischen Slowenen aus der Verordnung und beschloss lediglich eine personelle Aufstockung des slowenischen Volksgruppenbeirates um zwei Personen und leitete diese Verordnung unter Bezugnahme auf das Volksgruppengesetz an den Hauptausschuss des Nationalrates weiter (1998). Zu einer Abstimmung im Hauptausschuss über den Verordnungsentwurf und damit zur Realisierung der geplanten Änderung kam es in der Folge jedoch nicht, wobei als Begründung das Nicht-Zustandekommen des österreichisch-slowenischen Kulturabkommens angeführt wurde (ÖSTERR. VOLKSGRUPPENZENTRUM, 2001: 4). Die Beschwerden des Artikel VII-Kulturvereins sowohl beim Verfassungs- als auch beim Verwaltungsgerichtshof blieben erfolglos.

Auf das Problem der nicht vorhandenen Vertretung der steirischen Slowenen im Volksgruppenbeirat ist auch der Beratende Ausschuss für das Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten in seinem Bereich aus dem Jahr 2002 eingegangen, in dem die Ansicht vertreten wurde, dass die Behörden das Ernennungsverfahren dahingehend prüfen sollten, dass auch die steirischen Slowenen im Beirat vertreten sein könnten. Eine Realisierung dieser

Empfehlung erfolgte in jüngster Vergangenheit (ÖSTERR. VOLKSGRUPPENZENTRUM, 2004). Seit Anfang 2004 ist ein Vertreter des Artikel VII- Kulturvereins im Volksgruppenbeirat vertreten.

LITERATUR

- BRIX, P. (1982): Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880-1910, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 72, Wien-Köln-Graz, 537 S.
- BRUNNER, F. (1997): Gemeindefestrukturreformen in der Steiermark, In: Arbeiten aus dem Institut für Geographie der Karl Franzens Universität Graz, 35, Graz, 35-47.
- ČEDE, P., FLECK, D. (2002): Der steirisch-slowenische Grenzraum im Spiegel der administrativen Einteilung und sprachlichen Minderheiten, In: Grazer Schriften der Geographie und Raumforschung, 38, Graz, 25-53.
- DOMEJ, T. (2003): Die steirischen Slowenen und der Volksgruppenbeirat. Eine juristische Expertise, In: Signal, 2003/2004, 50-56.
- FISCHER, G. (1980): Das Slowenische in Kärnten. Eine Studie zur Sprachenpolitik, Wien, 320 S.
- GAMERITH, W. (1994): Ethnizität und ihr zeitlich-räumlicher Wandel anhand von Volkszählungsergebnissen. Das Beispiel der Kärntner Slowenen, Klagenfurter Geographische Schriften, 12, Klagenfurt, 126 S.
- GOMBOCZ, W.L. (1990): Der Artikel VII-Kulturverein der Slowenen in der Steiermark, In: Europa Ethnica, 47, 2, 94-98.
- GOMBOCZ, W.L. (1991): Der Artikel 7 und die Steiermark, oder: „Hier sind alles Österreicher, es gibt keine Slowenen!“, In: GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V. (Hrsg.), Mut zur Vielfalt. Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, In: Slowenische Jahrbücher 1989-1991, Klagenfurt, 101-116.
- GOMBOCZ, W.L. (1992): Outlawed. The Republic of Austria's Permanent Violations of Human Rights in Styria, In: Razprave in Gradivo. Treatises and Documents, 26-27, Ljubljana, 200-237.
- GOMBOCZ, W.L. (1996): Assimilierung, „Robakismus“, Marginalisierung, Negation, Elimination: Zu Kultur und Unkultur der offiziellen Volksgruppenpolitik der neunziger Jahre im Bundesland Steiermark, In: HÖDL, K. (Hrsg.), Der Umgang mit dem „Anderen“: Juden Frauen, Fremde,..., Wien-Köln-Weimar, 145-161.
- GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V. (Hrsg.) (1991): Mut zur Vielfalt. Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, In: Slowenische Jahrbücher 1989-1991, Klagenfurt, 257 S.
- GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V. (1991): Über das Lernen und Forschen in fremder Nähe, In: GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V. (Hrsg.), Mut zur Vielfalt.

- Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, Slowenische Jahrbücher 1989-1991, Klagenfurt, 82-85.
- HAAS, H., STUHLPFARRER, K. (1977): Österreich und seine Slowenen, Wien, 142 S.
- HABERL-ZEMLJIČ, A. (1997): Aus dem religiösen Leben der „fünf windischen Dörfer Laafeld, Dedenitz, Sieldorf, Zeltling und Goritz von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1922, In: STENNER, Ch. (Hrsg.), Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten, Zur Kunde Südosteuropas, II/23, 107-126.
- HABERL-ZEMLJIČ, A. (1997): Die fünf Dörfer auf der ungarischen Seite. Historische, gesellschaftspolitische und wirtschaftliche Bedingungen des Sprachwechsels in der Gemeinde Radkersburg-Umgebung 1848-1997, phil. Diss., Karl Franzens Universität Graz, Graz, 297 S.
- HALBRAINER, H. (2003): Auf den Spuren der Protestanten, Juden, Roma und Slowenen in und um Bad Radkersburg, Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, 2a, Graz, 103 S.
- HLUBEK, F. X. (1860): Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark, Graz, 478 S.
- KLEMENČIČ, M. (1978): Slovenci na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstrijske Štajerske od srede XIX. stoletja do leta 1971, In: Časopis za zgodovino in narodopisje, 49, 1, Maribor, 125-129.
- KLEMENČIČ, M. (1997): Im Lichte der sprachlichen Statistik. Slowenisch- und Deutschsprachige in der Süd- und Untersteiermark 1830-1991, In: STENNER, Ch. (Hrsg.), Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten, Zur Kunde Südosteuropas, II/23, 69-105.
- KNIERIM, V. (1991): Fünf vor zwölf für die steirischen Slowenen. Die Minderheit der Slowenen in der Steiermark droht zu erlöschen, In: Courage, 4.15, 6-7.
- KOZLER, P. (1853): Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin, Wien.
- KRIŽMAN, M. (1990): Fragen der sprachlich-kulturellen Anerkennung einer Minderheit. Eine slowenischen Minderheit im äußersten Südosten Österreichs ohne Anerkennung, In: Akten des 7. Essener Kolloquiums über „Minoritätensprachen/ Sprachminoritäten“ vom 14.-17. 6. 1990 an der Universität Essen, Bochum, 91-115.
- KRIŽMAN, M. (1991): Die sprachlichen Verhältnisse im Radkersburger Winkel, In: GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V. (Hrsg.), Mut zur Vielfalt. Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, Slowenische Jahrbücher 1989-1991, Klagenfurt, 91-100.
- MÜLLER, W. (1997): Die Angst der Steirer vor ihrer slowenischen Minderheit, In: Der Standard, 18.04.1997.

- ÖSTERREICHISCHES VOLKSGRUPPENZENTRUM (Hrsg.), (1996): Steirische Slowenen, Österreichische Volksgruppenhandbücher, 9, Wien-Graz, 45 S.
- ÖSTERREICHISCHES VOLKSGRUPPENZENTRUM (Hrsg.), (2001): Bericht des Österreichischen Volksgruppenzentrums zur Durchführung der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen in der Republik Österreich, Wien, 102 S.
- PASCHINGER, H. (1974): Steiermark. Steirisches Randgebirge, Grazer Bergland, Steirisches Riedelland, Sammlung geographischer Führer, 10, Berlin-Stuttgart, 251 S.
- PFAUNDLER, R. (1919): Verbreitungsgebiet der deutschen Sprache in Untersteiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, In: SIEGER, R., ET AL. (Hrsg.), Die Südgrenze der deutschen Steiermark. Denkschrift des Akademischen Senats der Universität Graz, Graz, 58 S.
- PROMITZER, Ch. (1996): Verlorene Brüder. Geschichte der Region Leutschach in der südlichen Steiermark (19.-20. Jahrhundert), phil. Diss., Karl Franzens Universität Graz, Graz, 391 S.
- PROMITZER, Ch. (1999): „A bleeding wound“, how border-drawing affects local communities. A case study from the Austrian-Slovene border in Styria, In: KNIPPENBERG, H., MARKUSSE, J. (Hrsg.), Nationalising and Denationalising European Border Regions 1800-2000, Dordrecht-Boston-London, 107-130.
- SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOST, (Hrsg.), (1994): Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, Ljubljana, 78 S.
- STENNER, Ch. (Hrsg.), (1994): Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, Graz, 152 S.
- STENNER, Ch. (Hrsg.), (1997): Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten, Zur Kunde Südosteuropas, II/23, Graz, 433 S.
- STINGLER, H. (1991): Leider entscheiden nicht Argumente, sondern die Mehrheit. Zur Situation der slowenischen Volksgruppe in Radkersburg, In: GSTETTNER, P., WAKOUNIG, V. (Hrsg.), Mut zur Vielfalt. Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, Slowenische Jahrbücher 1989-1991, Klagenfurt, 86-90.
- SUPPAN, A. (1983): Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert, Schriften des Instituts für Österreichkunde, 63, Wien, 269 S.
- VEITER, T. (1965): Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939, In: Europa Ethnica, 22, 109-123.

STATISTIKEN

- Die Ergebnisse der Österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934: Hrsg. BUNDESAMT FÜR STATISTIK, 1935, Wien.
- Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Juni 1951: Hrsg. ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES ZENTRALAMT, 1953, Wien.
- Ergebnisse der Volkszählung vom 21. März 1961: Hrsg. ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES ZENTRALAMT, 1964, Wien.
- Ergebnisse der Volkszählung vom 12. Mai 1971: Hrsg. ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES ZENTRALAMT, 1974, Wien.
- Gemeindelexikon von Steiermark 1900: Hrsg. K.K. STATISTISCHE ZENTRAL-KOMMISSION, 1904, Wien.
- Ortsverzeichnis von Österreich 1923: Hrsg. BUNDESAMT FÜR STATISTIK, 1930, Wien.
- Special-Orts-Repertorium von Steiermark, Obširen imenik krajev na Štajerskem 1880: Hrsg. K.K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, 1883, Wien.
- Special-Orts-Repertorium von Steiermark, Specijalni repertorij krajev na Štajerskem 1890: Hrsg. K.K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, 1893, Wien.
- Spezialortsrepertorium von Steiermark 1910: Hrsg. K.K. STATISTISCHE ZENTRAL-KOMMISSION, 1917, Wien.
- Volkszählung 1981: Hrsg. ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES ZENTRALAMT, 1985, Wien.
- Volkszählung 1991: Hrsg. ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES ZENTRALAMT, 1993, Wien.
- Volkszählung 2001: Hrsg. STATISTIK AUSTRIA, 2004, Wien.

SLOVENCİ V HRVAŠKI ISTRI OD UNIJE SLOVENCEV ZA ŽUPANIJO ISTRSKO DO PRVEGA ORGANIZIRANE- GA DRUŠTVA SLOVENCEV V HRVAŠKI ISTRI

SLOVENES IN CROATIAN ISTRIA

Slovenes have always been a strong presence in Croatian Istria, according to the last population census they represent 1 percent of the entire population, i.e. about 2000. If we added those from ethnically mixed marriages, there would be considerably more. The first organizations only appeared in the recent years. The Slovene Cultural Association Istria in Pula (founded in 2002) is the first organized and registered association of Slovenes in Croatian Istria. It has been active for three years, starting with the establishment procedures, collecting of members, acquisition of premises in the town center on the Herman Dalmatin Street (this may have a symbolical meaning). In June 2004 they launched their own cultural programme.

The article presents the Slovenes of Croatian Istria and their association Istra from Pula through an interview with the first president of the association Alojzija Slivar. This kind of "dissecting of reality" into parts, suitable for scientific research, is the main framework for the formation of general consensus on "our" attitude towards "others", which strengthens and homogenizes the concept of one's own identity and culture. If we change the forms and means of communication, forms of people's associating will also change, and so will the forms of social power.

Expressing oneself through one's own culture, through media and in one's native tongue is aimed at consolidation of self-respect and successful functioning of an individual within society. It is to be expected that the skill of creating and communicating in diversity will become in the future a supreme source of power. The Slovene cultural association "Istra" is very promising in this sense.

Keywords: Croatian Istria, Slovenes, associations, identity

Slovinci so v hrvaški Istri od nekdaj močno prisotni, po podatkih zadnjega popisa prebivalstva jih je odstotek celotne populacije, okrog 2.000. Če prištejemo še tiste iz številnih mešanih zakonov, lahko rečemo, da jih je bistveno več, prvo organiziranje pa smo zasledili šele v zadnjih letih. Slovensko kulturno društvo »Istra« v Pulju (nastalo leta 2002) je prvo organizirano in registrirano društvo Slovencev v hrvaški Istri. Obstaja že tretje leto, od prvih korakov nastajanja, zbiranja članov, pridobitve prostora v centru mesta, v ulici Hermana Dalmatina, kar se lahko sliši tudi simbolično, so junija leta 2004 začeli tudi z lastnim kulturnim programom.

V članku so Slovenci v hrvaški Istri in Slovensko kulturno društvo »Istra« iz Pulja predstavljeni skozi pogovor s prvo predsednico tega društva – Alojzijo Slivar. Prav tourstvo »izrezovanje resničnosti« na za znanstveno raziskovanje primerne dele je glavni okvir, v katerem nastaja splošni konsenz o odnosu »nas« do »drugih«. Odnos, ki utrjuje in homogenizira predstavo o lastni identiteti in lastni kulturi. Če spremenimo oblike in sredstva komuniciranja, se bodo spremenile tudi oblike združevanja ljudi, oblike socialne moči.

Izražanje skozi lastno kulturo, skozi medije in v domačem jeziku je namenjeno krepitvi samospoštovanja in uspešnemu delovanju posameznika v družbi. Pričakovati je, da bo spretnost ustvarjanja in komuniciranja v različnosti postala v prihodnje prvovrsten vir moči. Slovensko kulturno društvo »Istra« nam obeta prav to.

Ključne besede: hrvaška Istra, Slovenci, društva, identiteta

Z osamosvojitvijo in mednarodnim priznanjem je Slovenija poleg že obstoječih slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem dobila še slovensko manjšino na Hrvaškem, ki je prisotna tudi na območju hrvaške Istre. Slovenci na Hrvaškem se že tradicionalno organizacijsko povezujejo in delujejo na ravni posameznih mest v slovenskih društvih (klubih), ki so vključeni v Zvezo Slovencev na Hrvaškem s sedežem na Reki.¹ Tovrstnega združevanja Slovencev, kakršno poznamo na Reki² ali v Zagrebu³, na območju Istre do nedavnega še ni bilo.

Ne moremo spregledati, da na območju celotnega istrskega polotoka obstaja obsežno gradivo o kulturnih, prosvetnih, športnih, religioznih in drugih organizacijah ter povezovanjih Slovencev ter Slovencev in Hrvatov v Istri v 18. in 19. stoletju. Arhivsko gradivo o tem hrani Zgodovinski arhiv v Pazinu. Predvsem je šlo za organizacijsko povezovanje, ki je predstavljalo določen odpor asimilacijski politiki Italije in pritiskom na neitalijansko prebivalstvo.⁴

Organiziranje in formalno združevanje slovenskega etnosa v hrvaški Istri se je začelo v devetdesetih letih, po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške. Glede na intenzivnost recentnih dogajanj smo se iz dneva v dan soočali s spremembami, tako da se danes aktualna dogajanja, procesi in problemi že jutri lahko pojavijo v novih »oblikah«. Ko je bila pričujoča tema 21. decembra 1993 v Ljubljani prvič predstavljena na mednarodnem znanstvenem srečanju "Slovenci na Hrvaškem", v Istri še ni bilo organiziranega združevanja Slovencev, kot v drugih delih Hrvaške.⁵ Ostalo je popolnoma odprto vprašanje, ali bo morda ravno na primeru Istre mogoče spremljati določeno gradacijo, postopnost organizacijskega povezovanja Slovencev, kot se je to dogajalo oziroma se dogaja drugod na Hrvaškem (Split, Osijek, Dubrovnik). Po drugi strani je bil v devetdesetih letih na istrskem prostoru močno prisoten in po svoje tudi popularen trend regionalizma. Ta je ponujal svojevrstvo alternativo regionalne opredelitve tako večinskemu prebivalstvu kakor

* * *

¹ Več o tem: Vera Kržišnik-Bukić, O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem. V: Slovenci v Hrvaški. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995; Vera Kržišnik-Bukić, Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji - med preteklostjo in sedanjostjo. V: Traditiones 32/2, SAZU, Ljubljana 2003, 117-135.

² Glej: Karmen Medica, Slovensko društvo Bazovica na Reki. Več kot pol stoletja, Delo, 11. 4. 2000, 10.

³ O tem: Silvin Jerman in Ilinka Todorovski, Slovenski dom v Zagrebu 1929-1999, Zagreb 1999.

⁴ Od obsežne strokovne literature na to temo navajam nekaj izbranih del: Božo Milanović, Hrvatsko-slovenska zajednica. V: Istra u dvadesetom stoljeću. Pazin 1992, 158-180; Tone Peruško, Svim silama k asimilaciji. Stanje školstva za vrijeme talijanske vladavine. V: U svome vremenu. Pula; Rijeka 1984, 40-58; 164-172; Branko Marušić, Publikacije o prvom taboru istarskih Hrvata. Srečanja, VIII, 37-38, Nova Gorica, 73-74. Frane Ostanek, Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Annales 1, 2, 3, Koper 1991.

⁵ Več o tem: Karmen Medica, Sodobno organizacijsko povezovanje Slovencev v hrvaški Istri. V: Vera Kržišnik-Bukić (ur.), Slovenci v Hrvaški. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995.

tudi etničnim manjšinam. Obstajala je realna možnost, da se bo regionalna identiteta izkazala kot prevladujoča nad etničnimi in nacionalnimi identitetami.⁶

Ob koncu leta 1993 še ni bilo ne formalnega ne neformalnega registriranega organiziranja Slovencev. Po nekaterih mnenjih, ki smo jih dobili iz opravljenih pogovorov s Slovenci v hrvaški Istri, je bilo slutiti njihovo željo po večji angažiranosti Slovenije pri njihovem organiziranju, hkrati pa tudi željo po priznavanju njihovega obstoja tako na Hrvaškem kot – predvsem – v Sloveniji. Analize opravljenih pogovorov s Slovenci v Istri (pretežno sestavljajo mestno prebivalstvo) so kot primarno pokazale mestno identifikacijo, kar pomeni, da se identificirajo najprej z mestom, v katerem živijo. Sledila ji je regionalna identifikacija, tej pa slovenska oziroma nacionalna (etnična) identifikacija.

V začetku leta 1994 je tudi na območju Istre, podobno kot v Zagrebu, na Reki in v Splitu že začelo prihajati do določenega formalnega združevanja in organiziranja Slovencev v Pulju,⁷ in sicer v kulturno-prosvetno društvo oziroma Unijo Slovencev za istrsko županijo. Iniciativni odbor, predhodno oblikovan v Pulju, se je sestel in 12. 2. 1994 sklical posvetovanje vseh zainteresiranih Slovencev, živečih na tem območju, da se vključijo v delo prihodnje Unije Slovencev za istrsko županijo. Iniciativni odbor je pripravil ustanovno skupščino, na katero so bili med drugimi povabljeni tudi slovenski veleposlanik na Hrvaškem in predstavniki kulturnih in znanstvenih krogov Slovenije. Unija si je zastavila nalogo negovanja kulturne dediščine slovenskega naroda, povezovanja s Slovenijo, organiziranja gostovanj slovenskih gledališč v Istri ter nastopov drugih kulturnih in javnih delavcev, kar naj bi bil tudi skupen prispevek k bogatjenju kulturne dejavnosti v Istri. Izrazili so tudi, da od matične države Slovenije pričakujejo konkretno podporo.

Zakaj Unija Slovencev županije istrske in ne društvo na ravni posameznih mest, kot je to na primer v Zagrebu, Splitu, na Reki? Glavni ustanovitelji so pojasnjevali, da se društva v glavnem organizirajo na ravni mest, Unija pa na višji ravni, županijski, se pravi, da bo lahko Unija v okviru svojega delovanja vključevala vsa istrska mesta, v katerih bo imela svoje člane. To naj bi omogočilo lažje povezovanje, komuniciranje in delovanje Slovencev na območju celotne istrske županije, kjer je njihova prisotnost precej razpršena. Slovenci so v hrvaški Istri tudi direktno povezani s Slovenijo, ne čutijo se izolirani od matice, ker so tudi geografsko precej blizu Sloveniji. Zaradi svoje razpršene naseljenosti in prisotnosti po celem istrskem polotoku niso izločen etnolingvističen "otok", kot recimo Slovenci v

* * *

⁶ Čeprav po eni strani regionalna identiteta relativizira nacionalno in etnično pripadnost, je po drugi strani homogenizator na regionalni ravni. Drugo vprašanje je, kaj takšna identiteta pomeni v vsakdanjem življenju za prebivalce določenega območja (v tem primeru Istre). Ti so se nemalokrat zaradi vsiljene izbire "ali – ali" opredelili za tisto identiteto, katero so čutili kot primarno v dani situaciji. (Op. K. M.)

⁷ Priprave za osnivanje Unije Slovencev za Županijo istrsko; Iniciativni odbor priprava osnivačku skupščinu, Glas Istre, Pula br. 9, 10. 2. 1994, 9.

Splitu. Unija ni nikoli dejansko zaživela, čeprav je bila v določenem obdobju razumljiva tovrstna želja ali potreba za povezovanjem na ravni celotne istrske županije in ne le posameznih mest.

Rezultati zadnjega popisa prebivalstva na Hrvaškem iz leta 2001 za slovenski etnos niso bili ravno stimulatívni. Pokazali so dokaj zreducirano število slovenskega prebivalstva (13.173 ali 0.30 odstotka).⁸ Po popisu iz leta 1991 je na Hrvaškem živelo 22.376 (0.50 odstotka) Slovencev, od tega v Pulju 1.256, v hrvaški Istri pa 2.800 (brez Opatije; 3.671 z Opatijo).⁹

V takšni situaciji je toliko večje presenečanje vzbudilo najmlajše slovensko društvo – Slovensko kulturno društvo "Istra" iz Pulja, sploh pa s svojo vitalnostjo in angažiranostjo v širši javnosti. Slednje so pokazali v kulturnih dejavnostih, povezovanju s Slovenijo, z drugimi slovenskimi manjšinami v zamejstvu, ravno tako tudi z drugimi slovenskimi društvi na Hrvaškem, predvsem pa z večinskim prebivalstvom. Predvsem pa je bila presenetljiva njihova medijska prisotnost in aktivno vključevanje večinskega prebivalstva v aktivnosti številčno majhne skupnosti. Nedvomno so s tem tudi raziskovalcem spodbudili razmišljanja o odpiranju novih dimenzij manjšinskosti.

Samo za kratko primerjavo. Če pogledamo razvite evropske države, na primer Nizozemsko, Švedsko pa tudi Nemčijo, hitro ugotovimo, da je kljub avangardnim manjšinskim politikam „etnični babilonski stolp“ ostal na periferiji družbe, prekrit z ideološkimi in s stereotipnimi predstavami, ker so predvsem kulturne aktivnosti ostale namenjene posebnim kategorijam ljudi (etničnim manjšinam, imigrantom), kar je vse dobilo podcenjujoč pomen ali dobrodelno naravo.¹⁰

Ne smemo pozabiti na dejstvo, da je (oziroma bi morala biti) integracija vedno dvostranski proces, ki zahteva določena pogajanja tako s strani manjšin kot s strani večinskega prebivalstva. Zato morajo biti tako državni ukrepi kot tudi kulturne aktivnosti usmerjene na obe populaciji (da bi bilo mogoče z njimi doseči zastavljene cilje). Družbena enakost se najprej kaže v smislu ravnanja, nato v smislu možnosti in na koncu v smislu rezultatov. Danes smo priče nove manjšinske zgodovine. Ne moremo še specificirati, katere so v primerjavi s starimi novosti v raziskovalnih metodah, gotovo pa je, da se opušča „klasična dihotomija“ na avtohtone in alohtone, tradicionalne in sodobne, „stare“ in „nove“ manjšinske skupnosti.

Partikularni dogodki in individualni pogledi, t. i. *izseki iz življenja (tranches de vie)* vse bolj postajajo predmet znanstvenih proučevanj in dognanj. Tematiziranje manjšinske problematike in etničnosti je nemalokrat podkrepljeno z ilustracijami iz vsakdanjega življenja na določenem območju. Morda je to tudi razlog, da sem

* * *

⁸ Vir: http://www.dzs.hr/Popis%202001/H01_02_02.html

⁹ Več o tem: Silva Mežnarič, Slovinci u Hrvatskoj. Podaci i model jednog (sociološkijskog) istraživanja. V: Slovinci v Hrvaški. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995.

¹⁰ Gerd Baumann, The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities. Routledge, New York; London 1999.

prvo organizirano delovanje Slovencev v hrvaški Istri predstavila skozi pogovor s prvo predsednico tega društva Alojzijo Slivar.

SLOVENSKO KULTURNO DRUŠTVO »ISTRA«

Slovensko kulturno društvo »Istra« sem najprej nameravala predstaviti v osrednjem slovenskem dnevnem časopisu Delo. O tem sem se pogovarjala s kolegi, z uredniki, novinarji. Zanimanje je bilo precejšnje, postavljeni so bili že roki in določena dolžina članka. Kje se je ustavilo in zakaj, še vedno ne vem. Odgovorov na večkratna vprašanja, zakaj moje besedilo o nastanku SKD »Istra« v Pulju nikoli ni bil objavljeno, čeprav je bilo naročeno, nisem še »razvozerala«. Tako etična kakor tudi etnična dilema glede tega še traja, a smo se raziskovalci vedno bolj pripravljeni soočiti tudi s tovrstnimi izzivi. Ne le destereotipiziranje, detabuiziranje in destigmatiziranje določene problematike, ampak tudi konfrontiranje z medijskimi blokadami postaja sestavni del raziskovalnega procesa.

Svojevrstno »izrezovanje resničnosti« na za znanstveno raziskovanje primerne dele postaja glavni okvir, v katerem nastaja splošni konsenz o odnosu »nas« do »drugih«. Odnos, ki utrjuje in homogenizira predstavo o lastni identiteti in lastni kulturi. Če spremenimo oblike in sredstva komuniciranja, se bodo spremenile tudi oblike združevanja ljudi, oblike socialne moči. Neizogibne spremembe v obravnavanju manjšinske problematike, na katere opozarjamo in za katere pričakujemo, naj bi se začele dogajati tudi v medijih, predvsem v politiki in nenazadnje v vsakdanjem življenju. S tem ciljem je nastal tudi naslednji pogovor.

Alojzija Slivar¹¹ – predsednica Slovenskega kulturnega društva »Istra« je bila rojena v Slivju na Dolenjskem, zraven Kostanjevice na Krki. Na študiju v Ljubljani je spoznala moža, nekaj časa sta živela v Ljubljani, nato sta se odločila za Pulj – nista vedela ali za stalno ali začasno. Morda je bil odločujoč prvi službeni sestanek v Pulju. »Na prvem poslovnem sestanku v hrvaški gospodarski zbornici leta 1990 v Pulju me je takratni predsednik Viktor Peruško vprašal, od kod sem. Sem rekla, da živim v Pulju, drugače pa da nisem domačinka. On je nato rekel: 'Ja gospa Slivarjeva, vi ste čisto ta prava in sedaj ste tu čisto domača.' Moram reči, da sem bila presrečna in se res tukaj počutim čisto domače.»

* * *

¹¹ Z ga. Alojzijo Slivar sem se pogovarjala 30. oktobra 2004 v SKD »Istra« v Pulju.

SLOVENCIS SO V HRVAŠKI ISTRI OD NEKDAJ MOČNO PRISOTNI. PO PODATKIH ZADNJEGA POPISA PREBIVALSTVA JIH JE PRIBLIŽNO 2.000, PRAKTIČNO ODSOTEK CELOTNE POPULACIJE. ČE PRIŠTEJEMO ŠE TISTE IZ ŠTEVILNIH MEŠANIH ZAKONOV, KOT JE PRIMER TUDI PRI VAS, JIH JE ŠE BISTVENO VEČ. PRVO ORGANIZIRANJE PA SMO ZASLEDILI ŠELE V ZADNJIH LETIH.

Ja, Slovensko kulturno društvo »Istra« v Pulju, ki je nastalo leta 2002, je prvo organizirano in registrirano društvo Slovencev v hrvaški Istri. Obstaja že tretje leto, od prvih korakov nastajanja, zbiranja članov, pridobitve prostora v centru mesta, v ulici Hermana Dalmatina, kar se lahko sliši tudi simbolično, smo junija 2004 začeli tudi z lastnim kulturnim programom.

Samo ime pove, da smo slovensko društvo, da smo kulturno društvo in da smo iz Istre. Kakor smo videli pri sosedih z Reke, se njihovo društvo imenuje »Bazovica«, veliko se jih imenuje »dr. France Prešeren«, »Ivan Cankar«, »Lipa« in podobno. Vsak si je dal ime, ki mu je najbližje. Naši člani so izbrali ime »Istra«, kar je bilo v našem okolju lepo sprejeto, zato se nikoli ne počutimo, kot da smo v tujini. Pozitivne vibracije sožitja, ki nas obdajajo, niso le kurtoazna, ampak konstatacija resničnega stanja.

NEKDANJA ZAMISEL O UNIJI SLOVENCEV NA OBMOČJU ISTRSKE ŽUPANIJE NI NIKOLI ZAŽIVELA.

Mene takrat ni bilo zraven, ampak kolikor vem, se je razmišljalo o tem, da bi se Slovenci v Istri organizirali v Unijo ali Zvezo Slovencev (po vzoru na Unijo Italijanov). Nekateri so menili, da bo finančno lažje delovati v taki obliki, ampak pokazalo se je, da ni bilo ne prave podlage ne pravnega znanja za kaj takega, problemi so se pojavili že pri registraciji. Organizirati Unijo, dokler ne obstaja elementarna baza, kakršnokoli društvo ali kaj podobnega, se je kmalu pokazalo za neizvedljivo. Že v štartu je bila pot napačna. V Pulju pa so takrat poleg Unije Italijanov že obstajala (devetdeseta leta) različna kulturna društva – makedonsko, srbsko, bosansko, madžarsko, albansko pa še kakšno. Unija Slovencev dejansko ni nikoli zaživela, je pa postavila tiste bistvene organizacijske prvine za današnje kulturno društvo. Pred tremi leti smo se končno sestali v enem od mestnih odborov in pripravili statut današnjega društva. Sprožili smo akcije za pridobitev prostora, finančnih sredstev za delovanje, stikov z drugimi slovenskimi društvi na Hrvaškem in stikov s Slovenijo.

ZDAJ STE ŽE ZELO AKTIVNI, SKORAJ VSAK DAN STE PRISOTNI V MEDIJIH.

Mediji so veliko naredili za našo razpoznavnost v širšem prostoru. Nismo bili navajeni nanje in moram priznati, da smo bili do njih zelo skeptični. Vendar brez medijev danes ne gre, zato smo jih povabili k sodelovanju. Dejansko so veliko

prispevali TV Nova, HRT, Glas Istre, Radio Pula, Radio Maestral, Arena Radio in drugi. V Glasu Istre je vsak dan objavljen urnik ogleda razstav v naši galeriji. Ravno tako nas Radio Maestral dnevno omenja v svojih najavah kulturnih dogodkov. Prva prireditev v novih, sedanjih prostorih Društva je bila razstava akademskega slikarja Martina Bizjaka *Mesteca na hribčkih* (junija 2004). Trenutno razstavlja Anette Al Sharafy, Ptujčanka, ki se je po desetletnem življenju v Kuwaitu naturalizirala v Pulju. V pripravi je razstava Suzane Žirovnik - Kariko. Organizirali smo tudi koncert kantavtorja Andreja Šifererja, gostovanje dramskega oddelka KD "Bazovica" z Reke in še veliko drugih aktivnosti.

Na vsako našo prireditev pridejo mediji in o njej poročajo. Ko so bili letos spomladi *4. dnevi slovenske kulture v Istri*, je Radio Pula poleg dnevnega informiranja pripravil enourno oddajo, na katero sem bila povabljena. Rezultati medijskega delovanja so vidni, na vsako prireditev pride več ljudi, vsak teden pridobimo kakšnega novega člana, veliko mladih prihaja in nas spodbuja s svežimi idejami.

IMATE ZAPOSLENO TUDI PROFESIONALNO TAJNICO MARJETO DIMINIĆ, KAKO JE PA Z FINANCIRANJEM?

Financira nas Grad Pula, Županija Istarska, Urad za manjine R Hrvaške in Urad R Slovenije za zamejce in Slovence po svetu. Nekaj je tudi sponzorskih sredstev, čeprav zaenkrat še nimamo stalnih sponzorjev. Prosili smo časopisno hišo Delo za sponzorstvo, česar nismo dobili. So izključno komercialno usmerjeni, tako da časopise kupujemo. Zdaj smo zaprosili še večje firme (Lek, Mercator, Helios, Merkur), če želijo postati časni člani društva in nas sponzorirati. Zaenkrat sta nam odgovorila Lek in Helios, in sicer pozitivno.

VAŠIH AKTIVNOSTI JE PA VEDNO VEČ ...

Poleg organiziranja kulturnih prireditev in sodelovanja v pevskem zboru SDK »Istra« obstaja veliko zanimanja za organiziranje tečaja slovenščine, ne le pri otrocih slovenskih staršev, ampak tudi pri srednješolcih, ki želijo študirati v Sloveniji, pri gospodarstvenikih in turističnih delavcih. Postavljamo tudi interno knjižnico, knjige so donacije posameznikov, največ pa jih dobimo po ustaljeni poti iz knjižnice v Karlovcu, slednja pa jih dobiva od knjižnice v Novem mestu, ki jih nato posreduje drugim slovenskim društvom na Hrvaškem. Za nas je stimulatívno tudi to, da v glavni puljski mestni knjižnici odpirajo slovenski oddelek.

Največ gradimo na kulturnih aktivnostih. Gospod Oto Širec, umetnostni zgodovinar, je že dvajset let zaposlen v mestnem odboru in je zadolžen za kulturne dejavnosti. Tako da imamo »profesionalca«, ki skrbi za izbor kulturnih prireditev in umetnikov iz Slovenije. Poleg tega znani umetniki živijo v Istri, na primer slikarja Martin Bizjak¹² v Pulju, Rok Zelenko v Grožnjanu pa še nekateri

* * *

¹² O tem: Karmen Medica, *Kultura je komunikacija*. Intervju z Martinom Bizjakom. V: *Delo*, 16. 9. 2000, 6.

drugi, ki so življenjsko in profesionalno zainteresirani, da bi se v prihodnje čim bolj pestro predstavljala slovenska kultura in umetnost v Istri.

Stvar, ki je ne kaže spregledati, je tudi letošnja nagrada »Mario Rotar« na pulskem filmskem festivalu. Nagrado dodeljuje mesto Pula za prispevek k razvoju filmskega festivala in filmske umetnosti v Pulju. Mario Rotar (doma iz Trbovelj) je bil med glavnimi utemeljitelji filmskega festivala. Nagrada, ki jo je letos dobil Fadil Hadžić, je poimenovana po njem. Mario Rotar – umrl je pred letom dni – je eden od številnih Slovencev, ki so veliko naredili za razvoj filmskih pa tudi drugih kulturnih dejavnosti v Pulju. Martin Bizjak ravno pripravlja knjigo o znanih Slovencih v kulturnem življenju Pulja.¹³

SODELUJETE TUDI Z ZAMEJCI V ITALIJI IN AVSTRIJI.

V zadnjem času se veliko povezujemo z drugimi slovenskimi društvi na Hrvaškem, dobivamo tudi spodbude in ponudbe za sodelovanje z zamejci v Italiji in Avstriji. Prioriteta je pa vsekakor sodelovanje s Slovenijo. Primorska univerza nam pošilja svoje brošure, marca prihodnje leto bomo pri nas za vse zainteresirane organizirali predstavitev njihovega programa.

KAKŠNE SO PERSPEKTIVE DRUŠTVA V PRIHODNJE?

Društvo ima okrog dvesto članov, vpisuje se vse več mladih, kar je stimulatивно. Včasih se vpišejo cele družine. Imamo primer, da se je vpisala babica in včlanila vse družinske člane, tudi vnuke. Med Slovenijo in Istro je veliko stikov, na kulturnem, športnem in gospodarskem področju. Zato je treba spodbujati predvsem učenje jezika, v tem vidimo glavno težišče. Starejši ljudje prihajajo v društvo na prireditve ali druženje, mladi pa so tisti, ki bodo prevzeli vodenje, ohranjanje jezika, kulture, stikov s Slovenijo in vse to še nadgrajevali.

Moram reči, da smo Slovenci v Istri doma in ponosno gradimo svoje domove in vezi z domačim krajem. Boli pa nas, ko pridemo v Slovenijo, ki je naša prva domovina, in slišimo, da smo tujci. Želim si, da bomo v Evropi vsi doma, ne glede na to, kje kdo živi in dela.

NAMESTO SKLEPA

Povečani integracijski tokovi, ki v zadnjih desetletjih združujejo vso znanstveno in kulturno javnost Evrope, kažejo tudi bistveni porast interesa za tovrstne manjšinske etnične skupnosti, za obmejna območja, multikulturne

¹³ Imena, kot so: Mario Rotar – utemeljitelj filmskega festivala in drugih kulturnih aktivnosti v Pulju, Alojz Orel – znani fotograf istrskih in primorskih pokrajin, Štefan Mlakar – arheolog in raziskovalec v Arheološkem muzeju Istre v Pulju, so le nekatera imena, ki jih bo knjiga Martina Bizjaka »rešila« pozabe, tako na hrvaški kot tudi na slovenski strani. (Op. K. M.)

družbe ter večjezikovne komunikacijske skupnosti. Vse bolj se izpostavlja potreba po tem, da bi se poleg ekonomske, politične, tehnološke in informacijske integracije ohranile tudi kulturne posebnosti.

Skozi manjšinsko tematiko, s katero se soočam tako raziskovalno kakor tudi življenjsko, kot *outsider* in *insider*, izhajam iz teze, da dobra integracija pripadnika manjšinske etnične skupnosti ali kateregakoli posameznika prispeva več k družbeni stabilnosti in razvoju kot prikrita, odkrita, direktna, indirektna, počasna, potuhnjena ali kakršnakoli asimilacija.

Ravno izražanje skozi lastno kulturo, skozi medije in v domačem jeziku je namenjeno krepitvi samospoštovanja in uspešnemu delovanju posameznika v družbi.

Procesi konstrukcije in rekonstrukcije manjšinskih identitet so ravno tako dinamični in v nobenem primeru niso enosmerni. Tudi najintimnejša identiteta je rezultat socializirane zavesti in družbene situacije, najbolj kolektivna pa živi v zavesti ali v nezavednem posameznikov. (Jenkins 1994) Tovrstnemu pojmovanju etničnosti lahko dodamo še subjektivno komponento po Barthu in kmalu postane jasno, da priznavanje etničnosti in etničnih manjšin ni samo sebi namen, ampak omogoča prilagajanje družbenih skupin določenemu okolju. S tem, da dominanten »darwinističen«¹⁴ način privajanja na novo okolje *adapt or die* (*prilagoditi se ali umreti*) prehaja v bolj pozitivno različico *adapt and thrive* (*prilagoditi se in se razvijati, napredovati*). Slednje se je na istrskem prostoru v različnih obdobjih in oblikah ohranilo do današnjega dne.

In namesto sklepa v pričujočem prispevku lahko posredujem le nekaj misli o realnih pričakovanjih in nadaljnjih aktivnosti Slovencev v Pulju in celi Istri. Dosedanje analize, opazovanja, stiki, formalni ali neformalni pogovori s Slovenci v hrvaški Istri kažejo, da so socialno in ekonomsko popolnoma integrirani v okolje, kjer živijo in delajo. Zainteresirani so za ohranjanje in negovanje kulturnih stikov s Slovenijo, narašča tudi zainteresiranost za medsebojno kulturno povezovanje in delovanje, po kakšnem političnem organiziranju pa ne čutijo potrebe. Poudarjajo pomembnost medijske identifikacije in vključevanja večinskega prebivalstva v manjšinske dejavnosti.

Pričakovati je, da bo spretnost ustvarjanja in komuniciranja v različnosti postala v prihodnje prvovrsten vir moči. Slovensko kulturno društvo »Istra« nam obeta prav to.

* * *

¹⁴ Več o tem: Steven Vertovec, In Lieu of a Conclusion. Migration and Social Cohesion 7, Oxford 1999.

REFERENCE:

- BARTH, Fredrik (ur.) (1969): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. London, George Allen & Unwin.
- BAUMANN, Gerd (1999): *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. New York; London, Routledge.
- BEUC, Ivan (1975): *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća*. Zagreb, Liber.
- BUFON, Milan (1993): *Istra. Novi problemi starih regij*, Annales 3, Koper.
- CASTELLS, Manuel (1997): *The Power of Identity*. Oxford, Blackwell.
- CHERINI, Marcello (1982): *Etnicita` e classi. Elementi di riflessione sulle dinamiche confinarie*. Milano, Ed. Dott. A. Giuffre.
- JENKINS, Richard (1997): *Rethinking Ethnicity. Arguments and Exploration*. London, Sage.
- KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera. (ur.) (1995): *O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem*. V: *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera (2003): *Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji – med preteklostjo in sedanostjo*. V: *Traditiones* 32/2. Ljubljana, SAZU.
- MEDICA, Karmen (1995): *Identita` etnica e nazionale in Istria*. V: *Identita - Alterita*. Rijeka, Edit.
- MEDICA, Karmen (1995): *Sodobno organizacijsko povezovanje Slovencev v hrvaški Istri*. V: *Kržišnik-Bukić, Vera. (ur.), Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- MEŽNARIĆ, Silva (1995): *Slovenci u Hrvatskoj. Podaci i model jednog (sociološkog) istraživanja*. V: *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- VERTOVEC, Steven. (ed.) (1999): *In Lieu of a Conclusion. Migration and Social Cohesion* 7. Oxford, Cheltenham.

SRBI U TEMIŠVARU

SERBS IN TEMISVAR

The author presents the contemporary status of the Serbian community in the Romanian town of Temisvar. At the 2002 population census Serbs in Temisvar numbered some 6000 persons, which amounts only to 2.2% of the total population of this town. However, the number of all the Serbs living in Temisvar represents almost a third of all the Serbs in Romania (22.000 according to the 2002 population census). The presence of Serbs in Temisvar has been proven since the 15th century, and they can be ranked amongst the old settlers of the town. Serbs have a relatively wide network of media of national socialization with yearlong tradition at their disposal, including schools (the first one having been founded in 1760) with a particularly important secondary school in Serbian language, and cultural institutions (the first reading society was founded in 1851). The first newspapers (Banatskij almanah, 1827) date in the first half of the 19th century. Especially important for the identity of Serbian minority is Orthodox church. Organizationwise, the Orthodox church municipality of Temisvar is subject to the Patriarchy of Belgrade. The author ascertains that adherence to Serbian minority in Romania (and in Temisvar) is not and has never been an obstacle for job seeking or professional promotion. And yet the use of Serbian language is constantly decreasing (mixed marriages), links between members of Serbian community are loosening, and there is less interest in organized activities within associations. Nowadays Temisvar is becoming the biggest Serbian center in Romania due to immigration of Serbs from the rural parts of the country. However, in author's opinion, preservation of Serbian community in Temisvar will primarily depend on the initiative and success of individuals, members of Serbian community.

Keywords: Romania, Temisvar, Serbian community, ethnic identity

Avtor prikazuje sodoben položaj srbske skupnosti v romunskem mestu Temišvar. Število Srbov v Temišvarju je ob zadnjem popisu leta 2002 znašalo dobrih 6000 oseb, kar predstavlja le 2,2% celotnega števila prebivalstva mesta Temišvar. Toda število vseh v Temišvarju živčih Srbov predstavlja skoraj tretjino vseh v Romuniji živčih Srbov (po popisu leta 2002 je v Romuniji živelo dobrih 22.000 Srbov). Prisotnost Srbov v Temišvarju je dokazana od 15. stoletja dalje tako, da je mogoče Srbe šteti med stare naseljence mesta Temišvar. Srbi imajo na razpolago relativno široko mrežo medijev: narodne socializacije, z dolgotrajno tradicijo delovanja: šolstvo (prva šola je bila ustanovljena leta 1760), znotraj katerega ima poseben pomen gimnazija v srbskemu jeziku; kulturne ustanove (prvo čitalniško društvo je bilo osnovalo leta 1851); v prvo polovico 9. stoletja sodi tudi nastanek prvih časnikov - Banatskij almanah, 1827. Posebno mesto v identiteti Srbov predstavlja pravoslavlje. V organizacijskem smislu je pravoslavna cerkvena občina v Temišvarju podrejena beograjski patrijarhiji. Avtor ugotavlja, da pripadnost srbski manjšini v Romuniji (in v Temišvarju) ni (ne) predstavljala ovire pri njihovem vstopu in napredovanju v romunsko družbo. Kljub temu pa avtor ugotavlja, da se raba srbskega jezika krči (mešani zakoni), da se povezave med pripadniki srbske skupnosti rahljajo in da je mogoče opaziti manj zanimanja za organizirano društveno življenje. Temišvar postaja zaradi priseljevanja Srbov iz ruralnega zaledja največje srbsko mesto v Romuniji. Toda domet srbske skupnosti v Temišvarju bo, po mnenju avtorja, primarno odvisen od prodornosti in uspešnosti posameznikov, članov srbske skupnosti.

Ključne besede: Srbi, Temišvar, cerkve, šole, političke partije, periodika

Grad na Begeju. Prvi do sada poznati pisani pomen Temišvara potiče iz 1177. godine. Turci su zauzeli grad 1552, a proterali su ih Austrijanci 1716. godine; od tada počinje moderna istorija Grada na Begeju.

Godine 1716. zabeležena su tri kvarta: Grad, Velika palanka i Mala palanka. Novi razvoj Temišvara tekao je ovako: posle 1716. utvrđen je centralni kvart Grad (I) i zasnovan kvart Fabrika (II); na dobrima izvan Grada, takozvanim Majurevima, nastao je kvart Elizabetin (III), a kasnije i trgovinski centar Jozefin (IV); pozno su u Temišvar uključena prigradska sela: Mehala 1910 (V), Fratelija 1948 (VI), Frajldorf 1950 (VII), Giroda 1951 (VIII) i Plopi takođe 1951 (IX kvart).

Demografska slika tokom vremena. Srbi spadaju u stari sloj temišvarskoga stanovništva. Nauka nije ustanovila kada se oni prvi put pominju u Temišvaru, ali je to u svakom slučaju bilo pre dolaska Turaka; godine 1481, pri jednoj od mnogobrojnih bitaka hrišćana protiv turske vojske, doselilo se u okolinu Temišvara oko 50.000 duša¹; oko 1502, pri despotu Radiču Božiću bilo je novog doseljavanja Srba u šire područje, ali koje je opet zahvatalo i Temišvar². To ne bi trebalo uzeti jednosmerno, jer je, pored naseljavanja, bilo i raseljavanja. Jedno od njih zabeleženo je 1551, kao sklanjanje ispred Turaka. U tursko vreme, koje je za Temišvar omeđeno godinama 1552. i 1716, Srbe su zabeležili pečki kaluderi, koji su 1660, odnosno 1666. godine, ovde kupili milostinju; godine 1660. upisano je tridesetak imena, uglavnom srpskih, a 1666. kaluderi su naišli o Božiću, i zadržali se čitavih 10 dana, zapisavši oko 120 imena, koje priložnika, koje za pomen, opet poglavito srpskih³. Opisujući svoje putovanje okolinom Temišvara negde 1655. godine, Evlija Čelebi⁴ je naznačio u Temišvaru 36.000 hrišćana⁵. I iz velikih seoba 1690, odnosno 1737, verovatno je bilo naseljavanja i u Temišvar. Godine 1716, kada je Evgenije Savojski opsedao Temišvar, podržali su ga iz tvrđave Srbi na čelu sa vladikom Nikolom Dimitrijevićem.

Sve su to, nažalost, samo kvalitativne procene, a tačne brojke nalazimo tek u ugarskim popisima u drugoj polovini XIX veka, pa i to tek od 1880. godine, jer je

* * *

¹ Dr Dušan J. Popović, *Srbi u Vojvodini*, Knjiga prva, Novi Sad, 1990, str. 81-82.

² Isto, str. 121-122.

³ Svet. Matić, *Katastig pečki iz 1660-1666*, "Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu", Sveska 11, Knjiga V Sveska 1, Sremski Karlovci, 1932, str. 76-77.

⁴ Dr Dušan J. Popović, *navedeno delo*, str. 254.

⁵ Ako je na mestu pretpostavka da su to bili poglavito Srbi (Dr Dušan J. Popović, *navedeno delo* i str.), teško je objasniti gde su oni i kako nestali, jer se u nastavku sreću mnogo manje brojke.

u ranijem popisivanju beležena samo veroispovest, pa je opet samo približno određivanje broja Srba u celokupnom broju pravoslavaca.

Prema zvaničnim popisima⁶, broj Srba u temišvaru kretao se ovako:

	T (Grad)	T (Fa-brika)	T (Mehala)	Ostali	Svega	A %	B %
1854.					1770	8,6	
1880.					1752	5,2	
1897.	183	641	914		1738		
1900.	359	1060	839		2258		
1910.					2482	3,4	
1920.	333	817	648		1798	2,2	3,67
1930.	540	574	667		2156	2,4	4,85
1940.	455	523	537		2498	2,3	5,76
1956.					3065	2,2	6,59
1966.					5146	2,4	11,63
1977.					6268	2,3	14,95
1992.					7748	2,3	26,64
2002.					6270	2,2	27,84

A - procenat Srba u celokupnom stanovništvu Temišvara

B - procenat Srba Temišvaraca u celokupnom broju Srba u Rumuniji

Dakle, u apsolutnim brojkama, broj Srba u Temišvaru je tokom poslednjih 150 godina bio u stalnom porastu, ali istovremeno, usled naglog razvoja Grada na Begeju, njihov udeo u celokupnom stanovništvu je bio u stalnom opadanju. Konačno se apsolutni broj Srba u Temišvaru učtverostručio, ali se istovremeno njihov udeo u temišvarskom stanovništvu smanjio, takođe četiri puta.

* * *

⁶ Mada su u pitanju zvanični podaci, treba napomenuti da se oni ponekad razlikuju u raznim izvorima, čak i u državnim izveštajima, jer se pokatkad objavljuje broj Srba zajedno sa brojem Hrvata i Slovenaca. Na rasvetljavanju ove problematike najviše je uradio Ljubomir Stepanov, pa sam njegove proračune (knjiga *Savez Srba u Rumuniji*, Temišvar, 1997) najviše koristio.

Drugi je vid da povečanje broja Srba u Temišvaru nije odraz povećanja opšteg broja Srba u Rumuniji. Broj Srba u Rumuniji bio je u opadanju, kao što sledi:

1924.	1930.	1940.	1956.	1966.	1977.	1992.	2002.
44.078	44.413	43.405	40.517	38.236	35.929	29.080	22.518

Dakle, broj Srba u Rumuniji u razdoblju 1924-2002. sveo se na polovinu, dok se broj Srba u Temišvaru u istom razdoblju utrostručio. Broj Srba u Temišvaru je narastao uglavnom doseljavanjem srpskog seoskog stanovništva na račun praznjenja srpskih sela u okolini.

Problem je, međutim, u negativnom prirodnom priraštaju. Ostarelost manjinskih populacija dovodiće dalje do spektakularnih padova. Prema mojim nalazima, od svih brakova u srpskim porodicama u Rumuniji, samo 25% ima ženu ispod 39 godina, što znači da nam je, i samo teoretski, tek četvrtina brakova plodna, pa treba očekivati da će u narednoj generaciji pad iznositi čitavih 75%. Trenutno je u Temišvaru stanje nešto bolje, ali opšte stanje će sigurno uticati i na Temišvar.

Veroispovest i verska organizacija. Srbi u Temišvaru su pravoslavne veroispovesti. U staro vreme imali su opštestva u Gradu i u Velikoj Palanci. Sadašnje, već tradicionalno, organizovanje nastalo je na teritorijalnom načelu nakon izgradnje novoga Temišvara po izgonu Turaka 1716. godine, i obuhvata tri crkvene opštine: Gradsku, Fabričku i Mehalsku. Ostali kvartovi podeljeni su među ovim crkvenim opštinama sa izraženom namerom da se one brojčano uravnoteže; ipak je Gradska crkvena opština najmnogobrojnija.

Sadašnja Gradska crkvena opština zasnovana je sredinom 18. veka pri Sabornoj crkvi hrama Vaznesenja Gospodnjeg, izgrađenoj 1848. godine. Mada je od starine u njoj bilo i pravoslavaca drugih narodnosti, osobito Grka, Srbi su uvek imali vodeću ulogu, tako da prilikom jerarhijske podele u Karlovačkoj mitropoliji 1864. godine u njoj nije ni povedena deobna parnica.

Sadašnja Fabrička crkvena opština zasnovana je takođe sredinom 18. veka, pri crkvi hrama Svetoga Velikomučenika Georgija, izgrađenoj 1755. godine. I u njoj je tokom vremena bilo i pravoslavaca drugih narodnosti, osobito Grka i Rumuna. Prilikom jerarhijske podele u Karlovačkoj mitropoliji Rumuni su pokrenuli deobnu parnicu, ali su je izgubili.

Sadašnja Mehalska crkvena opština zasnovana je pod kraj 18. veka pri crkvi hrama Svetoga Nikolaja, izgrađenoj 1796. godine. Prilikom jerarhijske podele u

Karlovačkoj mitropoliji, na osnovu deobne parnice, Srbima, kao jačoj zajednici, pripala je crkva. a Rumunima je isplaćena odgovarajuća namira.

U organizacionom pogledu u Temišvaru je sedište Okružnoga protoprezvitera temišvarskog⁷, ali i sedište Pravoslavne srpske eparhije temišvarske, podređene Beogradskoj patrijaršiji. Eparhijski presto je upražnjen pravno od 1932, prelaskom vladike Georgija (Letića) na Banatsku eparhiju, a činjenički već od samoga povlačenja srbijanske vojske iz Temišvara 1919. godine. Eparhija je pod upravom arhijereja administratora kojeg odredi Sveti sinod Srpske pravoslavne crkve.

Crkvene opštine deluju kao pravna lica, mada je status Eparhije s državno-pravnog stanovišta nesređen.

Osim pravoslavaca, u naše dane sreću se Srbi i u takozvanim neoprotetantskim skupštinama: među baptistima, pentikostalcima, adventistima i slično, ali je njihov broj neznatan, tako da ne postoji druga srpska verska zajednica, sem pravoslavniha.

Pored vernika, tokom poratnih godina bilo je ljudi koji su se izjašnjavali kao ateisti. Oni su to činili bilo što su zauzimali društvene položaje, bojeći se da ih ne izgube, bilo iz pomodarstva. Ipak su to činili poglavito pojedinci, i nisu poznate cele porodice koje bi se izjašnjavale ili ponašale kao ateisti. U srpskom stanovništvu Temišvara praktično nema nekrštenih i neopojanih. Začudo, izvesno vreme nije se redovno venčavalo u crkvi. Sada je to ponovo zavedeno, nešto iz verskih pobuda, a nešto zbog lepote i svečanosti samoga čina.

Jezik. Čini se izlišnim tvrditi da Srbi u Temišvaru govore srpskim jezikom. Ipak, treba uzeti u obzir da su Srbi u Temišvaru od vajakada u nezatnoj manjini, tako da su maltene vekovima bili upućeni da govore stranim jezicima. Zbog toga je, bar od 20. veka, srpski jezik kojim su govorili Temišvarci bio mnogo nepravilniji od srpskoga jezika kojim se govorilo u selima, osobito što je bilo praktično čisto srpskih seoskih sredina. U gradovima je bio veći i broj mešovitih brakova, u kojima se nije govorilo srpski, o čemu je još Crnjanski slikovito pisao: da gospođe u crkvi pitaju: Joco, vas zagt er⁸? Zanimljivo je da se gubljenje jezika nije odražavalo, kao što najčešće biva, gubljenjem leksike, nego gubljenjem maternje melodije, tako da su se temišvarski Srbi raspoznavali po tome što su naglaskom zanosili na nemački, rumunski ili mađžarski.

* * *

⁷ Naziv je tradicionalan; prema terminologiji sadašnjega *Ustava Srpske pravoslavne crkve* odgovara mu arhijerejsko namesništvo.

⁸ Was sagt er?, nem. Šta on to kaže? (Miloš Crnjanski, *O Banatu i o Banačanima*, Novi Sad, 1989, str. 50).

Po dolasku seoskog stanovništva u grad, dogodile su se dve naporedne pojave: najpre se u gradu čuo bolji srpski, zatim su i pridošlice potpale pod uticaj stranih jezika na kojima su se svakodnevno morale sporazumevati sa sredinom. To se manje osetilo u prvoj, ali mnogo više u drugoj generaciji, koja je počela sve više zanositi na tuđe, i upravo se najpre kod školske omladine počeo gubiti tonki, muzički akcenat.

U novim uslovima broj mešovitih, osobito rumunsko-srpskih brakova se povećao, a u mešovitim brakovima intelektualaca najčešće se ne govori srpski.

Dok je nekada temišvarska omladina među sobom govorila mađžarski i nemački, sada se i u srpskoj gimnaziji u Temišvaru za vreme odmora sve više čuje žagor na rumunskom jeziku. Mala je uteha što je stanje isto i u ostalim manjinskim gimnazijama.

Društveno stanje i zanimanja. U pogledu društvenoga stanja i zanimanja stanovništvo Temišvara je od davnina vrlo raznoliko.

U samom Gradu živeli su blagorodni, plemići. Mada su oni nosili predikate po svojim posedima i tamo imali dvorce, po dostojanstvu su i u Temišvaru (Gradu) držali kuće i u njima bivali više nego li na posedima. Dalje je u Gradu bilo velikih uglednih trgovaca, tako da se u Sabornoj crkvi znalo gde su trgovački stolovi⁹. Bilo je i intelektualaca: sveštenika, učitelja, advokata, lekara, činovnika, nižih i viših oficira. Kućevlasnici su takođe bili na dobrom glasu. Grad je bio kvart izabranika.

U Fabriki su živele poglavito zanatlije, mali trgovci, baštovani i nešto mesne inteligencije. Bilo je i gradskih žitelja koji su imali kuće i imanja u Fabriki i zbog nečega bili privezani za ovaj kvart. Neki od njih su se i sahranjivali u Fabriki, ali su u nadgrobnim natpisima naglašavali da su "burgeri"¹⁰ temišvarski. U svakom slučaju, ako Fabrika i nije dosegala dostojanstvo samoga Grada, ona je bila ugledan kvart i stanovništvo mu je bilo privrženo.

Mehala, kao selo, sastojala se poglavito od zemljoradnika, koji su se uz to bavili pomalo i stočarstvom, uglavnom kultivisanjem manjih parcela, baštovanstvom za temišvarsku pijacu itd. Mada je i ovde bilo zanatlija, oni nisu bili ni tako brojni, ni tako produktivni kao Fabričani. Mesna inteligencija (sveštenik, učitelj i niže činovništvo) takođe se i ovde podrazumeva.

* * *

⁹ Slobodan Kostić, *Grobovi episkopa i gradana temišvarskih u Pravoslavnom srpskom sabornom hramu temišvarskom 1757-1838*, Temišvar, 1938, str. 32.

¹⁰ Bürger, nem. građanin.

Zanimljivo je da se to stanje dugo održalo. Mada je posle Prvoga rata praktično nestala kategorija blagorodnih, a po zakonu, i privilegovanih, struktura temišvarškoga stanovništva se dosta resko razlikovala po kvartovima, u smislu da je u Gradu uglavnom bila "gospoda", u Fabriki - zanatlije, a u Mehali - "paori". Evo zanimljivog pregleda zanimanja Srba u temišvaru 1940. godine:

	Grad	Fabrika	Mehala
Broj srpskih kuća	32	61	118
Broj Srba trgovaca	22	8	0
Broj Srba zanatlija	32	71	18
Broj Srba vlasnika fabrika	1 (kožara)	1 (drndara)	0

U opštem razvoju Temišvara u okviru takozvane industrijalizacije zemlje, kada su u Grad na Begeju pohrlile mase seoske omladine na zanate i škole, a odraslog stanovništva u državne fabrike, srpsko stanovništvo u Temišvaru je potpuno izmenilo svoju strukturu po zanimanjima. Sada se, s jedne strane, obrazovao brojni sloj fabričkih radnika, s druge pak strane osetno se povećao broj srpske dece s visokom, a osobito sa srednjom spremom, koja su se zapošljavala u struci ili u administraciji. Dok su 1940. bila svega 2 Srbina lekara, 1 profesor i 6 advokata, sada su srpska imena nicala među inženjerima, lekarima, pravnicima, ekonomistima, pored već tradicionalnih učiteljskih, profesorskih i sveštenečkih profesija.

Ako ćemo iskreno, pripadnost srpskoj manjini nije bila ni u čemu prepreka da se napreduje u karijeri. Direktor najvećega temišvarskog preduzeća (Mašinska fabrika) dugo je bio Srbin inž. \orđe Bošnjak; direktor Poštansko-telegrafske uprave u Temišvaru opet je dugo bio Srbin, inž. Nebojša Rosić; sekretar gradske opštine dugo je bio Srbin, učitelj Milorad Blagojev; ne samo da se podrazumevalo da će Srbin biti direktor Srpske gimnazije, nego je sada i direktor najčuvenije temišvarske gimnazije "K.D.Loga" Srbin, prof. dr Aleksandar Radovan; direktor jednoga od velikih građevinskih trustova u Temišvaru je Srbin, inž. Dušan Vukovan itd.

U uslovima nastalim posle 1990. godine izvesni broj Srba, naviknut na poslovanje u državnoj službi, nije se snašao kada su se državna preduzeća počela privatizovati ili zatvarati, ali izvesni broj se i snašao: generalni direktor jedne od najvećih trgovinskih firmi u Rumuniji, "Metro", je Srbin Temišvarac; brojni Srbi - sa više ili manje uspeha - otvaraju sopstvene firme, utvrđujući svoje prisustvo u privrednom životu Temišvara.

Srpske škole. Srpske osnovne škole su osnivane po kvartovima koje su Srbi naseljavali i spadaju među najstarije škole koje se pominju u Temišvaru: u Fabriki je školsko zdanje zidano 1760, u Mehali pod kraj 18. veka¹¹, a u Gradu je Teodor Janković Mirijevski, pod pokroviteljstvom Srpske eparhije, pri već postojećoj školi, počeo predavati "po novoj normi" već 1776. godine¹².

Osnovne škole su ostale pri crkvi, to jest veroispovedne, sve do 1946. godine, kada su gradska i mehalska, na svoj zahtev, pretvorene u državne, a 1948. godine, na osnovu školske reforme, sve škole u Rumuniji su podržavljene. Srpske škole u Temišvaru su i do tada imale srazmerno mali broj učenika i radile u sistemu paralelne nastave, to jest sa jednom učiteljskom snagom u četiri razreda. Posle rata, međutim, broj prijavljenih učenika za srpske škole je počeo opadati, s jedne strane zbog toga što je posleratno naseljavanje Srba bilo u novoosnovanim kvartovima, podaleko od škola, s druge strane što je paralelna nastava sa više razreda bila prevaziđena. Tako su i sve tri srpske osnovne škole po kvartovima zatvorene 1959. godine, s tim što je 1968. ponovo otvorena Srpska sekcija pri osnovnoj školi u Mehali, koja i sada postoji, ali i od svoga ponovnog ustanovljenja radi takođe u sistemu paralelne nastave.

U međuvremenu su, na osnovu Konvencije o uređenju manjinskih osnovnih škola u Banatu, sklopljene između Rumunije i Jugoslavije 1933. godine, u Temišvaru, 1934. godine, pri Liceju "K.D.Loga", odnosno pri Učiteljskoj školi, osnovane Srpske sekcije. Srpska učiteljska sekcija imala je skromne rezultate. Srpska sekcija niže gimnazije je 1943. prerasla u Srpsku sekciju više gimnazije, koja je 1948, na osnovu školske reforme, postala Srpska mešovita gimnazija u Temišvaru. Pri toj gimnaziji radila je i osnovna škola, tako da su se pod istim krovom nalazili svi razredi (od 1. do 12). Pod raznim organizacionim vidovima ta gimnazija je opstala, i još i sada postoji.

Naporedno sa Srpskom gimnazijom i pod istom upravom, godine 1948. u Temišvaru je osnovana i Srpska pedagoška škola, koja je obučavala učitelje za potrebe srpskih škola u Rumuniji, sve do 1958. godine, kada je ukinuta.

Godine 1950. osnovana je Srpska sekcija i pri Srednjotehničkoj poljoprivrednoj školi za melioraciju u Temišvaru; godine 1954. škola je premeštena u Veliki Semikluš, a Srpska sekcija je ukinuta 1956. godine.

Sem toga, od 1953. u Temišvaru je radila Srpska bogoslovija, koja je 1961. godine zatvorena, pošto je pripremila dovoljan broj sveštenika za ondašnje potrebe naših parohija.

* * *

¹¹ Slobodan Kostić: *Šematizam Pravoslavne srpske eparhije temišvarske u Kraljevini Rumuniji za 1924. godinu*, Timišoara, 1924, str. 64-65.

¹² Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje u Rumuniji*, Temišvar - Beograd - Novi Sad, 1995, str. 219.

Sve u svemu, najstabilnija i najdugotrajnija je ostala gimnazija.

Postojanje snažne školske ustanove, Srpske gimnazije "Dositej", sa razredima počev od 1. do 12, nesumnjivo je velika prednost za Srbe u Temišvaru. Ipak, u gradu čije se ognjište prostire na preko 100 kvadratnih kilometara i koji ima preko 300.000 stanovnika, nije uvek jednostavno da deca nižih razreda dolaze u udaljenu srpsku školu, osobito što u svim kvartovima, takoreći na dohvat ruke, postoje rumunske škole.

Ove školske godine Srpska gimnazija ima 278 učenika u 12 razreda, od čega 172 u višim razredima (9-12), a samo 106 u nižim razredima (1-8). Već nekoliko godina zaredom u prvi razred se upisuje ispod 15 učenika, što će se ubuduće negativno odraziti na popunjavanje viših razreda. Svakako, u pitanju je mali prirodni priraštaj srpskoga stanovništva, ali i činjenica da srpska deca pohađaju rumunske škole. Pošto svako ima pravo da se školuje gde želi, nije popularno vršiti statistička istraživanja u tom pogledu. Ipak, istraživanje koje je sproveo Timiški županijski školski inspektorat 1980. godine pokazalo je da su 1-7. razred dveju srpskih škola u Temišvaru pohađala 223 deteta, a da je u rumunskim školama bilo 320 učenika Srba¹³. To znači da je, sa stanovišta maksimalnog obuhvatanja srpske dece u srpske škole, široko polje za dalji rad. Ako se taj problem optimalno reši, Srpskoj gimnaziji u Temišvaru ne preči skoro zatvaranje.

*Opšta srpska imovina*¹⁴. Najvažnije srpske ustanove u Temišvaru nesumnjivo su crkva i škola.

Pošto su veroispovedne škole radile uglavnom u crkvenoopštinskim stambenim zgradama, a Srpska gimnazija je otvorena u nacionalizovanoj zgradi katoličkog samostana, u kojoj se i sada nalazi, srpske škole u Temišvaru nemaju nikakvu značajnu imovinu.

Što se tiče crkvene imovine, Srbima u Temišvaru pripadaju tri crkve, Vladičanski dvor i crkvenoopštinske stambene zgrade (2 u Gradu, 3 u Fabriki, 2 u Mehali). Pod uzurpacijom je lokacija na kojoj se od 18. veka nalazila letnja rezidencija temišvarskih vladika, s tim što je sama rezidencija potpuno demolirana, a posle 1990. na lokaciji su izgrađene privatne zgrade. Premda je vođen sudski postupak, pokušava se da se proceduralnim radnjama izigra pravo vlasnika, Srpske eparhije.

Pri Gradskoj crkvenoj opštini postojale su, kao zasebna pravna lica, dve značajne dobrotvorne zaklade, čiji se kapital sastojao od po jedne velebne zgrade i

* * *

¹³ Dušan Sablić, *Srpsko školstvo u Rumuniji 1919-1989*, Temišvar, 1996, str. 147 i 224-225.

¹⁴ Poglavlje prema: Stevan Bugarski, *navedeno delo*.

zemljišta na kojoj se nalazi, a obe su u strogom centru grada. Jedna od zaklada je vraćena (Skarlatin dom), i to kao ruševina, dok je druga (Makrin dom) pod uzurpacijom, i za nju je već desetak godina u toku sudski postupak. U zamršenom procesu koji traje već desetak godina i koji je stigao i do Vrhovnog suda Rumunije, poslednja presuda, doneta oktobra ove godine, u korist je Srpske crkve. Presuda još nije konačna, jer druga strana ponovo ima pravo na žalbu.

Učešće u političkom životu i srpske političke organizacije. Srbi su učestvovali u upravi grada: imali su, kao i Nemci, svoj magistrat sve do 1781, kada je Temišvar proglašen za kraljevsku slobodnu varoš; posle toga, u sjedinjenom gradskom magistratu imali su jednak broj predstavnika s Nemcima¹⁵.

Temišvarski vladika je, po dostojanstvu, bio član ugarske Dijete; posebno je vladika Petar Petrović bio referendar u Ilirskoj, a po njenom ukidanju u Mađžarskoj dvorskoj kancelariji.

Tokom bune 1848-1849. godine temišvarski Srbi su listom podržali temišvarskoga zapovednika Georga Rukavinu da se grad ne preda Košutovoj vojsci, nego da ostane veran Bečkom dvoru¹⁶.

Srbi Temišvarci su podržavali srpske prvake koji su se u parlamentu ili inače zalagali za nacionalna prava. Ipak, neke srpske partije u Temišvaru dugo nije bilo. Prva politička partija osnovana je pod nazivom "Zemaljska srpska narodna stranka" 1934. godine; njeno bitisanje bilo je efemerno, a ukinuta je pred Drugi svetski rat.

Tokom rata u Temišvaru je osnovan Slavenski antifašistički front; ova se organizacija zbog mnogih razloga nije mogla ozvaničiti, nego je po naredbi državnih vlasti godine 1945. pretvorena u Savez kulturno-demokratskih udruženja u Rumuniji, koji je raspušten, opet po naredbi vlasti, kao politički nepodoban, 1953. godine. Zatim je, opet iz propagandnih pobuda, 1968. osnovan Savet radnih ljudi srpske narodnosti, kao ispružena ruka Žuanijskoga komiteta Rumunska komunističke partije za srpsku nacionalnu manjinu. Godine 1990. osnovan je Savez Srba u Rumuniji, s jasnom naznakom da zastupa Srbe u odnosu na rumunske vlasti. Savez je po svom statutu kao masovna organizacija sa podružnicama i članstvom, ali pošto učestvuje na lokalnim i parlamentarnim izborima on ima i odlike političke partije. Savez je preuzeo na sebe izdavaštvo, novinu i književni časopis, kulturno-umetničku delatnost i učestvovanje u političkom životu. Težnja

* * *

¹⁵ Slobodan Kostić, *Grobovi episkopa i gradana temišvarskih u Pravoslavnom srpskom sabornom hramu temišvarskom 1757-1838*, Temišvar, 1938, str. 15-16.

¹⁶ Stevan Bugarski, *Srbi iz Temišvara i okoline u događajima 1848-1849*, Zbornik radova naučnog skupa *Srpski pokret u revoluciji 1848-1849*, Novi Sad, 2000, str. 151-173.

mu je da, kao i njegovi prethodnici, podredi celokupni društveni život srpske manjine; za to nije dorastao, a na svu sreću - nema, kao prethodnici - podršku državnih vlasti da se svima nametne. Zbog toga su crkve, škole, radio i televizija nezavisne u odnosu na Savez.

*Srpske dobrotorne i kulturne organizacije*¹⁷. Najstarijom modernom organizacijom Srba u Temišvaru uopšte smatra se Sadržestvo ljubitelja knjižestva srpskog, osnovano 1827. godine. Mada je imalo izvesnu podršku lokalnih vlasti, društvo nije zaživelo, jer nije uspelo da privoli višu vlast da ga odobri.

Godine 1851. osnovano je Društvo Čitališta fabričkog, koje je vodilo i čitalište u jednoj od crkvenoopštinskih kuća fabričke crkve. Mada je zastoj u radu Društva vidljiv još od 1857. godine, kada je umro pokretač D. P. Tirol, ono je zacrtalo duboku brazdu u kulturnom životu Srba, tako da je Čitaonica pri Fabričkoj crkvenoj opštini postojala sve do Drugoga svetskog rata, a deo njenih knjiga još i sada se čuva u parohijskoj knjižnici. Knjižnica je poznije bilo i pri Eparhiji, i pri Savezu slovenskih kulturno-demokratskih udruženja, i pri Srpskoj gimnaziji. Sada je najbolje opremljena i najviše poznata Srpska čitaonica koja je pre desetak godina osnovana pri Savezu Srba, a u crkvenoopštinskoj prostoriji Sabrne crkve.

Godine 1869. ozvaničila je svoj rad Srpska pevačka družina temišvarska. Usledile su zatim i druge pevačke družine: Mehalska "Zora" (1903), Kolo mladih Srba (1919), Fabrička "Sloga" (1923), Kolo srpske pmladine (1931). godine; pored ovih bilo je i drugih pevačkih društava, koja nisu nastojala da izrade status pravnog lica. Sve su te družine radile uglavnom do Drugoga svetskog rata.

Godine 1900. registrovana je Temišvarska dobrotvorna zadruga istočno-pravoslavnih Srpkinja, koja je radila sve do Drugoga svetskog rata, kada je prikupljala pomoć za zarobljenike u tranzitnim logorima, kojih je bilo u Temišvaru.

Posle Drugoga svetskog rata Savez slovenskih kulturno-demokratskih udruženja u Rumuniji, za vreme dok je bio u milosti političkih državnih vlasti, nastojao je da potpuno prisvoji celokupnu dobrotvornu i kulturnu delatnost Srba. Tako je 1945. godine preuzeo Eparhijski srednjoškolski internat, Temišvarskoj dobrotvornoj zadrugi Srpkinja uskratio pravo da se stara o internatskoj menzi, a većim postupkom obustavio rad svih temišvarskih kuturno-umetničkih družina. U stvari, želeo je - ili se od njega tražilo - da postane jedina organizacija Srba u Rumuniji, koja da kontroliše i celokupnu kulturno-umetničku delatnost. Objedinjujući u Temišvaru najmanje četiri društva (Pevačku družinu, "Zoru",

* * *

¹⁷ Poglavlje prema: Sava Ilić, *Prilog o horskoj delatnosti Srba u Temišvaru i Banatu (1868-1944)*, Bukurešt, 1978. i Ljubomir Stepanov, *Mladost žubori, srcu govori...*, Temišvar, 1994.

“Slogu” i Kolo srpske omladine), uz to još i pozajmljujući pevače profesionalce, Savez je ostvario na umetničkom planu veoma mnogo, ali se to pokazalo neisplativim: pošto je vrlo brzo pao u nemilost političkih vlasti, njegovim ukidanjem 1953. godine ukinute su i sve formacije koje su radile pod njegovim pokrićem.

Toga istorijskog momenta i u datim istorijskim okolnostima, nije bilo ni teoretske nade da se obnovi ma i jedno od društava koja su bila žrtvovana radi stvaranja i ugleda Saveza; proces je, nažalost, bio ireverzibilan. Ugled i prestiž koje su Srbi u Temišvaru gradili decenijama istrošeni su političkom voljom koju karakteriše kratkovidost i neodgovorno nastojanje Saveza, za samo nekoliko godina. Mada su uslovi pod kojima se to sve odigravalo složeni, ostala je konstatacija i gorki ukus da su to Srbi učinili svojom rukom.

Godine 1954. osnovan je Srpski državni ansambl pesama i igara, jedina srpska umetnička profesionalna ustanova u Rumuniji, profesionalna u smislu da su svi njeni članovi bili redovno zaposleni i plaćeni. Oni nisu ni izdaleka bili profesionalci, ali su živeli od svoga rada. I ovaj ansambl je imao prvenstveno zadatak političke propagande i ukinut je čim ona više nije bila potrebna, 1970. godine.

Odmah po rasformiranju ansambla od njegovih članova je obrazovana folklorna grupa “Kolo” u okviru rumunuskoga Folklornog ansambla “Banatul”; uz podosta teškoća “Kolo” je radilo do 1991. godine. Takođe je na inicijativu bivših članova Ansambla osnovano amatersko društvo “Zora” pri Municipijskom domu kulture, koje je s prekidima aktivisalo do skoro; iz njenih redova izdvojila se pevačka grupa “Sloga”, kojoj su kasnije pristupili i tamburaši. Sve su to ostaci ostataka, i njihova se delatnost uglavnom svodila na izvođenje onoga što je nekada usvojeno.

Nezavisno od njih, godine 1969. osnovano je studentsko Kulturno-umetničko društvo “Mladost”, 1988. obnovljen je Hor Saborne crkve, a 1991. osnovana instrumentalna družina “Temišvarski tamburaši”.

Sa izuzetkom Državnoga ansambla, nijedno srpsko kulturno-umetničko društvo u Temišvaru posle Drugoga svetskog rata nije imalo status pravnog lica.

*Srpska periodika u Temišvaru*¹⁸. Srpska periodika u Temišvaru počela je sa godišnjakom pod naslovom “Banatskij almanah”, koji je izdavan 1827-1829, te tako spada među prve srpske periodike uopšte. Zamišljen kao organ Sadržestva ljubitelja knjižestva srpskog, almanah je prestao izlaziti kada je Sadržestvo raspušteno. Pri Društvu Čitališta fabričkog izlazio je godišnjak “Tamišvarskij

* * *

¹⁸ Opširnije u Stevan Bugarški, *Srpska književna periodika u Temišvaru*, “Književni život”, XXXIX, br. 3(100)/1995.

kalendar", vrlo sličan "Banatskom almanahu", 1854-1858. Naredni almanasi-godišnjaci javili su se tek posle više decenija: "Srpski narodni kalendar" izlazio je 1932-1936, "Kalendar »Temišvarskog vesnika«" - 1938-1947, i "Kalendar »Pravda«" 1948-1951.

Što se tiče samih listova i časopisa, u razdoblju 1851-1856. u Temišvaru je štampan "Zemaljsko- zakonski i praviteljstveni list", zvanično glasilo provincije Srpske Vojvodovine i Tamiškog Banata. Tokom dva meseca, oktobra i novembra 1851, Milorad Medaković je izdao u Temišvaru 12 brojeva "Južne pčele", koju je zatim preneo u Novi Sad. Godine 1852. Aleksandar Andrić je pokrenuo list "Svetovid", ali nije sastavio u Temišvaru ni punu godinu, pa se početkom 1853. preselio u Beč. Godine 1878. počeo je izlaziti u Temišvaru politički list "Narodni glasnik", koji je podržavala vladarska kuća Karađorđevića; pri njemu je 1880. izdavan i književni list "Smotra". Oba lista su prekinula izlaženje 1880. godine. Za vreme dok je u Temišvaru boravila vojska Srbije, 1918-1919, izlazio je list "Sloga"; po odlasku Srbijanske vojske iz Temišvara list je premešten u Veliki Bečkerek.

Prvi srpski periodik pokrenut u Rumuniji bio je "Glasnik. Crkveni, školski i društveni list", glasilo Pravoslavne srpske eparhije temišvarske. List je poznije preimenovan u časopis, a izlazio je, s prekidima, do 1946. godine. Godine 1972. Eparhija je obnovila izlaženje svoga glasila, pod naslovom "Bilten Srpskog pravoslavnog vikarijata u Temišvaru", koje je godine 1990. preimenovano u "Glasnik. Crkveni časopis", i pod tim naslovom izlazi i sada.

Privatni političko-informativni list "Temišvarski vesnik" izlazio je 1934-1947. godine, dovijajući se i pod raznim predratnim diktaturama i pod ratnom cenzurom; ukinut je od narodno-demokratske vlasti, jer je želeo da sačuva nezavisnost i nije prihvatio predlog da se pretvori u organ novih srpskih posleratnih organizacija.

Levo orijentisana grupa intelektualaca pokušala je 1936. da pokrene časopis "Život"; uspela je da izda samo dva broja. Pozivajući se više na njegov naziv nego li na program, 1957. je ustanovljen časopis "Novi život", organ Saveza pisaca Rumunije, koji preimenovan (godine 1964) u "Književni život", izlazi i sada, ali kao organ Saveza Srba.

Najdugovečniji srpski list u Temišvaru bio je "Pravda". Pokrenut kao organ efemernoga Slavenskog antifašističkog fronta 1944, list je obezbedio priznanje i pomoć političkih državnih organa, pa je menjao i izdavače, i profil, i format, i dinamiku izlaženja, pa i naslov (od 1969 naslov je "Banatske novine"), ali je izlazio sve do 1990. godine.

"Kulturni uputnik" je kao propagandni časopis za kulturu pokrenut 1948. godine; od godine 1955. do prestanka izlaženja 1958. izlazio je pod naslovom "Narodna kultura".

Posle događaja 1989. kolektiv "Banatskih novina" odlučio je da izdaje nov list, naslovljen "Naša reč", koji je postao organ Saveza Srba u Rumuniji, i kao takav izdaje se o državnom trošku.

Kao zanimljivost, posle nekih nesporazuma u redakciji "Naše reči", godine 2002. počeo je izlaziti u privatnoj režiji časopis maloga formata i tiraža "Zeleni konj", prvi i jedini srpski periodik koji se u Temišvaru štampa latinicom.

Izdavanje knjiga. Temišvarski Srbi su svoje knjige od starine štampali uglavnom u Pešti i Beču. Srpske štamparije u Temišvaru javljaju se u 19. veku. Mada je štampanje knjiga bilo samo sporadično, u Temišvaru je izdavano iz mnogih domena: beletristike, istorije, geografije, medicine, filozofije, teologije, politike, ekonomije.

Sada Savez Srba izdvaja iz svoga budžeta deo sredstava i izdaje, u manje-više improvizovanim uslovima, godišnje po desetak malotiražnih knjiga, namenjenih uskom čitalačkom krugu. No kada se knjiga odštampa Savez nema mrežu za plasman, pa zato knjige tavore po skladištima i teško stižu u prave ruke. Takvo izdavaštvo, koje tavori na entuzijazmu i na državnim jaslama, ne može biti dugovečno i trebalo bi ga na vreme preosmisliti.

Zaključak i perspektive. U Temišvaru sada živi Srba više no ikad, no oni su slabo međusobno povezani i nemaju, kao nekada, dobro organizovani društveni život. Grad na Begeju će i dalje ostati stecište Srba, koji, zbog društvenih prilika, sve više napuštaju sela. Temišvar će, dakle, i dalje sve više opravdavati svoj nadimak najvećega srpskog sela u Rumuniji, ali će sjaj i domet Srba zavisiti uglavnom od prodora pojedinaca. A kako su pojedinci u Temišvaru bili i Dositej, i Vuk, i karlovački mitropoliti Mojsej Putnik, Vikentije Jovanović Vidak, Samuil Maširević i Georgije Branković, i Branko, i Sterija, i patrijarh srpski Vikentije, i Crnjanski i toliki drugi, na Srbima još dugo neće biti da unaprede, nego da dostignu i sačuvaju predstavu koju su o srpskom narodu izgradili njihovi prethodnici.

USKOŠKO PREBIVALSTVO V BELOKRAJNSKIH VASEH BOJANCI, MARINDOL, MILIČI IN PAUNOVIČI¹

THE RENEGADE POPULATION («USKOKI») IN THE BELA KRAJINA VILLAGES BOJANCI, MARINDOL, MILIČI AND PAUNOVIČI

Many inhabitants of the Bela krajina villages in question declare themselves as members of Orthodox church and ethnic Serbs. These are descendants of the so called Uskoki who began settling in the border territories of Slovenia and the neighbouring countries since the 15th century. The above villages were settled in the 16th century, and - unlike other parts of Slovenia - their inhabitants did not assimilate with the majority.

These villages were in the 20th century, like most of the rural territory, affected by emigration. The total number of the inhabitants of Bojanci, Marindol, Miliči and Paunoviči diminished since 1890, when it was 688, to 243 in 2002. After the WWII population in these four villages is becoming more and more heterogeneous due to mixed marriages. The article focuses on the question whether there still exist enough objective indicators of ethnic vitality for descendants of Uskoki or Serbs from these villages to be granted special minority rights.

The article deals with the settlement of Uskoki in the territory of the present Republic of Slovenia, especially the villages Bojanci, Marindol, Miliči and Paunoviči, describing the continuous settlement of these villages by Orthodox inhabitants since the 16th century. It also describes political events and life there in the 20th century. Moreover, it defines criteria for the recognition of classical minority rights and finally deals with the question whether the inhabitants of these four villages be granted special minority rights.

Keywords: Bela krajina, Uskoki, minority rights

Številni prebivalci belokranjskih vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči se opredeljujejo za pripadnike pravoslavne vere, narodnostno pa za Srbe. Gre za potomce Uskokov, ki so se predusem v obrobne dele Slovenije in tudi na območja sosednjih držav naseljevali od 15. stoletja naprej. Omenjene vasi so naselili v 16. stoletju in se drugače kot Uskoki v drugih delih Slovenije niso asimilirali med večinsko prebivalstvo.

Te vasi je v 20. stoletju tako kot večino podeželja prizadelo izseljevanje. Skupno število prebivalcev Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev se je od leta 1890, ko so šteje 688 prebivalcev, do leta 2002 zmanjšalo na 243. Po drugi svetovni vojni so v štirih obravnavanih vaseh tudi narodnostno mešane poroke vzrok za to, da prebivalstvo teh vasi postaja čedalje bolj etnično heterogeno. Temeljno vprašanje prispevka je: ali (še) obstaja dovolj objektivnih pokazateljev etnične vitalnosti, da potomcem Uskokov oziroma Srbom iz vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči priznamo posebne manjšinske pravice.

Članek obravnava naselitev Uskokov na ozemlju današnje Republike Slovenije in še posebej naselitev vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči, s čimer je prikazana kontinuirana poselitev obravnavanih vasi s pravoslavnimi prebivalci od 16. stoletja naprej, opisuje pa tudi politično dogajanje in življenje v štirih obravnavanih vaseh v 20. stoletju. Nadalje opredeljuje kriterije za priznanje klasičnih manjšinskih pravic in končno govori o tem, ali lahko prebivalcem štirih obravnavanih vasi posebne manjšinske pravice tudi podelimo.

Ključne besede: Bela krajina, Uskoki, manjšinske pravice

NASELITEV USKOKOV V BELO KRAJINO

Bela krajina je bila, podobno kot sosednji Žumberk, v zgodovini mnogo bolj kot druge slovenske pokrajine izpostavljena migracijskim tokovom. Bela krajina in Žumberk, ki sta do 12. stoletja pripadala ogrsko-hrvaškemu kraljestvu, sta takrat prišla pod nemške plemiče (Kos 1991, 35). Bela krajina je bila redko poseljena tudi na tistih za kmetijstvo primernih območjih, ki so jih naseljevala že predslavonska ljudstva. Medtem ko so severno stran Gorjancev Slovenci naseljevali že od 7. in 8. stoletja, je bila Bela krajina med naseljevanjem Slovanov deležna predvsem maloštevilne hrvaške kolonizacije (Kos 1987, 61). Slovenci so se v te kraje v posameznih valovih naseljevali od 9. do 13. stoletja in kasneje (Kos 1987, 63). Največji val kolonizacije je v Belo krajino pljusnil po 13. stoletju (*ibid.*). Število ljudi je bilo glede na kakovost obdelovalne zemlje majhno. Meja med Kranjsko in ogrsko-hrvaškim kraljestvom se je v 14. stoletju utrdila na Kolpi, ki je bila tedaj že tudi etnična meja.²

Uskoki³ so se začeli naseljevati na območje današnje Slovenije že vsaj v 15. stoletju,⁴ ko so Turki začeli resneje ogrožati takratne balkanske države. Pred turško zasedbo ali zaradi nje so bežali številni prebivalci napadenih držav. Dokler Turki niso predstavljali neposredne grožnje takratnim avstrijskim deželam, je bilo naseljevanje beguncev neorganizirano. Ko pa so turški vpadi začeli resneje pretresati habsburške dežele, so na pobudo cesarja Ferdinanda I. Habsburškega leta 1535 ustanovili Vojno krajino z namenom obrambe habsburških dežel pred osmansko nevarnostjo.

Ferdinand I. Habsburški je leta 1535, ko je bila na območju današnje Hrvaške ustanovljena Vojna krajina, Uskokom v zameno za opravljanje vojaške službe

* * *

¹ Besedilo je prirejeno po diplomski nalogi Uskoške populacije v jugovzhodni Sloveniji, avtor Martin Tomažin, FDV, Ljubljana 2004, mentor, izr. prof. dr. Miran Komac.

² Več o kolonizaciji Bele krajine piše Kos (1987, 1991), o prisotnosti Uskokov v Beli krajini pa je pisal tudi že Valvasor v Slavi Vojvodine Kranjske (1984).

³ Ne glede na versko pripadnost se danes v Sloveniji za begunce pred Turki uporablja ime Uskoki, ki pa je razširjeno tudi na Hrvaškem – predvsem na kajkavskem področju (Terseglav 1996, 12). Pogosto so jih imenovali tudi Pribegi ali Prebegi, na Hrvaškem se je to ime uporabljalo predvsem v Slavoniji (*ibid.*). Ti imeni naj bi nastali, ker so 'uskočili' Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem (Gruden 1992, 586). Za begunce se je pogosto uporabljalo tudi ime Vlahi (Terseglav 1996, 12). To ime so pred 15. stoletjem na Balkanu uporabljali pretežno za nomade romanskega izvora, šele kasneje se je izraz razširil tudi na slovanska pastirska ljudstva pravoslavne vere in celo na pastirje katolike (Terseglav 1996, 11). Še danes se v Beli krajini to ime pogosto uporablja za pravoslavne prebivalce, a se zaradi pejorativnosti umika besedi Srb (Terseglav 1996, 12). V preteklosti so bila pogosta tudi poimenovanja Bezjaki, Bunjevci, Čiči, Morlaki, Turki in martolozji, pa tudi Predavci ali Pridavci (Terseglav 1996, 9–12).

⁴ Več o selitvah Uskokov piše Terseglav (1996).

namenil zemljo in svobodo (Štih in Simoniti 1996, 181). Za dvajset let jih je oprostil vseh davkov, najemnin in desetin (Gruden 1992, 590). Pozneje so jim te privilegije še podaljševali. Biti pa so morali vedno na voljo za boj proti turškim četam. Za vojsko sposobni moške so služili kot konjeniki ali pešci in za to tudi dobivali plačo (Gruden 1992, 589). Za šest let so jih oprostim davkov, kranjski deželni glavar Kacijanar pa jim je obljubil še privilegije glede pašnikov (*ibid.*).

Na območje Žumberka so se Uskoki začeli organizirano priseljevati v tridesetih letih 16. stoletja, nekaj let za priseljevanjem v Senj. Razlog za naselitev je bil predvsem vojaško-varnostni, Žumberk pa je bil za naselitev kot obmejno območje tedanje Kranjske, ki je bilo zelo izpostavljeno turškim vpadom, zelo primeren.

Uskoke so naseljevali na izpraznjene kmetije, ki so jih zapustile družine, ki so bile žrtve turških vpadov ali pa so se na ukaz zemljiških gospodov selile v mesta.

Za začetek naseljevanja Uskokov na območje vasi Marindol v Beli krajini je pomembno leto 1546. Tega leta je poveljstvo nad uskoškimi četami prevzel hrvaški general Ivan Lenković in začel sistematično skrbeti za begunce. Lenković je med letoma 1549 in 1555 utrdil grad Pobrežje (Kos 1991, 74) in zaokrožil ozemlje okrog njega. S tem je izpolnil pogoje za naselitev prvih večjih skupin Uskokov v Beli krajini, ki so uživale vse zemljiške privilegije, dokler so le bile na voljo za boj proti Turkom. Izpraznjene kmetije na območju Marindola in Pobrežja je general Lenković podelil uskoškim skupinam, ki so poprej pribežale iz Bosne in leta tavale po Žumberku in Beli krajini (Kos 68, 114).

Prva srbska kolonija je v Marindol prišla leta 1548 iz Prilesja (Terseglav 1996, 131) in iz Pribincev (Mal, v Terseglav 1996, 22), danes slovenske vasi, ki leži med Adlešiči in Tribučami. Leta 1561, ko si je Marindol priključil Lenković, pa so se vanj naselili še pravoslavci, ki so prišli s področja Žumberka (Terseglav 1996, 131). Ta naselja so bila relativno majhna, v povprečju so štela štiri družine (*ibid.*). Na vseh Lenkovičevih zemljiščih naj bi živelo skupaj 800 Uskokov, vendar je Lenković sem štel le za služenje vojske sposobne moške, ne pa tudi njihovih družin (*ibid.*).

O naselitvi preostalih današnjih belokranjskih uskoških vasi nimamo zelo natančnih poročil, saj so v zgodovinskih virih bolj poredko omenjene. Točna letnica naselitve Bojancev ni znana. Ime Woianze se v dokumentih prvič pojavlja v urbarju iz leta 1674. So pa Bojance naselili drugi Uskoki kot Marindol. Po ustnem izročilu današnjih Bojančanov so Bojance leta 1593 naselile družine Kordić, Radojčić, Vrlinić – te so omenjene tudi na novejši spominski plošči na cerkvi v

Bojancih. Nihove potomce v Bojancih najdemo še danes, omenja pa se še rod Mirosaljca oziroma Mirosaljić, ki naj bi že zdavnaj izumrl, nanj pa spominja le še toponim Mirosaljka v Bojancih (Filipović 1970, 151; 165).

V urbarjih se do 18. stoletja ne omenjata vasi Miliči in Paunoviči, prav tako naseljeni s pravoslavnim uskoškim prebivalstvom. V starejših virih dolino Kolpe južno od Marindola najverjetneje štejejo kar pod ta kraj. Zadrug, ki so jih ustanavljali tam naseljeni Uskoki, ne štejejo za samostojna naselja. Te zadruge so se navadno imenovala po najstarejšem članu skupnosti in tako sta svoje ime najbrž dobili tudi vasi Miliči in Paunoviči. Eno zadrugo je naseljevalo tudi do pet bratov z družinami (Terseglav 1996, 131), včasih še celo več. Ob naraščanju števila prebivalstva v zadrukah so se spremenile v zaselke z več hišami in kasneje v samostojne vasi.

Poleg Bele krajine so se Uskoki na Slovenskem naselili še v dolini reke Krke in na Gorjancih, na območje Kostela, na dele Notranjske in Krasa in na posamezna območja na Štajerskem in v Prekmurju. Ker so bile te naselitve manjše in neorganizirane, se je večina teh Uskokov kmalu asimilirala s slovenskim prebivalstvom.

KAKO SE JE NA OBMOČJU SRBSKIH PRAVOSLAVNIH VASI V BELI KRAJINI OBLIKOVALA MEJA MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO?

Vasi Marindol, Miliči in Paunoviči so bile do ukinitve Vojne krajine leta 1871 njen sestavni del, medtem ko Bojanci niso bili nikoli del Vojne krajine. Bojanci so v zgodovini spadali pod jurisdikcijo Kranjske in tudi v Kraljevini Jugoslaviji so pripadli Sloveniji oz. Ljubljanski oblasti in kasneje Dravski banovini. Po ukinitvi Vojne krajine pa so Marindol, Miliči in Paunoviči pripadli Hrvaški, kamor so spadali tudi v obdobju Kraljevine Jugoslavije. Zaradi poteka meje med tedanjo vojvodino Kranjsko, ki je bila del Avstrije, in Hrvaško oziroma Ogrsko je prihajalo tudi do sporov z bansko vlado v Zagrebu. Po zgodovinskem pravu bi moralo območje Žumberka in Marindola pripasti Kranjski, kateri je pripadalo pred priključitvijo Vojni krajini. Ker pa tega območja niso naseljevali Slovenci, je banska vlada v Zagrebu zahtevalo Kranjske zavračala (Županić 1912, 7–8).

Na začetku druge svetovne vojne so bili v Miličih nastanjeni tako italijanski vojaki kot hrvaški ustaši. Italijanska postojanka je bila v župnišču oziroma parohiji, ustaši pa so bili nastanjeni pri nekem domačinu. Zagreb in Rim sta se zaradi slabe povezanosti Marindola z drugim bregom Kolpe sporazumela, da bodo mejo prestavili na reko Kolpo. Tako so se ustaši že julija 1941 umaknili s tega brega Kolpe, s čimer so Italijani prebivalce teh vasi rešili pred ustaškim preganjanjem. Leta 1941 pa se je zaradi gonje ustašev proti vsemu pravoslavnemu, iz

Miličev umaknil pravoslavni duhovnik⁵. Duhovnikom v tem delu Bele krajine tako rimokatoliki kot pravoslavci rečejo pop.⁶

Po drugi svetovni vojni so Marindol, Miliči in Paunoviči najprej pripadli črnomaljskemu okraju, leta 1946 pa je na tem območju spet obveljala stara meja iz Kraljevine Jugoslavije, po kateri je Marindol pripadal Hrvaški. Takrat je bil v Miličih nekaj časa celo sedež občine. Februarja 1952 so imeli na pobudo vaščanov v vaseh Marindol, Miliči in Paunoviči referendum, na katerem so se odločali o tem, ali naj se priključijo takratni Ljudski republiki Sloveniji. S priključitvijo se v treh vaseh nista strinjala le dva volilna upravičenca. 1. aprila 1952 je bila ustanovljena skupščina občine Adlešiči, na katero so tega dne uradno prenesli matične knjige in katastrski elaborat tudi za te tri srbske vasi, leta 1955 pa so celotno občino Adlešiči priključili k občini Črnomelj. Leta 1952 je v tem delu Bele krajine spet obveljala meja, ki se je tu vzpostavila v 14. stoletju.⁷

Razlogi za priključitev k Sloveniji so bili predvsem praktične narave. Pred tem – pred vojno in po njej, ko so ukinili občino Miliči – so namreč omenjene tri vasi sodile pod hrvaški občini Prilišće in Netretić, s katerima pa so imele zelo slabe povezave. Prebivalci so imeli dolgo pot do občinskega središča v Netretiću in tudi pošto so dobivali bolj poredko. Problem so bile tudi pogosto narasle vode reke Kolpe. Mostu iz teh vasi na hrvaško stran ni bilo. V bližnjih Žuničih, ki ležijo med Paunoviči in Miliči, so ga zgradili šele leta 1955. Vaščani so tudi videli, da se kraji na slovenski strani Kolpe razvijajo nekoliko hitreje od tistih na hrvaški in so se tudi zato odločili za priključitev k Sloveniji.⁸

ŠOLSTVO V BELOKRANJSKIH PRAVOSLAVNIH VASEH

Začetki šolanja v Marindolu segajo že v leto 1829 (Angelovski, Petric in Simčič 2000, 11), šola je bila tam ustanovljena leta 1878 (Ognjanović 1997, 127), v Bojancih pa leta 1890 (Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, 120). Učni jezik v Marindolu je bil do leta 1958 srbohrvaški, na šoli v Bojancih pa je bil odvisen od učitelja. Prvi učitelj, ki je v Bojance prihajal iz Dragatuša, Tomaž Bitenc, je poučeval v slovenščini. Poučeval je ob četrkih in nedeljah, ko je imela dragatuška šola prost dan. Tudi prva redna učiteljica, doma iz Ljubljane, je poučevala v slovenšči-

* * *

⁵ Pop se je v Miliče – potem ko je preživel mučenje v ustaškem taborišču – vrnil po drugi svetovni vojni ter tam ostal do leta 1947. Potem se je do pred dobrih deset let v Miliče vozil maševat pop iz Karlovca. Ob začetku zadnje vojne na Hrvaškem je bil od tam namreč pregnan. V Bojancih, z izjemo obdobja pred drugo svetovno vojno, niso imeli svojega duhovnika. Za Bojance so leta 1934 ustanovili posebno pravoslavno parohijo (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 121). Ker v Bojancih niso imeli župnišča, je duhovnik oziroma paroh, ki je maševal v Bojancih, stanoval v Črnomlju in se vozil na obrede v Bojance. Pred tem je za duhovno oskrbo Bojančanov skrbel paroh iz Miličev.

⁶ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003.

⁷ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

⁸ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

ni. Županić (1912, 9) piše, da je pouk na začetku prejšnjega stoletja potekal v slovenskem jeziku. Domačini se spomnijo, da so vmes poučevali v srbohrvaščini, če so po odhodu prejšnjega učitelja uspeli dobiti novega, ki je poučeval v srbohrvaščini⁹. Za narodno zavest bojanških otrok je skrbel predvsem verouk, ki so ga poučevali v srbskem jeziku (Županić 1912, 9).

Med drugo svetovno vojno so imeli Bojančani pouk v slovenščini, po vojni pa so do leta 1954 nekaj časa še poučevali v srbohrvaščini (Angelovski, Petric in Simčič 2000, 11), v Marindolu pa so imeli pouk v srbohrvaškem jeziku do leta 1958. Pogoji za delo učitelja so bili slabi, v vasi takrat namreč še ni bilo elektrike – svetili so si s petrolejkami – in vodovoda, po učne knjige je bilo treba hoditi v Karlovac, s katerim so bile slabe povezave, najbližja trgovina pa je bila v dobre tri kilometre oddaljenih Adlešičih. Občina Adlešiči in Zavod za šolstvo okraja Črnomelj sta sicer razpisala delovno mesto za učitelja v Marindolu, ki bi poučeval v srbohrvaškem jeziku, a so se vsi kandidati premislili, ko so videli, da so v vasi slabi življenjski pogoji. Poučevanje v Marindolu je nato do šolskega leta 1962/63, ko je bila šola ukinjena, prevzela Marija Krstorič, ki je poučevala v slovenskem jeziku.¹⁰

Marindolci so sicer vztrajali pri poučevanju v srbohrvaškem jeziku. Zaradi tega so takrat v Marindolu sklicali tudi vaške sestanke, pripravljen pa so imeli tudi referendum in natisnjene lističe z referendumskim vprašanjem, na katerem naj bi odločali o učnem jeziku. Ugotovili so, da izvedba referenduma ne bi bila pametna, saj bi ta Marindolce razdelil na dva dela. Eni so namreč vztrajali pri pouku v srbohrvaščini, drugi pa so bili mnenja, da je otroke bolje poslati v šolo s slovenskim učnim jezikom, kot da sploh ne obiskujejo pouka. Na poučevanje v slovenskem jeziku so pristali tudi zato, ker so otroci nadaljevali šolanje v slovenskih šolah v Črnomlju in ne v bolj oddaljenem Karlovcu.¹¹

Leta 1963 so ukinili osemletko v Adlešičih in jo preoblikovali v podružnično šolo. Takrat so povsem ukinili okoliške podružnične šole, tudi marindolsko in bojanško. Bojanški otroci danes obiskujejo šolo na Vinici, Marindolci, Miličani in Paunovičani pa podružnično v Adlešičih, naprej pa v Črnomlju.¹²

V novih šolah so bili učenci na splošno dobro sprejeti. Nekaj težav jim je tedaj delalo slabše znanje slovenščine in latinice, kar so rešili z organiziranjem dodatnega pouka. Otrokom iz Bojancev se je v spomin vtisnil neki učitelj iz Goriške, ki jih je zaradi pravoslavnega porekla pogosto zaničeval (Ognjanović 1997, 128).

* * *

⁹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

¹⁰ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003.

¹¹ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003.

¹² Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003; intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

IZSELJEVANJE IZ BOJANCEV, MARINDOLA, MILIČEV IN PAUNOVIČEV

V Marindolu je bilo leta 1900 skupaj z vasema Miliči in Paunoviči 330 prebivalcev. Marindol, ki so mu takrat rekli tudi še Šobatovo selo ali Šobatovci, je štel 169 ljudi, Miliči 113, Paunoviči pa 48. V Bojancih je tega leta živelo 220 ljudi. Leta 1990 so vse štiri vasi skupaj šteje 550 prebivalcev. Poleg omenjenih 550 ljudi pa je Županič (1912, 8–9) kot del srbske skupnosti štel še zaselek Vukobrati z dvema hišama – v katerem se danes pišejo enako kot pred sto leti – ki je bil že takrat del vasi Žuniči, in zaselek Čaviči na hrvaški strani Kolpe, ki je danes del vasi Mrzljaki.

V Bojancih je bil pred sto leti življenjski standard višji kot v Marindolu, in sicer zaradi boljših pogojev kmetovanja v Bojancih, pa tudi zaradi trgovske žilice, ki so jo pripisovali Bojančanom. Nekateri Bojančani so se ukvarjali s preprodajo žita in živine, ki so ju kupovali na Hrvaškem in v Beli krajini in prodajali po Kranjskem ter tja do Trsta (Županič 1912, 10). Oboji pa so se ukvarjali tudi z vinogradništvom in živinorejo (Filipović 1970, 180–181).

Ker pa vse to ni zadostovalo za dostojno življenje, so se v drugi polovici 19. stoletja začeli izseljevati. V osemdesetih letih 19. stoletja so se nekateri podali v Bosno na izgradnjo železniških prog, v devetdesetih letih pa so se tudi iz teh krajev, tako kot iz drugih delov Bele krajine, izseljevali v Ameriko. Nekaj se jih je kasneje vrnilo, večina pa je ostala v Ameriki, predvsem v okolici Pittsburgha (Filipović 1970, 183).

Če so se pred prvo svetovno vojno ljudje iz teh krajev izseljevali predvsem v Ameriko, pa je izseljevanje takoj po drugi svetovni vojni zaznamovala poleg selitve v mesta tudi selitev približno desetih družin iz Marindola, Bojancev in Paunovičev v Banat, kjer so se v vasi Gudurica naselili na domove, ki so jih zapustili pregnani vojvodinski Nemci¹³. Nekateri so tam ostali, dve družini pa sta se že kmalu vrnila na svoje domove¹⁴. Kljub napredku je te vasi po drugi svetovni vojni izseljevanje prizadelo še močneje kot prej. Mnogi so se izselili v Črnomelj, pa tudi v Novo mesto, Ljubljano in Maribor (Filipović 1970, 150).

Leta 1860 so imeli Bojanci 273 prebivalcev (Štrumbl 1991, 48), leta 1890 še 264 (Dražumerič in Terseglav 1987, 215), danes pa jih je v vseh štirih srbskih vaseh le še 243. Najbolj je izseljevanje prizadelo Miliče, ki so imeli leta 1890 161 prebivalcev (Štrumbl 1991, 49), ob zadnjem popisu pa le še 23, nekoliko manj pa Marindol in Paunoviče. Od leta 1869 se je skupno število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči zmanjšalo za več kot 400 oseb (glej tabelo 1).

* * *

¹³ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 in intervju z osebo št. 2, 1. september 2003.

¹⁴ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

Tabela 1: Število prebivalcev obravnavanih vasi po popisih prebivalstva

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1981	1991	2002
Število prebivalcev	686	627	688	550	503	492	452	471	398	361	304	285	243

Vir: Angelovski, Petric in Simčič 2000, 40; spletni vir¹⁵

Dve srbski družini sta konec šestdesetih let prejšnjega stoletja živeli tudi v zaselku Vukobrati, ki je od leta 1953, ko so na novo oštevilčevali naselja v Sloveniji, uradno del vasi Žuniči. Dve srbski družini sta se naselili v Perudini, vasi med Bojanci in Vinico, ena pa v Adlešičih (Filipović 1970, 154–156). Izselsevali so se – kot sem že omenil – tudi v druge kraje v Sloveniji, največ pa se jih je izselilo v bližnji Črnomelj, kjer danes najdemo priimke Bunjevac, Busić, Drakulić, Jakovac, Kordić, Milić, Paunović, Radojčić, Selaković, Stipanović, Vidnjević, Vignjević in Vrlinić (Telefonski imenik Slovenije 2003, 07 Novo mesto, 91–99), mnoge med njimi že poslovenjene.

JEZIKOVNA, NACIONALNA, VERSKA IN POLITIČNA SITUACIJA V OBRAVNAVANIH VASEH¹⁶

Jezik Srbov v Beli krajini in Žumberku po svojih značilnostih pripada vzhodnohercegoveškemu narečju. Njegova osnovna značilnost je dosledna raba štokavščine, zaznamujeta pa ga tudi ijekavska izgovorjava z elementi ikavskega in ekavskega govora. Slednjega je verjetno treba pripisati vplivom slovenščine (Filipović 1970, 170) in dejstvu, da so prebivalci Marindola, Miličev in Paunovičev imeli pred drugo svetovno vojno pouk v srbskem knjižnem jeziku in srbske učitelje, ki so govorili v ekavski knjižni normi, podobno pa je bilo tudi v Bojancih. Danes ijekavski in jekavski govor nista dosledna, temveč se mešata z ekavščino. Poleg navedenega je k temu verjetno prispeval tudi današnji ljudski jezik v pravoslavni cerkvi, saj so molitveniki prevedeni v sodobni srbski knjižni jezik z ekavsko izgovorjavo, pri mlajših prebivalcih pa tudi slovenske šole in službe (Dražumerič in Terseglav 1987, 211).

* * *

¹⁵ Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 (2003); več o tem na spletni strani: <http://www.sigov.si/popis2002/popisniRezultati/slovenija/CRNOMELJ.htm> (1. 7. 2003).

¹⁶ Pričujoči tekst vključuje le rezultate popisov prebivalstva do leta 1991. Rezultatov zadnjega popisa prebivalstva leta 2002 mi na Statističnem uradu Republike Slovenije niso posredovali, saj jim to preprečujejo Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS v letu 2002 (Uradni list RS, št. 66/00 in 26/01), Zakon o državni statistiki (Uradni list RS št. 45/95 in 09/01) in Zakon o varstvu osebnih podatkov (Uradni list RS, št. 59/99). Na podlagi teh zakonov podatkov o narodni in verski pripadnosti ter podatkov o maternem in pogovornem jeziku po tako nizkih teritorialnih enotah, kot jih predstavljajo štiri obravnavane vasi v Beli krajini, ne smejo objavljati ali jih posredovati uporabnikom.

Sicer belokranjske Srbe označujejo kot jezikovno prilagodljive. Z drugimi Belokranjci govorijo v njihovem narečju, s »Kranjci« pogovorno slovensko z narečnimi in srbohrvaškimi leksemi in izgovorjavo, s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji (Dražumerič in Terseglav 1987, 211). Danes je pogovorni jezik predvsem belokranjsko narečje slovenščine, le starejši vaščani med seboj še govori srbsko, nekateri tudi še s svojimi otroki in vnuki. Povojna generacija, ki vedno bolj opušča jezik svojih vasi, govori srbohrvaško s podobnimi težavami kot mladina iz slovenskih krajev (Dražumerič in Terseglav 1987, 211–212).

Popisi prebivalstva pred sto in več leti nam kažejo homogeno nacionalno sestavo obravnavanih vasi, čeprav so takrat spraševali po občevalnem jeziku in ne po istih kategorijah kot danes. Tudi zadnji popisi še kažejo na to, da se večina prebivalcev opredeljuje za Srbe, a popisa prebivalcev iz let 1981 in 1991 kažeta na upad deleža tistih, ki se opredeljujejo za Srbe (glej tabelo 2).

Tabela 2: Narodnostna opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi

Kraj	Število prebivalcev		Narodnostno opredeljeni								Narodnostno neopredeljeni + neznano ¹⁷	
			Srbi		Slovenci		Hrvati		Jugoslovani		1981	1991
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991		
Bojanci	96	102	74	47	21	18	-	1	1	14	1	19
Marindol	121	107	97	41	13	23	2	1	-	39	9	3
Miliči	45	32	32	21	5	6	4	1	4	4	4	-
Paunoviči	42	44	28	9	7	8	6	7	-	5	1	13
SKUPAJ	304	285	231	118	46	55	12	10	5	62	15	35

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1981: Obdelovalne tabele in Popis prebivalstva; 1991: Obdelovalne tabele

Iz rezultatov popisa prebivalstva iz let 1981 in 1991 se vidi, da se v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih še vedno največ ljudi opredeljuje za Srbe. Leta 1981 so v štirih obravnavanih vaseh živeli 304 prebivalci, od katerih se je za Srbe opredelilo 231 ali nekaj več kot tri četrtine, približno 15 odstotkov pa za Slovence. Le pet oseb se je leta 1981 opredelilo za Jugoslovane, kar se je spremenilo že ob naslednjem popisu, ko se je za Jugoslovane opredelilo 62 ljudi od 285 ali 21,75 odstotka, torej vsak peti prebivalec. To nedvomno kaže na veliko število mešanih porok, še posebej ob dejstvu, da je veliko starejših prebivalcev rojenih še v čistih srbskih družinah in so obiskovali srbsko šolo. Tak porast ob popisu leta 1991 je

* * *

¹⁷ V zadnjih dveh stolpcih sem zaradi boljše preglednosti združil kategoriji narodnostno neopredeljenih in kategorijo neznano. Pod kategorijo neznano je leta 1981 všteti devet prebivalcev Marindola in ena oseba iz Paunovičev, 19 Bojančanov leta 1991 in ena oseba iz Marindola leta 1991. Vsi ostali so narodnostno neopredeljeni.

najbrž tudi odraz dejstva, da so se odrasli otroci iz mešanih zakonov samostojno opredeljevali.

Za Srbe se je leta 1991 opredelilo le še 51 odstotkov prebivalcev omenjenih vasi, delež tistih, ki so se opredelili za Slovence, pa je znašal 23,8 odstotka. Za upad deleža tistih, ki so se opredeljevali za Srbe, je poleg neugodne starostne strukture in mešanih mladih družin najverjetneje kriva tudi takratna politična situacija. Zaradi dogodkov na Hrvaškem, le nekaj deset kilometrov stran od omenjenih štirih srbskih vasi, tam zagotovo ni bilo lahko biti Srb.

Popis iz leta 1991 kaže, da se je tudi število oseb, ki so se opredelile za Srbe v Perudini, kamor sta se preselili dve družini iz Bojancev, med letoma 1981 in 1991 zmanjšalo iz sedem na eno osebo, medtem ko v Adlešičih leta 1991 ni bilo nikogar, ki bi se opredelil za srbsko narodnost. Tudi za srbski ali srbohrvaški materni jezik se v Adlešičih ni opredelil nihče, medtem ko sta se dve osebi opredelili za pravoslavno veroizpoved. V Perudini se je za pravoslavno veroizpoved leta 1991 opredelilo še pet oseb, v Žuničih pa tri (Statistični urad Republike Slovenije, Obdelovalne tabele, 1991). Nekaj Srbov živi tudi v mestu Črnomelj. Med 5.462 prebivalci jih je bilo leta 1991 130. Težko je reči, koliko jih izvira iz obravnavanih vasi, saj so se mnogi Srbi kot ekonomski imigranti v Črnomelj priselili po drugi svetovni vojni iz republik nekdanje Jugoslavije.

V Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih so se za materni jezik opredeljevali leta 1991 nekoliko drugače kot za narodnostno pripadnost (glej tabelo 3).

Tabela 3: Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po maternem jeziku

Kraj	Število prebivalcev	18 Materni jezik			Drugi jeziki	Neznano
		Srbski	Slovenski	Hrvaški		
Bojanci	102	46	38	2	-	16
Marindol	107	74	27	5	-	1
Miliči	32	26	6	-	-	-
Paunoviči	44	18	13	12	1	-
SKUPAJ	285	164	84	20	1	17

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

V štirih obravnavanih vaseh je bilo leta 1991 164 oseb, ki so kot materni jezik navedle srbsčino ali srbohrvaščino, kar je zanimiv podatek, saj se je za Srbe leta 1991 opredelilo le 118 prebivalcev. Do tega odstopanja ni prišlo zaradi tistih, ki so se leta 1991 opredelili za Slovence; podatek namreč kaže, da je kar 84 oseb navedlo slovenščino kot materni jezik, za Slovence pa se jih je opredelilo le 55.

* * *

¹⁸ Pod srbski jezik sem štel tiste, ki so kot svoj materni jezik leta 1991 navedli srbski ali srbohrvaški jezik.

Za ugotovitev pripadnosti neki narodni skupnosti je najboljši kriterij materni jezik osebe, saj je ta najmanj podvržen asimilacijskim pritiskom¹⁹. Če prištejemo, da je leta 1991 19 oseb kot materni jezik navedlo hrvaščino, ki se v pogovornem jeziku v teh vaseh praktično ne razlikuje od srbsčine, lahko za pripadnike manjšine leta 1991 v teh vaseh štejemo kar 183 od 285 oseb, oziroma dve tretjini vseh.

Veroizpovedi v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni vse do leta 1991 v nekdanji Jugoslaviji niso ugotavljali. V verskem smislu so bile vasi še po drugi svetovni vojni skoraj homogene, na upad deleža pravoslavnega prebivalstva pa je poleg porok z rimskokatoliškimi verniki zagotovo vplivala tudi marginalizacija verskega življenja v nekdanji Jugoslaviji. Opredelevitev prebivalcev Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev glede veroizpovedi po popisu prebivalstva leta 1991 je opisana v spodnji tabeli (glej tabelo 4).

Tabela 4: Opredelevitev prebivalcev obravnavanih vasi po veroizpovedi

Kraj	Število prebivalcev	Veroizpoved			Ni vernik	Neznano	Ni želel odgovoriti
		Pravoslavna	Rimsko-katoliška	Drugo			
Bojanci	102	51	9	-	19	23	-
Marindol	107	44	19	1	-	6	37
Miliči	32	25	2	-	-	5	-
Paunoviči	44	15	10	-	-	5	14
SKUPAJ	285	135	40	1	19	39	51

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

Leta 1991 je bilo 135 pravoslavcev in le 40 rimokatolikov. Število tistih, ki so se leta 1991 opredelili za pravoslavce, je bilo nekoliko večje od števila tistih, ki so se opredelili za Srbe, in nekoliko manjše od števila tistih, ki so kot materni jezik navedli srbsčino ali srbohrvaščino. Te številke kažejo, da je asimilaciji bolj od veroizpovedi podvržena narodnostna opredelitev. Manjše število rimokatolikov od tistih, ki so se opredelili za Slovence in Hrvate, kaže na to, da so ljudje, ki živijo v mešanih zakonih, bolj nagnjeni k ateizmu. Nasprotno pa večje število opredeljenih za pravoslavno veroizpoved od tistih, ki so se leta 1991 opredelili za Srbe, kaže, da je pravoslavje manj podvrženo asimilaciji kot narodnostna pripadnost.

Danes v naštetih vaseh ni več mogoče govoriti o homogenem srbskem prebivalstvu, saj so vasi že narodnostno mešane. Popolnoma srbskih družin je malo. Po drugi svetovni vojni so še znani posamezni primeri, ko so belokranjski Srbi hodili po neveste v Srpske Moravice²⁰, Ponikve, Gomirje ali drugam na Hrvaško. Danes

* * *

¹⁹ Več o tem glej v Petrič (1977, 101).

²⁰ Od začetka devetdesetih let so preimenovane v Moravice.

so zakoni v teh vaseh večinoma mešani, saj se je v te vasi omožilo veliko Slovenk. V Bojancih danes ni več mlade družine, pri kateri snaha ali zet ne bi bila Slovenca. Na območju Marindola je narodno homogenih srbskih družin še nekaj.²¹

Nekatere tradicionalne običaje počasi opuščajo. Začetki folklore v Bojancih segajo v prva leta 20. stoletja (Angelovski, Petric in Simčič 2000, 10). Bojančani so kot folklorna skupina nastopali na festivalih in vsako leto za jurjevo v Črnomlju, to tradicijo pa so zaradi napetih mednacionalnih razmer prekinili na začetku devetdesetih let²². V Marindolu folklorna skupina ne deluje približno trideset let²³.

V Miličih še praznujejo Petrov dan, ki je za vaščane pomemben praznik. Veliko ljudi iz Marindola, Miličev in Paunovičev obišeče mašo, pridružijo se jim tudi sorodniki iz drugih krajev, popoldne pa doma pečejo jagnje. Praznujejo še pravoslavni božič, pri katerem se v nekaterih družinah že čuti vpliv praznovanja okoliških rimskokatoliških vasi (Angelovski, Petric in Simčič 2000, 18). Ta vpliv je močnejši v mešanih družinah, ki pogosto božič praznujejo dvakrat, po julijskem in gregorijanskem koledarju. Večina še praznuje za Srbe značilno krstno slavo (Filipović 1970, 221). Po drugi svetovni vojni so verske praznike opuščali, kar je bilo takrat značilno za celotno območje nekdanje Jugoslavije, saj je komunistična oblast izvajala pritisk na vse Cerkve. Zadnjih deset do petnajst let pa ti prazniki tudi med pravoslavnim prebivalstvom Bele krajine spet pridobivajo pomen.²⁴

Maše imajo v Miličih enkrat mesečno, ko pride duhovnik iz Moravic na Hrvaškem, ob večjih praznikih tudi dvakrat mesečno. V Bojancih le še nekajkrat letno vodi mašo kdo iz samostana Gomirje, ki se nahaja na Hrvaškem, dobrih dvajset kilometrov jugozahodno od Vinice. Pride na jurjevo oziroma ?ur?evdan, ki je tudi vaški praznik – podobno kot v Marindolu petrovo ali Petrov dan – in za božič ter še nekaj večjih praznikov. Mašujejo v srbskem jeziku, nekateri starejši duhovniki pa v vernikom težje razumljivi starocerkveni slovanščini, ki je bila nekoč značilna za pravoslavno cerkev. Maše v Bojancih so po pripovedovanju domačinov nekoliko slabše obiskane od tistih v Miličih, kjer prebivalci tudi sicer bolj spoštujejo običaje. Na območju Bojancev je vzrok za to najbrž tudi v večjem številu porok med pravoslavci in katoliki.²⁵

Pravoslavne vasi v Beli krajini sicer sodijo pod različne cerkvene oblasti, saj so Bojanci danes del zagrebško-ljubljanske metropolije, Miliči pa so z Marindolom in Paunoviči del gornjekarlovške metropolije²⁶.

* * *

²¹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

²² Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

²³ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

²⁴ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

²⁵ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

²⁶ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

DOGODKI V BOJANCIH, MARINDOLU, MILIČIH IN PAUNOVIČIH V ZADNJEM DESETLETJU 20. STOLETJA

V zadnjih desetih letih se o srbskih pravoslavniških vaseh v Beli krajini ni veliko slišalo. Drugače je bilo v začetku devetdesetih, ko so se vasi znašle v številnih srbskih in slovenskih časopisih.

Ob mitingaških aferah konec osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so privrženci velikosrbske politike Slobodana Miloševića v Ljubljani pripravljali velik shod, ki naj bi se ga proti takratni politiki slovenskih oblasti udeležili protestniki iz vse nekdanje Jugoslavije, je nekdo na slovenske oblasti naslovil pismo, v katerem je poudarjal, da Slovenci ogrožajo belokranjske Srbe (Bezdek-Jakše 1990, 1). Leta 1990 je nekaj srbskih novinarjev prišlo med belokranjske Srbe ugotavljat, kako živijo, in jih celo skušalo prepričati, da so zapostavljeni (Dimitrić 1990a, 2).

V nekaterih srbskih časopisih so se takrat pojavila tudi namigovanja, da so Srbi v Beli krajini slovenski »pastorki«. Te časopisne članke, ki so se pojavljali predvsem v beograjskem, takrat promiloševićevskem dnevniku Politika, so sorodniki iz Srbije pošiljali tudi Srbom v Beli krajini; te pisanje ni navdušilo. Vaščani so takrat na sestanku, ki so ga srbski novinarji sklicali in jih nagovarjali, naj se odcepijo od Slovenije, rekli, da po njihovem mnenju niso zanemarjeni in da ne živijo slabše od Slovencev v sosednjih vaseh. Ker so novinarji videli, da med belokranjskimi Srbi niso našli somišljenikov, kasneje v te vasi niso več prihajali.²⁷

Podoben dogodek se je maja 1990 zgodil tudi v Bojancih, ko je poskušala novomeška podružnica Srpske demokratske stranke pripraviti proslavo ob 600-letnici kosovske bitke. Takšni proslavi vaščani načeloma ne bi nasprotovali, če bi bila spomin na začetek dogodkov, ki so Srbe iz njihove nekdanje domovine pregnali v Belo krajino²⁸. Problematična sta bila tedaj predvsem čas in organizator, saj so se na belokranjske Srbe spomnili takrat, ko je bil zelo aktualen memorandum, ki so ga leta 1985 sprejeli člani Srbske akademije znanosti in umetnosti in z njim obudili idejo o veliki Srbiji. Proslavo pa so želeli organizirati ljudje, ki so podpirali to idejo. S tem se prebivalci srbskih vasi v Beli krajini, ki so vedno poudarjali, da želijo s svojimi sosedi živeti v slogi, niso strinjali. V Bojancih so takrat kot znak nasprotovanja tej proslavi oblikovali protestno izjavo, ki so jo podpisali vsi volivci iz te vasi (Dimitrić 1990a, 2).

Oktober 1990 sta Bojance obiskala tedanji predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan in član predsedstva Dušan Plut, sicer Belokranjec. Plut je tedaj dejal, da je potrebna posebna skrb, da bi se ohranila narodna zavest, vera in

* * *

²⁷ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003.

²⁸ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

kultura prebivalcev štirih srbskih vasi in da bi bila za Slovenijo sramota, če ob popisu prebivalcev leta 2001 tu ne bi bilo več Srbov (Dimitrić 1990b, 2). Opozoril je tudi, da zaprtje šole v Bojancih ni bilo politično modro dejanje, čeprav so jo zaprli iz istih razlogov kot druge šole. Kučan je na sestanku v Bojancih govoril o odnosih v Jugoslaviji, ki so bili takrat napeti, in dejal, »da mora večinski narod zaradi enakopravnosti priznati manjšini več pravic, kot jih zahteva zase« (Krasko 1990, 9). Dejal je tudi, da je mogoče, da je nekdo dober Srb in obenem dober državljan Slovenije (*ibid.*), kar so takrat mnogi prikazovali kot nemogoče. Vaščani so takrat tudi poudarili, da ne sprejemajo vloge predhodnika za borbo za pravice Srbov v Sloveniji in da živijo na način, ki so si ga sami izbrali in da sami odločajo o svoji veroizpovedi, jeziku in običajih. Poudarili so tudi, da so proti temu, da se kdo v njihovem imenu bori za njihove pravice (Bezdek-Jakše 1990, 1).

Tudi zaradi teh dogodkov so belokranjski Srbi ob plebiscitu decembra 1990, na katerem se je odločalo o tem, ali naj Slovenija postane samostojna in neodvisna država, s takšno večino kot drugi prebivalci Slovenije podprli neodvisnost Slovenije (Dimitrić 1990c, 3), k temu pa so jih tako kot ob referendumu na marindolskem območju vodili predvsem praktični razlogi.

Tudi drugače so se belokranjski Srbi strogo ogradili od dogajanja na Hrvaškem in v Sloveniji. Ta je sledil osamosvajanju teh dveh držav, čeprav so jih tudi po letu 1990 še skušali vpletati v omenjene dogodke. Na hrvaški strani Kolpe so se med spopadi med hrvaškimi Srbi in Hrvati pojavila namigovanja in teorije, da v belokranjskih srbskih vaseh prebivalci kopičijo orožje in da nameravajo na tem območju Hrvaško presekati na pol – Miliči so od Bosne in Hercegovine oddaljeni dobrih 45 kilometrov zračne linije, od takrat okupiranih področij Hrvaške pa približno pol manj – in sicer tako, da bodo naenkrat Srbi iz Like in Korduna udarili z juga, Srbi iz Bele krajine pa s severa. Zgodilo se je tudi nekaj incidentov, saj so Hrvati izstreljevali rafale na belokranjsko stran reke Kolpe, a se slovenske oblasti takrat na hrvaško izzivanje niso odzvale in niso zaščitile svojih državljanov.²⁹

Medsebojni odnosi med Slovenci in Srbi v Beli krajini so bili v celotnem obdobju slovenskega osamosvajanja dobri, kar poudarjajo tako eni kot drugi. Med Slovenci in Srbi niso zabeležili medsebojnih trenj in incidentov, saj za kaj takega enostavno ni bilo razlogov. Belokranjci so si bili ne glede na izvor in etnično pripadnost vedno enotni v tem, da so vsi Belokranjci, da skupaj živijo in se dobro razumejo ter so na to tudi ponosni. Če so se že kdaj pojavile kakšne zbadljivke, so šle največkrat na račun prebivalcev drugih vasi in ne na prebivalce drugačnega etničnega izvora.

* * *

²⁹ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

Iz poznavanja razmer v Beli krajini lahko trdim, da so medetnični odnosi v Beli krajini dobri. Posamezne primere nacionalne nestrpnosti, ki pa so bili v preteklem obdobju redki, so povzročali večinoma ljudje, ki so se v Belo krajino priselili po drugi svetovni vojni in niso del avtohtonega prebivalstva Bele krajine ter z njimi ne delijo pogleda na mednacionalne odnose, ki temelji na medsebojni strpnosti.

ALI LAHKO V PRIMERU SRBOV V BOJANCIH, MARINDOLU, MILIČIH IN PAUNOVIČIH GOVORIMO O KLASIČNI NARODNI MANJŠINI?

Kriteriji opredeljevanja klasičnih manjšin v okviru evropskega režima varstva narodnih manjšin so:³⁰

1. *Dolgotrajna in stalna naselitev*

Pripadniki klasičnih manjšin so na določenem ozemlju stalno naseljeni praviloma že več generacij in izkazujejo drugačno identiteto od večinskega prebivalstva neke države.

Roterjeva (2003, 15-23) temu kriteriju dodaja še druge:

2. *Številčnost (Roter 2003, 15)*

Število pripadnikov manjšin je manjše od števila preostale populacije v državi (Roter 2003, 15).

3. *Nedominantni položaj*

Nedominantni položaj je danes razumljen v kombinaciji z drugimi kriteriji, na primer z obstojem posebne identitete, različne od večine, ki obvlada vzvode politične moči v neki državi (Roter 2003, 16-17).

4. *Drugačnost oziroma posebna identiteta*

Opredelitev termina manjšina temelji na etničnih, jezikovnih, verskih in kulturnih značilnostih, ki se razlikujejo od tistih, ki jih imajo pripadniki večinske populacije (Roter 2003, 17).

5. *Subjektivna volja pripadnikov manjšin, da ohranjajo svojo drugačnost*

Poskusi definiranja manjšin predvidevajo, da si posamezniki - pripadniki manjšine želijo oziroma prizadevajo ohraniti svoje posebnosti (Roter 2003, 17-20).

6. *Državljanstvo kot (dodatni, evropski) kriterij opredeljevanja manjšin*

* * *

³⁰ Več o tem glej v Rotar (2003).

V praksi je pogoj državljanstva v večini držav predvsem posledica želje po čim večji integraciji priseljencev v družbo, saj so pripadniki »tradicionalnih« oziroma avtohtonih manjšin v Evropi brez izjeme državljani držav, v katerih živijo. Slovenija priznavanje statusa manjšine ne pojmuje z državljanstvom, ampak z avtohtonostjo narodne skupnosti (Roter 2003, 20–22).

Prebivalci obravnavanih vasi do sedaj niso izrazili želje po priznanju statusa manjšine. Glavni vzrok za to je verjetno majhno število pripadnikov te skupnosti in njihovo mnenje, da bi izražanje želje po tem lahko privedlo do poslabšanja odnosa z večinskim narodom. Belokranjski Srbi večinoma tudi sami menijo, da se zaradi maloštevilnosti in asimilacije v prihodnjih desetletjih ne bodo uspeli obdržati in da zato uveljavljanje pravic niti ni najbolj smiselno.

Proces izgubljanja narodne zavesti pri belokranjskih Srbih pospešujeta šola in mešane poroke. Tudi majhnost skupnosti, ki narekuje vsakodnevne stike predvsem s slovensko večino in ukinitvev poučevanja v srbohrvaščini, sta naredila svoje. Nekoč je pripadnost pravoslavju zagotavljala nacionalno zavest in skupnost varovala pred asimilacijo, saj so se zaradi vpliva cerkve pravoslavci poročali med seboj, kar pa se je dokončno spremenilo po drugi svetovni vojni. Nekoč so se tudi vsi pravoslavci opredeljevali za Srbe, medtem ko danes najdemo primere, ko se ljudje opredeljujejo za Slovence in pravoslavce.

Po mnenju enega od vprašanih danes o srbski manjšini ne moremo več govoriti. O tem, kako se danes opredeljujejo, se po besedah Slovencev v Beli krajini niti ne razpravlja, saj bi to lahko med ljudi vneslo razprtije. Vsi vprašani pa se strinjajo, da v tem delu Bele krajine živijo ljudje drugačnega etničnega izvora, narodne pripadnosti in veroizpovedi kot Slovenci v Beli krajini.

Predvsem pri mladih se »srbstvo« izgublja, kar se vidi tudi na pokopališčih. Na bojanškem pokopališču na novejših spomenikih priimke slovenijo, jih zapisujejo v latinici in s trdim č, medtem ko so napisi na starejših spomenikih upoštevajo srbski pravopis in so v cirilici. Splošno razširjeno mnenje je, da se tradicije bolj držijo prebivalci Marindola kot Bojancev, kar pa je verjetno posledica manjšega števila mešanih porok na območju Marindola s Slovenci oziroma Slovenkami iz okoliških vasi. V Bojancih naj bi se »srbstvu« po mnenju nekaterih uspelo obdržati le še 40, v Mariindolu pa do 150 let (Ognjanović 1997, 127).

Nekateri starejši ljudje s svojimi vnuki še govorijo srbsko in jih tudi učijo cirilice, ki pa jo je večina ljudi že pozabila. Tudi napis na pravoslavni cerkvi v Bojancih, s katerim so želeli zagotoviti, da se bodo prihodnje generacije zavedale svojega izvora, je napisan v latinici prav zato, da bodo mlajše generacije sploh znale prebrati, kaj na njem piše.³¹

* * *

³¹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

Da si sami prebivalci teh vasi še želijo ohraniti svojo dediščino, so dokazali tudi Bojančani, saj so za predvideno obnovo pravoslavne cerkve, posvečene obglavljenju sv. Jovana, prispevale vse hiše v Bojancih. Pri obnovi cerkve v Miličih so pred nekaj leti prav tako velikodušno pomagali domačini.³²

O podelitvi manjšinskih pravic so si mnenja podobna, saj bi to bilo zaradi majhnosti te srbske skupnosti težko izvedljivo. V vseh štirih obravnavanih vaseh je le nekaj več kot deset osnovnošolskih otrok, ki obiskujejo dve različni osnovni šoli. Zato poudarjajo, da se za šolanje v srbskem jeziku verjetno nihče ne bi odločil. Po ukinitvi šole in poučevanja v srbohrvaščini danes težko govorimo o tem, kako bi belokranjski Srbi sprejeli manjšinske pravice. Po mnenju sogovornikov je mogoče tudi, da bi bili otroci, ki bi obiskovali pouk srbskega jezika, stigmatizirani. Sicer sem dobil občutek, da bi prebivalci teh vasi sprejeli podelitev manjšinskih pravic, če bi bila njihova skupnost številčnejša, saj bi bile potem tudi manjšinske pravice bolj samoumevne.

Nekoliko pa jih pri tem omejujejo tudi dogodki ob razpadu Jugoslavije, ki so majhno skupnost, kot je srbska v Beli krajini, naredili še bolj ranljivo. Na eni strani so jih poskušali prikazati kot ogrožene in vnesti razdor med njih in druge Belokranjce, na drugi strani pa so se jih bolj kot drugih v Sloveniji dotaknili bližnji dogodki na Hrvaškem, ki so zelo prizadeli tamkajšnjo srbsko skupnost, kar so čutili tudi prebivalci belokranjskih srbskih vasi. V bližnjem Karlovcu so tako med zadnjo vojno na Hrvaškem minirali in uničili stavbo, v kateri je bil sedež pravoslavnih verskih oblasti, ki so do tedaj skrbele za versko oskrbo prebivalcev vasi Marindol, Miliči in Paunoviči.³³

Zagotovo na nekaj zadržanosti glede sprejema manjšinskih pravic vpliva tudi dejstvo, da se ta skupnost po zgodovinskem spominu in deloma tudi po kulturnih značilnostih razlikuje od Srbov v Srbiji. Vendar so te razlike značilne tudi za Srbe v Liki in Kordunu in za mnoge druge »klasične narodne manjšine« po svetu. Vseeno pri manjših skupnostih te razlike bolj negativno vplivajo na občutek povezanosti z matičnim narodom in s tem na dojemanje sebe kot manjšine. Manjše narodne skupnosti so bolj občutljive glede odnosov z večinskim narodom in zato pri samoopredeljevanju bolj razpete med poenotenjem z matičnim narodom oziroma sprejemanjem njegovih vplivov ter sprejemanjem vplivov ali celo asimilacijo z večinskim narodom.

Splošno gledano Srbi v Beli krajini ne želijo pozabiti svojih korenin in si želijo, da bi se jih zavedali tudi njihovi potomci. Mnogi med njimi so mnenja, da pri-

* * *

³² Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

³³ Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

imkov ne bi smeli sloveniti in da bi morali tudi imena vasi zapisovati dvojezično, saj je nesmiselno ignorirati zgodovinska dejstva, ki govore temu v prid.

Najboljše možnosti za ohranjanje jezika jim daje bližina meje s Hrvaško, saj lahko vsakodnevno poslušajo radijske in televizijske oddaje v hrvaškem jeziku, ki je narečju belokranjskih Srbov zelo blizu. Njihov srbski narečni pogovorni jezik se od današnje knjižne srbsčine razlikuje bolj kot od današnje knjižne hrvaščine.

Za ohranjanje identitete srbske skupnosti bi bilo mogoče poskrbeti na podoben način kot pri manjšinskih skupnostih, ki se soočajo s podobnimi težavami kot Srbi v Beli krajini. To težavo predstavljata predvsem maloštevilnost in odrezanost od matične skupnosti. Odrezanost je pri srbskih vaseh v Beli krajini predvsem politična in se kaže v tem, da se mladi zaradi maloštevilnosti srbske skupnosti poročajo predvsem s Slovenci, jezikovno pa so si že precej sorodni s Hrvati na drugi strani Kolpe; tako imajo možnost vsaj na ta način delno ohranjati svoj jezik, ne pa tudi pisave.

Posebnost slovenskega modela, ki nalaga varstvo manjšinskih narodnih skupnosti tudi večinskemu prebivalstvu, pa bi bilo treba v obravnavanem primeru še uveljaviti. Prav tako bi bilo treba uveljaviti še pravico do izobraževanja Srbov v Beli krajini v maternem jeziku, glede na maloštevilnost najbolje v podobni obliki kot na narodnostno mešanih območjih v Prekmurju. Uveljavitev teh pravic bi bila tu sicer nekoliko težja že zaradi tega, ker na območju štirih vasi ni šol, pravico bi bilo torej treba uveljaviti na enojezičnem slovenskem območju, morda tudi v obliki učenja jezika sosedov, torej Hrvatov, ki je narečju Srbov v Beli krajini precej blizu.

Svobodna raba jezika v zasebnem življenju je sicer zagotovljena, v javnem življenju pa ni vidne dvojezične toponomastike, kar pa ob zadostni politični volji ne bi bil velik problem in strošek. Pravice do razvoja kulture, stikov in do rabe nacionalnih simbolov so tudi uresničljive, nekoliko težje pa bi bilo – podobno kot na področju šolstva – popolnoma uveljaviti pravico do svobodne rabe jezika na gospodarskem področju. Diskriminacije pri zaposlovanju na obravnavanem območju sicer ni, zaradi neobstoja omembe vrednih gospodarskih subjektov pa na območju štirih vasi v praksi ne bi bilo mogoče uveljaviti rabe jezika v gospodarski sferi.

Uveljavitev pravice do politične participacije pripadnikov narodne skupnosti je tako kot uveljavitev ostalih pravic odvisna predvsem od politične volje institucij večinskega naroda, saj lahko le te zagotovijo enakopravno soodločanje manjšin na politični ravni (Jesih 2003, 14).

V prid potrditvi priznanja statusa klasične narodne manjšine lahko ugotovimo, da gre v primeru belokranjskih Srbov za dolgotrajno naselitev štirih obravnavanih vasi. Belokranjski Srbi namreč območje Marindola, Miličev in Paunovičev stalno naseljujejo že skoraj pol tisočletja.

Tudi po kriterijih opredeljevanja manjšin v okviru varstva manjšin, ki jih omenja Roterjeva (2003, 15–23), belokranjski Srbi izpolnjujejo kriterije za priznanje statusa manjšine. Njihovo število je manjše od preostale populacije v državi. Odsotnost številčne klavzule v slovenskem modelu varstva manjšin je zaradi maloštevilnosti srbske skupnosti v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih zelo pomembna, saj je vseh prebivalcev v obravnavanih vaseh po popisu prebivalstva leta 2002 le še 243. Njihova identiteta se razlikuje od identitete večinskega naroda Slovencev, čeprav s samimi Belokranjci delijo nekatere skupne kulturne značilnosti. Od večinskega naroda se nedvomno razlikujejo po maternem jeziku, po narodni in verski pripadnosti. Nekoliko je vprašljiva le subjektivna volja pripadnikov manjšine, da ohranjajo svojo drugačnost.

Vseh pravic, ki jih predvideva slovenski model varstva manjšin, zaradi maloštevilnosti sicer ne bi mogli izvajati v celoti, bi pa lahko na območju Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev brez težav uvedli dvojezične napise, poskrbeli za pouk v jeziku manjšine in za ustrezno politično udeležbo. Po slovenskem modelu varstva narodnih skupnosti bi torej lahko Srbom v štirih belokranjskih vaseh podelili kolektivne manjšinske pravice, ki jih država priznava italijanski in madžarski narodni skupnosti.

REFERENCE:

- Angelovski, Igor; Petric, Darja, Simčič Petra (2000): Prazniki in praznovanja pri Uskokih v Beli krajini. Raziskovalna naloga. Srednja šola, Črnomelj.
- Bezek-Jakše, Mirjam (1990): M. Kučan in dr. D. Plut med Srbi v Beli krajini. V: Dolenjski list, 18. 10. 1990. 1.
- Dimitrić, Milovan (1990a): Bojanci pravijo, da bodo proslave prirejali kar sami. V: Delo, 31. 5. 1990, 2.
- Dimitrić, Milovan (1990b): Belokranjski Srbi se ne čutijo ogrožene. V: Delo, 16. 10. 1990, 2.
- Dimitrić, Milovan (1990c): Belokranjski Srbi odločno za samostojnost Slovenije. V: Delo, 24. 12. 1990, 3.
- Dražumerič, Marinka; Terseglav, Marko 1987: Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. V: Angelos Baš (ur.) Traditiones, št. 16, 205–245. Inštitut za slovensko narodopisje, Glasbenonarodopisni inštitut, Ljubljana.
- Filipović, Milenko S. (1970): Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji). V: Radovi akademije nauka i umjetnosti BiH, 35, 147–238. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo.
- Jesih, Boris (2003): Politična participacija narodnih manjšin – primer Koroških Slovencev. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kos, Dušan (1987): Bela krajina v poznem srednjem veku. Zveza zgodovinskih društev, Ljubljana.
- Kos, Dušan (1991): Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Krajevni leksikon Dravske banovine 1937: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine. Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine, Ljubljana.
- Krasko, Ivan (1990): Bojanci niso Kninska krajina. V: Dnevnik, 17. 10. 1990, 9.
- Ognjanović, Divna (1997): Pogled kroz prošlost i viđenje budućnosti Srba u Beloj krajini. V: Vladimir Petrović (ur.): Srbi u Sloveniji, Zbornik radova sa konferencije održane 8. i 9. juna 1996, 127–131. Svetska srpska zajednica, Beograd.
- Petrič, Ernest (1977): Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. Založba Obzorja, Maribor.
- Roter, Petra (2003): O pojmovanju manjšin. Prispevek je pripravljen v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta »Percepcije slovenske integracijske politike« (V5-0780-02).

- Statistični urad Republike Slovenije 2003: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Prebivalstvo po spolu, gospodinjstva, stanovanja in stavbe po naseljih, Popis 2002 - prvi. <http://www.sigov.si/popis2002/popisniRezultati/slovenija/CRNOMELJ.htm> (1. 7. 2003).
- Štih, Peter; Simoniti Vasko (1996): Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Mohorjeva družba v Celovcu in Korotan Ljubljana d.o.o., Celovec; Ljubljana.
- Štrumbl, Žarko (1991): Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. Arhivi (14,1-2), 42-50.
- Telefonski imenik Slovenije, 2003, 07 Novo mesto (2003). Telekom Slovenije, d.d., Ljubljana.
- Terseglav, Marko (1996): Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.
- Valvasor, Janez Vajkard (1984/1689): Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Županić, Niko (1912): Žumberak i Marindol - prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd.

PRIMARNI VIRI:

- Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgusta 2003.
- Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. septembra 2003.
- Intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. septembra 2003.
- Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1981, Obdelovalne tabele.
- Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991, Obdelovalne tabele.

MARIJA JURIĆ PAHOR: CHRISTOPH CORNELIßEN, LUTZ
KLINKHAMMER IN WOLFGANG SCHWENTKER (IZD.):
ERINNERUNGSKULTUREN. DEUTSCHLAND,
ITALIEN UND JAPAN SEIT 1945.
KULTURE SPOMINJANJA. NEMČIJA,
ITALIJA IN JAPONSKA PO LETU 1945.

FISCHER TASCHENBUCH,
FRANKFURT AM MAIN 2003, 368 STR., ISBN: 3-596-15219-4

Druga svetovna vojna ter fašistična in še posebej nacionalsocialistična politika preganjanja in uničevanja sta v javni zavesti zapustili globoke sledove, kar se kaže v tako imenovanem "boomu memorije"¹ ali "memory-boom". Zdi se, da postaja Auschwitz, ki se ga ne obravnava več zgolj kot simbol uničenja Judov, ampak tudi drugih skupin in skupnosti, negativna referenčna točka v samorazumevanju tega, kar naj bi sestavljalo evropsko ali zapadno identiteto. Takšna globalizacija interpretacijskih modelov "preteklosti" pa prikriva, da je večina teh študij najbrž ujeta v nacionalne diskurze, ali gledano pozitivno: čas globalnih in mednarodnih primerjalnih študij o temah, kot so spomin, spominjanje, memorija, se je šele pričel.

Knjiga *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, ki je izšla proti koncu leta 2003, je s svojim nastavkom kot primerjalna študija pomembna izjema. Izdajatelji knjige so zbrali 23 prispevkov, ki obravnavajo politično-družbene okvire nacionalnih reprezentacij memorativnih kultur in praks. Po kratki primerjalni predstavitvi teh praks in sistemov "vojnih režimov 20. stoletja", torej Nemčije, Italije in Japonske, ki jo podajajo izdajatelji publikacije ter Wolfgang Schieder, dobijo bralci najprej vpogled v tematske sklope omenjenih reprezentacij: procesi proti vojnim zločincem, "odčaranje vladnih figur", demilitarizacija, politične ali spontane "čistke". Sledi poglavje, ki se nanaša na odnos zgodovinarjev do preteklosti ter izbor javnih debat v povojnih družbah nekoč med seboj "liiranih" držav. Posebno poglavje je posvečeno transgeneracijski transmisiji nacionalne memorije.

Čeprav prispevki v knjigi ne prinašajo bistvenih novih spoznanj, ker so namerano preglednega značaja, bralca vendar spodbujajo, da se v smislu komparativne analize bolj precizno sooča z raznimi problemskimi konstelacijami, ki se nanašajo na povojno realnost Nemčije, Italije in Japonske. Pri tem pa bralec, ki je podrobneje seznanjen z zgodovino te ali druge države, nujno naleti tudi na "slepe pege", ki tovrstno primerjavo delno lahko celo izkrivijo ali popačijo.

* * *

¹ O distinkciji med "(kolektivno) memorijo" in "(individualnim) spominom" glej spremno besedo Taje Kramberger v: Maurice Halbwachs, Kolektivni spomin. Ljubljana 2001, Studia humanitatis, 215–221.

Naj začnemo pri pojmu "obračunavanje", ki ga avtorji uporabljajo v širšem pomenu besede, saj vključuje tako direktno in pogosto nasilno "kaznovanje" poražencev kot tudi "politične čistke" in sodno kaznovanje nasilja in terorja. Pri primerjavi omenjenih držav izstopa, da je bil obseg nasilnega obračunavanja, na primer v obliki "divjih" čistk ali spektakularnih linčanj, v pogojih zasedbe zavezniških sil v Nemčiji in na Japonskem znatno manjši kot v Italiji, ki je leta 1943 izstopila iz "Hitlerjeve koalicije" in nato vodila protifašistični boj proti nemškemu okupatorju in fašističnemu kolaboratorju znotraj lastne države. Hans Woller nadalje ugotavlja - ne da bi pri tem upošteval odločilni doprinos Slovencev in Hrvatov v boju proti italijanskemu fašizmu ter naci-fašizmu, kaj šele "prvi antifašizem v Evropi" (Milica Kacin Wohinz), ki se je v Italiji pričel že v dvajsetih letih, ne pa, kot meni avtor, pretežno šele po letu 1943 - da se je nasilno obračunavanje v Italiji v roku nekaj let prelevilo v val rehabilitacij "fašističnih posameznikov, ne pa fašizma kot takega". Hans Woller ne pozabi pripomniti, da se država Italija v nasprotju z Nemčijo ni prizadevala za to, da bi zajela in obsodila fašistične veljake, ki so bili odgovorni za "vojne zločine zunaj Italije", za kar pa je manjkal tudi in zlasti mednarodni pritisk. In to ne le s strani zavezniških sil, ampak denimo tudi s "strani Beograda in Aten": "Italija je bila s svojo preteklostjo prepuščena sama sebi, Nemci pa ne." Z njegovimi ugotovitvami se ujema Alessandro Cami s svojo analizo vsaj za nemškega opazovalca precej iritabilnih memorativnih praks, ki so italijanskega "duceja" in njegov družbeni ugled po vojni sicer od-čarale, vendar ne potlačile.

Z obema temama se ukvarja tudi Lutz Klinkhammer, znanstveni sodelavec Nemškega zgodovinskega inštituta v Rimu in gostujoči profesor na raznih italijanskih univerzah. Ta podaja razčlenjeno podobo o drugi svetovni vojni v Italiji v luči transgeneracijske memorije. Že kar v uvodu beremo: "Na katero vojno misli italijanska javnost, ko govori o drugi svetovni vojni? Odgovor je lahek: Gre skorajda izključno za nacionalsocialistično vojno znotraj Evrope in za čas nemške zasedbe Italije od septembra 1943 do konca vojne. Memorija se koncentrira geografsko na Italijo v mejah 1945, ne na Italijo v mejah 1941" (izp. L. K.). Medtem ko so v javni zavesti prisotna tudi bombardiranja italijanskih mest s strani zavezniških sil predvsem v letih 1943/43, se zdi vojna, ki jo je fašistična Italija vodila v Etiopiji in Abesiniji, in potem na strani nacistične Nemčije v Franciji in v Sovjetski zvezi, v Grčiji in nekdanji Jugoslaviji, skorajda pozabljena. To po Klinkhammerju preseneča tem bolj, ker je bila Italija najpomembnejši zavezniški partner nacistične Nemčije in ker zavezniško-politične etape obeh "sil osi" opozarjajo na veliko sovpadanje v sprejemanju paralelne agresijske politike, ki naj bi uničila "oblastnopolitični status quo" Evrope. Klinkhammer opozarja, da so bila iz italijanske kolektivne memorije izbrisana tudi "taborišča" (za katere ne uporablja naziva "koncentracijska", kot je to predvideval celo fašistični uradni

kanon), ki so se večinoma nahajala na italijanskem polotoku, ter "masivna denacionalizacijska politika" v anektirani Sloveniji (o tej v Italiji ne spregovori). To selektivno upoštevanje preteklosti se kaže tudi v usmeritvi kolektivne memorije na antifašistični odpor, kar avtor lepo ponazori s podnaslovom: "Popularizacija rezistence kot izguba spomina?" Tudi ljudje, ki nikoli niso sodelovali z odporom, so se po koncu vojne solidarizirali z njim; pozitivna izkušnja tega je dala Italiji nekakšen alibi za nazaj. Šele v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja naj bi po Klinkhammerju polagoma prišlo do generacijsko pogojene menjave, ki je inavgurirala prelom s "paradigmo odpora". Partizanski in osvobodilni boj sta se začela umikati zavesti, da Italija med drugo svetovno vojno nikakor ni bila združena v protifašističnem konsenzu, temveč obratno: bila je globoko razcepljena. Presenetljivo je, da to spoznanje ni sprožilo procesa kritičnega soočanja s storjenimi fašističnimi zločini ter s pojavom storilstva, prej obratno, saj Niethammer za Italijo beleži predvsem politične tabore presegajočo identifikacijo z vlogo pretežno nedolžne žrtve, nekako takole: mi nismo storilci, storilci so drugi. Brunello Mantelli ta pojav že v naslovu svoje razprave poimenuje s termini "revizionizem skozi 'spravo'", v nadaljevanju pa govori tudi o "'normalizaciji' fašizma", ki sovpada s protifašistično in protikomunistično držo. Oba pojava naj bi se po Mantelliju – in v tem se ujema s spoznanji Lutza Klinkhammerja – uveljavila z družbenopolitičnim obratom v zadnji polovici devetdesetih let, ko se je vprašanje fašizma potopilo v omalovaževanje in molk. Iz njegovih izvajanj pa bi lahko sklepali: Tisti, ki bi se lahko sklicevali na protifašistično izročilo, so se ji množično, presenetljivo hitro in potihoma odrekli. Tisti pa, ki bi imeli vso pravico, da si prikličejo v spomin fašistično izročilo, se raje trkajo po prsih z antikomunizmom. (Pojav, ki ga Rastko Močnik v svoji knjigi *Extravagantia II. Koliko fašizma?*, ki je leta 1995 izšla pri Studia humanitatis, ugotavlja tudi za Slovenijo: "Kakor sramni pas nad vprašanjem fašizma visi puhlica antikomunizma.// Kdor bi hotel storiti kaj proti fašizmu, se zdi, da bi se kompromitiral za komunista. Kakor da bi bil komunizem edina protifašistična pozicija.")

Japonska se zdi na prvi pogled manj zaznamovana s političnimi prelomi, ki se nanašajo na povojno preteklost. Tako Wolfgang Schwentner v svojem prispevku prikazuje, kako je Japonski po atomskem bombardiranju Hirošime in Nagasakija, kapitulaciji in tribunalu proti japonskim vojnim zločincem uspelo, da se s kontinuiteto cesarske vlade, ki jo je predstavljal po letu 1945 sicer razbožanjeni *teno* Hirohito, ponovno vzpostavi in utrdi kot enotna "nacionalna bit" (*kokutai*). Splošno, tudi na Japonskem precej razširjeno predpostavko o pomanjkanju "pre-delave preteklosti" diferencira Sebastian Conrad, ko poudarja, da so se japonski zgodovinarji v prvih letih po vojni dosti bolj temeljito in kritično soočali z izkušnjo fašizma in vojne kot njihovi zapadnonemški kolegi. Poseben vpliv naj bi pri tem imele na zgodovinski evidenci zasnovane sociološke študije Maxa Webra, ki

se ukvarjajo z genezo moderne družbe. Fašizem je med japonskimi historiografi veljal kot kriza moderne, ki je napotovala na obsežno sekularizacijsko razvojno stranpot države in družbe. Fašizem zato japonski zgodovinopisci niso – kakor tedanji zapadnonemški kolegi nacizem – smatrali kot zgodovinski “unicum” ali “izjemo”, temveč kot manifestni in latentni potencial, ki je prisoten v sleherni moderni družbi. To sistemskokritično perspektivo (med drugimi jo je zastopal vplivni intelektualec Maruyama), ki se je osredotočala izključno na strukturna vprašanja fašističnega gospostva, je spremljalo manjkajoče javno soočanje z japonskimi vojnimi zločini. Posebno drastičen primer za to je nankinški masaker ob koncu leta 1937, ki je terjal več kot 200.000 žrtev. Podobno kot v Nemčiji je bil ta nad Kitajci izvršeni zločin med zasedbo zavezniških sil še del kolektivne memorije, vendar se je nato umaknil etabliranju diskurza, ki je to uničevalno dimenzijo zatrl; šele v sedemdesetih letih je postala znova predmet razprav in knjižnih publikacij. Sledila je še vrsta vse do danes trajajočih javnih debat, v okviru katerih vedno znova obravnavajo zanikan prikaz tega masakra, ki se ga je kanoniziralo predvsem v šolskih učbenikih. Ne država ne vlada se v tem sporu ne izkažeta kot motor kritičnega soočanja s preteklostjo, kar v posebnem prispevku prepričljivo poudarja Ishida Yuji.

Prispevki, zbrani v zborniku, predstavljajo pomemben in dobrodošel raziskovalni doprinos k razumevanju procesualnosti same konstitucije memorije ter diferencialnih razmerij med posameznimi tradicijami spominjanj in “tkanj pozab”, čeprav tej mestoma podležejo sami (denimo z ignoriranjem večetnične in večkulturne stvarnosti v Italiji ter protifašističnega upora primorskih Slovencev). Čeprav vedno znova posegajo tudi na področja, ki na odstrt ali zastrt način pretresajo tudi današnjo pozno moderno družbo, se izrecnemu cilju zbornika, namreč “sistematičnemu primerjalnemu proučevanju nacionalnih kultur spominjanja”, približujejo bolj ali manj le v nadobudnih nastavkih. Sistematičen prikaz pa bi terjal elaborirano izdelavo primerjalnih kategorij, kar je tudi prvi in neobhodni pogoj za bolj diferencirano ali poglobljeno spoznavanje razlik in podobnosti v vsakokratnih nacionalnih “vokacijah” memorije – tudi v smislu načrtovanja bolj globalnega “projekta prihodnosti”.

MIHAELA HUDELJA: ZBORNIK PREDAVANJ IN PRISPEVKOV; SIMPOZIJ O DR. PAVLETU ZABLATNIKU.

UREDILA MAJDA FISTER IN PETER FISTER. CELOVEC, MOHORJEVA DRUŽBA, 2004, 433 STR. + ILUSTR.
KOROŠKI ETNOLOŠKI ZAPISI, GLASILO SLOVENSKEGA NARODOPISNEGA INŠTITUTA URBAN JARNIK, 2004, 4.

Zbornik je v celoti posvečen prikazu življenja dr. Pavleta Zablatnika, njegove delovne ustvarjalnosti in nenazadnje tudi njegove bogate ljudske kulturne dediščine, ki je izrednega pomena za slovensko manjšino na avstrijskem Koroškem. V zborniku je predstavljenih dvajset krajših ali daljših prispevkov sedemnajstih avtorjev iz Slovenije in Koroške, ki delujejo na različnih znanstvenih področjih. Prispevki so bili kot referati predstavljeni na strokovnem posvetovanju »Zablatnikovi dnevi«, ki je bil maja 2003 v Bilčovsu na avstrijskem Koroškem in je bil posvečen 10. obletnici Zablatnikove smrti (1993). Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik »Zablatnikove dneve« na različne teme, ki so tako ali drugače v zvezi s kulturno dediščino dvojezičnega dela Koroške organizira in predstavlja od leta 1996, odvijajo pa se v obliki posvetov, simpozijev ali seminarjev.

Vsebina zbornika je razdeljena v tri dele: Zablatnik – človek in čas, Zablatnik – znanstvenik, raziskovalec, prijatelj in Ostalina dr. Pavleta Zablatnika. Četrti del z naslovom Zablatnikova zapuščina (gradivo) nas s slikovnega gledišča seznanja z izborom dokumentov, npr. s preslikavo šolskega, univerzitetnega spričevala, z doktorsko diplomom, s tipkopisom besedil za radijske oddaje, z rokopisnimi sestavki, s pisemsko korespondenco z mednarodno uveljavljenimi avstrijskimi in slovenskimi znanstveniki, npr. z Nikom Kuretom, Ivanom Grafenauerjem, Oskarjem Moserjem, Leopoldom Kretzenbacherjem, z zahvalami in s priznanji. Dokumenti med drugim izpričujejo ne samo svojo zgodovinsko vrednost, temveč predvsem kažejo lastnosti Zablatnika kot natančnega »arhivista« svojega poklicnega delovanja in nenazadnje tudi svojega življenja.

Prispevki Janka Zerzerja, Nužeja Tolmajerja in Reginalda Vospernika so posvečeni prikazu avtorjevih spominov na sodelovanje in/ali prijateljsko druženje z dr. Zablatnikom; avtorji so ga cenili in spoštovali kot velikega znanstvenika, kulturnega delavca, profesorja in ravnatelja na celovski gimnaziji, tudi kot politika, ki se je trudil za strpno reševanje narodnostnih krivic, ki jim je botrovala ali avstrijska ali jugoslovanska (s slovenskimi predstavniki v državnih pregovorih) politika. Predstavljeni so zanimivi drobcji dogodkov, ki so jih avtorji v njegovi družbi skupaj doživljali v napetih ali preživljali ob veselih prilikah.

Majda Fister v prispevku z metaforičnim naslovom Podoba človeka – lik ustvarjalca, predstavi življenjsko pot, družinske – socialne razmere in lokalno okolje Bilčovs, kjer se je leta 1912 rodil. Kar biografsko natančno se spoznamo z razmerami časa in njegovim šolanjem, ki je najprej potekalo v njegovi domači vasi, se

nadaljevalo v Celovcu in Gradcu, kjer je zaključil študij teologije, kasneje pa še študij filozofije, psihologije, slavistike in klasične filologije ter pridobil doktorat filozofije z disertacijo *Duhovna ljudska kultura koroških Slovencev*. Po koncu študija teologije je najprej deloval kot duhovnik, kasneje poučeval kot profesor na gimnaziji in univerzi v Celovcu. Poučeval je kar nekaj predmetov, predaval pa predmete narodopisje, koroška slovenska književnost in didaktika slovenskega jezika. Bil je med ustanovitelji številnih društev in bil njihov predsednik, kot duhovnik pa je deloval v več župnijah. Poleg pedagoškega, duhovniškega in kulturnega opravila je strokovno deloval še na številnih področjih, najbolj se je posvečal narodopisju. Bil je tudi izreden terenski delavec, saj je prehodil skoraj vso Koroško in s svinčnikom, z mikrofonom in s kamero beležil vse, kar so mu ljudje na poti ali ob obisku pripovedovali. Narodopisna raziskovanja je opravljal v času, ko so tudi drugod po Evropi narodopisci ali etnografi/etnologi posvečali veliko pozornost zbiranju »ljudskega gradiva«. Za slovensko Koroško pa je bilo to zaradi raznarodovalnih pritiskov še toliko bolj pomembno. Tega se je zavedal tudi sam, saj pravi, da »stare šege in izročila umirajo, žal pa ljudstvo tako izgublja tudi del svoje narodne samobitnosti« (str. 22). V prispevku avtorice Majde Fister Pota koroškega narodnjaka beremo intervju avtorice z Zablatnikom iz leta 1991. Pogovor je bil usmerjen v prikaz njegovega narodopisnega delovanja in raziskovanja – o začetkih, delu na terenu, začetkih zvočnega snemanja, konceptu raziskav, o navdihu za tovrstne raziskave, publicistični dejavnosti ter o pogledih na sodobne spremembe tako v znanosti kot družbi (90. leta prejšnjega stoletja). Predstavljena je tudi vsebina njegove disertacije *Duhovna ljudska kultura koroških Slovencev* (1951) in razlogi, zakaj ni bila natisnjena.

Duhovnika na Koroškem Jože Kopeinig in Jože Valeško sta svoja prispevka namenila predstavitvi dr. Zablatnika v duhovniškem poslanstvu. Herta Maurer-Lausegger v prispevku Pavle Zablatnik: učitelj na celovski univerzi in sodelavec celovškega radia ORF v prvem delu predstavi nastanek in razvoj katedre za slavistiko ter slovenistiko na univerzi v Celovcu s študijsko bibliografijo (1951–1974), ki jo je P. Zablatnik uporabljal pri svojih predavanjih, predstavi predmete, ki so sestavljali študij slovenskega narodopisja in Zablatnikovo delovanje kot predavatelja. Drugi del prispevka nas seznani z Zablatnikovim sodelovanjem na celovškem radiu ORF, kjer je oblikoval radijske oddaje narodopisne in kulturne vsebine tudi z materialom, ki ga je sam zbral ali posnel. Z današnjega vidika so tudi izredno dragoceni posnetki, ki jih hranijo v arhivu ORF. Arhivski posnetki (1954–1967) so opremljeni z naslovom, ki kaže vsebino predvajanega, kraj in datum. Avguštin Malle je v prispevku *Iz zgodovine koroških Slovencev* (1930–1990) na podlagi številnih zgodovinskih virov, dokumentov in literature zelo izčrpno in zgoščeno predstavil politično zgodovino oziroma politične razmere in strankarsko življenje, ki se je iz državnih centrov moči razširjalo tudi

na prebivalstvo Koroške. Politične razmere v posameznih desetletjih so se vidno odražale tudi med manjšinskim prebivalstvom. Prikazani so posamezni zelo pomembni dogodki, ki so povzročali politično razlikovanje med koroškimi Slovenci. Bili so izpostavljeni pritiskom in preganjanju, ker so vztrajali na principu svoje narodnosti. V pogajanjih za kulturno avtonomijo slovenske Koroške niso bili uspešni, zato je bila ta tema zelo živa med strankami, ki so vztrajale na svojih političnih stališčih. Kljub temu, da je obstajala politična neenotnost med koroškimi Slovenci, pa so imeli svobodo delovanja na kulturnem področju. Tako je v tem času najstarejše slovensko društvo na Koroškem, Akademija slovenskih bogoslovcev, prirejalo t. i. akademske ure in sestanke, kjer so razpravljali o verskih, socialnih in narodnih vprašanjih. Pretresali so tudi tekoče politične zadeve in v političnem smislu preko kulturnih manifestacij skrbeli za ozaveščanje o položaju manjšine. Akademija je gojila stike s sorodnimi društvi v drugih krajih in se udeleževala srečanj, ki so jih drugi študenti bogoslovja organizirali v Sloveniji. V Akademiji je bil aktiven tudi Pavle Zablatnik, v študijskem letu 1937/38 je bil tudi njen predsednik. V prispevku se avtor nato posveča obravnavam posameznih zgodovinskih dogodkov iz druge svetovne vojne, političnemu in kulturnemu položaju Koroške po koncu vojne ter zahtevam slovenske manjšine v smislu pravic enakopravnosti (dvojezičnost, organiziranje na kulturnem in gospodarskem področju), ki pa jih avstrijska država dosledno ni izvajala.

Dragoceno pričevanje o primorskih Slovencih pod fašizmom je prispevek z naslovom Zablatnikov potopis v Bratoljubu 1937/38, ki ga je pripravil Marko Tavčar. Predstavljen je ponatis potopisa, kateremu je avtor dodal številne opombe, ki naj bi določene dogodke, politične in kulturne razmere bolj približale širšemu krogu bralcev. *Bratoljub* je bilo rokopisno glasilo Akademije slovenskih bogoslovcev v Celovcu. Poletna potovanja so bila namreč del bogoslovnega pedagoškega izobraževanja, njihov namen pa je bil neposredno spoznavanje krajev, ljudi in razmer, v katerih živijo. Zablatnik je popisal pot, ki jo je prekolesaril od Trbiža skozi Soško dolino do Kobarida in po goriškem območju do Gorice. Spoznavamo njegovo osebno doživljanje slovenske pokrajine in srečanja s Primorci. Predstavi politični položaj, ki je bil za Slovence v tem delu pod italijanskim fašizmom drugačen, kot so bile razmere na Koroškem, zlasti na narodnostnem področju, in metode fašističnega raznarodovanja.

Prvi del zbornika se zaključuje s fotografskim gradivom z naslovom Pavle Zablatnik – človek in čas v podobah. S 34 fotografijami se ponovno – tokrat v vizualni predstavitvi srečamo s prispevkom M. Fister Podoba človeka – lik ustvarjalca. Fotografije prikazujejo Zablatnika v družinskem krogu, v gimnazijskem razredu, kot bogoslovca, kot glasbenika s harmoniko, ob različnih prazničnih in strokovnih priložnostih na skupinskih posnetkih. Ob pazljivem »prebiranju« fotografij se nam obnovijo podatki o pravkar prebranih prispevkih, katerih drob-

ci se nam bolj ali manj globoko vtisnejo v spomin in nas bogatijo z na novo osvojenim znanjem.

Drugi del zbornika se začneja s prispevkom Martine Piko-Rustia z naslovom Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik med izročilom dr. Zablatnika in sodobno etnologijo. Pripravila je izredno izčrpen pregled nastanka in razvoja narodopisnega inštituta, ki se je razvil iz etnološkega oddelka pri Krščanski kulturni zvezi. Zelo podrobno je predstavljena široka etnološka raziskovalna dejavnost inštituta in njegovih strokovnih sodelavcev, ki prihajajo s koroškega in slovenskega območja. Izredno bogata dejavnost inštituta v zadnjem desetletju pomeni le nadaljevanje in nadgrajevanje vseh dosežkov, ki jih je na narodopisnem področju prehodil in ustvaril dr. Zablatnik. Ni dvoma, da je Zablatnikovo delovanje izhajalo iz temeljev narodnosti – jezika in slovenskega ljudskega izročila, delo na tem področju pa je smiselno nadaljevati s temi temelji, seveda v kontekstu sodobnega časa in sodobnih raziskovalnih smernic etnološke vede. Na koncu prispevka je avtorica predstavila bibliografijo izdanih publikacij, videokaset in zgoščenk, kar priča o bogati raziskovalni dejavnosti. Matjaž Kmecl v prispevku Kratek zapis o Pavletu Zablatniku kot literarnem zgodovinarju površinsko predstavi Zablatnikovo zanimanje za literarno zgodovino, zlasti za slovensko literaturo na Koroškem, pri čemer je veliko pozornost namenjal obravnavi bukvnikov, prav tako pa tudi spremljanju sodobnih literarnih tokov. Herta Maurer-Lausegger pa ob vsebinskem prikazu in analizi jezikovnih značilnosti v najstarejših slovenskih besedilih na Koroškem podrobneje predstavi Zablatnikovo zanimanje za bukvojniške rokopise in verske ljudske igre. Z Drabosnjakovimi rokopisi se je ukvarjalo že kar nekaj znanstvenikov, in tudi Herta Maurer-Lausegger je tej temi dodala svoje izsledke. Najprej je predstavila jezikovne značilnosti (od oblikoslovnih, skladijskih, besednih, stilnih in pravopisnih pojavov) Marijinega pasijona in Drabosnjakovih ljudskih iger, npr. *Pastirska ali božična igra, Igra o Kristusovem trpljenju* ali *Pasijon* in *Komedija o izgubljenem sinu*. Ugotavlja, da njegov jezik v teh igrah ni enoten, enkrat se približa slovenski pisni tradiciji, drugič pa govorenemu jeziku. V poglavju Odkrivanje avtorstva rokopisov Andreja Šusterja - Drabosnjaka pa je raba sodobne računalniške obdelave rokopisov pojasnila marsikatero neznanko, ki je dolgo časa zaposlovala tako Zablatnika kot Nika Kureta. Katera dela so Drabosnjakovi grafopisi in njegovo avtorsko delo, katera dela pa so nastala na podlagi drugih avtorjev, npr. *Pastirske igre*, kjer gre še za Petučnikov in Singerjev izvod rokopisa. Katera različica je starejša? Marija Stanonik je prispevala obširno razpravo Interdisciplinarnost Pavleta Zablatnika (1912–1993) v luči slovstvene folkloristike. V uvodnem delu je prikazala življenjske okoliščine, študijsko zaledje in vzore ter nenazadnje tudi osebnostno naravnost, ki so vplivali na Zablatnikovo znanstveno širino in njegovo raziskovalno dejavnost na številnih področjih. V

poglavju Koroška kulturološka dediščina je predstavila stališča Geoga Graberja, ki je v knjigi *Volksleben in Kärnten* zanikal avtohtonost slovenske ljudske kulture na Koroškem in zagovarjal vindišarsko teorijo. Zablatnik pa je ravno v svoji disertaciji argumentirano »s sintetičnim prikazom in podrobno analizo duhovne ljudske kulture koroških Slovencev z zgodovinskega, jezikoslovnega, s filološkega, z etnološkega in s folklorističnega vidika« (str. 196) zavrnil Graberjeve teorije. V poglavju Korenine slovenske (slovstvene) folklore pa je avtorica analitično obdelala in predstavila raziskovalne metode pri povzemanju iz vsebin dveh najpomembnejših narodopisnih Zablatnikovih knjig *Od zibelke do groba* in *Čar letnih časov*. Ugotavljal je, »da v preprosti ljudski kulturi nikakor ni vse zraslo na domačih tleh, marveč da se je mnogo šeg in navad priselilo od drugod« (str. 233) in da se je tudi tem izposojenim ali privzetim sestavinam duhovne kulture vtisnil pečat domačega okolja. Zato je izhajal iz najstarejše orientalske plasti, nato pa preko indoevropske, staroselske, antične, slovanske, krščanske do nemške plasti. Vendar tudi pri tej metodi ni šlo za linearno predstavljanje snovi, temveč je uporabljal še primerjalni vidik, tako da je navedel podobne pojave pri posameznih narodih. Avtorica ugotavlja, da njegove raziskave še kako sodijo na polje slovstvene folkloristike. Helena Ložar-Podlogar je v prispevku *Strokovne in prijateljske vezi* (Pavle Zablatnik – Niko Kuret) predstavila »sistematično raziskovanje ljudskega življenja na avstrijskem Koroškem« (238), ki so ga na koroškem terenu opravljali sodelavci Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Avtorica se je omejila na prikaz obdobja od sredine petdesetih do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, čas, v katerem je Niko Kuret na Koroškem raziskoval ljudske šege – števhanje, koledovanje in ljudske igre – predvsem Drabosnjakovih del ter s svojimi prispevki sodeloval v slovenskih oddajah celovškega radia. V prispevku je predstavljeno prvo srečanje in prvi načrti za skupno sodelovanje, sledi podroben prikaz »odkrivanja« – zgodbe o Drabosnjakovih rokopisih in njegovih ljudskih igrah, ki so jih še uprizarjali na Koroškem. Sledi še prikaz Kuretovega sodelovanja s prispevki za slovenske oddaje na celovškem radiu in presnemavanja slovenskih narodopisnih oddaj celovškega radia in tonskih zapisov s terena za arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ter Zablatnikova pomoč pri izdaji Kotnikovih *Storij*. Ker je avtorica snov za prispevek gradila na ohranjeni korespondenci med Zablatnikom in Kuretom, je ta toliko bolj berljiv, ker nam korespondenca nehote odkriva številne težave in načine, kako jih z dobrim sodelovanjem in obojestransko dobrohotno človeško pomočjo premagovati. Ilustrativen primer tega je npr. Zablatnikova iznajdljivost in pomoč pri nakupu magnetofonskega traku (str. 251, 252), saj je bilo v takratni Jugoslaviji izredno težko kupiti nekatere tehnične pripomočke. Zinka Zorko je v prispevku *Podjunski govor* Strojne na Koroškem izhajala iz Zablatnikovih predavanj o koroških slovenskih narečjih. Obstajajo tri večja jezikovna narečja: ziljsko, rožansko in podjunsko. Avtorica je predstavila

glasoslovje strojnškega govora z nenaglašeni vokali in s soglasniško formacijo; v oblikoslovju pa so obdelani: samostalniška in pridevniška beseda, glagol in prislov. Narečno besedje je predstavljeno po tematskih sklopih: živalstvo, rastlinstvo, promet in posoda ter stavbe, obleka in obutev, človek in lastnosti ter sorodstvo, poklici in družbeno življenje, kjer so podani primeri narečnih besed in primeri prevzetih besed. Marija Makarovič je pripravila kratek prispevek s področja ljudske medicine oziroma opis gradiva iz ljudske medicine, ki ga je našla v Zablatnikovem arhivu. V treh mapah je gradivo, ki ga je na terenu zbral Zablatnik – vprašalnice kot metodološki pripomoček, izpiski iz literature, rokopis članka, tipkopisi o magiji in ljudski medicini ter seznam rokopisnega gradiva s terena. Avtorica svoj prispevek končuje s prikazom zaklinjanja kot posebne oblike ljudske medicine, ki je Zablatnika še posebej zanimala. Drugi del zbornika je zaključen s predstavitevijo 26 fotografij, na katerih je Zablatnik predstavljen kot znanstvenik, raziskovalec in prijatelj. Ponekod nas podnapisi opozarjajo, da so določene fotografije ilustracija nekaterih prispevkov, ki so bili predstavljeni v drugem delu, npr. k članku Helene Ložar-Podlogar (tri fotografije, pri čemer je tretja portret šestih domačinov – igralcev, ki so nastopali v Drabosnjakovi igri), dve fotografiji pa k članku Nužeja Tolmajerja, ki je predstavljen v prvem delu. Sicer pa fotografije predstavljajo Zablatnika med letoma 1956–1992.

V tretjem delu je predstavljena Ostalina dr. Pavleta Zablatnika. Majda Fister, ki je s soprogom arhitektom Petrom Fistrom uredila in po strokovno začrtanih smernicah popisala njegovo zapuščino, nam v članku Zablatnikova zapuščina na Jerebičji poti v Celovcu, ki je bil predstavljen tudi na posvetu Etnološka dediščina Slovencev v Avstriji, opiše urejanje prostorov – delovne sobe, »v čimbolj originalni obliki in prvotnem obsegu, vendar tako, da bo bodočim raziskovalcem v njem mogoče obdelovati zapuščino, obenem pa, da bo lahko na ogled morebitnim obiskovalcem« (str. 305). Poseben prostor je namenjen hrambi arhivskega gradiva in knjižnice, ki vsebuje približno 1800 knjig ter nekaj tekočih metrov revij in serijskih publikacij. Podrobno je predstavljeno tudi gradivo v arhivu, ki je razvrščeno po mapah. Poseben del predstavlja zbirka fotografij, diapozitivov, magnetofonskih trakov in filmov.

Opus filmske dejavnosti je z analizo in s komentarjem podrobneje predstavil Naško Križnar v daljšem prispevku z naslovom Zablatnikov pogled s filmsko kamero. Prispevek prinaša opis filmskih enot v arhivu, posebej so po abecednem vrstnem redu navedeni kraji snemanja, ki so po številčnosti navedeni še po pokrajinah in državah. Temu sledi razvrstitev filmov po letih snemanja, tematiki, npr. letne šege, na potovanju. Predstavljena je tudi vsebina 50 filmskih enot s komentarji gospe Metke Končič in z avtorjevimi komentarji o tehničnostih filma, snemalnem slogu/tehniki ter fotogrami iz nekaterih filmov. Naško Križnar je z vidika

vizualnega etnologa ugotavljal, da kljub temu, da so Zablatnikovi filmi bolj družinski kot amaterski in čeprav predstavljajo »grobo, dokaj nevešče posneto gradivo«, pa je to gradivo zelo pomembno za koroške Slovence, predvsem zato, ker »predstavlja skromen, a dragocen dokument o dogodkih in osebah v njegovi bližini« (str. 345). Drago Samec je pripravil zelo dragocen prispevek, ki bo pomagal predvsem nadaljnjim raziskovalcem Zablatnika, to je bibliografijo. V prispevku Na poti do bibliografije dr. Pavleta Zablatnika nas najprej z izčrpnimi podatki popelje v svet Zablatnikove publicistične dejavnosti, temu pa sledi predstavitev bibliografije.

Pričujoči zbornik ni pomemben samo za osvetljevanje zgodovine slovenske Koroške skozi osebnost, kot je bil Pavle Zablatnik, pač pa ima še en pomen. Ta je v spoznanju, da le v sozvočju s preteklostjo lahko najdemo način za ohranitev identitete v prihodnosti – pa čeprav je to v tem primeru le tradicionalni duhovni svet. Še zlasti zato, ker smo že obkroženi z globalizacijskimi trendi.

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Manuscripts are normally received with the understanding that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

Manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3,5" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

NOTES AND REFERENCES

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations.

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.

AVTORJI / AUTHORS

1. Stevan Bugarski, Temišvar, Romunija/Timisoara, România.
2. Dr. Peter Cede, Univerza Gradec/Karl-Franzes Universität Graz, Universitätsplatz 3, A - 8010 Graz.
peter.cede@uni-graz.at
3. Dr. Chhristian Fleck, Univerza Gradec/Karl-Franzes Universität Graz, Universitätsplatz 3, A - 8010 Graz.
christian.fleck@uni-graz.at
4. Dr. Katalin Munda Hirnök, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
katalin.hirnok@guest.arnes.si
5. Mihaela Hudelja, Filozofska fakulteta/Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO 1000, Ljubljana.
mihaela.hudelja@guest.arnes.si
6. Dr. Boris Jesih, Inštitut za narodnostna vprašanja Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
boris.jesih@guest.arnes.si
7. Dr. Miran Komac, Inštitut za narodnostna vprašanja Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
miran.komac@guest.arnes.si
8. Dr. Karmen Medica, Institutum Studiorum Humanitatis - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Breg 12, SLO 1000 Ljubljana.
karmen.medica@guest.arnes.si
9. Dr. Mojca Medvesek, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
mojca.medvesek@guest.arnes.si
10. Dr. Marija Jurič Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
juric.pahor@libero.it

11. Martin Tomažin, Šukljetova 13, SLO 8000 Novo mesto
martintomazin@hotmail.com
12. Dr. Ivan Verdenik, Ljubljana
ivan.verdenik@guest.arnes.si
13. Nika Vodopivec, študentka/student Ph. D. International University Institute for European Studies, Gorica/Gorizia, Italija/Italiy.
nika.vodopivec@siol.net
14. Dr. Jernej Zupančič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
jernej.zupancic@guest.arnes.si
15. Dr. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
mitja.zagar@guest.arnes.si